

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Державний вищий навчальний заклад
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

А. М. ПОРУЧНИК, М. СЕЙФОЛЛАХІ

Україна — Іран:

ЧЕРЕЗ ДОВІРУ ДО ПАРТНЕРСТВА

Монографія

1906 **КНЕУ**
КИЇВ 2011

УДК 339.92
ББК 65.54
П 60

Рецензенти:

В. А. Вергун, д-р екон. наук, проф.
(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка)

А. П. Румянцев, д-р екон. наук, проф.
(Київський економічний інститут менеджменту)

*Рекомендовано до друку Вченою радою КНЕУ
Протокол № 11 від 23.06.2011*

Поручник А. М., Сейфоллахі М.

П 60 Україна — Іран: через довіру до партнерства : монографія /
А. М. Поручник, М. Сейфоллахі. — К. : КНЕУ , 2011. — 327,
[1] с.

ISBN

Монографія присвячена дослідженню ключових тенденцій розвитку національних економік в умовах глобальних трансформацій та оцінці диспозиції України та Ірану на економічній карті світу. Визначено сучасні рівні і форми транснаціоналізації економік двох країн та вектори їх регіональної інтеграції. Значну увагу приділено аналізу розвитку українсько-іранського співробітництва у торговельній, інвестиційно-виробничій та гуманітарній сферах. Чільне місце в монографії займає обґрунтування напрямків диверсифікації співробітництва України та Ірану у паливно-енергетичній сфері як пріоритетній у розбудові ефективної моделі взаємодоповнюваності економік двох країн.

Монографія призначена для науковців, економістів-практиків, викладачів, аспірантів, працівників органів державної виконавчої влади та студентів економічних спеціальностей.

УДК 339.92
ББК 65.54

ISBN

© А. М. Поручник, М. Сейфоллахі, 2011

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
Розділ 1. ВАРІАТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	9
1.1. Трансформація національних економічних моделей в умовах глобалізації (проф. А. М. Поручник)	9
1.2. Глобальні та регіональні виміри економічного розвитку України (проф. А. М. Поручник)	30
1.3. Іран перед вибором регіональної інтеграційної моделі (М. Сейфоллахі)	54
Розділ 2. СУЧАСНІ РІВНІ І ФОРМИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА ІРАНУ	87
2.1. Глобальний вимір транснаціоналізації національних економічних систем (проф. А. М. Поручник)	87
2.2. Пріоритетні форми транснаціоналізації економіки України (М. Сейфоллахі)	122
2.3. Транснаціоналізація народного господарства Ірану як фактор динамізації його розвитку (М. Сейфоллахі) ..	146
Розділ 3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ІРАНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА. . .	191
3.1. Національний економічний потенціал України (проф. А. М. Поручник)	191
3.2. Домінанти та перспективи співробітництва України та Ірану у торговельній сфері (М. Сейфоллахі)	232

3.3. Передумови та ресурс розвитку інвестиційно-виробничого співробітництва між Україною та Іраном (М. Сейфоллахі)	250
3.4. Напрями взаємодії Ірану та України у гуманітарній сфері (М. Сейфоллахі)	270

Розділ 4. ДИВЕРСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ІРАН-СЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ 291

4.1. Стратегії транснаціональних корпорацій у паливно-енергетичній сфері (М. Сейфоллахі)	291
4.2. Поглиблення співробітництва між Україною та Іраном у паливно-енергетичному комплексі в контексті реалізації національних економічних інтересів країн (М. Сейфоллахі)	306

ПЕРЕДМОВА

Визначальними тенденціями сучасного світогосподарського розвитку є, з одного боку, економічна глобалізація, яка втілюється у посиленні транснаціоналізації національних економік різних країн і їх взаємозалежності, а з другого — формування регіональних і субрегіональних інтеграційних угруповань країн з метою «пом'якшення» негативних наслідків глобальних викликів через об'єднання спільних зусиль у науковій, виробничій, технологічній та гуманітарній сферах.

Глобальні трансформації обумовлюють нову диспозицію країн на економічній карті світу, вимагають від них ефективної адаптації своїх народногосподарських комплексів до критеріїв, що діють на регіональному та загальносвітовому рівнях, пошуку власних ніш на міжнародних ринках. Це стосується і таких потужних за своїми науково-технологічним, економічним та ресурсним потенціалами країн, як Україна та Іран, які проводять самостійну, незалежну та позаблокову політику на світовій арені, прагнуть на паритетних, недискримінаційних умовах імплантуватися у нову модель міжнародного поділу праці і посісти в ній гідне місце завдяки максимальній реалізації своїх національних інтересів, як у двосторонніх відносинах, так і в системі міжнародних економічних відносин в цілому.

Схожість у геополітичному розташуванні України та Ірану, глибока і багата історія обох країн, їх вагомий внесок у цивілізаційний соціокультурний розвиток вимагають від них налагодження стійких добросусідських взаємовідносин, які носили б мирний і взаємовигідний характер та не суперечили принципам міжнародного права.

І хоча народи двох країн належать до різних релігійно-культурних цивілізацій, між ними ніколи не виникало глибоких суперечностей та непорозумінь ні в економічній, ні в духовній сферах. Обидві країни сьогодні відстоюють справжню, реальну свободу, тож повинні тісно співпрацювати і допомагати одна одній в утвердженні цієї мети, а також у підвищенні економічного добробуту своїх народів.

Тенденції глобалізації вимагають нового механізму кооперації і комунікації між країнами і народами, що базується, насамперед, на взаємній довірі. Саме вона в умовах глобальних ризиків є ключовим фактором їх мінімізації, зменшення невизначеності у міжнародних відносинах та забезпечення керованості світової соціально-економічної системи.

Що стосується українського суспільства, то основу його світогляду визначають, з одного боку, збереження і розвиток національно-культурної самобутності українського народу, а з другого — повага і толерантне відношення до культури і духовних цінностей інших народів.

Схожі духовні цінності сповідує й іранська нація, яка навіть в умовах глобалізації намагається зберегти свою ідентичність, неповторність і духовну свободу на основі добросовісності, соціальної дисципліни, прагнення до праці, ініціативності та творчості.

Це відкриває шлях до поглиблення взаєморозуміння та довіри між українським та іранським народами, що є запорукою довготривалого стратегічного міждержавного партнерства, яке має базуватись на принципах системності, стабільності, передбачуваності та взаємовигідності.

Пропонована читачеві монографія є першим в Україні комплексним науковим дослідженням проблематики міждержавного співробітництва між Україною та Іраном, яка охоплює торговельну, інвестиційно-виробничу, енергетичну та гуманітарну співпрацю, а також розкриває інтеграційні вектори розвитку обох країн в умовах глобальних трансформацій.

Нинішні пріоритети зовнішньоекономічної стратегії України, як відомо, полягають у нарощуванні своєї частки на двох провідних сегментах глобального ринку — високотехнологічному та продовольчому, що може зацікавити її міжнародних партнерів, у тому числі й Іран.

Крім того, за умов відсутності власної паливно-енергетичної бази та великої залежності від зовнішніх постачань, Україна по-новому вибудовує свій стратегічний вектор економічного розвитку. В найближчі десятиліття вона зацікавлена в диверсифікації та оптимізації зовнішніх джерел постачань енергоносіїв з тих паливно-добувних країн, які не використовуватимуть її енергетичну залежність як фактор політичного впливу.

Ісламська Республіка Іран на сьогодні має великий вплив у регіональних і міжнародних зв'язках та є однією із швидкозростаючих наукових держав у світі. З геологічної точки зору Іран знаходиться на одному з важливих поясів залягання корисних копалин і посідає друге місце у світі за запасами нафти і газу. Не дивлячись на багаті запаси корисних копалин, велика увага приділяється розвитку національної обробної промисловості і ці заходи щодо диверсифікації економіки вважаються пріоритетними і стратегічно важливими для забезпечення економічної безпеки держави.

До того ж Іран на сьогодні характеризується найвищим у світі коефіцієнтом приросту іноземних інвестицій, що робить його надійним і перспективним партнером для ведення бізнесу в цій державі.

Резюмуючи вищесказане, можна зробити оптимістичний прогноз щодо початку у другому десятилітті ХХІ ст. нового

етапу українсько-іранського економічного партнерства. Для цього існують усі об'єктивні передумови: завершення формування інституційно-законодавчої бази обох країн; підписання понад 85 міждержавних меморандумів про співпрацю; тривалий досвід успішного взаємовигідного співробітництва в ключових галузях економіки; наявність в обох країнах потужного економічного і кадрового ресурсу, а також висококваліфікованого менеджменту, здатного зреалізувати проекти різного рівня, характеру та масштабів в інтересах обох країн.

1

РОЗДІЛ

ВАРІАТИВНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

1.1. ТРАНСФОРМАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Трансформаційні зміни у світовому господарстві другої половини ХХ ст. пов'язуються насамперед з динамічним і одночасно асиметричним розвитком окремих країн, регіональних угруповань та таксономічних одиниць. Це привело до переходу світової економіки на глобальну стадію її розвитку, для якої характерні тісна взаємодія національних економік та посилення цілісності світу, інтенсифікація міжнародного руху товарів, послуг, капіталу, людського ресурсу, технології, інформації, що є проявом демократизації міжнародних відносин. Основний тренд сучасного світогосподарського поступу визначають інноваційні стратегії розвитку.

Парадоксальність глобального розвитку полягає у тому, що, незважаючи на якісно зростаючу протягом ХХ ст. цілісність світу, він залишається різноманітним, багато в чому розділеним за економічними, цивілізаційними, соціокультурними, етнічними, конфесійними ознаками. Внутрішньо світ залишається суперечливим та конфліктним, в якому перетинаються і протиборствують інноваційність і консервативність, постіндустріалізм і традиціоналізм, тому казати про зрілу соціальну цілісність ще зарано. Результатом таких су-

перечностей є становлення (як доповнення до давно існуючих історичних типів), національних економічних моделей принципово нового типу — глобальноорієнтованих, які формуються навколо найбільш дієздатних країн, їх інтеграційних союзів, а також міжнародних організацій.

Слід зазначити, що на сьогодні в економічній науці відсутнє чітке, загальноприйняте визначення категорії «національна економічна модель». Вона нерідко ототожнюється з поняттям «економічна система», під якою більшість науковців розуміють сукупність усіх економічних процесів, здійснюваних у суспільстві на основі сформованих у ньому відносин власності, механізму координації та державного регулювання, котрі з розвитком суспільства модернізуються та урізноманітнюються.

У відповідності до даного визначення історично виокремлюються різні економічні системи: первіснообщинна, робовласницька, феодальна, капіталістична, соціалістична (формаційний підхід), доіндустріальна, індустріальна, постіндустріальна (цивілізаційний підхід) тощо.

У науковій літературі часто використовується поняття країнової моделі економічного розвитку як сукупності елементів, що формують цілісність національного господарства та механізм, який забезпечує тісний зв'язок та взаємодію цих елементів¹.

Так, у сучасному світі виділяються кілька країнових моделей економіки. Приватно-корпоративна (США, Велика Британія, Ірландія, Нова Зеландія) характеризується низькою питомою вагою державної власності, законодавчим забезпеченням максимальної свободи суб'єктів ринку, низькою питомою вагою державного бюджету в структурі ВВП. Соціал-ліберальній моделі (країни — члени ЄС, Канада) притаманні перерозподіл доходів приватного сектору через податкову систему, перевищення 50 % частки держсектору, розвинута система соціальної підтримки, регулювання тру-

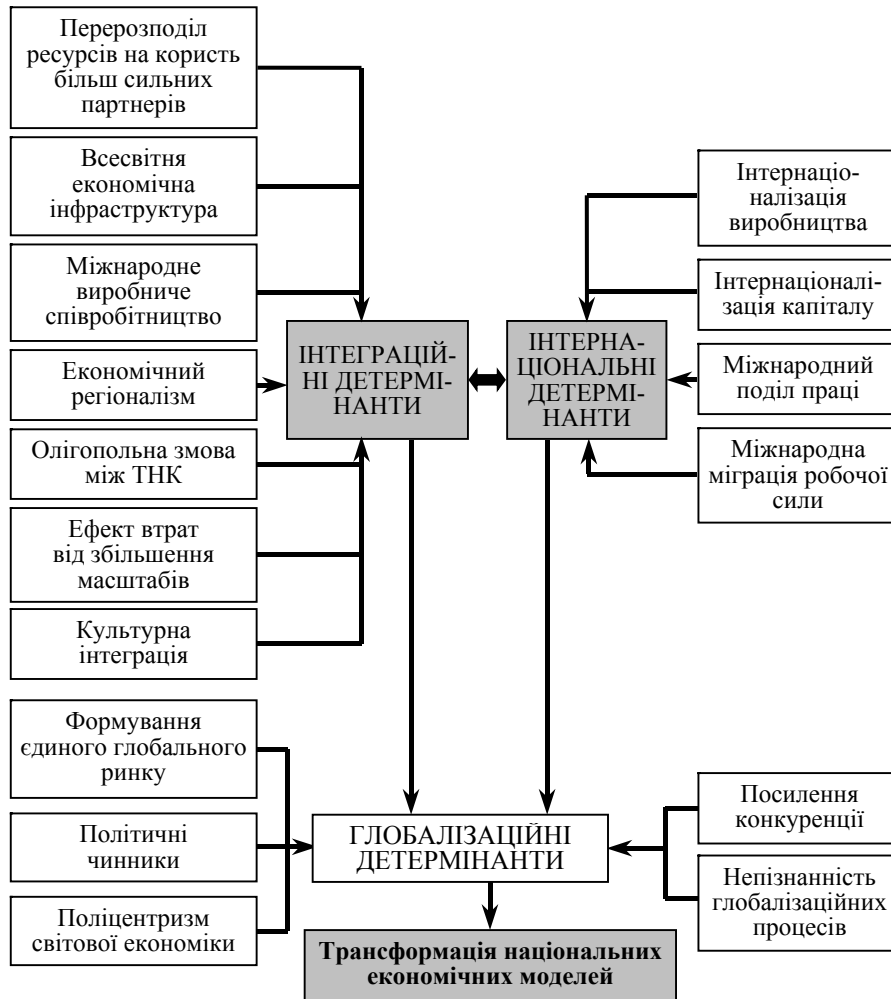
¹ Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. проф. В. П. Колесова. — М.: Флинта, 2000. — С. 24.

дових відносин не на рівні підприємств, а на національному рівні. Азійсько-Тихоокеанській моделі (Японія, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур) властиві рідкісна гармонізація інтересів підприємців та держави, експортна орієнтація економіки та орієнтація фірм на довготермінову перспективу, наявність високоінтегрованих форм швидкого економічного зростання. Соціалістична модель (Куба, В'єтнам, Північна Корея) характеризується плановою економікою, екстенсивним шляхом розвитку господарства, низькою конкурентоспроможністю національної економіки.

На наш погляд, національна модель економічного розвитку — логічна характеристика сукупності структурних елементів та підсистем речового та особистісного факторів виробництва, соціально-економічних, техніко-економічних та організаційно-економічних відносин в країні з урахуванням альтернативних концепцій і тенденцій світового розвитку.

Про існування в наш час хоч однієї моделі в чистому вигляді казати неправомірно, оскільки в сучасному світі кожна національна економіка відчуває на собі, по-перше, вплив процесів інтеграції, інтернаціоналізації, глобалізації, результати діяльності ТНК (на внутрішній обмін яких припадає 1/3 світової торгівлі), зростаючу роль держави у міжнародній торгівлі, національну належність факторів виробництва; а по-друге, абсолютну взаємозалежність світу, що підтверджується динамікою розвитку та наслідками нинішньої глобальної фінансової кризи. Проте домінуючим фактором трансформації національних економічних систем на сьогодні виступає глобалізація економічного розвитку, яка призводить до певної уніфікації ключових компонентів країнових моделей за умов збереження відносної локальної суверенізації та регіоналізації¹ (рис. 1.1).

¹ Arrighi G. et al. *Chaos and Governance in the Modern World System*. Minneapolis (Minn.), 1999; *National Diversity and Global Capitalism* / Berger S., Dore R. (eds.). Ithaca. 1996; Palan R., Abbott J. *State Strategies in the Global Political Economy*. London, 1999; Поручник А. М. Національний інтерес України: економічна самодостатність у глобальному вимірі: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — 352 с.

Рис. 1.1. Глобалізаційні детермінанти трансформації національних економічних моделей

Політичні обставини другої половини ХХ ст., а саме, розпад колоніальної системи, що викликав потребу у становленні нового економічного порядку, а також кінець «холодної війни» — періоду протистояння двох соціально-економічних систем, консолідували світове співтовариство та дозволили розглядати світ як цілісну систему. Останні досягнення науково-технічного прогресу, створення міжнародної транспортної мережі, адекватні вимогам часу засоби

зв'язку, широка інформаційна система зменшили витрати на переміщення товарів та факторів виробництва, знизили рівень економічного ризику, підвищили мобільність робочої сили, технологій та капіталу в масштабах всього світу. Все це сприяло зростанню конкурентної боротьби та змушувало бізнес в пошуках найкращих умов діяльності переходити власні національні кордони.

Домінуючою у розвинутому центрі світової економіки нині є змішана економічна система, яка практично втілюється у різних національних економічних моделях розвитку, серед яких найбільш успішними вважаються північноамериканська, західноєвропейська, азійська моделі.

Саме ці моделі виявилися найбільш адаптованими до викликів глобалізації, оскільки їм притаманне розвинуте ринкове господарство, зростання фінансового сектору економіки, що формує віртуальне господарське середовище, зміщення центру уваги до сфери послуг, функціонування переважно сервісної економіки, поступовий перехід до постекономічної, постматеріальної стадії розвитку, формування засад «нової економіки».

Більш того, саме розвинуті країни були найбільше зацікавлені в глобальних змінах, оскільки для них характерна вичерпність джерел і факторів індустріального розвитку, а панівне становище у світовій економіці дає змогу інтенсивно залучати до господарського обороту і власні, і запозичені ресурси. Все це відповідає тенденції зміщення акцентів із забезпечення потреби виживання на основі максимізації економічного зростання до питань максимізації якості життя, задоволення соціально набутих, диференційованих потреб членів суспільства.

Модифікація даних моделей носить поступовий, не радикальний характер, а є скоріше логічним продовженням попереднього історичного та соціально-економічного розвитку. Особливо це стосується північноамериканської та західноєвропейської моделей, оскільки за всіма показниками вони були готові до плавного входження у глобальний світ.

Сучасний розвинутий капіталізм — це уклад, який базується на новому типі техніко-економічних (електронній техніці, гнучкому автоматизованому виробництві, інформаційних технологіях) та виробничих відносин (максимальний розвиток підприємництва, ринкових сил, конкуренції, широке акціонування приватної власності). Крім того, розширюється поле загальних закономірностей в соціально-економічному, науково-технічному та культурному розвитку за збереження самостійності субрегіональних та національних культур, їх взаємодії та взаємопроникнення. Активного розвитку набувають економічні та політичні свободи, які виявляють себе у вивільненні робочого часу, підвищенні життєвого рівня, соціалізації розподілу, розвитку колективної власності, зрілих ринкових відносин, у всезагальному виборчому праві, широкому доступі до інформації та культури. З соціальної точки зору економічний розвиток нині оцінюється за рівнем задоволення соціальних потреб, якісного зростання робочої сили, її економічних та політичних свобод.

Цим принципам сьогодні відповідає дві моделі: північно-американська та західноєвропейська, нова економіка яких базується на високотехнологічних, інформаційно-комунікаційних технологіях, які реалізують транснаціональні корпорації. І якщо наприкінці 80-х років. ідеологія ТНК ґрунтувалася на планетарному баченні ринків, поділу світових ринків з такими ж корпораціями, економічному та політичному впливі на держави, в яких розміщені ТНК, то нині ми можемо казати про транснаціональні корпорації нового покоління. Для них характерні риси, пов'язані з економічними та політичними умовами функціонування сучасних ТНК, які за своєю фінансовою та економічною міцністю є самостійними гравцями в світовій економіці, не слабкішими за національні держави.

Американські корпорації посідають сьогодні лідируючі позиції: зі 100 надвеликих ТНК, 27 розташовані в США, чому сприяв лібералізм — панівна ідеологія, яка стала складо-

вою філософії транснаціоналізації та сучасної мегаекономіки. Так, максимальний рівень податку з доходів великих корпорацій за період від 1960 до 2002 рр. знизився в США з 91 % за президенства Дж. Ф. Кеннеді до 70,5 % при Дж. Картері, 49 % при Р. Рейгані та 33 % при Дж. Буші мл.¹ Недивно, що обсяг сукупних закордонних активів американських ТНК більш ніж вдвічі перевищує аналогічний показник найближчих конкурентів — японських ТНК, і більш ніж в 2,5 раза — показник німецьких компаній.

Модель, домінуюча у Північній Америці, побудована на ринкових механізмах саморегулювання економіки, з невеликою часткою державної власності та незначним прямим втручанням держави в процес виробництва товарів і послуг. Проте глобальна економіка корелює оптимістичні погляди на неї, незважаючи на безумовні переваги американської моделі (гнучкість економічного механізму, швидка реакція на мінливу ринкову кон'юнктуру, високий рівень підприємницької активності та орієнтації на нововведення).

Так, навіть у рамках однієї моделі економічного розвитку спостерігаються суттєві відмінності в реагуванні національних економік на виклики глобальних криз. Наприклад, економіка Канади постраждала від світової фінансової кризи значно менше за економіку США (реція в країні наступила пізніше, ніж в інших країнах, а спад [1,6 %] був нижчим від США [2,4 %] чи Великої Британії [2,8 %]). І причина цього не лише в тому, що в Канаді склався більш культурний підхід до споживання та заощадження ніж в США, а в жорсткій регулятивній ролі держави, передусім у фінансовій сфері. Канаді, єдиній розвинутій країні, не довелося врятовувати власні банки, що пояснюється суворими державними стандартами іпотечного кредитування, строгими вимогами до діяльності банків всередині країни. За даними Канадської асоціації бан-

¹ *Johnston D. C. Bush Plan Worth Millions to Few // International Herald Tribune. — 2001. — May 16. — P. 11.*

ків, однією з причин міцності національної банківської системи є те, що банки за своїм масштабом національні: кожна з п'яти надвеликих фінансових установ має філії у всіх десяти провінціях Канади. Це означає, що вони менш сприятливі до регіональних спадів — капітал за необхідності може вільно рухатися з регіону в регіон¹. І це в той час, як США вже витратили 700 млрд дол. на викуп проблемних банківських активів та капіталу, незважаючи ані на найпотужніший у світі науково-технічний потенціал, який в сучасних умовах є вирішальним фактором розвитку економіки та конкурентоспроможності у світовому господарстві, ані на першу в світі постіндустріальну економіку США, яка породила новий «креативний сектор» економіки, що включає субсектори: рекламу, архітектуру, ремісництва, дизайн меблів, моделювання одягу, кіно та відео, графічний дизайн, розважальне програмне забезпечення, живу музику, виконавче мистецтво, телебачення та Інтернет, письменництво та видавництво, музеї². Щорічні асигнування на НДДКР в США становлять 45 % подібних сукупних витрат розвинутих країн, перевищуючи щорічно 200 млрд дол.

Західноєвропейська модель також визнає високу роль держави як сили, що модифікує та компенсує негативні наслідки впливу ринкових факторів. Крім того, західноєвропейській моделі притаманний, за визначенням П. Раймента, механізм управління процесом глобальних змін — «градуалізм та терпимість у проведенні державної політики».

У Західній Європі велике значення відіграють традиції, форми та правила, що, з одного боку, надає моделі певну стійкість, а з другого — стримує розвиток. В результаті у даній моделі поєднуються принципи ліберальної економіки та активного втручання держави, свобода та порядок.

¹ By Keith B. Richburg // Washington Post Staff Writer. — October 16, 2008.

² Department for Culture, Media and Sport. Creative Industries Programme. Creative Industries Fact File. London, 2002.

Роль держави в економіці завжди була та залишається досить високою, проте характер економічної політики свідчить про те, що вона концентрується переважно на регулюванні загальних умов господарювання, а не господарських процесах.

Крім того, соціальне ринкове господарство — це відкрита система, що не законсервувалася, не стала раз і назавжди сформованим механізмом, а, навпаки, піддавалася і піддається постійним змінам; причому, якщо деякі з них мають характер часткових покращень, то інші перетворюються на достатньо глибокі та масштабні модифікації, що трансформують принципові елементи системи.

На думку деяких вчених, конкурентні переваги країн Азії в їх «азійському способі виробництва», в специфічній функції держави як наслідку впливу природних факторів, національних та культурних традицій, релігійних уподобань. Моделі притаманний високий рівень державного втручання в господарський процес та організація бізнесу на засадах групування, тобто створення величезних конгломератів вертикально та горизонтально інтегрованих компаній. І характерна для цієї моделі експортоорієнтована спрямованість також підтримується завдяки:

- партнерським відносинам між державою та бізнесом;
- жорсткій державній промисловій політиці у відповідності до національних пріоритетів («...японська автоіндустрія була виплекана цілою низкою стимулів: державними позиками, скороченням термінів амортизації, допомогою в сфері НДДКР, заходами протекціонізму проти імпорту та заборонаю іноземних інвестицій. Під комплексним впливом всіх цих заходів японська автомобільна промисловість пройшла шлях від річного випуску в 100 тис. машин в середині 50-х років до 11 мільйонів зараз»¹);
- державному стимулюванню приватного сектору в країні, а також забезпеченню приватного бізнесу дешевими

¹ Ли Якокка. Кар'єра менеджера / Пер. с англ. — М.: Прогресс, 1991.

фінансовими ресурсами через стимулювання заощаджень, низький процент кредитування, мобілізацію особистих заощаджень.

Східноєвропейська модель економічного розвитку на чолі з її лідером СРСР не змогла використати переваги активного регулювання економіки, «сильної руки держави», оскільки в умовах державного володіння правом розпорядження і користування відбувається фактичне відокремлення юридичних власників від управління «своєю» власністю, що виключає вільні ринкові взаємозв'язки між окремими підприємствами. І хоча інші форми власності не заперечувалися абсолютно, була знищена власне мотивація до розвитку, творчості, заповзятливості, самостійності. Без суттєвих змін соціально-економічних відносин, без трансформації базової економічної системи східноєвропейська модель економічного розвитку з її єдиною системою централізованого планування, відсутністю самоврядування, жорсткою залежністю від директивної політики, не мала шансів вціліти, тим більше в умовах глобалізації.

Радянські підприємства були специфічним економічним явищем, до якого не можна було застосувати положення теорії капіталістичної фірми, теорії конкуренції, основ корпоративного управління тощо. Ці підприємства ніколи не були самостійними суб'єктами господарювання — це були своєрідні великі цехи, ланки великої системи державного планового господарства, які принципово були не здатні протягом кількох місяців трансформуватися в самодостатніх економічних агентів.

Крім того, значно вплинуло на модифікацію моделі впровадження приватної власності, оподаткування фізичних осіб, необхідність фінансових розрахунків з колишніми союзниками. Не можна сказати, що цей процес є системним та ефективним, за багатьма показниками країни східноєвропейського регіону не досягли ще стандартів ринкової економіки (табл. 1.1).

Постсоціалістичні країни пішли шляхом так званого пост-вашингтонського консенсусу, з його пріоритетним розвитком соціальної сфери, задоволенням першочергових потреб широких верств населення, але з орієнтацією на індустріальні, а то й доіндустріальні, переважно латиноамериканські, моделі економічного розвитку. Тоді як сучасне господарство ґрунтується переважно на інноваційних, постіндустріальних, інтелектуальних ресурсах. Недооцінювання ролі держави в економічних перетвореннях перехідного періоду всупереч загальносвітовим тенденціям останнього часу, неврахування дії зростаючої глобалізації економічних процесів на внутрішній соціально-економічний розвиток, а особливо впливу світових фінансових турбуленцій на макроекономічне становище перехідних суспільств, абсолютно неадекватний соціальний зміст ринкових реформ і насамперед трансформація таких сфер, як освіта, охорона здоров'я, пенсійне забезпечення спричинили деградацію системи, руйнування своєрідної автономії східноєвропейської моделі, зробили її найбільш ураженою до нових глобальних викликів.

Як наслідок — країни колишнього СРСР, подібно африканським у постколоніальний період, сьогодні більш стурбовані створенням та укріпленням власних політичних та економічних структур, аніж проблемами прискорення економічного розвитку. В них концентрується увага, перш за все, на політичних проблемах і швидкій «націоналізації» адміністративних служб.

Трансформація східноєвропейської моделі відбувається по двох основних напрямках. Перший характерний для країн Балтії та Східної Європи і полягає в глибокій конвергенції з розвинутими країнами Європи. Другий (країни СНД) хоча і орієнтується на лідерів світової економіки, має тенденцію до зниження темпів економічного розвитку, оскільки в цих країнах відсутній розвиток відповідної інституціональної бази.

Таблиця 1.1

ПОКАЗНИКИ ПРОГРЕСУ У ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕЯКИХ КРАЇН СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ МОДЕЛІ¹

Країна	Населення на голову на р. 2010 р.	Частка приватного сектору у ВВП на середню 2010 р., %	Підприємства			Ринки і зовнішня торгівля			Фінансові інститути			Інфраструктурні реформи
			Приватизація великих підприємств	Приватизація малих підприємств	Управління і структурні реформи на підприємстві	Цінова лібералізація	Зовнішня торгівля і валютна система	Антимонополярна політика	Банківська реформа і лібералізація процентних ставок	Фондові ринки і небанківські фінансові організації		
Азербайджан	8,4	75	2	4-	2	4	4	2	2+	2-	2	
Албанія	3,2	75	4-	4	2+	4+	4+	2	3	2-	2+	
Вірменія	3,2	75	4-	4	2+	4+	4+	2+	3-	2+	3-	
Білорусь	9,7	30↑	2-↑	2+	2-	3+	2+	2	2+	2	1	
Болгарія	7,6	75	4	4	3-	4+	4+	3	4	3	3	
Боснія і Герцеговина	3,8	60	3	3	2	4	4↑	2	3	2-	3-	
Колишня Югославська Республіка і Македонія	2,0	70	3+	4	3-	4+	4+	2+	3	3-	3-	

¹ Transition Report 2010. Recovery and Transition / European Bank for Reconstruction and Development. — London, 2010. — P. 4.

Угорщина	10	80	4	4+	4-	4+	4+	4+	4+	3+	4→	4	4-
Грузія	4,5	75	4	4	2+	4+	4+	4+	4+	2	3-	2-	3-
Казахстан	15,7	65	3	4	2	4	4	4-	4-	2	3-	3-	3-
Киргизстан	5,1	75	4-	4	2	4+	4+	4+	4+	2	2+	2	2-
Латвія	2,3	70	4-	4+	3	4+	4+	4+	4+	3+	4-	3	3
Литва	3,4	75	4	4+	3	4+	4+	4+	4+	3+	4-	3+	3
Молдова	3,4	65	3	4	2	4+	4+	4+	4+	2+	3	2	2+
Польща	38,0	75	4↑	4+	4-	4+	4+	4+	4+	3+	4-	4↑	3+
Росія	142,2	65	3	4	2+	4	4	3+	3+	2+	3-	3	3-
Румунія	21,7	70	4-	4-	3-	4+	4+	4+	4+	3↑	3+	3	3+
Сербія	9,9	60	3-	4-	2+	4	4	4	4	2+↑	3	2	2+
Словацька Республіка	5,4	80	4	4+	4-	4+	4+	4+	4+	3+	4-	3→	3+
Словенія	2,0	70	3	4+	3	4	4	4+	4+	3-	3+	3	3
Таджикистан	6,8	55	2+	4	2	4↑	3+	3+	3+	2-	2+	1	2-↑
Туркменистан	6,5	25	1	2+	1	3-	2	2	1	1	1	1	1
Узбекистан	26,0	45	3-	3+	2-	3-	2	2	2-	2-	2-	2	2-↑
Україна	46,6	60	3	4	2+	4	4	4	4	2+	3	3-	2+
Хорватія	4,4	70	3+	4+	3	4	4	4+	4+	3	4	3	3
Чорногорія	0,7	65	3+↑	4-	2	4	4	4	4	2	3	2-	2+
Естонія	1,3	80	4	4+	4-	4+	4+	4+	4+	4-	4	4-	3+

Крім того, світовий досвід підтверджує, що лише економічний простір з ємністю ринку 250—300 млн споживачів із середньою забезпеченістю природними факторами може створити стійкі до зовнішніх впливів, життєздатні структури за глобальними критеріями. Опора переважно на ендогенні джерела зростання робить такі великі структури досить стійкими навіть при високому рівні відкритості зовнішньому світу. Тому економічний регіоналізм, в результаті якого окремі групи країн створюють між собою більш сприятливі умови для торгівлі, міжрегіонального пересування факторів виробництва ніж для інших країн, сьогодні є об'єднанням, яке має на меті не регіональне самозабезпечення (принцип натурального господарства), а пошук більшої вигоди від світової торгівлі та інших форм міжнародних економічних відносин. Сьогодні «регіональна конкурентоспроможність являє собою важливий структурний компонент національної та глобальної конкурентної моделі, в основі якої лежить ієрархічність конкурентних складових, висока динаміка структурних змін на локальних рівнях, інноваційна кон'юнктура на продукцію інтелектуальних галузей і специфіка проведення регіональної політики, яка може і пом'якшувати, і посилювати конкурентне протистояння між регіонами як у межах певної країни, так і ззовні»¹.

Відповідно показником готовності до глобальних викликів, критерієм необхідності трансформаційних змін є здатність національних економік до регіональних союзів та спільної регіональної політики (табл. 1.2). Так, регіональна політика Західної Європи кардинально відрізняється від політики США та Японії своїм соціально орієнтованим характером (висока питома вага соціальних фондів, відрахування в які в Німеччині, наприклад, перевищують 80 % фонду оплати праці), активною роллю держави та жорстким регулюванням ринку (бюджетні витрати в ВВП ЄС становлять майже 50 %), високою питоною вагою державного сектору

¹ Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 74—75.

(державна водночас є регулятором ринку і його активним гравцем. так, в Італії державний сектор контролює 50 % економіки і 70 % банківської системи).

Таблиця 1.2

ВЗАЄМНА ВІДКРИТІСТЬ КРАЇН — УЧАСНИЦЬ РЕГІОНАЛЬНИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ УГРУПОВАНЬ у 2005 р., %¹

Регіональний інтеграційний блок	Частка внутрішньоблокової торгівлі у загальному обсязі експорту та імпорту		Внутрішньоблокова відкритість (зважена)			Внутрішньоблокова відкритість (незважена)		
	експорт	імпорт	за експортом	за імпортом	у цілому	за експортом	за імпортом	у цілому
ЄС-15	59,7	55,5	19,4	18,2	37,6	24,2	23,8	48,0
НАФТА	55,8	34,2	5,6	5,3	10,9	10,5	10,4	20,9
АСЕАН	25,1	26,8	6,1	6,7	12,8	9,5	8,3	17,2
СНД	18,0	32,8	2,6	2,7	5,3	4,0	6,3	10,3
МЕРКОСУР	13,0	20,2	1,0	1,1	2,1	2,3	4,0	6,3
ЕКОВАС	10,6	11,0	1,5	1,4	2,9	2,0	3,6	5,6
Союз арабського Магриба	0,8	0,7	0,1	0,1	0,2	1,6	3,0	4,6
Центральноамериканський спільний ринок	33,9	22,9	2,2	2,0	4,2	2,0	2,3	4,3
Економічне і валютне співтовариство Центральної Африки	16,6	6,0	0,2	0,2	0,4	0,6	0,3	0,9

Треба зауважити, що мінливість та динамічність світового розвитку, його глобальні виклики дозволяють країнам — не лідерам своєї групи використати це на власну користь. Протягом 1950—1980 років Японія була безумовним лідером азійської моделі. Традиційна для цієї країни

¹ Шишков Ю. Регионализация и глобализация мировой экономики: альтернатива или взаимодополнение? // Мировая экономика и международные отношения. — 2008. — № 8. — С. 17.

структура внутрішньої організації бізнесу та переважна орієнтація на соціальні критерії економічного розвитку виявились непродуктивними. Якщо величезні корпорації, створені з метою експансії на зовнішньому ринку, змогли частково пристосуватися до нових умов, то більшість японських компаній виявились не здатними до самостійного, без опіки держави бізнесу. Крім того, інтернаціоналізація світових ринків призвела до того, що уряд під впливом зовнішньоторговельних партнерів Японії змушений був відмінити деякі заходи політики протекціонізму, що захищали японських виробників від конкуренції. В результаті частина виробників збанкрутіла з причин неконкурентоспроможності продукції.

Також наприкінці ХХ ст. в Японії, США та ЄС з'явився конкурент в боротьбі за лідируючі позиції — Китай, величезні демографічні, природні та цивілізаційні ресурси якого вже роблять його потенційним лідером світової економіки, а динаміка розвитку дозволяє прогнозувати його вихід на провідні позиції вже до 2020—2030 рр.

Градуалістська стратегія реформування, запроваджена в Китаї, яка не передбачає обвальної лібералізації цін та швидкої приватизації власності, але використовує дуальну систему планового та ринкового регулювання, послаблення монопольних функцій держави, створення відносно відокремлених територій, використання адміністративних важелів для ліквідації найгостріших економічних диспропорцій, досягнення високого рівня заощаджень та інвестицій — довела свою ефективність. Недержавний сектор розвивається на власній основі, практично без застосування перерозподілу майнових прав, залишаються недоторканими соціально-політичні інститути. Держава, використовуючи принцип «освіченого авторитаризму, який вирішує національні задачі», тримає трансформаційні процеси під жорстким контролем, обмежуючи «свободу рук» приватних корпорацій. Фактично це державно-корпоративна модель трансформації «реального соціалізму».

Основними рисами китайської економічної моделі сьогодні є потужний державний сектор (у нафтопереробці — 84,9 %, електроенергетиці — 75,3 %, металургії — 70,8 %, виробництві алкоголю — 84,9 %), великий та ефективний приватний сектор (у сільському господарстві — 75 %, промисловість — 51 %), міцна контролююча гілка влади, поступове розширення внутрішнього ринку, покращення експортної структури (обсяг експорту готової промислової продукції піднявся від 46,5 % у 1978 р. до 90,2 % у 2003 р.), високий рівень відкритості економіки, функціонуючі вільні економічні зони, максимальне використання соціокультурних особливостей — китайської діаспори (за межами країни в 140 країнах світу проживає близько 80 млн китайців).

Китай, Індія та інші країни даної моделі пішли шляхом техноглобалізму — поєднанні нововведень та нових технологій, що з'являються в інших країнах, в єдиний комплекс технічних знань, виникнення «технологічних макросистем» у галузі зв'язку, транспорту, виробництво як продукт революції в сфері телекомунікацій. Сьогодні це не тільки стрижнева тенденція світового розвитку, а й важливий інструмент інноваційної політики, показник технологічної самодостатності держави. «Техноглобалізм поступово втягує в свою орбіту й нові країни, передусім Азійського мегарегіону, котрі також починають розширювати свою патентну діяльність. Серед них особливе місце посідають НІК Південно-Східної Азії (Республіка Корея, Малайзія, Таїланд, Сінгапур), а також Китай та Індія, в яких на сьогодні формуються основні риси нової економіки завдяки успішно реалізованій у 1980-х роках структурній трансформації промисловості на користь наукомістких галузей»¹. Наприклад, у 2005 р. в Кореї було зареєстровано 4926 патенти, в Китаї — 1403, в Індії — 516, у той час як в

¹ Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: Монографія. — К.: КНЕУ, 2009. — С. 110.

усіх країнах Південної Африки разом узятих протягом 2005 року було зареєстрували всього 144 патенти¹.

Північноамериканська модель, безумовно, завдяки її лідеру — США, є моделлю масового споживання, основними ознаками якої є прагнення до максимізації споживання товарів одного і того ж виду, надання переваг дешевій і нерідко не зовсім якісній продукції, а не більш дорогим та унікальним благам, схильність до ризику зниження якості заради збільшення кількості вироблених та спожитих товарів, формування відповідної масової культури.

Забезпеченість американського населення формальними атрибутами матеріального благополуччя перевершує показники інших країн та регіонів (ВНП на душу населення США випереджає ЄС більш ніж на 30 %), що поширює таку культуру споживання, при якій кількість ототожнюється з якістю, а «велика кількість продукту та його легкодоступність є доказом доцільності його споживання»². Американський футуролог Пол Кеннеді стверджує, що «пересічний американець протягом життя завдає вдвічі більшої шкоди природі, аніж швед, втричі — ніж італієць, в 13 — більше, ніж бразилець, в 35 — ніж індієць та в 280 разів, ніж мешканець Чаду чи Гаїті, тому що рівень його споживання набагато вищий»³.

Практично всі європейські країни мають схожі одна до одної моделі суспільства за різних політичних та економічних систем. Європейське суспільство функціонує приблизно однаково в країнах даного регіону, але суттєво відрізняється від суспільств в інших частинах світу, у тому числі від США. «Рівень життя в Західній Європі можна зіставити з американським, проте такі негативні явища, як драматичні розбіжності у стані різних груп населення, гострі расові та етнічні проблеми, занепад міст, злочинність в Європі виявляються значно менше»⁴.

¹ OECD in Figures 2007. OESD 2007. — P. 42—43.

² Ritzer G. The McDonaldization of Society. Thousand Oaks (Ca.). — London, 2000. P. 12.

³ Кеннеді П. Вступая в XXI век. — М., 1997. — С. 49.

⁴ Европа на пороге XXI века: ренессанс или упадок? — М., 1998. — С. 87.

Готовність до глобальних викликів американської та західноєвропейської економік підтверджує й їхня «гра як з рівним» в процесі злиттів та поглинань («Daimler» і «Chrysler», «Deutsche Bank» і «Bankers Trust»). Цьому сприяло і максимальне економічне наближення економічних лідерів — США та ЄС: взаємна торгівля у 2000 р. становила понад 450 млрд дол. Частка США у зовнішній торгівлі ЄС — 20 %, близько 66 % усіх прямих іноземних інвестицій поступає в США з ЄС, високий рівень вивозу капіталу в країни, що розвиваються (дешева робоча сила) та в розвинуті країни (менші відрахування у соціальні фонди).

Крім того, незважаючи на постіндустріальність американської економіки, в ній мало відчутні зміни в соціальній сфері: американці створюють нові технології та продукти планетарного масштабу, які водночас залишаються масовими і стандартизованими. Деякі науковці називають таку модель єдністю «постіндустріальної економіки та індустріальної моделі»¹, а соціальна асиметрія сприймається прихильниками цієї моделі як незворотна тенденція².

Висунення США на роль світового лідера як єдиної країни з істинно глобальними інтересами та можливостями в усіх сферах життя об'єктивно означає, що для Вашингтону проблеми глобалізації стають вже питаннями повсякденного управління.

Було б помилкою вбачати причини піднесення США лише в самоліквідації другої наддержави. Розпад СРСР знизив можливості обмеження політики США в світі. Проте головні позиції Сполучені Штати створили в усіх сферах сучасного життя задовго до зникнення Союзу. Саме це зумовило становлення у 1990-х роках американоцентристського світопорядку, який фактично претендує на певний тип політичної

¹ Социально-экономические модели в современном мире и путь России: В 2-х кн. / Междунар. ассоциация акад. наук, РАН / Под ред. К. И. Микульского. — М.: Экономика, 2005. — С. 27.

² Freeman R. B. The New Inequality in the United States // Fishlow A., Parker K. (eds.) *Crowing Apart. The Causes and Consequences of Global Wage Inequality*. New York, 1999. P. 52.

організації світу, що глобалізується за поки що відсутністю сил чи держав, які здатні врівноважувати США.

У східноєвропейській моделі ми спостерігаємо процес дивергенції — об'єктивної еволюції відмінностей ознак у рамках соціально-економічної системи під впливом факторів, які через механізм конкуренції з ймовірністю призводять до формування нових соціально-економічних систем. Дані моделі через невідповідність до глобальних процесів (впливу інтеграційних, інтернаціональних, глобальних детермінант) відчули на собі їхній максимальний вплив. Проте 80-ті роки ХХ ст. позначилися ще й безпрецедентним впливом на економічний розвиток науково-технічного прогресу та розпадом СРСР.

Не залишаються поза процесами глобальних трансформацій національних економічних моделей Україна і Ісламська Республіка Іран. Стратегія економічного розвитку України зорієнтована нині на розбудову соціально орієнтованої висококонкурентної моделі національного розвитку з одночасним вирішенням трьох ключових завдань: по-перше, завершенням процесу формування державності; по-друге, структурною перебудовою економіки на постіндустріальних засадах; по-третє, інтенсифікацією регіональних інтеграційних устремлень.

Причому досягнення цієї стратегічної мети можливе за умови максимальної мобілізації внутрішнього економічного потенціалу України та використання глобалізаційних чинників економічного розвитку. Серед останніх разом з двома основними векторами реалізації міжнародної економічної політики України (західний і східний) чільне місце посідає пошук нових стратегічних партнерів зі співробітництва в економічній, інноваційно-технологічній та гуманітарно-культурній сферах на принципах взаємного визнання цінностей і поваги до національних інтересів один одного. Серед таких країн найбільш реальними найближчим часом можуть бути держави Близького і Середнього Сходу, а саме: і Іран, Туреччина, Об'єднані Арабські Емірати, Сирія та Лівія.

Економіки саме цих країн можуть ефективно взаємодоповнювати українську, оскільки володіють життєво важливими ресурсами цивілізаційного розвитку — земля, паливно-енергетичні та фінансові, а також мають зручне геостратегічне розташування.

Серед країн цього регіону особливе місце посідає Ісламська Республіка Іран у контексті формування майбутніх сценаріїв нового міжнародного порядку. Не випадково, що ця держава протягом останніх десятиліть постійно перебуває в центрі уваги авторитетних міжнародних аналітиків, зокрема, з питань реалізації американського проекту «Великого Середнього Сходу». Цей план з причини особливої важливості для Ірану також привертає увагу вчених і політологів ІРІ. Сучасна національна стратегія Ірану враховує ті реальні зміни, які відбуваються в даному регіоні. Отже, дослідження з проблематики економічного розвитку країн Близького Сходу є вкрай актуальними як у теоретичному, так і практичному плані.

Економіка Ірану починаючи з кінця 1980-х років пройшла чотири етапи розвитку: етап I — 1990—1995 рр., етап II — 1995—2000 рр., етап III — 2000—2005 рр., етап IV — 2005—2010 рр. Іранська політична і бізнесова еліта не менше ніж інші країни стурбована суперечливим впливом глобалізації на національний економічний та соціально-культурний розвиток. За цих умов, на думку провідних науковців і політиків, завдання іранської нації полягає в тому, щоб максимально використати позитивні впливи та переваги глобалізації, а також попередити негативні наслідки даного явища в процесі економічного розвитку країни.

Отже, сьогодні ми є свідками безпрецедентного перетворення економічних систем під впливом глобалізаційних факторів, випробування національних моделей економічного розвитку на здатність адаптуватися до нових умов. Цьому сприяв, по-перше, розвиток технологій, засобів транспорту та комунікацій, мобільність капіталу та робочої сили; а по-друге, реальна можливість культурно-

цивілізаційних конфліктів з причин агресивної експансії західної споживчої культури з її цінностями в країни, які не входять або принаймні ще донедавна не входили до орбіти західної цивілізації.

Утім головною детермінантою трансформації соціально-економічних систем, яка водночас визначить глобальний вектор модифікації національних економічних моделей, є сучасна світова фінансова криза, що стала тим «лакмусовим папірцем», який виявив переваги та недоліки існуючих моделей економічного розвитку. Криза як індикатор переваг і недоліків вже довела, що першими її подолали країни з активною координуючою роллю держави, реально діючими макроекономічними важелями національного рівня, зі свідомим регулюванням темпів і пропорцій суспільного виробництва та збалансованим узгодженням всіх його ланок і компонентів.

1.2. ГЛОБАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ВИМІРИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Глобальна фаза цивілізаційного розвитку відкриває перед Україною широкі можливості і надає реальні шанси долучитись до світових науково-технічних надбань, міжнародних стандартів виробництва і споживання, загальнолюдських цінностей. Також, спираючись на підтримку глобальних інститутів та міжнародного співтовариства, глобалізація дозволить Україні ефективніше розв'язувати власні політичні, економічні, територіальні, екологічні та соціальні проблеми.

Разом з тим поглиблення глобалізаційних процесів в усіх сферах суспільно-економічного життя — це серйозне випробування для Української Держави. Це вимагає адаптації національної економіки до світових трансформаційних процесів через формулювання відповідей на глобальні виклики та розробку механізму ефективної інтеграції до регіональних союзів та світогосподарських систем.

При цьому слід враховувати і загрози з боку глобального капіталізму, який намагається, як свідчить міжнародна практика, усунути зі світової арени національні держави як найвпливовіших дотепер гравців, поступово обмежуючи коло їхніх функцій і повноважень. Виходячи із прагнення українського народу брати участь у створенні вільного і безпечного світу, в якому всі нації користувалися би свободою і гарантованою безпекою, Україна повинна формувати міцні підвалини довіри і поваги до всіх заінтересованих у співробітництві країн-партнерів. Сучасні реалії такі, що невідворотна вразливість і крихкість національної безпеки нависає як над великими, так і малими країнами, окремими регіонами і територіями. Тож лише толерантне міждержавне спілкування у глобальному конкурентному середовищі спроможне зблизити національні інтереси країн та згладжувати суперечності, котрі існують у сучасному світі.

За таких умов зростає роль інституту держави як гаранта економічної самодостатності України. Держава зобов'язана створювати сприятливі умови для розвитку та зміцнення національного капіталу, забезпечувати контроль за національними природними ресурсами, діяльністю міжнародних монополій у стратегічних сферах економіки, збереженням довкілля, фінансовими, інформаційними потоками та науково-технологічним обміном, а також взяти на себе повну відповідальність за енергетичну безпеку країни та захист її національного людського ресурсу.

Ця відповідальність посилюється ще й тією обставиною, що сьогодні в Україні пануючим є індустріальний тип економічного розвитку. І хоч у перспективі країна має шанси переорієнтуватися на постіндустріальну парадигму розвитку в руслі головних тенденцій глобалізації, її сучасна участь у міжнародному поділі праці обмежується лише ресурсною спеціалізацією та технологічним посередництвом.

Ключовою причиною сповільнення темпів економічного зростання України за роки незалежності є вибір тодішньою

владою всупереч національним інтересам «найлегшого» варіанта реформування економіки на основі концепції Вашингтонського консенсусу. А оскільки його основні принципи зорієнтовані на контроль провідними країнами світу за цільовим використанням кредитних коштів слаборозвинутими країнами-боржниками, то апріорі за своїм змістом Вашингтонський консенсус жодним чином не був спрямований на формування конкурентоспроможної економіки України, а скоріше — на забезпечення всебічного контролю за діями українського уряду.

Підтвердженням цього є той факт, що дана концепція з початку орієнтувала Україну на індустріальні та навіть доіндустріальні моделі економічного розвитку країн Латинської Америки з недооцінкою ролі держави у перехідний період, неврахуванням фактора глобалізації, а також нехтуванням нагальної потреби в інституційному реформуванні суспільства, без чого зусилля зі стабілізації, приватизації та зовнішньоекономічної лібералізації не дають бажаного результату. Тим часом, світовий досвід доводить, що саме в перехідний до сучасного ринкового типу господарювання період, який в останні десятиліття ґрунтується на постіндустріалізмі, роль держави не тільки не послаблюється, а навпаки — суттєво посилюється, зокрема, у галузі організації освіти, науки та охорони здоров'я, у розв'язанні екологічних проблем, формуванні інноваційних систем і реалізації сильної соціальної політики.

З іншого боку, Вашингтонський консенсус ніколи не був одноденним керівництвом до дії. Його мета — допомога у розв'язанні ключових проблем ринкового реформування економіки, успішність якого залежить виключно від спроможності максимально враховувати специфіку історичного моменту.

Особливо болісно та прикро це усвідомлювати, якщо згадати, що у складі єдиного народногосподарського комплексу колишнього СРСР досить вагомим був науково-технічний потенціал України. Так, за даними ЮНЕСКО, її частка у сві-

товому інженерно-науковому потенціалі становила на той час майже 7 %. Посідаючи лише 2,7 % території СРСР і маючи 18 % від усього населення, Україна в той же час значною мірою була задіяна у міжнародній науково-виробничій кооперації. Також слід згадати і про високу питому частку України у міжреспубліканському поділі праці — майже 40 % виробництва науково-технічної продукції та нових технологій за умов охоплення близько 20 % сукупного ВВП народногосподарського комплексу колишнього СРСР. Так, у 1988 р. Україна добувала 25 % вугілля, виплавляла 35 % сталі, 41 % — чавуну, видобувала 46 % залізної руди, вироблялось 23 % загальної кількості тракторів, 37,1 % кольорових телевізорів, 96 % — тепловозів тощо.

Навіть після розпаду СРСР Україна залишалася потенційно геополітично цікавою та важливою країною для світової спільноти. Найбільша за територією, кількістю населення, ядерна держава вона мала одну з найчисельніших армій в Європі, залишаючись політично та етнічно стабільною.

І сьогодні Українська Держава багата людськими ресурсами, має значні наукові можливості, розмаїття природних запасів, високий потенціал розвитку високотехнологічних галузей — носіїв економічного зростання (ракетно-космічна техніка, літакобудування, суднобудування, виробництва озброєнь), значний транспортний потенціал, потужності для розвитку туристичної сфери, а також високий іміджевий потенціал історико-культурної спадщини. А найголовнішим її надбанням є земельний ресурс.

Щодо диспозиції України у глобальних координатах розвитку, то у рейтингу країн за Індексом глобалізації (KOF), який охоплює 72 країни, у 2007 р. вона посіла 43 місце. У розрізі окремих показників даного індексу України були такими: участь у глобальних політичних процесах — 55, розвиток глобальних технологій — 53, персональні міжнародні контакти — 49, економічна інтеграція — 17. Індекс глобалізації для України у 2008 р. становив 64,57 виходячи зі 100 максимально можливих балів. За цим показником країна по-

сіла 42 позицію. Результати України в розрізі показників: економічна глобалізація — 62,36 (62 місце), соціальна — 57,68 (45 місце) і політична глобалізації — 78,22 (37 місце).

Економічний розвиток України в XXI ст. буде визначатись впливом техноглобалізму. Це зумовлено тим, що держава об'єктивно не зможе існувати у технологічному вакуумі без розвитку власної науково-технологічної індустрії та використання кращих світових надбань у цій сфері. До цього треба бути готовим. Техноглобалізм, з одного боку, супроводжується фантастичним злетом інноваційних технологій та інтенсивним міждержавним науково-технологічним обміном, а з другого — здатен підірвати техніко-технологічну безпеку країни через втрату ефективного контролю за власним науково-технічним потенціалом, який гарантує стабільність промислового розвитку країни і незалежність від впливу непередбачуваних зовнішніх чинників.

Конкретними заходами із гарантування національної техніко-технологічної безпеки України мають бути такі.

По-перше, виокремлення як національного пріоритету сектору інноваційного виробництва зі всебічною державною підтримкою його розвитку. В Україні є належні умови для продукування критичних для країни технологій. Такими напрямами можуть бути біотехнології, нанотехнології та інформаційні технології. Глобальний характер динамічних трансформацій у сфері технологічного розвитку провідних держав переконує у необхідності визнання інноваційних високопродуктивних технологій як провідної рушійної сили економічного зростання.

Україні потрібна масштабна стратегія технологічного прориву і виважена програма її реалізації. Важливим компонентом даної стратегії має стати закупівля за кордоном найновіших ліцензій на сучасні технології, вироби і матеріали та оперативне створення на оновленій вітчизняній технологічній базі власного виробництва. Здатність створювати і ефективно використовувати передові технології як форму реалізації науково-технічних знань забезпечує суб'єктам го-

сподарювання стійкі міжнародні позиції, гарантує їхнє виживання за умов жорсткої конкуренції.

По-друге, на основі національних конкурентних переваг за окремими напрямками технологічного прогресу (ракетно-космічна техніка, авіація, нові конструкції газових турбін, порошкова металургія, зварювальні та композиційні матеріали, фармацевтична і електронна промисловість, загальне машинобудування) добиватися секторального лідерства у світовому виробництві. Саме ці галузі у міжнародній практиці вважаються наукомісткими (високотехнологічними) і слугують критерієм оцінки концентрації національного потенціалу на головних напрямках науково-технічного прогресу. Цього можна досягнути, підвищуючи індекс технологічного розвитку та коефіцієнт «технологічної незалежності», іншими словами, співвідношення технологічних балансів платежів і доходів країни.

За умов реалізації політики прозорості це сприятиме підвищенню конкурентоспроможності вітчизняної науки, техніки і промисловості та залученню зарубіжного науково-технологічного потенціалу до тих галузей, в яких це найбільш раціонально виправдано з позицій національних інтересів.

По-третє, розробка конкретних механізмів адаптації України до глобальних процесів технологічної інтеграції як важливого каталізатора розвитку Національної інноваційної системи, яка потребує на сучасному етапі завершального оформлення. Використовуючи різноманітні форми міжнародного науково-технічного і технологічного співробітництва (технопарки, «силіконові долини», спільні науково-технічні проекти і програми, міжнародні стратегічні альянси), Україна має реальну можливість вийти на світові ринки високотехнологічної продукції і закріпити власті позиції на них. Орієнтуючись на розвинуті країни, які до 90 % приросту ВВП забезпечують виробництвом і експортом наукомісткої продукції, Україна повинна ширше використовувати результати наукових досліджень.

Тільки у тісному співробітництві з зарубіжними партнерами у сфері НДДКР можна надолжити технологічне відставання від країн-лідерів. Інтернаціоналізація і трансфер технологій — умови формування економіки знань, причому не менш важливі, ніж інвестиції, людський ресурс і технологічна база.

Сьогодні очевидним стає факт, що розв'язати глобальні проблеми на основі індустріального способу виробництва, орієнтованого на сировинний ресурс і знищення навколишнього середовища, неможливо. Тому особливого значення набуває питання технологічного прогнозування, ґрунтоване на досконалій науковій основі і ефективному інструментарії, котрий дозволяє передбачити технологічні зміни, які чекають людство через 20—30 років, зокрема в інформаційному секторі як ядрі техноглобалізму.

Функціонування України у відкритому глобальному середовищі наражає її економіку на низку серйозних викликів з боку фінансового глобалізму. Не маючи жодних важелів впливу на сферу міжнародних фінансів, за таких умов Україна може лише пристосовуватися до коливань світової фінансової кон'юнктури, зумовлених діями міжнародних фінансових центрів. Унаслідок цього існує цілком реальна загроза деформації відтворювального процесу в рамках її національної економіки, обмеження можливості підтримувати рівноважний стан економіки засобами грошово-кредитної та валютно-курсової політики, а також небезпека втрати державою економічного суверенітету з причин боргової залежності та фінансового підпорядкування іншим країнам світу.

До головних викликів фінансового глобалізму українській економіці слід віднести насамперед і високий рівень її доларизації, загрозу надмірного нагромадження зовнішніх активів і зобов'язань країни, зростання масштабів тіньового відтоку національного капіталу за кордон, експансію глобального спекулятивного капіталу. Так, надмірна доларизація української економіки загрожує не лише девальвацією грив-

ні, а й деформацією дії трансмісійного монетарного механізму, зростанням уразливості національної економіки до зовнішніх фінансових дисбалансів і ризиків боргової кризи.

Ще одним викликом з боку фінансового глобалізму українській економіці слід вважати динамічне зростання протягом останнього десятиліття обсягів тіньового відтоку національного капіталу за кордон. Така практика суперечить загальноприйнятим міжнародним нормам і не дає можливості знизити рівень тінізації української економіки. Позитивним кроком у цьому напрямі з боку української влади стало створення ще 2003 року Державного комітету фінансового моніторингу. Його функціями є формування системи контролю за нелегальним відтоком національного капіталу за кордон і реалізація заходів щодо повернення капіталу до України.

Особливо відчутними ці загрози стали в період світової фінансово-економічної кризи, яка розпочалась у 2007 р. і охопила практично всі країни та регіони світу. Що стосується її впливу на економіку України, то вона має наслідками появу якісно нових виявів макрофінансової нестабільності в державі, а саме: глибоку рецесію фондового ринку, безпрецедентне падіння курсу національної валюти, ажіотажний відтік депозитів з банків, загострення проблем з банківською ліквідністю, зростання вартості та ускладнення умов отримання зовнішніх запозичень, збільшення масштабів відтоку капіталу з країни та ін.

Поряд з екзогенними, глобалізаційними, чинниками, які спричинили таку ситуацію (неконтрольована емісія світової резервної валюти — американського долара, колосальний бюджетний дефіцит США, довготривале штучне заниження рівня процентної ставки, випереджальне піднесення показників капіталізації корпорацій порівняно з показниками зростання продуктивності суспільної праці, глибока географічна асиметричність у розподілі міжнародних золотовалютних резервів, заощаджень та інвестицій, боргу і кредиту), вагому роль у поглибленні фінансової дестабілізації в Україні відіграли і внутрішні суперечності

національної економічної системи, котрі накопичились упродовж останніх років.

Серед внутрішніх суперечностей української економіки слід назвати, насамперед, стрімке збільшення розриву між обсягами споживчих та капітальних витрат у структурі державного бюджету країни; довготривале відставання темпів приросту ВВП від зростання доходів населення; штучно викликане зростання попиту українських домогосподарств на споживчі кредитні ресурси, що за умов низької процентної ставки на міжнародний позичковий капітал, спекулятивної капіталізації національного іпотечного ринку та нерозвинутості вітчизняних фінансових інститутів суттєво активізувало процеси зовнішніх запозичень з боку комерційних банків; а також поглиблення нерівномірності нагромадження в державі виробничого та фіктивного капіталів, що мало наслідком збільшення диспропорцій у галузевій структурі довгострокового інвестування національної економіки.

Попри суттєві виклики з боку фінансового глобалізму економіці України, її магістральний шлях до інтеграції у глобальний фінансовий простір залишається практично безальтернативним. Цей процес слід розглядати у контексті формування ефективної системи валютної-фінансової безпеки України як комплексу заходів до забезпечення такого стану функціонування національної фінансової системи, який характеризувався б стійкою національною валютою, стабільним і динамічним економічним зростанням, а внутрішня і зовнішня заборгованість не загрожували нестабільністю національній фінансовій системі.

Таким чином, адекватними відповідями України викликам фінансового глобалізму є такі:

- забезпечення стійкості національної валютної системи та подолання високого рівня доларизації економіки України через макроекономічну стабілізацію, зниження рівня та волатильності інфляції, а також середньо- та довгострокових девальваційних очікувань;

- формування ефективної системи мотивації для українських власників капіталу вкладати його у національну економіку, використовуючи відповідну монетарну політику, політику обмінного курсу та валютних резервів;
- стимулювання процесу інвестування внутрішніх приватних заощаджень у виробництво;
- розвиток повноцінного фінансового ринку через концентрацію капіталу фінансових інститутів, диверсифікацію фінансових інструментів з одночасними рестрикціями щодо переміщення спекулятивного капіталу;
- посилення контрольних функцій Національного банку України за діяльністю комерційних банків та державного контролю за транскордонними потоками капіталу;
- прискорення грошового обігу як засобу попередити інфляцію та ін.

Наступним глобальним мірилом розвитку української економіки є існуючий дефіцит паливно-енергетичних ресурсів. Їх запаси стрімко скорочуються не тільки в Україні, а й у світі, що супроводжується подорожчанням паливної сировини. Навколо енергетичної сфери на сьогодні точиться найзапекліша конкурентна боротьба за право володіння світовими енергоресурсами, за встановлення контролю над виробничими потужностями з їхньої переробки та зонами дислокації транспортної інфраструктури та за можливість формувати головні пропорції світового нафтогазового ринку.

Значна енергетична залежність України від енергоресурсів Російської Федерації та інших зовнішніх джерел постачання особливо актуалізує питання щодо їх диверсифікації з метою забезпечення енергетичної безпеки країни. У цьому аспекті великі надії покладаються на постачання до України енергоносіїв з Ірану, Об'єднаних Арабських Еміратів, Саудівської Аравії, Лівії та інших країн Близького і Середнього Сходу.

Ще одним глобальним виміром економічного розвитку України є світова продовольча криза. Так, за останні роки на міжнародному ринку спостерігається різке зростання цін на

більшість видів сільськогосподарської продукції та продуктів харчування, що зумовлено комбінацією як довгострокових структурних, так і різноманітних короткострокових факторів. З-поміж цього слід виокремити насамперед підвищення попиту на продукти харчування, збільшення обсягів виробництва біопалива, несприятливі погодні умови в ряді країн — продуцентів сільськогосподарських культур.

Так, наприклад, протягом 2007—2008 рр. світові ціни на пшеницю зросли на 181 %, а на продукти харчування відповідно — загалом на 83 %.

За даними міжнародних організацій, сьогодні в країнах, що розвиваються, недоїдає 800 млн осіб, з них 200 млн — в Африці на південь від Сахари, 221 млн — Індії, 142 млн — Китаї. Щорічно у світі від голоду помирає 30 млн осіб, з них 6 млн — діти.¹ За даними Світової продовольчої програми, на початку 2008 р. у 80 країнах світу 73 млн мешканців потребували надзвичайної продовольчої допомоги, вартість якої оцінювалась від 500 до 800 млн дол. США². Через зростання цін на продовольство домогосподарства з низькими доходами у всьому світі витрачають на продукти харчування до 75 % сукупного доходу.

Про усвідомлення на наднаціональному рівні наявної загрози з боку глобальної продовольчої кризи свідчать численні звіти міжнародних організацій, наукові дослідження, урядові програми, виступи відомих економістів та політичних діячів. Так, у 2008 р. в Японії пройшов саміт, на якому керівники країн-учасниць ухвалили рішення про необхідність системного розв'язання продовольчої кризи у взаємозв'язку з вирішенням екологічних та енергетичних проблем з метою створення міцної економіко-екологічної безпеки у всьому світі. У цьому ж році в Римі пройшла міжнародна конференція, місією якої стала розробка конкретних механізмів щодо стійкого розвитку сільського господарства. На цій

¹ *Архипов В.* К вопросу о мировом продовольственном кризисе // *Экономист.* — 2009. — № 3. — С. 50.

² *Устиян И.* Мировой продовольственный кризис: серьезный вызов начала XXI века // *Экономист.* — 2008. — № 10. — С. 64.

конференції було зазначено, що сільське господарство — фундаментальна галузь господарського життя, від якої залежить стабільне зростання світової економіки, і на цій основі вона є гарантом боротьби з голодом.

Головною прикметою рисою постіндустріального суспільства є нагромадження та широке застосування у всіх сферах людської життєдіяльності інформації як найважливішого сучасного економічного ресурсу і одночасно суспільного надбання. І це не випадково, адже весь розвиток людства є нічим іншим як результатом засвоєння і переробки інформації, одержуваної з навколишнього середовища і накопичуваної суспільством. У нинішній час ключовими в економічному розвитку є саме інформаційні технології, що забезпечують генерування знань і їх втілення в інноваційних продуктах, змінюючи, по суті, власне спосіб виробництва.

Глобальним викликом, який кардинально змінює уявлення людства про існуючу систему матеріальних і духовних цінностей, обумовлює глибокі трансформації у міжнародних економічних відносинах, робить прозорими і незахищеними не тільки суверенітет країн, а й фірми, компанії і навіть окремих індивідуумів — це інформаційна революція з її тотальним впливом на всі форми суспільного життя.

Інформаційна революція суттєво демократизує відносини між соціальними верствами населення країн, зменшує їхню залежність від політичної влади та її рішень, індивідуалізує як особисту, так і ділову поведінку людини. Загальнодоступність інформаційних ресурсів відкриває перед особистістю широкі можливості опанування та ефективного використання їх в різних комбінаціях, у тому числі і винятково у своїх корисливих інтересах, які не завжди узгоджуються із суспільними інтересами. Відкритість потоків інформації, неможливість застосування до них суворого контролю з боку державних і громадянських установ, особливо через систему Інтернет, дозволяє розвінчувати будь-які закриті, секретні, приховані від громадян дії, рішення влади чи інших політичних, фінансових, юридичних або військових структур.

Це гарантує масам недопущення монополізації економічного життя та авторитаризму у політиці, унеможлиблює міжнародні зговори чи замовчування гострих глобальних проблем людства.

У сучасному інформатизованому світі кожен суб'єкт може самостійно вирішувати, як і де йому працювати, контролювати свої інтелектуальні ресурси, зосереджуватися на набутті нових знань і навичок, а також самостійно розв'язувати особисті проблеми. Щодо проблеми впливу інформаційно-комунікаційних технологій на організацію праці, то експерти стверджують, що нові комунікаційні технології значно зменшують важливість ієрархічно побудованих виробничих процесів та водночас призведуть до нових, відкритих і взаємозалежних способів праці.

Разом з тим інформаційна ера несе з собою і зростання так званого технологічного безробіття, знищення певних робочих місць і навіть професій через тотальну автоматизацію та механізацію праці. Це найнебезпечніший соціальний наслідок загальносвітової інформаційної революції.

Україна має дбати про ефективну систему надійного захисту національного інформаційного простору від негативного впливу тих інформаційних потоків, які підривають її національні устої, пропагують війну, насилля та жорстокість, розпалюють расову, національну та релігійну ворожнечі, посягають на права і свободи людини і суспільства, деформують свідомість громадян, цілеспрямовано ведуть антиукраїнську пропаганду.

Інший аспект інформаційної безпеки стосується недопущення несанкціонованого доступу до інформації, втрати, знищення, порушення цілісності, модифікації даних в інформаційних системах, перехоплення інформації та ін. З цієї метою контроль за національним інформаційним простором держави повинен включати комплекс заходів, спрямованих на мінімізацію збитків від здійснення іноземними та вітчизняними інформаційно-комунікаційними службами підривних дій, що завдають шкоди фінансовим і підприємницьким

установам, державним і громадським організаціям, втручаються у приватне життя громадян.

Глобалізація кидає виклик не тільки політичній та економічній незалежності націй, але й людському компоненту їхньої конкурентоспроможності. З цієї причини досягнення кадрової незалежності в межах нового технологічного способу виробництва є найскладнішим питанням. Адже за умов глобалізації розвинуті країни та ТНК стають потужними центрами тяжіння найосвіченіших, професійно підготовлених кадрів з усього світу, знекровлюючи трудовий потенціал багатьох країн у його найбільш кваліфікованій частині.

Масові еміграційні потоки з менш економічно розвинутих до більш розвинутих країн світу, у тому числі вплив інтелекту, мають своїми довгостроковими наслідками консервацію у слабких в економічному плані країнах технологічної відсталості через невідтворюваність у масовому масштабі національного інтелектуального ресурсу.

Україна потребує збереження національного людського ресурсу через: реформування політики оплати праці залежно від рівня освіти та кваліфікації працівника та складності виконуваних ним робіт; запровадження системи заходів з мотивації молоді до одержання сучасної європейської освіти та підвищення кваліфікації; державної підтримки підготовки кваліфікованих робітничих кадрів; ефективного регулювання професійно-кваліфікаційної структури і галузевого та територіального розподілу кадрів.

Індустріальний проект розвитку суспільства (XVIII—XX ст.), реалізація якого принесла багатьом країнам економічний, соціальний і технологічний прогрес, а також запровадив високі стандарти життя, разом з тим у небачених дотепер масштабах загострив екологічні проблеми, які стали головним глобальним викликом людській цивілізації, поставивши її на межу існування.

Так, з розвитком цивілізації зростання людських потреб вимагало постійного вдосконалення технологій з точки зору максимізації прибутку для нарощування виробництва благ.

За таких умов питання власної безпеки та безпеки навколишнього природного середовища навіть не піднімалися. Поступово у ході технологічного процесу залежність людини від середовища її існування не послаблюється, а навпаки — посилюється з причин зростання антропогенного навантаження на навколишнє середовище, яке стає відчутним не тільки на регіональному, але й на глобальному рівнях.

Всесвітнього характеру нині набули екологічні проблеми: зміни клімату, руйнування озонового шару Землі, зміни флори і фауни в окремих куточках планети, масове вирубування лісів, спустошування, транскордонне забруднення води й атмосферного повітря, часто повторювані стихійні лиха. Це становить на світовому рівні питання про збереження біологічного різноманіття і природної спадщини людства. Крім того, високі темпи зростання чисельності населення Землі загрожують вичерпуванням непоновлюваних природних ресурсів як в окремих регіонах, так і в світовому вимірі.

Світова екологічна криза, з якою стикнулося людство, показала деструктивність дій людини, яка своїми вчинками протиставляє себе природі. Отже, конструктивне вирішення планетарної екологічної проблеми можливе лише на основі оптимізації людської діяльності у напрямі її погодженості з законами існування навколишнього середовища. Це можливо тоді, коли економічна та соціальна складові розвитку людської цивілізації будуть доповнені екологічним компонентом, провідну роль в якому покладено на людину в налагодженні гармонії з природою.

Невипадково, що у підсумковому документі «Порядок денний на XXI століття», ухваленому Конференцією ООН у 1992 р., розв'язання всесвітніх екологічних проблем було визначено пріоритетним напрямом міждержавного співробітництва за умов розробки і реалізації програм «глобальної екологічної освіти суспільства».

Одним із прикладів таких програм є громадський проект «Мегаекологія», реалізації якого, на думку її авторів, допоможе розв'язати важливу проблему «виховання лідерів XXI

століття», здатних сформувати «суспільство досконалого довкілля», в якому поняття «світова економіка» і «економіка ноосфери» стануть рівнозначними.

Великого значення для екологізації світової свідомості відіграли доповіді Римського клубу, висновками з яких стали положення щодо нагальної потреби у призупиненні економічного зростання і стабілізації кількості мешканців планети.

Екологічні питання безпосереднього стосуються й України, в якій спостерігається високе антропогенне навантаження на довкілля. Прикладом цього, на жаль, стала найжахливіша ядерна катастрофа в історії людства — аварія на Чорнобильській атомній електростанції. Такий стан речей обумовлювався зосередженням в Україні чверті сукупного промислового потенціалу колишнього СРСР та відсутністю технологічного й екологічного контролю за його використанням.

На початок ХХІ ст. екологічна ситуація дещо поліпшилась завдяки згортанню багатьох видів шкідливих виробництв і закриттю значної кількості підприємств.

Отже, постає життєва необхідність у реалізації комплексу заходів із забезпечення надійної системи екологічної безпеки в країні. На національному рівні така система передбачає поліпшення якісних кондицій навколишнього середовища, яке б не становило загрози здоров'ю населення у процесі праці і життєдіяльності. З цієї метою в Україні розробляється національна екологічна стратегія. Базуючись на принципах економічності, гуманізації та екологізації нової техніки й технології, а також якісно нових критеріях розміщення продуктивних сил, національна екологічна програма сприяла б реконструкції та технічному переоснащенню підприємств, впровадженню екологобезпечних, ресурсо- та енергоощадних технологій у всіх галузях, що підлягають структурній перебудові, формуванню жорсткої системи стандартів і нормативно-технічних документів оцінювання якості навколишнього середовища.

Україна посідає одне з вагомих місць у створення адекватної системи екологічної безпеки у міжнародному співробітництві.

цтві в галузі охорони навколишнього середовища. Так, після набуття незалежності вона активно включилася до реалізації міжнародних природоохоронних заходів та екологічних програм і проектів. Сьогодні Україна є членом провідних міжнародних організацій, таких як ВООЗ, ЮНЕСКО, ЮНЕП діяльність яких пов'язана з вирішенням глобальних екологічних проблем та захистом довкілля. Як член ООН Україна підписала 26 багатосторонніх міжнародних угод з питань екології, бере активну участь у 20 міжнародних конвенціях та виконує міжнародні зобов'язання з охорони довкілля. Крім того, українські екологи брали активну участь у розробці Орхунської конвенції, Картагенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття (1992), Протоколу про воду і здоров'я до Конвенції про охорону і використання транскордонних водопотоків і міжнародних озер (1992) та ін.

У галузі ядерної та радіаційної безпеки Україна тісно співробітничав з МАГАТЕ та Європейським Союзом у рамках програми ТАСІС, а також на двосторонній основі — з США, Німеччиною, Канадою, Швецією та Японією.

У 2005 р. Україна ратифікувала Кіотський протокол — документ, який опосередковано зорієнтовує діяльність урядів країн на проведення структурних реформ, запровадження природоошадливих технологій з метою зменшення викидів парникових газів. Необхідність дотримання вимог Кіотського протоколу зумовлена глобальним потеплінням, котре, за прогнозами авторитетних експертів, протягом найближчих 50 років може призвести до вимирання більше половини існуючих на Землі біологічних видів.

На кліматичній конференції ООН в Копенгагені (грудень 2009 р.) Президент Ірану М. Ахмадінежад назвав капіталізм і ліберальну економіку головними причинами глобального потепління і закликав створити нову світову економічну систему. Пропозиції Ірану полягають у тому, щоб об'єднати вчених усіх країн світу з метою розробки нових критеріїв людського благополуччя і на основі цих цінностей «створити таку економічну систему, яка базувалась би на

людській гідності і в якій споживання буде відповідати здоровим потребам людини».¹

Планетарний характер екологічної кризи потребує синергійного об'єднання зусиль усіх країн світу з метою недопущення екологічної катастрофи. У досягненні цієї стратегічної цілі зростатиме роль міжнародних організацій загальносвітового типу, покликаних реалізовувати міжнародне економічне і науково-технічне співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища і природокористування. Саме на основі збалансування дій держав у напрямі сприяння глобальному соціально-економічному розвитку і гармонізації взаємовідносин між людською цивілізацією і природою можливо розв'язати екологічні проблеми на світовому та місцевому рівнях.

Регіональний вимір економічного розвитку України на сучасному етапі пов'язується з пошуком свого місця в процесах регіональної інтеграції та участю в субрегіональних об'єднаннях і блоках. Що стосується регіональної інтеграції України, то в багатьох документах, присвячених інтеграційним пріоритетам, наголошено на незмінності напряму держави на європейську інтеграцію. Початок цього було покладено у 1994 р. підписанням Угоди про партнерство і співробітництво України з Європейським Союзом. Європейський вектор зовнішньоекономічної стратегії держави тісно пов'язаний з інтересами українських політичних та бізнесових кіл і значної частини громадян.

Актуальність питання конвергенції національної моделі економічного розвитку України з європейськими економічними структурами зросла у зв'язку з розширенням ЄС до формату 27 країн (з приєднанням з 1 січня 2007 р. Болгарії та Румунії), збільшенням кількості членів європейської валютної системи до 13 країн (з введенням в обіг євро у Словенії з 1 січня 2007 р.), реальною перспективою вступу до ЄС Туреччини та неоднозначними результатами для економік десяти країн, які стали членами ЄС у 2004 р.

¹ За даними агентства «РиаНовости» // *Екологія*. — 2009. — 17.12.

На сучасному етапі Україна досягла значного прогресу у співпраці з ЄС у політичній, торговельно-економічній, правовій та гуманітарній сферах. Так, на сьогодні на країни даного інтеграційного союзу припадає майже 35 % зовнішньоторговельного обороту України та 80 % сукупного обсягу ПШ.

Потужного імпульсу поглиблення українсько-європейського співробітництва надали План дій Україна — ЄС: політика сусідства (2004) та Національна стратегія європейської інтеграції України (2005), які визначили формування зони вільної торгівлі як магістральний шлях досягнення нової якості відносин між Україною та Європейським Союзом.

Сучасні моделі економічної співпраці України з ЄС включають чотири варіанти дій, серед яких:

1) утворення базової зони вільної торгівлі, яка передбачає скасування імпортного мита, лібералізацію торгівлі послугами та ринку капіталу, а також спрощення візового режиму для громадян України;

2) утворення розширеної зони вільної торгівлі, яка включає реформу митного контролю, гармонізацію стандартів або їх взаємне визнання, відкритість сфери фінансових послуг і зміну регуляторної політики на ринках фінансових послуг, включення України до спільної авіаційної зони ЄС, відкритість ринку телекомунікацій, відповідність регуляторній політиці ЄС в енергетичній сфері та ін.;

3) утворення в перспективі митного союзу з ЄС;

4) повна інтеграція в європейський економічний простір після імплементації в Україні всіх стандартів Євросоюзу.

Саме створення розширеної зони вільної торгівлі виглядає найбільш придатним для України, оскільки сприятиме встановленню рівноправних, партнерських відносин з ЄС. Проте це потребуватиме виваженого плану з чітко встановленими часовими та індикативними показниками, розгляду секторальних пріоритетів України, а також максимального врахування інтересів суб'єктів ринкових відносин.

Курс на зближення України з Європейським Союзом та диверсифікацію економічного співробітництва між ними був підтвер-

джений як з боку лідерів України, так і керівників ЄС на XIII саміті Україна — ЄС, який проходив у грудні 2009 р. в Києві.

Уже тепер в частині сприяння торгівлі з ЄС досягнуто певних успіхів. Україна, зокрема, гармонізувала з Євросоюзом близько 35 % технічних стандартів; приєдналась до Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислової продукції (АСАА), що гарантуватиме обов'язковість обопільного визнання відповідності європейським стандартам; в рамках генеральної системи преференцій ЄС розширено перелік товарних груп, які імпортуються (наразі близько 50 % усіх товарів), та ін.

Незважаючи на пріоритетність європейського вектора інтеграційних устремлінь України, реалізація національного економічного інтересу не може обмежуватися лише цією площиною, оскільки значною мірою обумовлена і ефективністю налагодження стійких, взаємовигідних і довготривалих економічних зв'язків з країнами СНД.

Євразійський інтеграційний вектор України почав розвиватися відразу після розпаду Радянського Союзу, тобто майже одночасно і з початком співпраці з ЄС. До дезінтеграції СРСР в його межах розвивався і відносно ефективно діяв спільний народногосподарський комплекс, який являв собою цілісну високоінтегровану систему з регіональним (міжреспубліканським) поділом праці. На основі цього союзним республікам вдалося досягнути достатньо високого рівня спеціалізації та міжреспубліканського виробничого кооперування, оптимізувати та координувати головні пропорції їхніх господарських структур у масштабі СРСР.

Особливістю економічних систем кожної республіки був високий рівень розвитку національних відтворювальних процесів. Про це свідчить той факт, що частка продукції власного виробництва в ресурсах споживання у 1989 р. в Російській Федерації, Україні і Казахстані перевищувала 80 % (86,4, 82,4 і 80,8 відповідно), а в інших республіках була приблизно на рівні 70 % (у тому числі: Таджикистан — 70,5, Вірменія — 71,3, Молдавія — 72, Киргизія — 73,5, Азербайджан — 78,7 та ін.).

Проте розпад СРСР поставив на порядок денний запровадження нового формату співробітництва колишніх союзних республік на ринкових умовах. Так, ще у 1992—1993 рр. між 12 країнами СНД було підписано двосторонні міждержавні угоди про створення зон вільної торгівлі, реалізація яких повинна була привести до формування митного союзу на їх території.

Введення ринкових механізмів міждержавної співпраці між країнами СНД викликало певну асиметрію у зовнішньоекономічних відносинах країн — членів даного Співтовариства. Така нерозмірність дістала матеріальне втілення у стагнації взаємної торгівлі між країнами СНД, погіршенні її товарної структури, згортанні взаємного інвестиційно-технологічного співробітництва країн, переорієнтації їх зовнішньоекономічних відносин на далеке зарубіжжя та ін.

Так, обсяги взаємної торгівлі між державами СНД протягом 1993—2008 рр. скоротились у 2,5 рази. Товарна структура взаємної торгівлі країн — членів даного блоку характеризується нині головно сировинною спрямованістю з переважанням у міждержавних товаропоставках палива, сировини і продовольства, частка яких сягає 75 % загального товарообігу. Серед найважливіших товарів, що постачаються на ринки держав Співдружності, слід назвати нафту (Росія, Казахстан), газ (Росія, Туркменія), вугілля (Казахстан), чорні метали (Україна, Росія) та зерно (Казахстан, Україна).

Аналіз основних критеріїв інтеграційної готовності України (*політичні*: забезпечення демократичних норм існування, умов і свобод людини, гарантованість бізнесу, політична культура; *правові*: відповідність законодавства, а також адміністративної реформи вимогам спільного ринку, рівень правової свідомості; *економічні*: вільний рух товарів, послуг, капіталу та робочої сили, існування ринкової економіки, конкурентоспроможність національної економіки; *соціально-економічні*: ключові соціальні права і гарантії, соціальний статус особистості та співвідношення особистих і моральних інтересів) свідчить про те, що об'єктивно держа-

ва сьогодні не готова до членства у будь-яких діючих чи потенційних регіональних угрупованнях, блоках чи союзах.

Разом з тим євроінтеграційний вектор, безперечно, має стати пріоритетним з позицій формування в Україні конкурентної політико-економічної системи, яка б до 2016 р. за основними параметрами не поступалася країнам Євросоюзу. На основі такої настанови Українська Держава і відповідно владні структури мають визначити найефективніші форми і механізми співробітництва з Європейським Союзом у найближче десятиліття без інституціоналізації цих відносин суворими правилами, які діють в європейському економічному просторі.

Резюмуючи, можна сказати, що включення України до інтеграційних об'єднань держав вбачається нами передчасним, стратегічно невмотивованим актом і потребує часу для нарощування системних конкурентних переваг, які змінять умови і вигоди для її повноцінного об'єднання у континентальний і міжконтинентальний поділ праці. Водночас найбільш обнадійливою у контексті національних інтересів України є максимальна реалізація потенціалу зовнішньоекономічних зв'язків через поглиблення та диверсифікацію двостороннього співробітництва з країнами на Заході і на Сході. Цей чинник є визначальним у приведенні національних умов господарювання у відповідність до міжнародного досвіду, а також формує системні взаємозв'язки між Україною та іншими державами як суб'єктів єдиного економічного простору.

Що ж стосується співробітництва України з регіональними союзами, то необхідною є одночасна взаємодія з обома стратегічними інтеграційними векторами — західним (ЄС) та східним (СНД, СЕП, ГУАМ, ОЧЕС). Це має передбачити, поза сумнівом, стратегічну перспективу — всебічну інтеграцію України до європейського економічного простору, оскільки досвід такої співпраці переконливо підтвердили інші країни.

Сьогодні багато учасників міжнародних економічних угруповань, таких як АТЕС, НАФТА, ОЧЕС, СНД та ін., також є членами інших регіональних об'єднань. Ряд країн мають угоди про створення зон вільної торгівлі не з однією, а з

кількома державами, що не суперечить нормам і правилам ГАТТ — СОТ та іншим міжнародним нормативно-правовим документам.

Отже, регіональна інтеграція України повинна виглядати так: у регіональних об'єднаннях ЄС, СНД, ЄЕП, ГУАМ, ОЧЕС, ОЕС — зона вільної торгівлі, що передбачає ліквідацію торговельних бар'єрів між учасниками угоди і збереження власного торговельного режиму у відносинах з третіми країнами.

Об'єктивною передумовою досягнення українською нацією високого конкурентного статусу, а значить — і запорукою ефективної реалізації нею власного економічного інтересу, є формування національної моделі соціально-економічної самодостатності. Її відмітною рисою є поєднання національної ресурсної бази і світогосподарських рушійних сил з орієнтацією насамперед на мобілізацію національного економічного потенціалу. Важлива роль при цьому відводиться активній економічній політиці, покликаній сприяти максимальному залученню усіх наявних у країні ресурсів і механізмів для формування власної національної економічної системи, її кількісного та якісного удосконалення.

Така своєрідна мобілізаційна модель економічного розвитку здатна забезпечити саморозвиток і самовідтворення цілісної національно-державної економічної системи України, створити необхідні умови для стійкого економічного зростання у довгостроковій перспективі, а також згуртувати всі сили української нації навколо формування і розвитку національної економічної ідентичності, власної цілісної господарської системи з органічним входженням до світових економічних структур. Парадигмальними засадами такої моделі повинні стати такі.

По-перше, національна ідея як консолідуєча суспільство цінність, повинна бути наріжним каменем будь-якої дії окремого громадянина, економічних суб'єктів, громадських та політичних організацій, державних інституцій, представників всіх рівнів влади, дипломатичних служб, інформаційних засобів та установ. Тільки національна ідея може за сучасних умов виконати прогресотворчу функцію, системно забезпечити ін-

теграцію трудових зусиль всіх членів українського суспільства, спрямованих передусім на побудову ефективної економічної системи заради гідного життя людей у нашій державі.

По-друге, пріоритетність національних ресурсів у формуванні системи факторів суспільно-економічного розвитку. Україна має традиційні види ресурсів (земельні, природні, водні, енергетичні, рудні, транспортні, окремі технологічні і виробничі, а найголовніше — людські) в такій кількості, що ці дозволяє їй успішно реалізувати концепцію економічного прориву на основі ресурсної самодостатності.

Системний аналіз стратегічних перспектив розвитку національної економіки і виведення її на рівень глобальної конкуренції зобов'язує нас розглядати в якості ключових факторів цієї стратегії такі ресурси: інформаційний, інтелектуальний і інноваційний. Саме вони визначають пріоритети національного розвитку передових країн, є гарантією їхньої економічної безпеки та високого рівня конкурентоспроможності. Оптимізація виробничої і експортної структури вимагає розробки нових схем раціонального використання національних ресурсів, оскільки частина з них використовується значною мірою з експортними цілями (руди, метали, електроенергія тощо).

По-третє, домінуюча роль держави у регулюванні та контролі за всіма суспільними процесами, які виступають однією із базових парадигмальних засад національного суверенітету на відміну від принципу лібералізації як атрибуту сучасної парадигми глобалізації. Не завершивши процесу системної й ефективної трансформації державного устрою, економічних відносин, соціальної сфери, фінансової системи та не заклавши підвалин конкурентоспроможної моделі національного розвитку, не варто надавати пріоритету глобальним імперативам. Історія свідчить, що багато успішних нині країн трансформували свої національні економіки, спираючись на мобілізаційну модель з керівною роллю держави. Саме така модель забезпечує формування всіх необхідних умов для самодостатності динамічного розвитку країни у глобальному середовищі.

По-четверте, духовні та морально-правові цінності як засади розвитку державного управління та саморегуляції суспільства.

По-п'яте, ефективна і поетапна транснаціоналізація української економіки з використанням дієвого протекціонізму, який відповідав би національним інтересам, не був нав'язаний ззовні. Поступовий і зростаючий вихід на зовнішні ринки має здійснюватись завдяки набутим у результаті внутрішнього розвитку конкурентним перевагам.

Отже, нагальним залишається питання розробки та прийняття національної стратегії економічного розвитку, в основу якої має бути покладено мобілізаційну модель, яка базується на названих вище методологічних засадах. Її реалізація вимагає потужного ідеологічного забезпечення і підтримки всіма суспільними, політичними, інформаційними, науково-дослідними та гуманітарними інститутами.

1.3. ІРАН ПЕРЕД ВИБОРОМ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ

В умовах сучасних глобальних трансформацій та безпрецедентного посилення інтернаціоналізації господарського життя процеси регіоналізації стали невід'ємним атрибутом нового світогосподарського порядку. Посилення взаємозалежності країн у результаті їхньої регіональної інтеграції та інтенсифікації зовнішньоекономічних відносин загалом, на фоні неослабної конкурентної боротьби між основними суб'єктами міжнародних економічних відносин виступає вагомим фактором нарощення конкурентних переваг національних економік в сучасній глобальній економічній системі. Про це яскраво свідчить світова тенденція останніх десятиліть розбудови і зростання ролі регіональних інтеграційних об'єднань в економічному зростанні країн задля забезпечення їхнього сталого розвитку та міжнародної безпеки.

Накопичений світовою практикою міжнародний досвід переконливо свідчить про варіативність регіональних інтеграційних моделей, які дозволяють збалансувати наявні переваги і недоліки регіоналізації, елімінувати її основні негативні наслідки, оптимізувати траєкторію суспільно-економічного поступу національних господарств загалом. Маючи серйозні підстави, країни — світові і регіональні лідери вбачають у регіональній інтеграції потужний та ефективний інструмент свого політико-економічного домінування, а багато країн, які розвиваються, регіоналізацію своїх національних економік безпосередньо пов'язують з перспективами поліпшення власних позицій на міжнародній економічній арені.

Можна стверджувати, що у вир глобалізації стрімко втягується все більше коло країн. Оскільки даний процес впливає на економічну, політичну, соціальну та культурну сфери, то відмежуватися від нього практично неможливо. Однак потрібно чітко розрізняти переваги і загрози, які несуть в собі глобалізаційні процеси. Подібно тому, як морські хвилі можуть сприяти або, навпаки, гальмувати рух пароплаву, так і глобалізація за правильно підготовлених умов може сприяти динамічному прогресу національних економік. Інакше країні не залишиться нічого іншого, як самоізоляція у світових координатах внаслідок ігнорування реальних глобалізаційних процесів.

І незалежно від того, як сприйматимуться окремими політиками цей процес, — наголошують іранські дослідники, — він охопить всі без винятку країни, у тому числі й Іран. Тож найголовнішим стратегічним завданням для ІРІ є підготовка національної економіки до максимального використання глобалізаційних процесів і нівелювання їх недоліків. Досягненню цієї стратегічної мети сприятимуть такі заходи: по-перше, приведення економічних законів у відповідність до світових стандартів; по-друге, забезпечення цільової підтримки потенційних і конкурентоспроможних на світових ринках галузей іранської економіки, а також забезпечення умов для зміцнення їх позицій з урахуванням глобальних трансформацій.

Про відношення Ірану до глобалізації можна судити зі змісту програм соціально-економічного розвитку країни, ухвалених за останні три десятиліття.

Так, після перемоги Ісламської революції 1979 року та закінчення війни з Іраком (1980—1988), яка вважається найдовшою, найкровопролитнішою та руйнівною війною другої половини ХХ сторіччя, фінансові збитки Ірану від військових дій склали близько 1 трлн. дол. США. Сполучені Штати ввели санкції проти Ірану з метою змінити іранську політику, які почали з замороження іранських рахунків в американських банках, депозитів, золота та іншого майна на суму близько 12 млрд дол. США. В цих умовах Іран почав розробляти та реалізовувати програми п'ятирічного розвитку країни з урахуванням необхідності відновлення постраждалих під час війни галузей промисловості та створення необхідних передумов для поліпшення життя народу.

Станом на 2011 р. в країні затверджено і реалізовано чотири програми соціально-економічного та культурного розвитку, а п'ята — у процесі реалізації. **Перша програма (1990—1994)** дістала назву «**Програма творення**» і почалася з вибору принципу економічної лібералізації. Основна мета цієї програми полягала в тому, що інвестуючи у сферу відновлення інфраструктури, яка постраждала під час війни, і максимально використовуючи наявні ресурси, переломити існуючі негативні тенденції в економіці з метою забезпечення економічного піднесення, а також створити передумови стабільності такого зростання у майбутньому. У зв'язку з цим економічне зростання стало вважатися однією з нагальних потреб національного розвитку і на порядку денному постало питання про економічну політику щодо збільшення виробництва.

Пріоритетними напрямками **другої програми (1995—1999)** — «**Програми економічної стабільності**», були також забезпечення економічного зростання і розвитку, з особливим акцентом на їх стабільність. За своєю структурою і змістом ця програма не відрізнялася від попередньої та базувалась на економічній лібералізації та приватизації.

лась на економічній лібералізації та приватизації. За час реалізації другої програми значення приватного капіталу посилилось порівняно з першою.

Відновлення припливу іноземних інвестицій після періоду тривалої п'ятнадцятирічної паузи почалося з другої половини 1994 р. Це перетворення сталося внаслідок затвердження закону про Другу програму розвитку в частині, що стосується прийому Іноземних інвестицій, і затвердження Закону про регулювання діяльності вільних (економічних) зон та її Виконавчого статуту. Завершальний етап затвердження Виконавчого статуту (прийняття фінансово-банківського кодексу і кодексу комерційних операцій) з дуже великою перервою відбувся у 1998 р.

Прийняття Закону про регулювання діяльності вільних торгово-промислових зон, в якому для іноземних громадян безпосередньо і чітко передбачені принципи належного правового захисту, можна вважати поворотним пунктом в історії іноземного інвестиційного законодавства Ірану.

Третя програма (2000—2004), відома під назвою «**Програма структурних реформ**», була створена на основі стратегії економічних реформ за принципом розвитку конкурентної економіки шляхом руху в бік економічної лібералізації з формуванням загальної системи соціального забезпечення, проведенням законодавчих та інституціональних реформ, скасуванням монополій для забезпечення передумов участі приватного капіталу та послабленням державного регулювання. Разом з тим в Третій програмі розвитку країни значну увагу також приділено питанню залучення іноземного капіталу. З точки зору багатьох економічних експертів, залучення зовнішніх ресурсів є найбільш зручним інструментом для спрощення досягнення двох головних цілей Закону про Третю програму розвитку — підвищення рівня нафтового експорту і створення 750—800 тис. робочих місць. Результатом реалізації цієї програми було досягнення середньорічного показника економічного зростання 6,1 %, а збільшення інвестицій — 10,7 %, що виявилось вищим за програмні цілі.

Четверта програма (2005—2009), або «Програма стабільного розвитку з поправкою на міжнародну обстановку», була підготовлена у рамках Перспективного плану розвитку до 2025 року з пріоритетним напрямом на досягнення динамічного і стабільного економічного зростання. Відповідно до стратегічної програми розвитку країни до 2025 р.: «Іран буде розвинутою країною, яка посідає перше місце в регіоні у сфері економіки, науки і технологій, що має ісламську і революційну сутність, надихає ісламський світ і ефективно взаємодіє на рівні міжнародних відносин».

У рамках Перспективного документа, планування і реалізація завдань проходить у руслі орієнтування на майбутнє. Економічні, соціальні, культурні та природоохоронні аспекти розглядаються в системі. Перетворення, які відбуваються в світовому масштабі, особливо в економічній сфері, розгляд таких тем, як політична інтеграція, глобалізація виробництва, новий порядок розподілу трудових ресурсів на транснаціональному рівні, використання досягнень науково-технічного прогресу, нові аспекти сфери діяльності уряду, важливі необхідності та законодавчі моменти нового світопорядку привели до того, що в Четвертій програмі розвитку були закладені основи для корекції курсу розвитку країни поряд з продовженням політики структурних реформ, розпочатих у рамках Третньої програми.

Найважливішими відчутними перевагами **П'ятої програми (2010—2014)** порівняно з Четвертою є більша прозорість, змістовна і описова стислість, систематизація всіх аспектів за тематичним принципом. Особлива увага приділяється розвитку і вдосконаленню інформаційної інфраструктури з акцентом на впровадження (нових) інформаційних технологій для побудови інформаційно-орієнтованого суспільства. Тематиці інвестицій та біржової торгівлі для економічного процвітання країни приділено особливу увагу в рамках цієї програми¹.

¹ Звіт інформаційної бази уряду // www.dolat.ir

Зміна світової ситуації на початку ХХІ ст. спонукала всі країни до перегляду міжнародного економічного порядку. Глобалізація економіки і свобода в міжнародній торгівлі суттєво реорганізували діяльність всіх міжнародних політичних органів. За таких умов планування нової зовнішньої політики є необхідним кроком для дипломатії Ірану, яка повинна слугувати для захисту його території, забезпечувати безпеку країни та турбуватись про економічну вигоду держави.

Незважаючи на ще існуючі проблеми, на сьогодні економіка Ірану є однією з найважливіших на Середньому Сході і посідає 18 місце в світі за показником ВВП за ПКС. Іран був затверджений членом Великої двадцятки, проте з політичних причин його замінили Південно-Африканською Республікою¹.

Проблематика регіонально-інтеграційного позиціонування має особливе значення для близькосхідних країн, які інтенсивно транснаціоналізуються у глобальний економічний простір та перебувають на етапі ринкових трансформацій. Необхідність вибору раціональної і високоефективної моделі регіональної інтеграції та її системного і послідовного втілення у життя постає і перед Ісламською Республікою Іран. Підтвердженням цього є офіційні висловлювання Президента РІ М. Ахмадінеджада щодо пріоритетності розвитку регіонального міждержавного партнерства «у напрямі двостороннього і багатостороннього співробітництва країн, включаючи співпрацю в економічній сфері, як гарантії їхньої регіональної безпеки, незалежності, всебічного прогресу»².

Актуальність регіоналізації національної економічної системи Ірану обумовлена передусім об'єктивними факторами сучасного зовнішнього і внутрішнього середовища цієї ісламської держави, до яких можна віднести такі.

¹ Доктор Давуд Данеш-Джафарі, член Комітету з визначення доцільності дій для держави, колишній міністр економіки: <http://www.economicss.blogfa.com/post-60.aspx>

² Див. детальніше: Ahmadinejad: Regional countries' cooperation, guarantee for nations' security, progress (30 September 2009) — The Islamic Republic of Iran's Presidency website: <http://www.president.ir/en/?ArtID=18087>

По-перше, в умовах пришвидшеного процесу транснаціоналізації іранської національної економічної системи, який має місце з кінця ХХ ст., розширене відтворення економіки Ірану та забезпечення його якісного економічного піднесення можливе лише шляхом розробки і практичної реалізації високоефективної стратегії регіональної економічної інтеграції.

По-друге, домінування у сучасному глобалізованому світі тенденцій до американізації та європеїзації громадянського суспільства несе численні загрози самотності ісламського світу і примноженню його культурно-історичної спадщини. Це вимагає адекватних дій з боку національних урядів як Ірану, так і інших держав регіону у напрямі консолідації спільних зусиль зі збереження і відтворення національного духовного багатства. Таким чином, розвиток ефективної моделі соціально-економічної та політичної співпраці Ірану з іншими країнами у форматі регіональних чи субрегіональних об'єднань, транскордонного співробітництва потенційно може надати відчутні імпульси для прискорення господарського піднесення національної економіки, а також стати визначальним фактором у розв'язанні безлічі проблем сучасного цивілізаційного поступу.

Вважаємо, що за сучасних умов транснаціоналізації національної економічної системи Ірану ефективна модель регіональної інтеграції іранської економіки має ґрунтуватися на об'єктивних тенденціях розбудови зовнішньоекономічного сектора цієї країни, враховуючи передусім наявний потенціал її договірних взаємин з іншими державами Близькосхідного та інших регіонів, зокрема, у галузях міжнародної торгівлі, зовнішніх інвестицій, соціальній і гуманітарній сферах.

До основних стратегічних цілей Ірану в контексті розвитку інтеграційних зв'язків, регіонального чи субрегіонального масштабу з іншими країнами світу можна віднести:

- інтенсифікацію міжнародних торговельних операцій;
- поглиблення міжнародного інвестиційно-виробничого співробітництва;
- лібералізацію зовнішньоінвестиційних операцій;

— полегшення доступу міжнародних економічних суб'єктів до національних товарних, трудових, фондових ринків, інформації;

— спільну з іноземними суб'єктами господарювання розбудову інфраструктурних галузей економіки;

— взаємовигідне для усіх учасників інтеграції використання ресурсного потенціалу, транспортних сполучень, систем обміну інформацією;

— пришвидшення структурно-технологічної перебудови національних економік країн — учасників інтеграційного об'єднання ОЕС;

— спільне розв'язання екологічних проблем;

— розбудову високоефективного міжнародного політичного діалогу з проблемних питань військової оборони, збереження національної культурної і духовної спадщини, модернізації національних економічних систем тощо.

Даний перелік стратегічних цілей регіонального партнерства Ірану в рамках інтеграційного процесу, звісно, не є вичерпним. Його доповнення іншими важливими завданнями мірою розвитку партнерських відносин ІРІ з різними державами можна розглядати не лише як бажаний стан речей, а швидше як об'єктивну реальність.

Реалізації ефективної моделі регіональної інтеграції Ірану покликана сприяти участі держави у відповідних політичних та економічних міжнародних організаціях та різноманітних інтеграційних об'єднаннях країн. У такому разі поряд із прямими ефектами від транснаціоналізації економіки можна й досягнути формування певного регіонального простору, інституціонально оформленого у вигляді інтеграційного об'єднання і спрямованого на елімінування відповідних негативних впливів (екстерналій) з боку зовнішнього середовища. У цьому зв'язку інтеграційна політика ІРІ має стати ключовим напрямом соціально-економічної політики держави і базуватися на принципах рівноправності у стосунках з іншими суб'єктами міжнародної економічної діяльності та відповідати економічним пріоритетам Ірану.

Слід зазначити, що на нинішньому етапі участь Ірану у тих чи інших регіональних структурах або міжнародних / регіональних організаціях така, що інтенсивно розбудовується. Зокрема, серед авторитетних інституцій, в яких помітною є активна роль Ірану, варто відмітити ООН і пов'язані з нею організації, такі як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці, Всесвітня декларація прав людини, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (NPT), Організація з заборони хімічної зброї (OPCW), Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (CTBT) — серед найважливіших міжнародних організацій і конвенцій, членом яких є або які підписував Іран. Також ІРІ є:

- членом-спостерігачем Шанхайської організації співробітництва (SCO);
- членом-спостерігачем Світової організації торгівлі (WTO);
- членом-спостерігачем Південно-Азійської асоціації регіонального співробітництва (SAARC);

Серед регіональних організацій можемо згадати:

- Наряду із взаємодії і заходів довіри в Азії (CICA);
- Організацію економічного співробітництва;
- Групу D8 (Ісламська Вісімка);
- Організацію Ісламська конференція;
- ОПЕК;
- Форум країн — експортерів газу;
- Група 15 (G15).

При цьому офіційний Тегеран прикладає чимало зусиль задля нарощення своєї прямої чи непрямої (на правах спостерігача) присутності у низці інших організацій, за умови, якщо остання, звичайно, відповідає національним економічним і політичним інтересам.

Так, найповажнішим і найдавнішим субрегіональним інтеграційним угрупованням країн, за участю Ірану, є Організація Ісламська Конференція (ОІК) — міжнародна міжурядова організація, заснована в 1969 р. рішенням Конференції глав держав і урядів мусульманських країн у м. Рабаті (Ма-

рокко). ОІК — друга найбільша у світі за своїм складом країн міжурядову організація після ООН, яка на сьогодні налічує 57 держав-учасників з населенням понад 1,2 млрд осіб. Фактично ОІК є аналогом ООН, але тільки серед країн, що репрезентують мусульманський світ. Вагомі фінансові можливості ОІК визначаються великою мірою членством у ній таких нафтових держав, як Саудівська Аравія та Об'єднані Арабські Емірати, Іран.

Основними цілями ОІК є: сприяння зміцненню мусульманської солідарності у світі; охорона святих для мусульман місць; підтримка боротьби всіх мусульман за забезпечення їхньої гідності, незалежності і національних прав; підтримка боротьби палестинського народу за звільнення своєї території; співробітництво в соціальній, економічній, культурній, науковій та інших галузях; усунення расової дискримінації і колоніалізму; сприяння міжнародному миру та безпеці на основі справедливості; заохочення співробітництва і взаєморозуміння між державами-членами та іншими країнами.

Розвинену інституціональну структуру ОІК доповнює низка дочірніх організацій, таких як Ісламська торговельно-промислова палата, Ісламський фонд розвитку, Ісламський банк розвитку, Ісламський фонд науково-технічного розвитку, Ісламський центр професійно-технічного навчання і досліджень, Ісламська організація освіти, науки і культури та ін. Це цілісний організаційно-функціональний каркас взаємодії країн — учасниць даних інтеграційних об'єднань як у політичній, так і економічній та гуманітарній сферах.

Провідною ідеологією при цьому залишається підтримання стабільності і миру в мусульманському світі, захист духовних цінностей і культурних надбань. Подібна інтеграційна модель регіоналізації Ірану за ідеологічно-релігійними ознаками, в даному випадку за принципами ісламу, цілком може бути спроектована на економічну площину, а її реалізація на практиці здатна, на нашу думку, суттєво стимулювати зовнішньоекономічну співпрацю між ісламськими країнами (спільнотами) по всьому світу.

Ісламська Республіка Іран відіграє провідну роль у діяльності такого міжнародного інституту, як Організація економічного співробітництва (ОЕС) — регіональне міждержавне об'єднання, утворене 1985 року державами Середньої Азії і Близького Сходу на основі Ізмірського договору (від 1977 р.), першими підписантами якого стали Іран, Пакистан і Туреччина¹. Офіційно задекларована мета ОЕС — сприяння економічному, технічному і культурному співробітництву країн-учасниць. На сьогодні до складу даної регіональної організації входять також Таджикистан, Афганістан, Азербайджан, Казахстан, Туркменістан, Узбекистан і Киргизія з загальною чисельністю населення 350 млн осіб і територією у 8 млн кв. км зі штаб-квартирою в Тегерані.

Діяльність ОЕС на сучасному етапі розвитку регіону спрямована на поглиблення інтеграційних процесів між країнами-учасниками, їхнє глибше інтегрування до світової економіки, розвиток транспортної та комунікаційної інфраструктур, сприяння процесам приватизації і лібералізації національних економік, забезпечення більш ефективного використання матеріальних ресурсів регіону ОЕС, співпрацю з питань захисту навколишнього середовища, боротьбу з незаконним обігом наркотичних засобів, налагодження взаємовигідного співробітництва з іншими міжнародними чи регіональними організаціями.

Окремо слід наголосити, що саме на території Ірану у 2009 р. було проведено 2-й з'їзд голів центральних банків держав — учасниць ОЕС, у рамках якого була погоджена спільна політика регіону щодо протидії глобальній фінансово-економічній кризі. Це означає, що ІРІ у дійсності стає як незалежним і впливовим суб'єктом міжнародної економічної діяльності, так і самостійним і впливовим гравцем на інтернаціональній / регіональній політичній арені, здатним задавати високий тон усім суспільно-економічним процесам, що відбуваються.

¹ ECO Bulletin. Special Edition for ECO Day. — Tehran: The Secretariat of Economic Cooperation Organization, 2008. December. № 55. — P. 3.

Оцінюючи готовність Ірану до глобалізаційних і регіональних викликів, відомий учений, професор кафедри міжнародних відносин Американського університету іранського походження і одночасно радник Президента Ірану Х. Моулана, зазначає, що глобалізація кидає ряд викликів, тож Іран, як країна з великим нафтовим сектором, повинен знайти відповідь на ці виклики. Крім того, в умовах глобалізації Іран, як країна з багатою культурною історією і багатовіковими традиціями, відчуває на собі не лише фінансовий, економічний, політичний, а й потужний культурний тиск. Причому адаптація до культурно-гуманітарних викликів глобалізації є набагато важчим завданням порівняно з лібералізацією торгівлі чи фінансової сфери.

Останнім часом Іран висловлює актуальні пропозиції до реорганізації існуючої моделі системи міжнародних економічних відносин у рамках ОЕС задля активізації її діяльності загалом і підвищення своєї практичної значимості зокрема для ІРІ. Так, серед перспектив подальшої розбудови ОЕС, ініційовані іранською стороною, слід звернути увагу на:

— створення механізму для дво- і три- і багатосторонніх клірингових операцій між країнами з використанням грошової одиниці, використовуваної державами — учасниками ОЕС;

— розробку механізму створення єдиної валютної одиниці задля угод між країнами — учасниками ОЕС та іншими сусідніми державами;

— створення банків розвитку і торгівлі ОЕС у всіх країнах-учасниках;

— інтенсифікацію міжнародних торговельних операцій всередині угруповання.

Враховуючи відкритий характер діяльності ОЕС, згідно з її статутом, вступ України до цієї організації, принаймні на правах асоційованого члена, має хорошу перспективу і відповідає довгостроковим національним інтересам.

Таким чином, ІРІ позиціонує потужний національний потенціал взаємовигідного співробітництва регіонального та субрегіонального масштабу і вирішення нагальних питань

суспільно-політичного та економічного життя, а саме у рамках ОЕС. Залучення Ірану до процесу масштабної реструктуризації дво- і багатостороннього співробітництва між країнами в рамках даного блоку варто оцінювати з позицій устремління держави посісти лідируюче становище серед інших країн.

Іран є також членом Міжнародного форуму зі зміцнення співробітництва, спрямованого на забезпечення миру, безпеки і стабільності в Азії — «Нарада із взаємодії і заходів довіри в Азії» (НВЗДА; англ. — Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA)). Держави-члени, підтверджуючи свою прихильність до Статуту ООН, вважають, що мир і безпека в Азії можуть бути досягнуті через діалог і співпрацю, що ведуть до загальної нероздільної безпеки в Азії, де будуть мирно співіснувати держави, а їх народи жити в атмосфері миру, свободи і процвітання. Рішенням 62-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН від 12 листопада 2007 р. НВЗДА був привласнений статус спостерігача при ООН. Розширення процесу СВМДА в результаті вступу повноправні члени таких країн, як Таїланд (2004), Республіка Корея (2006), Об'єднані Арабські Емірати (2008) і Йорданія (2008) стало очевидним доказом, що форум стає дедалі більш затребуваним і значущим на Азійському континенті.

Великої ваги поглибленню участі Ісламської Республіки Іран в регіональних інтеграційних об'єднаннях, таких як Організація Ісламської Конференції та ОЕС, а також так званій Групі восьми ісламських країн, що розвиваються (D8), надає духовний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї. Зокрема, аятола закликає і наголошує на якнайповнішому використанні наявного інтеграційного потенціалу шляхом активізації спільних зусиль країн — учасників об'єднань з метою ефективного розв'язання нагальних питань і завдань суспільного та економічного розвитку ісламських країн.¹

¹ Див. детальніше: The Islamic Revolution Leader: OIC should remove grounds of difference among Muslims (2009/03/11) — The Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei:

Іран, як і Індія, Монголія і Пакистан, має офіційний статус спостерігача (від 2005 р.) в іншій авторитетній регіональній інституції — Шанхайській організації співробітництва (ШОС). Ця субрегіональна міжурядова міжнародна організація була утворена 15 червня 2001 р. у м. Шанхаї (КНР). Сьогодні, повноправними учасниками ШОС є 6 країн-членів — Китайська Народна Республіка, Російська Федерація, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка, Республіка Таджикистан і Республіка Узбекистан. Штаб-квартира організації знаходиться в Пекіні. Шанхайська організація співробітництва володіє величезним потенціалом з позицій людських ресурсів, природних багатств, наукових знань і технологій держав — членів блоку та спостерігачів.

Відповідно до правових основ функціонування ШОС, закріплених у Хартії ШОС, основними цілями і завданнями цієї організації є:

— зміцнення між державами-членами взаємної довіри, дружби і добросусідства;

— розвиток багатопрофільного співробітництва з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки і стабільності в регіоні, сприяння побудові нового демократичного, справедливого і раціонального політичного й економічного міжнародного порядку; спільна протидія тероризму, сепаратизму й екстремізму в усіх їхніх виявах, боротьба з незаконним обігом наркотиків і зброї, іншими видами транснаціональної злочинної діяльності, а також незаконною міграцією;

— заохочення ефективного регіонального співробітництва у політичній, торгово-економічній, оборонній, правоохоронній, природоохоронній, культурній, науково-технічній, освітній, енергетичній, транспортній, кредитно-фінансовій й інших сферах, що представляють загальний інтерес;

— сприяння всебічному і збалансованому економічному зростанню, соціальному і культурному розвитку в регіоні за

<http://www.leader.ir/langs/en/?p=contentShow&id=4972>; Islamic countries must cherish potentialities (2006/12/03) — The Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei: <http://www.leader.ir/langs/en/?p=contentShow&id=3580>

допомогою спільних дій на основі рівноправного партнерства з метою неухильного підвищення рівня і поліпшення умов життя народів держав-членів;

— координація підходів при інтеграції до світової економіки;

— сприяння забезпеченню прав і основних свобод людини відповідно до міжнародних зобов'язань держав-членів і їхнім національним законодавствам;

— підтримка і розвиток відносин з іншими державами і міжнародними організаціями;

— взаємодія в запобіганні міжнародних конфліктів і їхньому мирному врегулюванню;

— спільний пошук рішень проблем, що виникнуть у XXI ст.¹

Таким чином, побіжний огляд ключових цілей і завдань ШОС свідчить про стратегічний інтерес Ірану у набутті статусу повноправного учасника цієї організації. В економічній сфері основна вигода для Ірану у контексті набуття повноправної участі у Шанхайській організації співробітництва — це поглиблення економічної інтеграції країни з основними його учасниками — Росією і Китаєм.

Південноазійська асоціація регіонального співробітництва СААРК (англ. South Asian Association for Regional Cooperation — SAARC) — економіко-політична організація восьми країн в Південній Азії. За чисельністю населення є найбільшою регіональною організацією, нараховуючи майже 1,5 млрд жителів. Була утворена в грудні 1985 р. для забезпечення співробітництва в соціально-економічній сфері державами Бангладеш, Бутан, Мальдіви, Непал, Пакистан, Індія і Шрі-Ланка. У квітні 2007 р. на 14-му саміті СААРК восьмим учасником до організації приєднався Афганістан. В даний час штаб-квартира організації розташована в столиці Непалу Катманду. Іран має статус спостерігача.

Вступ Ісламської Республіки Іран до СААРК могло б сприяти зниженню міжнародного тиску на Іран. Також поді-

¹ Хартия Шанхайской организации сотрудничества (07.06.2002). — Официальный сайт организации <http://infoshos.ru/ru/?id=33>

бний крок веде до створення багатополярного світу, зсув центру ваги товарообігу на Схід, мають значення вигоди транзиту товарів, а також створення передумов для включення економіки Ірану до глобальної економіки, зростання іноземних інвестицій та отримання вигод від переваг, пов'язаних з транзитом енергоресурсів. До числа труднощів, пов'язаних з членством Ірану в СААРК, відноситься технологічна слабкість членів цієї організації, конкурентна незбалансованість через членство в СААРК Індії як головної держави, небезпека банкрутства вітчизняних виробників і зростання безробіття (з урахуванням надходження до Ірану дешевих індійських товарів)¹.

Ісламська Республіка Іран, як помітний гравець Західної та Центральної Азії, Перської затоки і Середнього Сходу, що посідає особливе геостратегічне, політичне, культурне та історичне місце, завжди була важливою азійською державою. У зв'язку з цим Іран з давніх часів виступав піонером розвитку і поглиблення співробітництва між країнами Азії. Беручи активну участь у регіональних азійських структурах, Іран незмінно виступає за розвиток регіонально орієнтованих інститутів, за внутрішньоконтинентальне співробітництво, за розширення і поглиблення відносин з країнами Азії, і вважає цю діяльність пріоритетним і стрижневим напрямом своєї зовнішньої політики.

Як видається, з урахуванням процесів розвитку країн Азії тенденції збільшення споживання енергії на континенті, енергія є підходящою можливістю для часткового об'єднання економіки країни з країнами стародавнього континенту. Енергія може стати одним з основних напрямів азійської інтеграції. Ісламська Республіка Іран посідає найстаріше місце в історії цивілізації, культури і геополітики, має також виняткове становище у світовій енергетиці, займає важливе місце в розвитку азійської інтеграції і може стати посередником і з'єднувальним мостом між Заходом і Сходом стародавнього

¹ *Алі Оміді*. Регіональна інтеграція в Азії: Організації АСЕАН, САПК і ЕКО. — Тегеран, 2008 // <http://ipis.ir/pdf/amudarya-34/11.pdf>

континенту. Можна зробити висновок, що шляхом інституціалізації співпраці країн Азії в галузі енергії може бути створене сприятливе середовище для появи свого роду економічних зв'язків на континенті.

Активна та ефективна участь у регіональних структурах — від ОЕС до різних організацій країн Каспійського басейну, ШОС, СААРК, Азійського форуму за мир і Азійської міжпарламентської асамблеї — демонструє рішучість Ірану у справі відродження азійської ідентичності та її міжнародної транслітерації. Тому Ісламська Республіка Іран, з урахуванням своїх історичних зв'язків з Азією, незмінно підтримує співпрацю з азійськими країнами, і розглядає азійську інтеграцію як попередній результат реалізації ідеї азійського об'єднання. Збільшення обсягів зв'язків з країнами Азії та підтримка зусиль з піднесення статусу цього континенту в системі міжнародних відносин свідчить про ту увагу справі просування цієї ідеї, яка приділяється Іраном¹.

На конференції «Надійна база для майбутнього розвитку Південно-Західної Азії» 12 і 13 лютого 2008 А.Х. Рафсанджані висловився за створення співтовариства 25 держав Південно-Західної Азії, яке могло б стати ефективним інструментом співпраці і кооперації в регіоні й увібрати нині існуючі регіональні організації, зокрема ЕКЗ. Рафсанджані висловив думку про можливе створення в перспективі загального ринку можна порівняти за своїм потенціалом з ЄС. У регіон Південно-Західної Азії включено 25 країн, а саме: Азербайджан, Вірменія, Афганістан, Бахрейн, Грузія, Йорданія, Іран, Ірак, Ємен, Казахстан, Катар, Кіпр, Киргизія, Кувейт, Ліван, ОАЕ, Оман, Палестина, Пакистан, Саудівська Аравія, Сирія, Туркменія, Таджикистан, Туреччина, Узбекистан. У свою чергу регіон поділений на підсистеми: Близький і Середній Схід, Центральна Азія, Кавказ, Перська затока і субконтинент (Афганістан і Пакистан).

¹ *Алі Ахані*. Перспективи азійської інтеграції // <http://ipis.ir/pdf/amudarya-34/1.pdf>

Загальні аргументи іранської сторони на користь зміцнення регіональної співпраці та її погляд на перспективи створення організації такі:

- Іран ставить перед собою завдання в перспективі стати провідною країною в регіоні в економічному і технологічному питаннях і відігравати конструктивну і плідну роль організатора взаємодії між країнами регіону з населенням 530 млн осіб на території в 12 млн. кв. км;

- перетворити регіон, з урахуванням його природних ресурсів, людського потенціалу, широких історично сформованих зв'язків на суб'єкт нової спільності, заснованої на здоровій конкуренції, яка сприяє інтеграції та подоланню роз'єднаності;

- дати новий імпульс на подолання відсталості і створення надійної основи для поступального і всебічного розвитку з урахуванням забезпечення інтересів усіх країн регіону;

- створити прецедент і приклад для наслідування у реалізації нового типу співробітництва з урахуванням фактора тенденції до глобалізації та зміцнення регіональної співпраці, і дати молодому поколінню надію на майбутнє процвітання;

- завдання створення нової регіональної організації як перший крок для вироблення концепції майбутньої організації регіонального співробітництва країн Південно-Західної Азії.

Отже, сучасний етап розбудови зовнішньоекономічної стратегії Ірану можна характеризувати як такий, якому притаманні проєвропейський та проазійський вектори регіоналізації. Проєвропейський напрям орієнтований на системну співпрацю в економічній, переважно торговельній та інвестиційній сферах з Європейським Союзом та в політико-економічній — з Росією.

Прозазійський вектор регіоналізації Ірану спрямований на нарощення його присутності у близькосхідних державах (регіон Західної Азії), у тому числі і великою мірою у державах-сусідах (за принципами транскордонної співпраці), та

забезпечення національних політичних й економічних інтересів у великих азійських країнах, насамперед таких як Китай та Індія. Крім того, інституціоналізація двосторонніх і багатосторонніх відносин Ірану з іншими державами світу визначається участю ІРІ в інтеграційних об'єднаннях країн як політичного, так і економічного гатунку. Розбудова і поглиблення подальшого партнерства Ірану з іншими країнами — учасниками інтеграційних угруповань регіонального типу має стати ключовим напрямом іранської інтеграційної стратегії, яка охоплюватиме політичний, інвестиційний, енергетичний, гуманітарний та інші напрями співпраці.

Особливої уваги заслуговують іранські ініціативи щодо поглиблення процесів регіоналізації в інвестиційній, соціально-культурній, гуманітарній та політичній сферах, що, безумовно, вказує на посилення ролі Ісламської Республіки Іран як регіональної держави. У цьому контексті варто зупинитися на таких індикаторах регіоналізації ІРІ:

– Ісламська Республіка Іран, як свідчать урядові декларації, посідаючи друге місце у світі за запасами природного газу, зацікавлена у співробітництві з тими країнами, які відчують потребу у газі. Іран готовий до розгляду будь-яких пропозицій щодо співробітництва у галузі енергетики з різними країнами і регіонами, у тому числі і з Євросоюзом, але винятково на взаємовигідних засадах та за відсутності надмірної політизації такої співпраці (рис. 1.2);

– іранські ініціативи щодо співробітництва з Афганістаном і Пакистаном (так звана Тегеранська заява від 2009 р.) у боротьбі проти екстремізму і задля попередження контрабанди наркотиків через кордони цих держав. Останні декларації офіційного Тегерана відносно готовності ділових кіл ІРІ до розширення інвестиційної діяльності в Афганістані та диверсифікація іранського бізнесу на афганських ринках (за результатами візиту першого віце-президента Ірану до Афганістану у лютому 2009 р.);

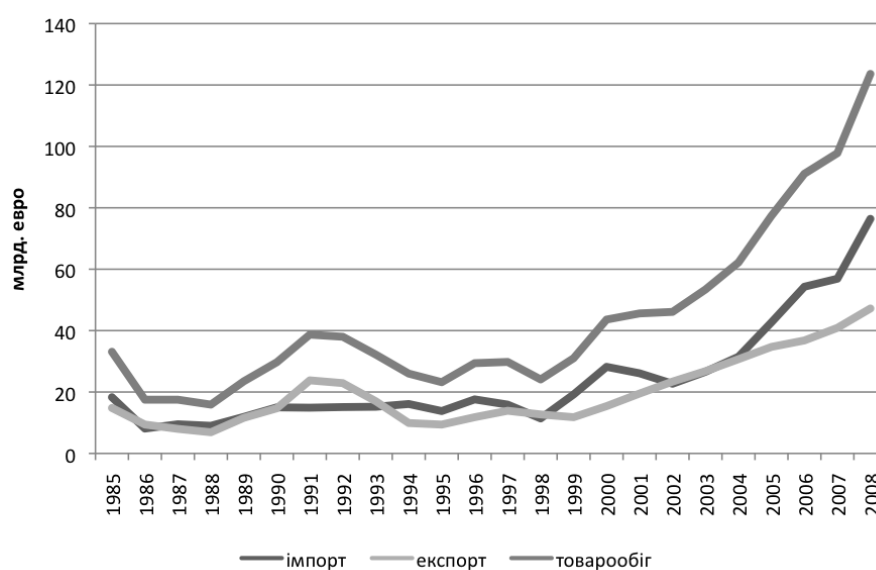
– нарощування присутності Ірану в Азійсько-Тихоокеанському регіоні (тільки у 2008 р. було підписано 8 між-

народних торговельних угод і відбувся обмін 19 торговельними делегаціями) — торговельні договори підписані з Індією, Пакистаном, Туреччиною, Індонезією, Афганістаном і Китаєм;

– активізація іранської дипломатії на арабському напрямі, в рамках так званого Руху неприєднання, до якого входять 119 країн світу на принципах неучасті у військових блоках;

– розширення економічної співпраці з Європейським Союзом (за даними Статистичного відділення Європейської Комісії, обсяг товарообігу між Іраном і державами Євросоюзу в 2008 р. становив 123,6 млрд євро, що на 25,8 млрд більше порівняно з минулим роком¹);

Рис. 1.2. Динаміка товарообігу Ірану з країнами ЄС
Джерело: IMF, EUROSTAT-COMEXT (EU)

– розширення політичного та економічного співробітництва Ірану з Росією та Китаєм у відповідь на зміну геополітичної ситуації на Близькому Сході та в Центральній Азії. Основними складовими економічного співробітництва країн є

¹ External and intra-EU trade-statistical yearbook. Data 1958-2009. — Eurostat. — 2010. — P. 17, 17.

нафтогазова сфера, міжнародна торгівля неенергетичними товарами, співпраця у галузі іноземного інвестування.

За останні роки розпочато кампанію публічної дипломатії у Східній Азії, укріплені відносини з Китаєм та країнами Південно-Східної Азії, особливо Індонезією і Малайзією. Під час візиту аятоли Шахріді (березень 2007) Іран, Малайзія та Індонезія проголосили відданість принципам єдності мусульманських країн¹. Малайзія підтримує проект «Платформа безпеки на Кавказі» з провідною роллю Ірану². Проявом особливих відносин між Іраном і Малайзією є укладення мільярдного контракту між обома країнами в нафтовій галузі.³

Важлива роль відводиться країнам Центральної Азії та Кавказу. Іран підписав з Афганістаном угоду про Інститут інформаційних технологій⁴. Відносини з Таджикистаном є прикладом масштабності та спрямованості іранської публічної дипломатії в Центральній Азії, яка базується на загальній культурній спадщині.

За останній час Іран дістав нових союзників у Південній і Центральній Африці. Протягом останнього періоду найтісніші відносини, у тому числі у сфері ІКТ, встановлені з країнами Магрибу (Алжир, Туніс). Алжир завжди виступав проти ізоляції Ірану. Під час візиту до країни президента Ахмадінеджада (2007) іранська сторона запропонувала послуги в галузі мирних ядерних технологій⁵.

Протягом останнього часу пріоритетом іранської зовнішньої політики також став Південноамериканський континент. Підписані з блоком «Боліваріанська альтернатива» угоди стосуються співробітництва у сфері ІКТ⁶. Арабо-латиноамериканська геополітична вісь разом з ірано-латино-

¹ Гусев М. Н. Иран: поиски партнерства в Юго-Восточной Азии, 17.03.2007 // http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html

² http://iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=52921, 22.08.08

³ http://iran.ru/rus/news_iran.php?act=news_by_id&news_id=51767, 23.05.08

⁴ Арунова М. Р. Афганская политика ИРИ, 2.07.2007 — http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html

⁵ Arabic Media Internet Network: Obstructing the War on Iran. Posted on August 13, 2007 by admin. Categories: Uncategorized. By: Dr. Elias Akleh, <http://royaldutchshellplc.com/2007/08/13/arabic-media-internet-network-obstructing-the-war-on-iran/>

⁶ Месамед В. И. Иран-Венесуэла: совместный антиамериканизм, 2007 — 9.07 // http://www.iimes.ru/rus/frame_stat.html

американського має широкі перспективи для подальшого розвитку¹.

Диференціюючи потенційно можливі і перспективні регіональні інтеграційні моделі Ірану, слід зазначити той потенціал, які нестимуть у собі ті чи інші напрями регіональної інтеграції економіки ІРІ. У цьому зв'язку є важливим оцінити переваги і недоліки існуючих варіантів регіоналізації за тими чи іншими функціональними векторами інтеграційного процесу, такими як:

- енергетична модель регіональної інтеграції;
- науково-технічна модель регіональної інтеграції;
- цивілізаційна модель регіональної інтеграції (модель «ісламської регіоналізації»).

Енергетична модель регіональної інтеграції Ісламської Республіки Іран на загальному тлі високої енергозалежності багатьох економік як високорозвинених держав світу, так і країн, що розвиваються, передбачає концентрацію національної політичної та економічної еліти ІРІ на консолідації економічних інтересів основних суб'єктів міжнародної економічної діяльності навколо пріоритетних питань ефективного забезпечення енергетичними ресурсами, передусім нафтою і природним газом як у середньо-, так і довгостроковій перспективі. При цьому Іран, як країна, що володіє надвеликими запасами вуглеводнів, як уже розвіданих, так і потенційних, цілком спроможний інтенсифікувати економічну інтеграцію і відповідно стати епіцентром регіоналізації економічного життя.

Перспективними країнами-партнерами регіоналізації економіки ІРІ, згідно із даною моделлю інтеграції, можуть стати як країни — експортери нафти і газу, як, наприклад, Росія, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати та інші близькосхідні та арабські держави, так і країни — споживачі вуглеводів, зокрема, Китай, Японія, Індія, у тому числі й України. Синергетичним ефектом від такої консолідованої

¹ Тройной кризис на Большом Ближнем Востоке. Материалы круглого стола // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 4. — Ст. 92—95.

співпраці має стати підвищення енергетичної безпеки регіонів і країн — учасниць зазначеного інтегрування, розбудова процесів транснаціоналізації національних економік у суто економічному форматі, з мінімальним впливом політичного чинника та зовнішніх не передбачуваних факторів. Звісно, для повномасштабної реалізації даної енергетичної моделі регіоналізації іранської економіки необхідно ініціювати широкий міжнародний діалог між потенційними партнерами Ірану щодо вироблення спільної зваженої енергетичної політики, базованої винятково на національних економічних інтересах і спрямованої на збалансування основних суперечностей у відтворенні зовнішньоекономічних відносин країн в енергетичній сфері.

Перші і вагомі кроки офіційного Тегерана у напрямі реалізації енергетичної моделі регіоналізації уже зроблені. Зокрема, у цьому зв'язку необхідно виділити юридичне заснування за прямої участі Ірану, Росії і Катару у 2008 р. Форуму країн — експортерів газу (Gas Exporting Countries Forum) — організації, яку за аналогією з Організацією країн — експортерів нафти часто називають «Газовим ОПЕК».

Форум країн — експортерів газу було засновано ще 2001 року в Тегерані, але тільки нещодавно він набув офіційного статусу об'єднання країн — виробників газу, до якого на даний момент входить 11 країн — учасників (Алжир, Болівія, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Ісламська Республіка Іран, Лівія, Нігерія, Катар, Російська Федерація, Тринідад і Тобаго, Венесуела) та 2 країни-спостерігача (Казахстан і Норвегія). «Газова ОПЕК», тобто Форум країн — експортерів газу, на нинішньому етапі становлення являє собою міжнародну структуру, у рамках якої країни-учасники обмінюються інформацією щодо обсягів видобутку й умовами продажу газу. При цьому впливати на світові ціни на газ Форум, подібно до нафтового картелю країн ОПЕК, наразі не правомочний. Звичайно, кінцевою метою діяльності Форуму країн — експортерів газу у перспективі має бути встановлення справедливої світової ціни на газ шляхом координації взаємних зусиль держав-учасників.

Важливого значення набуває участь Ірану в розбудові так званого Енергетичного клубу країн—членів Шанхайської організації співробітництва, ідея створення якого належить Російській Федерації. Передбачається, що до такого міжнародного Енергетичного клубу входитимуть усі країни-учасники та країни-спостерігачі ШОС, багаті на енергетичні ресурси зі значною національною часткою їхнього експорту чи імпорту. І хоча дана ініціатива поки що перебуває на етапі розробки, Іран прикладає чимало зусиль для активізації цього інструмента енергетичної моделі регіональної інтеграції.

Важливе місце серед пріоритетів енергетичної стратегії Ірану є інтеграція його економіки до глобальних і регіональних нафтових ринків, зокрема до Каспійського нафтовидобувного регіону. Цей регіон включає в себе Каспійське море і навколишні нафтогазоносні території Азербайджану, Росії, Казахстану, Туркменістану та Ірану, а розвідані запаси нафти в якому становлять понад 5 млрд т.

Обрані методи регіональної інтеграції економіки Ірану до Каспійського нафтовидобувного регіону такі. По-перше, це приватизація національних підприємств, зайнятих у сфері видобутку нафти і газу. Як показує успішна практика, іранські приватні підприємства набагато легше і більш вдало інтернаціоналізують своє виробництво, диверсифікуючи при цьому напрями зовнішньоекономічної діяльності (комерційні контакти розвиваються з багатьма зарубіжними підприємствами Росії, Азербайджану, Казахстану тощо).

По-друге, державне стимулювання приватних інвестицій у нафтопереробну галузь Ірану. Яскравим прикладом можна вважати заснування 2006 року іранським урядом нафтової фондової біржі, яка, за задумом, має пришвидшити укладання міжнародних нафтових угод і полегшити доступ іноземних суб'єктів до нафтового ринку Ірану.

По-третє, розбудова за участю держави сучасної інфраструктури транспорту і логістики в регіоні. Створення інфраструктурних підприємств з перекачування і перевезення

каспійської нафти має за мету створення системного народногосподарського комплексу, здатного запропонувати свої конкурентні послуги багатьом іноземним економічним суб'єктам, географічно віддаленим від виходу до міжнародних морських шляхів, що в кінцевому випадку сприятиме поглибленню їхньої виробничої кооперації з іранськими фірмами. Необхідно зазначити, що до поглиблення регіональної кооперації між прилеглими до Каспійського моря країнами закликає авторитетний в ісламському світі духовний лідер Ірану аятола Алі Хаменеї, мотивуючи це тим, що такого роду співпраця сприятиме трансформації всього регіону у «активну і прибуткову зону»¹.

Отже, стратегічно важливими партнерами Ірану з розбудови ефективної моделі регіоналізації беззаперечно є Китай, Росія і Індія як великі і потужні гравці на міжнародній політичній та економічній арені. Загалом становлення ірансько-китайського співробітництва у зовнішньоекономічній сфері розпочалось у постреволюційний період в Ірані, тобто після Ісламської революції 1979 р. (дипломатичні відносини між країнами розпочалися раніше — в 1971 р.), чому сприяли введення з боку США проти ІРІ режиму міжнародного економічного бойкоту і відповідна поява багатьох вільних ринкових ніш в іранській економіці, які до того часу займали американські та європейські компанії.

Переконливим виглядає той факт, що в 1978 р. ринкова частка китайських товарів в іранському імпорті становила лише 1 %, а американських — 21 %, німецьких — 19 %, японських — 16 %, британських — 8 %, то вже до 1991 р. частка Великобританії і США скоротилася до 3 і 1 % відповідно. На сьогодні Китай став чи не найважливішим торговельним партнером Ірану, частка національного експорту якого до КНР перевищує 12 %². Першочергової ваги при

¹ Див. детальніше: Caspian states can strengthen position by further cooperation (2007/10/16) — The Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei: <http://www.leader.ir/langs/en/?p=contentShow&id=3646>

² Пастухова Г. Сотрудничество Китая и Ирана: взаимные интересы, тактические и стратегические // Индекс Безопасности. — 2009. — Т. 15. — № 2 (89). — С. 51.

цьому набуває міжнародна торгівля вуглеводневими ресурсами та енергетичне партнерство країн в інвестиційній сфері. Крім того, значною мірою покликана сприяти продуктивному політичному діалогу спільна участь країн у складі інтеграційних угруповань ОЕС і ШОС.

Суттєвим поштовхом до інтенсифікації партнерських відносин Ірану та Китаю в інвестиційно-виробничій сфері стали процеси транснаціоналізації іранської економічної системи і пов'язана з ними лібералізація інвестиційного режиму в країні для зовнішньоекономічних суб'єктів. Так, першим двостороннім ірансько-китайським контрактом у нафтогазовій сфері прийнято вважати угоду від січня 2000 р. щодо розробки нафтових родовищ, яка була укладена між китайською компанією «Sinopet» та Іранською державною нафтовою корпорацією. Згодом, у 2004 р. державна китайська компанія «Zhuhai Zhengrong» підписала з іранською стороною протокол про наміри, згідно з яким погоджувалась імпортувати 110 млн т скрапленого природного газу з території Ірану протягом 25 років. Попередня вартість угоди оцінювалась у 20 млрд. дол. США. У жовтні того ж року «Sinopet», провівши переговори з Національною іранською газовою експортною компанією та Іранською державною нафтовою компанією, уклала угоду на суму 100 млрд дол. на закупівлю 250 млн т скрапленого природного газу протягом 25 років¹. Таким чином, розбудова ірансько-китайського співробітництва починаючи з 1970-х років, слугує основою для формування нового ядра регіональної інтеграції в Азійському регіоні, укріплення якого в перспективі сприятиме нарощенню міжнародної конкурентоспроможності країн та підвищенню регіональної політичної та економічної безпеки.

Вікові традиції плідної міжнародної співпраці в різних сферах суспільного життя характерні для відносин Ірану з Росією. Як відомо, дипломатичні відносини між державами було встановлено в XV ст. (заснування російсько-перських

¹ Пастухова Г. Сотрудничество Китая и Ирана: взаимные интересы, тактические и стратегические // Индекс Безопасности. — 2009. — Т. 15, № 2 (89). — С. 54.

відносин датується 1592 р., коли на Русі правили Рюриковичі, а в Персії — династія Сефевидів), а зовнішньоекономічні стосунки почали розвиватися ще раніше. На сучасному етапі ірансько-російських відносин економічна співпраця країн здійснюється за різними напрямками, зокрема у галузях атомної і теплової енергетики, нафти і газу, у транспортній, аграрній, науковій сферах тощо. Динамічне зростання зовнішньоекономічної співпраці між Іраном та Росією відбувається у сферах міжнародної торгівлі та зовнішніх інвестицій. Починаючи з 2004 р. товарообіг між Росією та Іраном стабільно перевищує показник у 2 млрд дол. США, причому на частку російського експорту в ІРІ припадає більше 90 % торгівлі. Інтенсивно розвивається ірансько-російська співпраця у військовій сфері, адже Іран є важливим ринком збуту російської продукції військового призначення. Так, за даними аналітичної служби АРМС-ТАСС, за період від 2000 до 2007 рр. Іран посів третє місце серед найбільших отримувачів російської зброї, уклавши при цьому контрактів на загальну суму майже 2 млрд дол. США. За весь період на російські поставки припадає 85 % усього імпорту зброї Ірану¹. Велику роль відіграє співпраця країн і в інших сферах економічного життя.

Партнерство в енергетичній сфері реалізується за такими напрямками, як: іноземні інвестиції з боку російських державних і приватних компаній (зокрема Газпромом) у газове родовище «Південний Парс», нафтогазове родовище «Південний Аздагедан»; участь російської компанії «Технопро-мэкспорт» у спорудженні теплових електростанцій на території Ірану; реалізація спільного російсько-іранського контракту на будівництво першого енергетичного блоку атомної електростанції в Бушері тощо. Правові засади торговельно-економічного співробітництва ґрунтуються на Міжурядовій угоді про торгівлю та економічне співробітництво, підписаній в 1997 р., Угоді про співробітництво і взаємну допомогу

¹ Арм-Тасс, 2009, 2 бер. // <http://arms-tass.su?page=article&aid=67412&cid=25> (останнє відвідування — 09 вересня 2009 р.).

у митних справах та Угоді щодо уникнення подвійного оподаткування, які були підписані у 2001 р. Активно працює також Постійна Російсько-Іранська комісія з торговельно-економічного співробітництва.

Сучасний рівень ірансько-російських відносин несе в собі стратегічну перспективу, так як, з одного боку, Російська Федерація великою мірою зацікавлена у торгівлі з Іраном, що дозволяє їй диверсифікувати власний експорт, зокрема, промислову продукцію та надання науково-технічних послуг, а з іншого — Ісламська Республіка Іран покладається на Росію як на стабільного партнера та суб'єкта міжнародної діяльності.

Науково-технічна (інноваційна) модель регіональної інтеграції Ірану в умовах становлення постіндустріальної парадигми світогосподарського устрою може стати альтернативним до енергетичної моделі варіантом регіоналізації ІРІ. З точки зору економічної логіки дана модель регіоналізації, спрямована на збереження, консолідацію та ефективну розбудову іранської національної інноваційної системи, спільно із країнами, які досягли значного успіху в науково-технічному прогресі, є найприйнятнішою у довгостроковій перспективі, адже має можливість змінити, модернізувати, динамізувати визначальні сфери суспільного життя країни, вивести Ісламську Республіку Іран в число розвинутих в науково-технічному відношенні країн.

Так, за останні п'ять років в Ірані було зареєстровано майже 26 тис. патентів¹. Тоді як за період 1964—1979 рр. в Ірані було зареєстровано всього 541 патентів на винахід, за 1979—2005 рр. їх чисельність становила 4340, а за 2006—2009 рр. — понад 24 000 винаходів².

Певного прогресу у справі налагодження продуктивної співпраці Ірану з іншими країнами світу в науково-технічній сфері вже досягнуто. Зокрема, слід звернути увагу на великий потенціал співробітництва ІРІ з Росією у галузі косміч-

¹ <http://www.reporter.ir/archives/88/4/006033.php>

² <http://irmon.com/post-2450.aspx>

них технологій, ядерних досліджень. Наприклад, за участю Росії Іран розбудовує власний космічний потенціал. У 2005 р. російська ракета-носії вивела з російського космодрому «Плесецьк» на орбіту російсько-іранський супутник «Сіна-1», призначений забезпечити космічний телевізійний зв'язок для Ірану. Вже у 2009 р. Іран вивів на навколосемну орбіту зі своєї території перший супутник вітчизняного виробництва, тим самим поповнивши список космічних держав світу. Спільна робота іранських і російських партнерів у цій сфері триває: у подальшому планується створення геостаціонарної супутникової системи зв'язку для Телекомунікаційної компанії Ірану (так званий проект Вохра); заплановано створення на території Ірану комплексу прийому космічної інформації дистанційного зондування Землі з російських супутників; розробляється спільна російсько-іранська програма співробітництва щодо розбудови системи прогнозування землетрусів з космосу тощо.

Значного імпульсу набуло ірансько-російське співробітництво в атомній енергетиці та галузі ядерних технологій від 1992 р. — з моменту укладання спільної угоди між Іраном та Росією «Про використання ядерної енергії у мирних цілях», яка регламентувала спільні принципи співробітництва двох країн у сфері мирного використання ядерної енергії¹. Відповідно до цієї угоди в Росії щорічно повинні були проходити підготовку у галузі ядерної фізики до 100 громадян Ірану. На сучасних іранських підприємствах зайнято багато висококласних наукових фахівців та інженерно-технічного персоналу з Росії, що є доказом високої пріоритетності такого роду відносин. Про необхідність налагодження взаємовигідного співробітництва Ірану та Росії і його перспективи на майбутнє однозначно висловився й аятолла Алі Хаменеї, зазначивши, що «суверенний Іран є інтересом для Росії. У той же час у потужній Росії зацікавлений великою мірою й Іран»².

¹ Саруханян С. Н. Россия и Иран. 10 лет ядерного сотрудничества. — Ер.: Нораванк, 2006. — С. 88.

² Iranians have a fine image from Russians in mind (2007/10/16) — The Office of the Supreme Leader Sayyid Ali Khamenei: <http://www.leader.ir/langs/en/?p=contentShow&id=3647>

Активним партнером Ірану з ядерних досліджень, крім Росії, виступає також Китай, який ще на початку 1990-х років долучився до спільних ірансько-китайських проектів освоєння мирного атому. Знаковою стала участь Китаю у наданні інженерних і консалтингових послуг, пов'язаних з будівництвом основного іранського дослідницького інституту в Ісфахані, який і донині займається ядерними дослідженнями. Звичайно, зазначена науково-технічна модель регіональної інтеграції Ірану перебуває лише на початковому, зародковому, етапі розвитку та обмежується кількома напрямками співпраці у високотехнологічних сферах. Кількість потенційних учасників такої регіональної інтеграції також поки що є обмеженою. Однак подальша консолідація зусиль ІРІ на питаннях розбудови власного інноваційного потенціалу у різних наукових сферах і розбудова ефективної взаємодії державних інститутів влади та іранських підприємств із зовнішніми партнерами сприятиме формуванню високопотужного регіонального осередку інноваційного простору, здатного притягувати до себе нові знання, передові технології, сучасний прогресивний досвід.

За сучасних умов глобальних трансформацій, коли національні економічні системи швидкими темпами інтегруються до глобального економічного простору, відбувається системне протистояння західної і східної цивілізацій, загострюється конкуренція «світ-систем» центру і периферії (за визначенням І. Валлерстайна), об'єктивно необхідною стає розбудова цивілізаційної моделі регіональної інтеграції, коли взаємодія країн відбувається не у суто економічному руслі, а виходячи з цивілізаційних засад суспільного розвитку. При цьому ключового значення набуває всебічний розвиток ідеї «діалогу цивілізацій», за визначенням колишнього Президента Ісламської Республіки Іран М. Хатамі, а побудова ісламської моделі регіоналізації — можливим варіантом реалізації цієї ідеї.

Модель «ісламської регіоналізації» економіки Ірану, за визначенням іранських офіційних осіб і багатьох економіс-

тів-сходознавців, є перспективним напрямом інтегрування економік близькосхідних мусульманських країн та Ірану завдяки сучасним політико-економічним обставинам і регіональним тенденціям суспільного розвитку.

Так, про усвідомлення на найвищому рівні ефективності даної моделі регіоналізації свідчить, зокрема, висловлювання аятолли Алі Хаменеї, який, визначаючи перспективи участі Ірану в зазначеній моделі, наголошує на необхідності посилення його регіонального впливу через всебічний захист ісламської культурної спадщини, впровадження демократичних принципів суспільного життя, а також підвищення міжнародного авторитету Ірану в ісламському світі¹. Саме це забезпечить позитивний імідж Ірану в очах світової громадськості та сприятиме поглибленню регіонального співробітництва держави з іншими, передусім ісламськими, країнами.

Як впливає із досліджень президента Центру стратегічних досліджень «Росія — Ісламський світ» Ш. Султанова, вирішальними для перспектив нинішнього процесу «ісламської регіоналізації» повинні стати:

— здатність національних урядів країн виробити та узгодити картину «бажаного майбутнього» Близького Сходу, наявність загальної доктрини стратегічної безпеки і довгострокової ісламської економічної стратегії;

— адекватне усвідомлення стратегічних викликів та загроз загальнорегіональної стратегічної безпеки;

— формування мусульманської наднаціональної еліти, спроможної реалізувати загальнорегіональні інтереси, наявність гнучких управлінських структур, здатних до стратегічного планування і рефлексивного реагування на можливі неочікувані зміни².

¹ *Karim Sadjadpour*. Reading Khamenei: The World View of Iran's Most Powerful Leader — Carnegie Endowment Report, March 2008. — P. 21-22. // http://www.carnegieendowment.org/files/sadjadpour_iran_final2.pdf

² Див. детальніше: Султанов Шаміль. «Ближний Восток сегодня. “Балканизация”, “контролируемая напряженность” или “исламская регионализация”?» — <http://www.islam.ru/pressclub/smi/blivouket/>.

Таким чином, регіональна інтеграційна модель Ірану у контексті «ісламської регіоналізації» являє собою комплексний і складний механізм зближення економік мусульманських країн на основі погодження численних політичних, соціально-економічних, культурних інтересів і загальноцивілізаційних питань розвитку суспільства, що, вочевидь, потребує максимальної консолідації зусиль багатьох мусульманських народів і політичної волі національних урядів.

Отже, як показали проведені дослідження, регіональна інтеграційна модель Ірану є ефективним напрямом транснаціоналізації іранської національної економічної системи. Її системна розбудова можлива виключно у багатовекторному функціональному та геополітичному форматі: шляхом інтенсифікації енергетичної складової регіоналізації, через створення та подальшу міжнародну інтеграцію національної інноваційної системи, за допомогою побудови продуктивного цивілізаційного діалогу між мусульманською спільнотою та зовнішнім світом; перспективними країнами-партнерами регіональної інтеграції виступають Європейський Союз, Росія, Китай, держави — сусіди Ірану, інші країни, зацікавлені в інтернаціоналізації своїх економічних відносин з Іраном. Лише комплексне поєднання наведених напрямів регіональної інтеграції здатне забезпечити синергетичний ефект і збалансування економічних інтересів усіх учасників інтеграційного процесу.

З метою планування і реалізації більш ефективної внутрішньої і зовнішньої політики Ісламська Республіка Іран повинна вжити такі заходи:

- прийнятне використання економічних прийомів в обговоренні стосовно розв'язання існуючих проблем у відносинах Ірану з потужними економічними силами, щоб усунути економічні санкції, завоювати довіру іноземних інвесторів, фінансових і кредитних підприємств і активізувати діяльність Ісламської Республіки в міжнародних фінансових і економічних організаціях;

- активізація діяльності міжнародної економічної дипломатії Ірану в напрямі залучення іноземних інвестицій, пошуку ринків збуту, поглиблення міждержавного економічного співробітництва з іншими країнами, а також вирішення економічних і торговельних питань з урахуванням формування економічної діяльності у зовнішній політиці і діяльності представництв Ірану за кордоном;

- активізація торговельних і економічних проектів, зокрема, проекту транспортування нафти і газу Центральної Азії і Кавказу до Перської затоки, Індії і Пакистану, проект транзитного коридору «Північ—Південь» і транспортування нафти країн Центральної Азії до Європи, який перетворить Іран у центр торговельних, транзитних і енергетичних шляхів;

- встановлення перспективних відносин між апаратом зовнішньої політики та органами економічно-торговельного регулювання країни з урахуванням того факту, що в сучасному світі інформаційно-комунікативні технології є факторами соціального, політичного та економічного розвитку.

У процесі глобалізації економіки, коли вільна економічна конкуренція динамічно використовує розвиток технологій і систем інформації і комунікацій, будь-яка економічна діяльність у межах закритих національних кордонів являє собою складну справу. У плануванні внутрішньої політики поліпшення результатів функціонування економіки країни залежить від дотримання законів правильного керівництва. На основі відомих міжнародних критеріїв участь народу у прийнятті державних рішень, відповідальність уряду перед громадянами, забезпечення в країні політичної стабільності, підвищення рівня впливу управління, підвищення якості законодавчих положень для впорядкування економічних питань, дотримання законів державними посадовцями і громадянами — вважаються найважливішими критеріями ефективного керівництва.

2

РОЗДІЛ

СУЧАСНІ РІВНІ І ФОРМИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІК УКРАЇНИ ТА ІРАНУ

2.1. ГЛОБАЛЬНИЙ ВИМІР ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Закономірним наслідком сучасних глобальних трансформацій, які охопили всі підсистеми та структурні компоненти світового господарства, є поглиблення транснаціонального характеру відтворення суспільного продукту. На всіх стадіях руху — від виробництва до кінцевого споживання, суспільний продукт поступово втрачає національні ознаки, стаючи універсальним та здатним з точки зору споживчих якостей задовольняти потреби суб'єктів будь-якої країни. У зв'язку з цим посилюється необхідність у дослідженні процесів транснаціоналізації національних економічних систем та визначенні її критеріїв як найважливіших кількісних та якісних показників, які відображають еволюцію національних економік країн світу та їхнє місце у системі міжнародного поділу праці за умов поглиблення глобалізаційних процесів.

Транснаціоналізація, будучи вищою формою інтернаціоналізації національних економік та економічним базисом їх зростаючої єдності та взаємозалежності, визначає характер взаємодії держав зі світовим господарством і реалізується через їх зовнішньоекономічні зв'язки. За сучасних умов транснаціоналізація нерозривно пов'язана та обумовлюється глобалізацією,

передусє їй і трансформується в неї, являючи собою матеріальну основу світового ринку, міжнародної торгівлі та руху факторів виробництва, а також економічного співробітництва між країнами і народами, симбіозу національних ділових систем, взаємопроникнення культур і цивілізацій.

Транснаціоналізації разом з тим притаманні і внутрішні суперечності розвитку, які випливають з асиметричності міжнародних економічних відносин, із загострення конкурентної боротьби за існуючі і перспективні джерела сировини й енергії, циклічного характеру світогосподарського розвитку та неоднорідності країн — учасниць міжнародного поділу праці. Ці держави відмінні за своїми природними умовами, рівнем соціально-економічного, політичного та інституційного розвитку, а також продуктивністю суспільної праці та належністю до субрегіональних, регіональних і міжнародних організацій. І саме ефективність залучення національних економік до процесів транснаціоналізації дедалі більшою мірою визначає їхню диспозицію на економічній карті світу та можливості впливу на кількісно-якісні параметри глобальної економічної системи.

Водночас транснаціоналізація є й основою глобальної мікроінтеграції і набуває багатовимірною вияву в інтенсифікації залучення суб'єктів господарювання різної національної належності до міжнародних операцій, обумовлюючи формування усталених каналів міжнародної науково-технологічної, виробничої, інвестиційно-фінансової взаємодії національних економік та визначаючи умови і параметри їх конкурентоспроможності на світових ринках. Наявні всі підстави стверджувати, що транснаціоналізація за участю комерційних структур є тим економічним механізмом, який нині визначає нові соціальні пріоритети, цілі міжнародної політики держав, характер і динаміку інтернаціоналізації господарського життя у XXI ст., а також формує універсальні (наднаціональні) норми і механізми доступу до різноманітних ринків за умов обмеженості ресурсів. Не випадково, що у міжнародній економіці розмежовують поняття транснаціоналізації на рівні бізнесового середовища та транснаціоналізації на рівні національних економічних комплексів.

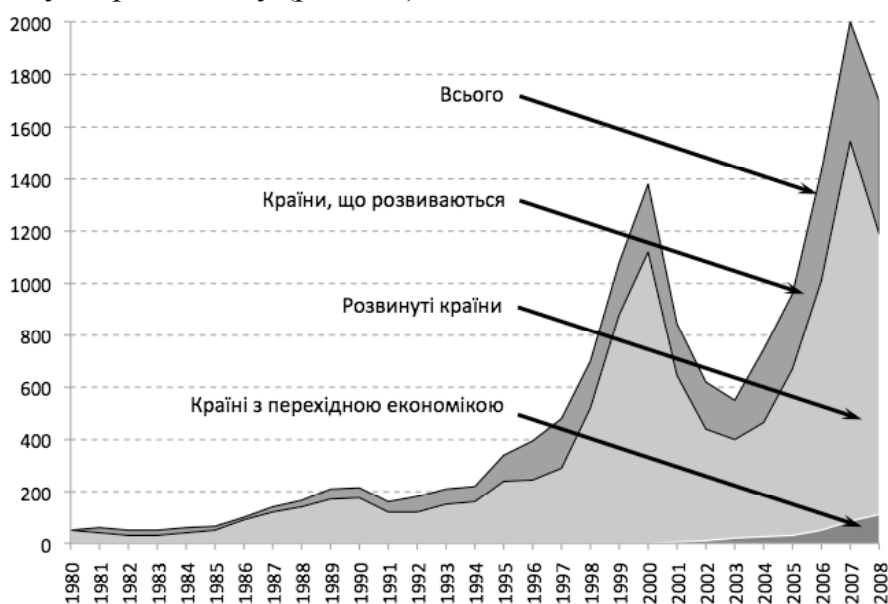
Транснаціоналізація національних економічних систем бере початок із зародження капіталістичного способу виробництва і первинно охоплювала сферу обміну, набувши ознак міжнародної торгівлі. Проте її остаточне оформлення відбулося лише наприкінці ХІХ ст., коли вона поступово почала еволюціонувати у більш зрілі форми, стаючи фундаментом інтернаціоналізації виробництва та міжнародного усуспільнення праці. З її поглибленням транснаціональний сектор чимраз більше починав відігравати визначальну роль у формуванні міжнародних економічних відносин, забезпечувати економічну взаємодію між країнами та регулювати різні сфери світового господарства.

Таким чином, можна стверджувати, що транснаціоналізація національних економічних систем еволюціонувала від найпростішої обмінної моделі до виробничо-інвестиційної моделі з наступним її переходом до транснаціональної моделі розподілу і споживання глобального суспільного продукту. Головною тенденцією в її девелопментизації протягом останніх десятиліть є динамічний розвиток такої інституційної форми міжнародного бізнесу, як транснаціональні корпорації. Вони є матеріальними носіями транснаціоналізації, зв'язуючи воедино світові торговельні потоки, прямі іноземні інвестиції, технології, фінансові ресурси та відіграючи у такий спосіб ключову роль в економічному зростанні країн.

Саме діяльність транснаціональних корпорацій, як найпотужніших міжнародних монополій і головних суб'єктів світового господарства, охоплює не лише виробничу та комерційну, а й інвестиційну та науково-дослідницьку сфери. Про масштаби транснаціональної діяльності свідчать численні статистичні дані. Так, на сьогодні ТНК контролюють до 50 % світового промислового виробництва, близько 40 % світових засобів виробництва, 75 % світової торгівлі товарами та послугами та основні потоки науково-технічних знань (близько 80 % патентів і ліцензій на нову техніку, технології і ноу-хау), а у внутрішньокорпоративний ринок залучено близько 20 % світового обсягу робочої сили. Протягом останніх десятиліть істотно зросла як чисельність ТНК (від 7 тис. у 1970 р.

до понад 77 тис. у 2008 р.), так і їх закордонних філій, що сягла майже 825 тис. При цьому лише американські ТНК, чисельність яких досягає нині майже 1/3 їх загальної кількості, зосередили за кордоном до 20 % своїх виробничих потужностей та залучили близько 10 млн найманих працівників.

Завдяки поширеній практиці злиттів і поглинань, які здійснюють ці корпорації протягом останніх десятиліть¹, ТНК вдалося суттєво збільшити обсяги прямих іноземних інвестицій, які лише у 2007 р. склали близько 1,8 трлн дол. США². При цьому близько 70 % цієї суми припадало на розвинуті країни світу (рис. 2.1).

Рис. 2.1. Розподіл світових інвестицій за групами країн протягом 1980—2008 рр., млрд дол. США

¹ Так, протягом 1988—2007 рр. загальна вартість угод за міжнародними злиттями та поглинаннями зростає з 115,6 до 1637,1 млрд дол. При цьому ТНК мають змогу мобілізувати значні фінансові ресурси за рахунок стратегії конкуренції, спрямованої не лише на нарощування своєї ринкової частки, а й за рахунок поглинання конкурентів, захоплення виключного становища на ринку.

² World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. — United Nations. — New York and Geneva, 2008. — P. 3.

³ Побудовано за: World Investment Report 1995: Transnational Corporations and Competitiveness. — United Nations. — New York and Geneva, 1995. — P. 391; World Investment Report 2002: Transnational Corporations and Export Competitiveness. — United Nations. — New York and Geneva, 2002. — P. 303; World Investment Report 2004: The Shift Towards Services. —

Це є свідченням того, що сучасні процеси міжрегіонального переливання глобального інвестиційного капіталу ґрунтуються не лише на політичній стабільності та вигідному географічному положенні країн, але й на високому рівні розвитку їх національних економік, ділової інфраструктури, банківської системи та ринків капіталів, а також на широкому залученні держав до світової торгівлі і технологічного обміну. Саме ці фактори забезпечили досягнення розвинутими країнами колосальних масштабів капіталізації національних економік, високого рівня інтеграції до світових виробничих, інноваційно-технологічних та інвестиційно-фінансових процесів, а також реальний вплив цих держав на кількісні та якісні параметри глобальної економічної системи. Не випадково, що світове економічне лідерство, яке демонструють сьогодні провідні країни світового господарства, значною мірою досягнуто за рахунок концентрації на їхніх територіях лівової частини світових інвестиційних потоків, у тому числі через стрімке зростання протягом останніх десятиліть обсягів взаємного інвестування їх національних економік.

Наприклад, за період від 1985 до 2005 р. наймасштабніші сумарні обсяги взаємних інвестицій було зафіксовано у двосторонніх ПІІ США, європейських країн та Японії з домінуванням Сполучених Штатів як найбільшого реципієнта прямих іноземних інвестицій. Наприклад, обсяги іноземного інвестування, залученого до США з Великобританії, зросли за вказаний період від 44 до 282 млрд дол., Японії — від 19 до 190 млрд, Німеччини — від 15 до 184 млрд, Канади — від 17 до 144 млрд, а Нідерландів — від 37 до 171 млрд відповідно.¹

Досягнутий розмах транснаціональної діяльності найбільших західних ТНК дозволяють їм формувати і гнучко впливати на рівень виробничих витрат та інтернаціональну

United Nations. — New York and Geneva, 2004. — P. 367; World Investment Report 2008: Transnational Corporations and the Infrastructure Challenge. — United Nations. — New York and Geneva, 2008. — P.253; World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. — United Nations. — New York and Geneva, 2009. — P. 247.

¹ World Investment Report 2007: Transnational Corporations, Extractive Industries and Development. — United Nations. — New York and Geneva, 2007. — P. 20.

вартість своєї продукції в цілому за рахунок трансфертних трансакцій. Саме механізми трансфертного ціноутворення дозволяють ТНК одержувати значні прибутки за рахунок використання відмінностей в бізнес-циклах, економічній політиці, рівнях оподаткування, заробітних плат, продуктивності праці тощо. У зв'язку з цим цілком справедливою є теза відомого російського економіста О. Мовсесяна щодо формування в епоху глобалізації специфічної транснаціональної економіки як своєрідної «світової шахової дошки», на якій змагаються провідні міжнародні компанії.¹

Нова фаза науково-технічної революції в державах—лідерах світового господарства з середини 1970-х років започаткувала перехід цих країн до нового етапу прогресу людства — постіндустріальної господарської системи. Це, з одного боку, динамізувало глобалізаційні процеси, а з другого — спричинило структурні зміни у характері транснаціоналізації. Її нова якість виявляється у дії двох діалектично поєднаних процесів: по-перше, глобальної конкуренції, а по-друге, зростаючої взаємодії і координації держав-лідерів щодо розробки і реалізації міжнародної стратегії розвитку.

Світова економічна система, таким чином, характеризується центропериферійною структурою, за якої країни та їх групи беруть участь у світогосподарських процесах в неоднаковій мірі і не завжди на рівних умовах. Так, на одному полюсі світового господарства зосереджені держави так званого золотого мільярда — глобальні гравці світового господарства, очолювані США. Вони реалізують постіндустріальну модель господарського розвитку, мають змогу повною мірою втілювати свої конкурентні переваги і на їх основі директивно задавати основні тренди розвитку світового господарства. Завдяки потужному економічному і фінансовому потенціалу ці держави сконцентрували на своїх територіях більшу частину світового інтелектуального і технологічного

¹ Мовсесян А. Г. Интеграция банковского и промышленного капитала: современные мировые тенденции и проблемы развития в России. — М.: Финансы и статистика, 1997. — С. 273.

ресурсів, зосередилися на випуску наукомісткої продукції, переводячи трудомісткі й екологічно небезпечні виробництва до країн, які відстають в економічному розвитку.

Інший полюс світової економіки представлений державами, які знаходяться на індустріальній або доіндустріальній стадіях розвитку. Ці країни беруть участь у транснаціоналізації переважно як постачальники сировини, трудомісткої продукції та дешевої робочої сили, і у такий спосіб опиняються у всебічній залежності від передових держав та змушені підлаштовуватися під глобальні стратегії діяльності західних ТНК. Економічний та соціальний прогрес таких країн окреслений рамками моделі так званого наздоганяючого розвитку.

Процесу транснаціоналізації національних економічних систем у глобальному просторі нині притаманні ряд узагальнюючих рис. Так, у сфері виробництва спостерігається тенденція щодо вирівнювання виробничих витрат у межах глобального відтворювального процесу; інтенсивна диверсифікація виробництва з постійним швидким оновленням номенклатури продукції, що виготовляється; посилюється стандартизація продукції; усувається за рахунок поширеної практики злиттів і поглинань ТНК дублювання виробництв однотипних виробів; переважна більшість виробників орієнтується на задоволення індивідуальних потреб споживачів; відбувається формування транснаціональними корпораціями глобального попиту і глобального пропонування; ефективно поєднуються у глобальному відтворювальному процесі великі, середні та дрібні виробництва та з'являються нові механізми поширення влади монополій на підприємства немонополізованого сектору; спостерігається превалювання у глобальній економіці нематеріального сектору з ключовою роллю інноваційно-технологічного компонента в її функціонуванні; відбувається нагромадження структурних змін у процесах транснаціоналізації з дедалі глибшим залученням інноваційно-містких виробництв, посилення асиметричності та стрибкоподібності розвитку окремих глобальних корпорацій, охоплення їхньою діяльністю практично всіх країн світу; спостерігається стрімке зростання надконцентрації глобального

капіталу; чимраз більше втягування в орбіту глобальної конкуренції окремих національних регіонів країн світу та ін.

Таблиця 2.1

ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА ВВП РІЗНИХ ГРУП КРАЇН
ПРОТЯГОМ 1900—2006 рр., %¹

Рік	Світ в цілому	Розвинуті країни світу, у тому числі	США	Японія	Західна Європа	Країни, що розвиваються, у тому числі	Латинська Америка
Сільське господарство							
1900	16,0	9,0	9,1	17,3	8,0	30,1	20,0
1950	10,1	5,3	4,3	11,0	5,9	23,5	9,4
2000	5,4	2,5	1,8	2,1	3,3	9,1	4,5
2006	3,0	2,0	1,9	2,0	3,0	9,0	6,0
Промисловість							
1900	14,8	16,0	18,4	11,3	15,8	8,1	11,7
1950	17,9	18,5	16,8	10,4	21,9	12,5	15,6
2000	21,8	23,7	22,6	23,6	24,9	18,5	18,0
2006	28,0	26,0	23,6	30,0	25,0	18,4	30,0
Будівництво							
1900	3,7	3,8	3,2	2,7	4,6	1,8	2,8
1950	3,9	3,9	1,9	2,5	6,4	2,7	3,1
2000	5,1	5,9	6,3	5,5	6,0	3,9	3,5
2006	...	...	...	...	5,9	4,0	...
Матеріальне виробництво в цілому							
1900	34,5	28,8	30,6	31,3	28,4	40,0	34,4
1950	32,0	27,8	23,0	23,9	34,2	38,7	28,1
2000	32,3	32,1	30,7	31,2	34,0	31,5	26,0
2006	31,0	28,0	25,5	32,0	33,9	31,4	36,0
Послуги							
1900	65,5	71,2	69,4	68,7	71,6	60,0	65,6
1950	68,0	72,2	77,0	76,1	65,8	61,3	71,9
2000	67,7	67,9	69,3	68,8	66,0	68,5	74,0
2006	69,0	72,0	74,5	68,0	66,3	68,6	63,0

¹ Побудовано автором за: Мировая экономика: глобальные тенденции за 100 лет / Под ред. И.С.Королева. — М.: Экономистъ, 2003. — С. 521-524, 535-538; World Development Report 2008: Agriculture for Development. — P. 340—341.

Як свідчать дані, наведені у табл. 2.1, протягом 1900—2006 рр. вирішальною тенденцією розвитку світового господарства стало зростання питомої частки сфери послуг і промисловості у виробництві валового внутрішнього продукту (від 65,5 до 67,8 % та від 14,8 до 22,0 %) за одночасного зменшення в цих показниках частки сільського господарства (від 16,0 до 3,0 %). Такий напрям розвитку виявив себе практично в усіх групах досліджуваних країн, а особливо рельєфно у провідних державах світу — США, Японії та країнах Західної Європи.

На сьогодні частка галузей обробної промисловості у матеріальному виробництві цієї групи держав становить в середньому 60 %, тоді як у решти регіонів світу вона коливається від 9 до 72 %. Наприклад, у країнах Східної Азії цей показник становить 34,4 %, а у США протягом 1970—2008 рр. у створенні ВВП частка транспорту скоротилася на 25 %, сільського господарства — на 19 %, а будівництва — майже на третину, тоді як частка галузей третинного сектору зросла майже на 5 %, торгівлі — на 7,4 %, а телекомунікацій — понад 60 %.

Водночас в інших регіонах світу і дотепер домінуючу роль у матеріальному виробництві відіграє сільське господарство (у Південній Азії — 18,0 %, в Океанії — 15,6 %, у Середній і Західній Африці — 15,1 %) або добувна промисловість (на Близькому Сході — 32,1 %, у Північній Африці — 29,7 %, у Південній Америці — 16,4 %) ¹. Таким чином, у трьох найменш розвинутих регіонах світу — Океанії, Північно-Східній та Західній Африці — обробна промисловість лише перебуває у фазі становлення, тому важко ідентифікувати ознаки другого або третього технологічного укладу, тоді як розвинуті країни вже сьогодні переходять до розбудови шостого укладу.

Вище вже наводились дані щодо масштабів транснаціонального корпоративного сектору. Якщо ж проаналізувати

¹ UNCTAD Handbook of Statistics 2006/2007. — Geneva, 2007. — P. 412—429.

структури, які належать до даного сектору, то головними тут є на сьогодні великі корпорації — лідери за показниками концентрації капіталу і прибутку. Наприклад, протягом 1970—2005 рр. серед американських ТНК неухильно і систематично зміцнювалися позиції найбільших вертикально інтегрованих структур з капіталом понад 1 млрд дол. США (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

РОЗПОДІЛ АМЕРИКАНСЬКИХ КОРПОРАЦІЙ ЗА ПОКАЗНИКОМ
КОНЦЕНТРАЦІЇ КАПІТАЛУ І ПРИБУТКУ ПРОТЯГОМ 1970—2005 рр.¹

Рік	Усього, %	Менше 10 млн дол. США	Від 10 до 25 млн дол. США	Від 25 до 50 млн дол. США	Від 50 до 100 млн дол. США	Від 100 до 250 млн дол. США	Від 250 млн. до 1 млрд дол. США	1 млрд дол. США і більше
Капітал								
1970	100	11,95	3,54	3,48	4,49	8,26	19,45	48,82
1980	100	9,15	3,15	2,52	3,03	5,44	13,00	63,72
1990	100	5,42	2,83	2,13	2,76	4,71	10,93	71,21
2000	100	3,54	1,76	1,49	1,87	3,09	8,03	80,23
2005	100	2,90	1,47	1,20	1,54	2,44	7,24	83,21
Прибуток								
1970	100	9,84	2,84	2,93	3,85	8,10	20,52	51,91
1980	100	8,41	2,42	2,06	2,68	4,90	12,42	67,11
1990	100	7,74	4,69	2,51	2,42	3,20	6,46	72,99
2000	100	6,02	2,48	1,24	1,00	1,27	5,49	82,50
2005	100	4,29	1,59	0,98	0,97	1,99	4,12	86,06

Якщо у 1970 р. ці корпорації володіли 48,8 % сукупного капіталу та одержували 51,9 % прибутку, то у 2005 р. їхня частка у вказаних показниках зросла до 83,2 і 86 %. Прева-

¹ Губанов С. Неоиндустриализация плюс вертикальная интеграция (о формуле развития России) // Экономист, 2008. — № 9. — С. 22

люючою є також їх частка в експорті, нагромадженні капіталу, НДДКР та інноваціях. Зокрема, в обсягах інноваційних розробок у виробництві електронного обладнання, мікропроцесорів та двигунів технотронного типу частка вертикально інтегрованих ТНК становить майже 100 %.

Це свідчить про безумовне домінування в глобальній економіці великомасштабного транснаціонального сектору, який створює необхідні передумови для безперешкодного включення глобального капіталу у відтворювальні взаємозв'язки національних економік з руйнуванням відтворювальної цілісності національних народногосподарських комплексів і формуванням нових галузевих пропорцій глобального виробництва. За таких умов глобальний капітал, незалежно від національної належності, формує міжнародні корпоративні структури виробництва мережного типу. Він покриває все більший географічний та економічний простір, спрямовуючись у ті локалі та локалітети світової економіки, в яких можна отримати монопольні надприбутки, встановити тотальний контроль за найбільш прибутковими сферами діяльності та оволодіти природними, виробничими, технологічними та фінансовими ресурсами приймаючих країн.

За умов коли сектор науки та науково-інформаційного обслуговування виробництва стає безпосередньою продуктивною силою і все більше поєднується з процесом відтворення, перетворюючись на провідну галузь економіки, в глобальній економіці чимраз рельєфнішого характеру набуває тренд глибокої інтеграції сфер матеріального та інтелектуального виробництва, зростання рівня наукового насичення (сайєнтифікація) виробничого процесу, високої динаміки зростання абсолютних і питомих витрат на науку. Свідченням цього є показники кадрового наукового потенціалу та рівні витрат на НДДКР у провідних країнах світу, подані у табл. 2.3.

Як показують дані табл. 2.3, практично всі країни ОЕСР характеризуються на сьогодні випереджальним зростанням капіталовкладень у НДДКР порівняно з обсягами ін-

вестування в матеріальне виробництво. Ці держави нині на фінансування інноваційних розробок щороку витрачають від 1,92 до 3,82 % ВВП. При цьому найвищі обсяги витрат на науку спостерігаються в таких країнах ОЕСР, як Швеція — 3,82 % національного ВВП, Фінляндія — 3,45, Швейцарія — 3,82, США — 2,62, Данія — 2,43, Австрія — 2,45 % відповідно.

Таблиця 2.3

ПОКАЗНИКИ КАДРОВОГО НАУКОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ТА РІВНІ ВИТРАТ НА НДДКР ЗА КРАЇНАМИ СВІТУ У 2007 р. ¹

Країна, регіон	Чисельність дослідницького персоналу, тис. осіб	Сукупні витрати на НДДКР				
		млн. дол. США	% ВВП	державне фінансування, %	приватне фінансування, %	на душу населення, дол. США*
Австралія	81,4	11698,1	1,78*	40,5	53,0	578
Австрія	30,5	7865,3	2,45	37,4	46,7	875
Бельгія	33,9	6472,4	1,85	24,7	59,7	614
Канада	125,3	23838,9	1,97	32,8	47,8	714
Чеська Республіка	26,7	3489,1	1,54*	39,0	56,9	340
Данія	28,7	4651,6	2,43	27,6	59,5	856
Фінляндія	40,4	6283,3	3,45	25,1	66,6	1129
Франція	204,5	41436,2	2,12	38,4	52,2	656
Німеччина	282,1	66688,6	2,51	28,4	67,6	810
Греція	19,9	1734,6	0,57*	46,8	31,1	156
Угорщина	17,5	1831,3	1,00*	44,8	43,3	182
Ісландія	2,2	293,0	2,78*	40,5	48,0	990
Ірландія	12,2	2490,4	1,32	30,1	59,3	539
Італія	82,5	17827,0	1,09*	50,7	39,7	304
Японія	709,7	138782,1	3,39*	16,2	77,1	1086
Республіка Корея	200,0	35885,8	3,23*	23,1	75,4	743
Люксембург	2,3	542,1	1,47*	16,6	79,7	1147

¹ Main Science and Technology Indicators 2008-1. — P. 1, OECD in Figures 2008. — P. 38—39.

Закінчення табл. 2.3

Країна, регіон	Чисельність дослідницького персоналу, тис. осіб	Сукупні витрати на НДДКР				
		млн. дол. США	% ВВП	державне фінансування, %	приватне фінансування, %	на душу населення, дол. США*
Мексика	48,4	5919,0	0,50*	45,3	46,5	57
Нідерланди	45,9	9959,0	1,67*	36,2	51,1	609
Нова Зеландія	17,2	1189,3	1,15*	43,0	41,2	290
Норвегія	21,7	3686,2	1,49	44,0	46,4	791
Іспанія	115,8	15595,7	1,20*	42,5	47,1	354
Швеція	55,7	11815,3	3,82	23,5	65,7	1301
Швейцарія	25,4	7479,2	2,90*	22,7	69,7	1003
Великобританія	183,5	35590,8	1,78*	31,9	45,2	588
США	1387,9	343747,5	2,62	29,3	64,9	1146
ЄС-27	1332,4	242815,6	0,73	34,7	54,1	492
ОЕСР	3879,4	817768,9	2,26*	29,5	62,7	694
Китай	1223,8	86758,2	1,43	24,7	69,1	66
Російська Федерація	464,4	20154,9	1,08	61,1	28,8	141
Сінгапур	25,0	4782,5	...	36,4	58,8	...
Південна Африка	17,3	3654,3	0,92*	38,2	43,9	78

* Дані за 2006 р.

Ці самі держави лідирують і за показником витрат на НДДКР на душу населення, який у 2006 р. становив, наприклад, 1045 дол. США — у Фінляндії, 1055 дол. — у Люксембурзі, 1063 дол. — у США, 924 дол. — в Японії, 882 дол. — в Ісландії, 802 дол. — у Данії, досягаючи максимальних 1166 дол. у Швеції. Цілком закономірно, що саме ці країни завдяки витратам на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи постійно нагромаджують свій науково-технічний потенціал, що забезпечує їм світове технологічне лідерство та їхній відрив від решти країн.

Одним з основних напрямів сучасної транснаціоналізації національних економічних систем є міжнародне науково-технологічне та інноваційне співробітництво на основі стимулювання науково-дослідної та технологічної кооперації. Така

ситуація пояснюється насамперед тим, що динамічний розвиток науково-технічного прогресу не дозволяє кожній країні самостійно проводити масштабні наукові дослідження та розробки, не говорячи вже про розвиток фундаментальної науки.

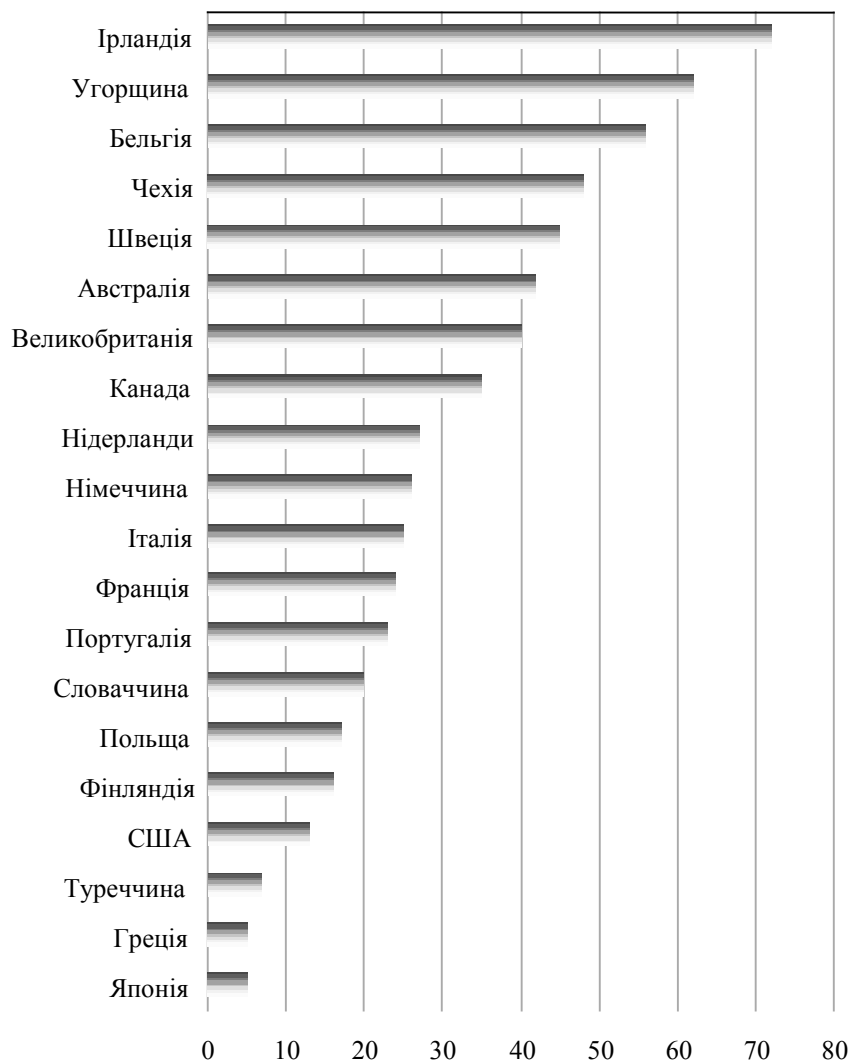
Отже, поглиблення кооперації в галузі науково-дослідних розробок та технологій вийшло за межі національних кордонів, сформувавши ефективні механізми міждержавного науково-технологічного та інноваційного співробітництва. Основою для його динамічного розвитку в процесі транснаціоналізації національних економічних систем є високий рівень дослідної та технологічної (міжфірмової) кооперації у сфері НДДКР. Підтвердженням цього є, зокрема, стрімке розширення НДДКР зарубіжних філіалів ТНК протягом останніх десятиліть. Так, якщо у 1975 р. витрати американських монополій на ці цілі становили лише 1,5 млрд дол. США, у 1981 р. — 3,2 млрд¹, то у 1995 р. вони досягнули 14,8 млрд, а у 2004 р. — 27,5 млрд². У 2004 р. близько 14 % коштів, що виділялися американськими ТНК на НДДКР, витрачалися на наукові розробки у наукових центрах їхніх зарубіжних філіалів. Для Ірландії відповідний показник становив близько 72 %, Бельгії — 56, Швеції — 45, Австралії — 42, Великобританії — 40, Німеччини — 28 % (рис. 2.2).

І це не випадково, адже жорстка і неослабна конкурентна боротьба, яка триває на глобальному ринку з високим рівнем представництва різних суб'єктів, вимагає від ТНК, як претендентів на статус впливових гравців, активно займатися новаторством та суттєво трансформувати свою технологічну політику. На сьогодні така політика дедалі більше набуває глобальних рис, коли до процесів транснаціоналізації залучені практично всі етапи створення і освоєння нової технології — від генерації інноваційної ідеї до виробництва високотехнологічної продукції та її збуту на світовому ринку. При цьому результати НДДКР, здобуті за участю наукових кадрів зарубіжних країн, зазвичай

¹ *Зименков Р., Романова Е.* Американские ТНК за рубежом // МЭиМО, 2004. — № 8. — С. 48.

² *Science and Engineering Indicators 2008. Chapter 4: Research and Development: National Trends and International Linkages.* — P. 4—7.

активно використовуються материнськими компаніями, а у низці галузей обробної промисловості — фармацевтичній, хімічній та приладобудівній — значення наукових лабораторій зарубіжних філіалів ТНК нерідко більше, ніж материнських компаній.

Рис. 2.2. Глобалізація НДДКР у 2004 р. (частка зарубіжних філіалів у фінансуванні НДДКР приватного сектору, %)¹

¹ Recent Trends in the Internationalization of R&D in the Enterprise Sector. Special Session on Globalization. — Directorate for Science, Technology and Industry. Committee on Industry, Innovation and Entrepreneurship, 13 March 2008. — P. 15.

Наприклад, компанія «ІВМ» на початку 1990-х років за межами США мала понад 25 тис. наукових працівників та близько 30 лабораторій, котрі займалися НДДКР у рамках єдиного плану, але з урахуванням особливостей ринків спеціалізації філіалів і дочірніх компаній корпорації. Загальна чисельність підрозділів, які займаються НДДКР, американської компанії «Motorola» лише у Китаї нині становить близько 700; а «General Electric» за рахунок перенесення інноваційних розробок до Індії посідає лідируючі позиції у виробництві авіаційних двигунів, медичного обладнання та споживчих товарів тривалого користування.

Спираючись на колосальні власні досягнення науки і техніки, а також на міжнародну мережу виробничих філіалів, провідні західні ТНК концентрують у своїх руках основні канали передачі технологій. При цьому їх зарубіжні філіали отримують безумовний пріоритет у використанні технологічних інновацій, підтвердженням чого є той факт, що понад дві третини експорту патентів і ліцензій США припадає на їхню передачу материнськими компаніями своїм зарубіжним філіалам і лише 1/3 — на комерційний експорт технологій незалежним компаніям¹.

До того ж філіали превалюючу частку витрат на НДДКР (близько 80%) спрямовують у проекти, що реалізуються для власних потреб, хоча часто ці дослідження пов'язуються з роботами, що проводяться в інших філіалах ТНК та її материнській компанії. Така внутріфірмова міжнародна кооперація певною мірою переорієнтовує міждержавний технологічний обмін у бік поглиблення науково-технологічного співробітництва між ТНК та їхніми філіалами, що сприяє підвищенню технологічного потенціалу провідних країн світу та забезпечує їхнє технологічне лідерство у різноманітних сферах науково-технічної конкуренції.

Поглибленню транснаціоналізації національних економічних систем країн світу значною мірою сприяє інтеграція їх на-

---

¹ *Зименков Р., Романова Е.* Американские ТНК за рубежом // *Мировая экономика и международные отношения*, 2004. — № 8. — С. 48.

ціональних фінансових систем, яка відбувається за каналами транскордонного володіння фінансовими активами, припливу та відпливу іноземного інвестиційного та кредитного капіталів, нагромадження зовнішніх активів і пасивів країн та ін.

Динамічна інтенсифікація процесів інтеграції національних економічних систем у світовий фінансовий простір протягом останніх десятиліть зумовлена передусім розширенням інвестиційно-кредитної діяльності транснаціональних корпорацій і банків та знаходить своє матеріальне втілення у дедалі глибшій інтернаціоналізації національних фінансових систем країн світу, уніфікації використовуваних фінансових інструментів, диверсифікації механізмів концентрації світових інвестиційних ресурсів, а також розширенні суб'єктної структури світового фінансового ринку та вибухоподібному зростанні його масштабів. Так, згідно з доповіддю «McKinsey Global Institute», у 2007 р. сукупний обсяг глобальних фінансових активів, до яких належать акції, приватні та державні боргові цінні папери та банківські депозити, досягнув 196 трлн дол. США проти 167 трлн у 2006 р., 142 трлн у 2005 р., 94 трлн у 2000 р., 66 трлн у 1995 р., 43 трлн у 1990 р. і 12 трлн у 1980 р.¹

Характеризуючи сучасну регіональну структуру світового фінансового ринку, слід зауважити, що навіть група країн-ключових власників глобального фінансового капіталу відзначається суттєвою фрагментарністю його концентрації. Так, найвищого рівня капіталізації досягнув фінансовий ринок США, який акумулює майже 35 % світових фінансових активів загальною вартістю 56,1 трлн дол. США у 2006 р., а його обсяги більше ніж учетверо перевищують ВВП цієї країни². Сполучені Штати лідирують також за показником темпів щорічного зростання фінансових активів, притоку ПІІ, обсягів нагромаджених інвестиційних ресурсів та первинного розміщення іноземними компаніями акцій на фондовому ринку (табл. 2.4).

¹ Mapping Global Capital Markets. Fifth Annual Report. Prepared by McKinsey Global Institute, October 2008. — P. 9.

² Mapping Global Capital Markets. Fourth Annual Report. Chapter 2: Capital without borders. Prepared by McKinsey Global Institute. January 2008. — P. 9.

Таблиця 2.4

ЧАСТКА РІЗНИХ КРАЇН СВІТУ У СВІТОВИХ ФІНАНСАХ у 2007 р., %¹

Країна	Капіталізація ринку	Інвестиції	Притік ПІІ	Нагромаджені інвестиції	Випуск міжнародних цінних паперів
США	36,1	23,6	13,4	14,9	23,6
Японія	10,1	11,3	0,0	0,9	0,5
Великобританія	6,5	3,9	10,7	9,4	4,9
Китай	5,7	10,6	8,5	8,9	17,5
Франція	3,6	4,5	6,2	6,5	1,5
Канада	3,3	2,1	5,3	3,2	2,8
Російська Федерація	2,8	1,5	2,1	1,6	4,9
Німеччина	2,6	5,2	3,2	4,2	2,7
Італія	1,7	3,9	1,4	2,4	1,2
Індія	1,7	2,4	1,2	0,4	2,5
Бразилія	1,5	1,6	1,4	1,8	8,6
Світ загалом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Друге і третє місця за показником концентрації глобальних фінансових активів посідають західноєвропейський регіон (частка якого в сукупних обсягах світових фінансових ресурсів становить тепер близько 30 %) та Японія (11,7 % відповідно). Крім того, в останні роки суттєвого зміцнення своїх позицій на фінансовій карті світу досягнув і Китай, який хоча й поступається розвинутим країнам світу за показниками капіталізації ринку, нагромаджених інвестицій та емісії міжнародних цінних паперів, проте вже сьогодні претендує на перерозподіл фінансового сегмента світового ринку.

Глобальні трансформації, які відбуваються у світовому господарстві, суттєво впливають на участь країн у міжнародній торгівлі, певним чином трансформуючи сферу обміну, для якої в процесі транснаціоналізації національних економічних систем характерними є такі риси: реальне функціонування глобальних ринків товарів, послуг, капіталів, робочої сили,

¹ Рогов С. США и эволюция международной финансовой системы // Экономист. — 2009. — № 23. — С. 17.

технологій, інформації та знань; зростання у міжнародних товаропоставах частки компонентів та напівфабрикатів за умов зменшення обсягів торгівлі готовими виробами; випереджальні темпи зростання торгівлі послугами; чимраз ширше залучення у міжнародні торговельні відносини країн, що розвиваються; зростання рівня внутрішньорегіональної торгівлі в рамках інтеграційних союзів та ін.

Підтвердженням високої динаміки транснаціоналізації сфери обміну є збереження протягом останніх десятиліть усталено високих темпів зростання світової торгівлі. Це є відображенням розширення експортоорієнтованих секторів національних економік країн світу та превалювання у глобальному виробничому процесі транснаціональних корпорацій.

Так, на тлі нерівномірності розвитку окремих національних економік та регіонів у різні історичні періоди довгострокового характеру набув процес випереджального зростання світової торгівлі порівняно з темпами зростання світового виробництва. Тимчасом як у 1981—2004 рр. обсяги світової торгівлі щорічно збільшувалися приблизно на 4,5 %, тобто в 1,6 раза швидше, ніж світове виробництво, у 2005 р. приріст світового експорту та імпорту склав становив 6,5 % проти 3,2 % зростання світового ВВП, у 2006 рр. — 8,5 та 8,0 % проти 3,7 %, а у 2007 р. — по 5,5 % проти 3,4 % зростання світового виробництва відповідно (табл. 2.5). Загалом же за 1950—2008 рр., попри глибокий спад 1970—1980-х роках та світову економічну рецесію 2007—2008 рр., світова торгівля зростала щонайменше в 1,6 разу швидше за сукупний ВВП світу.

Посилення залежності від зовнішнього ринку економік різних груп країн, особливо тих, які перебувають на периферії світового розвитку, привело до того, що на початок XXI ст. понад 20 % глобального ВВП реалізовувалося каналами міжнародної торгівлі, тоді як у 1960 р. цей показник становив лише 13,1 %. На сьогодні основна частка світової торгівлі припадає на розвинуті країни, що є результатом їхньої спеціалізації на виробництві високотехнологічної, наукомісткої продукції, в якій закла-

дена висока інтернаціональна вартість. Саме між провідними державами сформувалися нині найбільш стійкі відносини обмінного характеру, про що свідчить постійне зростання питомої частки їх взаємного товарообігу у загальному обсязі експорту від 38 % у 1953 р. до 49 % у 1963 р., 54 % — у 1973 р., 76 % — у 1990 р. та 80 % — у 2005 р. На початку нового тисячоліття склалася ситуація, коли лише 5 % торговельних потоків, які починаються чи закінчуються на території однієї з 29 країн — учасниць ОЕСР, виходять за межі даного угруповання.

Таблиця 2.5

**ДИНАМІКА ЗРОСТАННЯ ВВП ТА ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ
РІЗНИХ ГРУП КРАЇН ПРОТЯГОМ 1990—2007 рр., %
ВІДНОСНО ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ¹**

Країни	Роки	ВВП	Експорт	Імпорт
Північна Америка, у тому числі	1990—2000	3,2	7,2	9,0
	2001	0,4	-6,0	-6,0
	2004	3,9	8,0	10,5
	2005	3,2	6,0	6,5
	2006	3,4	8,5	6,5
	2007	2,3	5,5	2,5
США	1990—2000	3,2	7,0	9,0
	2001	0,3	-6,0	-6,0
	2004	3,9	8,5	11,0
	2005	3,2	8,0	6,0
	2006	3,4	10,5	5,5
	2007	2,2	7,0	1,0
Південна і Центральна Америка	1990—2000	3,3	9,0	10,2
	2001	0,3	11,1	13,1
	2004	6,9	13,0	18,5
	2005	5,2	8,0	14,0
	2006	5,2	2,0	10,5

¹ Побудовано за: International Trade Statistics 2000. — World Trade Organization, 2000. — P. 6, 8, 10, 12; International Trade Statistics 2002. — World Trade Organization, 2002. — P. 5, 9, 11; World Trade Report 2007: Six Decades of Multilateral Trade Cooperation: What Have We Learnt? — World Trade Organization, 2007. — P. 3; World Trade Report 2008: Trade in a Globalizing World. — World Trade Organization, 2008. — P. 4.

Закінчення табл. 2.5

Країни	Роки	ВВП	Експорт	Імпорт
Європа, у тому числі	2007	6,3	5,0	20,0
	1990—2000	2,2	4,5	4,2
	2001	2,1	-1,0	-2,3
	2004	2,4	7,0	7,0
	2005	1,8	4,0	4,0
	2006	2,8	7,5	7,0
	2007	2,8	3,5	3,5
ЄС-27	1990-2000	2,1	4,0	4,0
	2001	1,5	-1,0	-3,0
	2004	2,3	7,0	6,5
	2005	1,6	4,0	3,5
	2006	2,8	7,5	6,5
	2007	2,7	3,0	3,0
СНД	1990—2000	...	...	...
	2001	4,2	10,3	15,2
	2004	8,0	12,0	16,0
	2005	6,7	3,5	18,0
	2006	7,5	3,0	20,0
	2007	8,4	6,0	18,0
Африка і Середній Схід	1990—2000	5,1	4,2	10,2
	2001	5,3	6,9	13,0
	2004	6,0	8,0	14,0
	2005	5,5	5,0	13,0
	2006	5,4	1,0	8,5
	2007	5,5	0,5	12,5
Азія, у тому числі	1990—2000	3,9	12,3	10,2
	2001	4,5	14,2	11,0
	2004	4,8	15,5	14,5
	2005	4,1	11,5	8,0
	2006	4,4	13,5	8,5
	2007	4,7	11,5	8,5

Закінчення табл. 2.5

Країни	Роки	ВВП	Експорт	Імпорт
Китай	1990—2000	9,5	19,5	10,6
	2001	10,0	20,0	15,3
	2004	10,1	24,0	21,5
	2005	9,9	25,0	11,5
	2006	10,7	22,0	16,5
	2007	11,4	19,5	13,5
Японія	1990—2000	...	...	5,6
	2001	...	...	6,1
	2004	2,7	13,5	6,5
	2005	1,9	5,0	2,0
	2006	2,2	10,0	2,0
	2007	2,1	9,0	1,0
Індія	1990—2000	6,5	10,2	11,2
	2001	7,1	12,5	15,1
	2004	8,0	15,5	16,0
	2005	8,5	20,5	20,5
	2006	8,3	11,5	12,0
	2007	9,1	10,5	13,0
Світ в цілому	1990—2000	3,0	6,5	6,5
	2001	3,5	7,2	6,1
	2004	3,9	10,0	...
	2005	3,2	6,5	6,5
	2006	3,7	8,5	8,0
	2007	3,4	5,5	5,5

Разом з тим, попри домінування розвинутих країн у світовій торгівлі, рівень їх експортної квоти (близько 17 % у 2007 р.) суттєво поступається іншим групам країн, що пояснюється насамперед значним обсягом ВВП цих країн та домінуючою питомою часткою валового внутрішнього продукту, спрямованої на задоволення внутрішнього попиту.

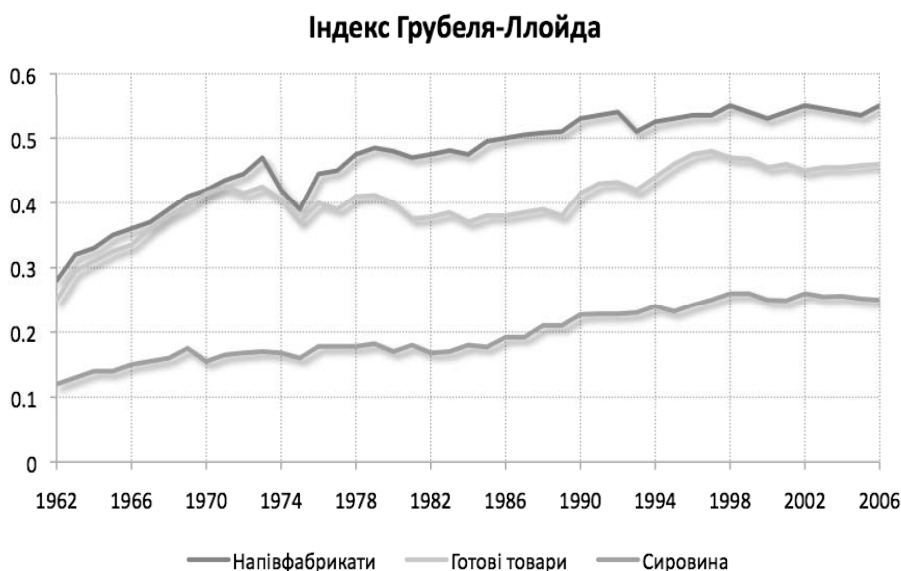
За сучасних умов посилення процесів соціалізації внутрішній попит певною мірою трансформується. Він насичується новими потребами споживачів, які вже не обмежуються тільки матеріальною сферою, а, відображаючи нову якість життя західних суспільств, доповнюються інтелектуальними, інформаційними та духовними складовими. Про це свідчить, зокрема, і той факт, що в структурі загального фонду споживання, який складається з інвестицій у фізичний капітал (основні фонди), а також з вкладень у неречовий капітал (витрати на освіту, підготовку і перепідготовку кадрів, охорону здоров'я та НДДКР), протягом останніх десятиліть зростає питома вага вказаних компонентів, пов'язаних зі збільшенням ролі людського ресурсу у суспільному відтворенні. Так, у цілому в країнах Заходу та Японії питома частка нагромаджених інвестицій в людину у сукупному фонді розвитку зростає з 20—22 % у 1800 р. до 31—33 % у 1913 р., 47—48 % у 1950 р., 56—57 % у 1973 р. і майже до 67—69 % наприкінці 1990-х років¹.

Значно вищі рівні експортних квот (насамперед за рахунок низьких обсягів ВВП) характерні для країн, що розвиваються (близько 28,8 % у 2007 р.), що відображає їх значно більшу залежність від зовнішнього ринку. При цьому обсяги експорту в абсолютному вираженні цих держав залишаються незначними. Це пояснюється їх переважно вузькопрофільною, однобокою орієнтацією у зовнішній торгівлі. І хоча багато країн, які розвиваються, відмовилися від суто сировинної спеціалізації і переходять по мірі можливості до експорту готової промислової продукції, через неспроможність системного освоєння досягнень сучасного етапу науково-технічного прогресу ці групи країн виявляються нездатними своєчасно пристосуватися до динамічних змін у характері виробництва та структурі попиту на світових товарних ринках.

¹ Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки // МэиМО. — 2001. — № 12. — С. 42.

Під впливом поглиблення транснаціоналізації національних економічних систем країн світу не лише розвиваються стійкі виробничі зв'язки між державами, а й відносини обміну чимраз більше трансформуються з міждержавних у внутріфінансові (внутрікорпоративні). Про це свідчить, зокрема, той факт, що в сучасних умовах на вузли, деталі, напівфабрикати та іншу проміжну продукцію припадає близько 40 % світової торгівлі машинами і обладнанням.

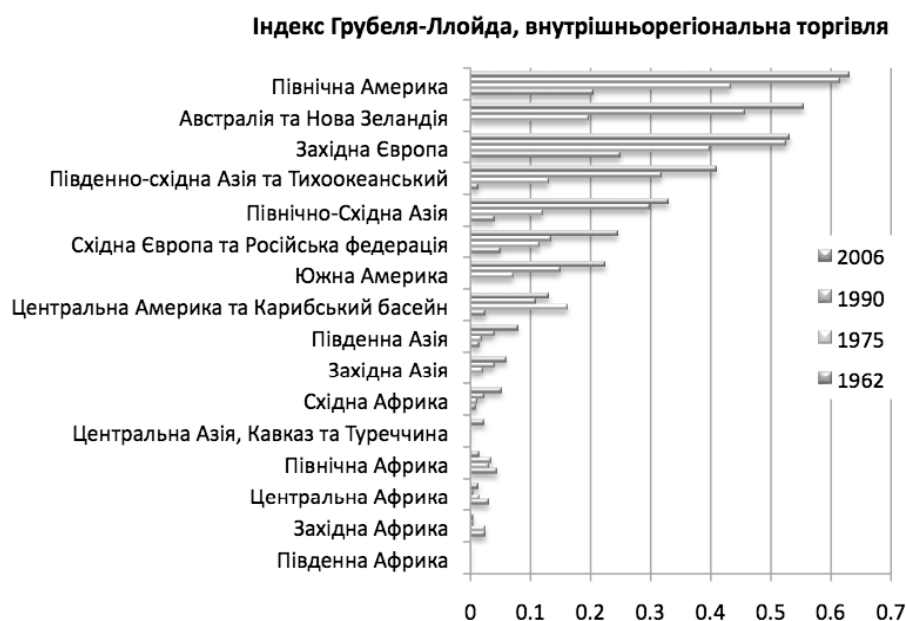
Крім того, якщо аналізувати динаміку розподілу внутрішньогалузевої торгівлі за основними товарними групами протягом останніх десятиліть за індексом Грубеля—Ллойда (рис. 2.3), то саме за напівфабрикатами спостерігається нині найвищий показник внутрішньогалузевої торгівлі, що свідчить про превалювання даного виду продукції у міждержавних товаропоставках.

Рис. 2.3. Динаміка розподілу внутрішньогалузевої торгівлі за товарними групами протягом 1962—2006 рр.

¹ World Development Report 2009. Reshaping Economic Geography. — World Bank, 2009. — P. 20.

Також за рівнем внутрішньогалузевої торгівлі визначається і якість інтеграції тієї чи іншої країни до міжнародних торговельних відносин, оскільки чим більш економічно і технічно розвинутою є країна, тим вищою буде частка внутрішньогалузевої торгівлі в її обороті. Як свідчать дані рис. 2.4, протягом 1962—2006 рр. істотно підвищився рівень залучення практично всіх груп країн до внутрішньогалузевої торгівлі. Найбільшою мірою це стосується розвинутих країн: США, Канади, Австралії, Нової Зеландії, а також країн Західної Європи, масштабний платоспроможний попит та розширення внутрішнього ринку яких обумовлює постійно зростаючі обсяги світового виробництва й обміну.

Рис. 2.4. Динаміка регіонального розподілу внутрішньогалузевої торгівлі протягом 1962—2006 рр.¹

Не випадково у сучасних міжнародних торговельних відносинах превалює питома частка взаємної торгівлі розвину-

¹ World Development Report 2009. Reshaping Economic Geography. — World Bank, 2009. — P. 19.

тих країн, яка становить на сьогодні близько 70 %, а в структурі їх взаємних товаропоставок домінує продукція наукомісткого, високотехнологічного виробництва (передусім космічного обладнання, засобів зв'язку, електронного обладнання та ЕОМ, телекомунікаційного обладнання та продукції фармацевтичної промисловості).

Високоінтегрований виробничо-промисловий комплекс провідних держав світу також включає і потужний експортоорієнтований сектор, що забезпечує нарощування зовнішньоторговельного потенціалу розвинутих країн світу — країн даного регіону. На держави ОЕСР припадає близько 40 % світового товарообороту, а в окремих галузях, наприклад, торгівлі продукцією машинобудування і хімічної промисловості, їх частка досягає 50 %.

Поглиблення транснаціоналізаційних процесів у глобальній економіці зумовлює чимраз відчутніші зміни і у сфері розподілу глобального суспільного продукту, який характеризується розподілом факторів виробництва зі все значнішими зрушеннями на користь наукомістких, високотехнологічних галузей виробництва (передусім мікроелектроніки, біоінженерії, виробництва нових матеріалів тощо) та інформаційного сектору.

На сучасному етапі відбувається значне зменшення частки промисловості та сільського господарства за показником чисельності працівників за одночасного зростання частки зайнятих у сфері послуг (до 70 % економічно активного населення). Особливо показовим з цих позицій є приклад США, де у 1955 р. в обробній промисловості та на будівництві було зайнято до 34,7 % сукупної робочої сили (для порівняння: у Німеччині — 41,2 %, Великобританії — 44,4 %, Франції — 30,4 %). Сьогодні чисельність працівників, які безпосередньо виконують виробничі операції, становить менше 10 % сукупної робочої сили (або 5,6 % населення країни), для аграрного сектору цей показник становить 2,7 %, а для видобувної промислово-

сті — лише 1,4 %¹. У загальному ж протягом останніх десятиліть у країнах ОЕСР зайнятість у сфері послуг випереджала зайнятість у сфері матеріального виробництва у 24 рази².

Очікується, що протягом наступних десятиліть тенденція до скорочення частки й абсолютної кількості працівників матеріального виробництва і надалі буде поглиблюватися. Так, за прогнозами експертів, у США до 2025 р. близько 83 % загальної чисельності робочої сили буде зайнято у сфері послуг, і на неї ж припадуть кожні 25 із 26 нових робочих місць. І це цілком закономірно, оскільки саме у сфері послуг формуються ключові фактори міжнародної конкурентоспроможності національних економік країн світового господарства. Це зумовлено насамперед перетворенням інформації на один з найважливіших факторів виробництва, швидким поширенням інформації при низьких витратах і нівелюванням інформаційної асиметрії як всередині країни, так і в міжнародній системі, а також змінами технологій та засобів нагромадження, передачі, обробки й використання інформації.

Якщо розглянути структуру зайнятості у сфері послуг, то в цій галузі превалюють фінансові послуги, послуги транспорту і зв'язку, послуги торгівлі. Значне місце у структурі послуг посідають нині і соціальні послуги (освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво тощо), спрямовані на задоволення потреб людини, підвищення її освітнього, культурного, духовного та морального рівнів.

Значення цього важко переоцінити, адже соціальні послуги суттєво подовжують термін ефективного використання національного людського ресурсу країн, визначають можливість здобуття населенням освіти, його доступу до систем охорони здоров'я, забезпечують високу якість життя. Наприклад, у країнах «Великої сімки» вони становлять від

¹ Лук'яненко Д. Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2005. — С. 108.

² Коровський А. В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування: Монографія — К.: КНЕУ, 2004. — С. 14.

25,5 % усіх зайнятих у США до 19,5 % у Франції. Винятком є Японія, в якій у сфері соціальних послуг для населення зайнято лише 14,3 % сукупної робочої сили. Разом з тим, незважаючи на високу частку сфери соціальних послуг, найбільш динамічно даний сектор зростав протягом 1950—1970-х років, натомість за останні три десятиліття темпи його збільшення істотно уповільнилися.

Неухильне вивільнення робочої сили з традиційних галузей економіки на користь галузей зі сфери послуг стало об'єктивною передумовою формування у глобальній економіці сектору творчої (креативної) індустрії (*creative industries*). У провідних країнах світу вже сьогодні у творчому секторі зайнято від 10 до 20% економічно активного населення. Наприклад, у Німеччині протягом останнього десятиліття загальна чисельність індивідуальних підприємців, котрі займаються творчою діяльністю, зросла на 21 %, тоді як у інших сферах народного господарства — лише на 1,5 %.¹

Нині уособленням найрозвинутішої моделі транснаціоналізації сфери розподілу є Європейський Союз, де крім зазначених вище тенденцій виокремлюються й інтернаціоналізація фонду нагромадження держав — членів ЄС, а також реалізація ними спільної регіональної та соціальної політики, а також політики у сфері зайнятості. Так, соціальна політика країн Євросоюзу, як втілення одного з головних надбань європейців та відображення специфіки їхнього способу життя, забезпечує більш рівномірний розподіл національного доходу і суспільного багатства в даному інтеграційному угрупованні та зм'якшує майнове розшарування суспільства через механізми підтримки доходів низькооплачуваних категорій населення на соціально прийнятному рівні. Про високі соціальні стандарти країн ЄС свідчить, зокрема, значно вищий рівень середньої заробітної плати у промисловості порівняно з США, майже десятиразове зниження рівня бід-

¹ Дзюба С., Машіна Н., Сазонова М. До питання про розробку економічної стратегії розвитку творчої індустрії в Україні // Економіка України. — 2006. — № 6. — С. 57.

ності протягом останніх десятиліть, висока якість соціальних послуг та ін. Наприклад, середній термін, протягом якого безробітний отримує в ЄС соціальну допомогу, становить 8,5 місяців проти 4 місяців у США; тривалість оплачуваної відпустки в Європі складає 32 дні проти 18 днів у США; тривалість відпустки по догляду за дитиною досягає у Швеції 72 тижні проти 12 тижнів у США; попередження про звільнення з роботи в європейських країнах робиться за 6–10 місяців, тоді як в США — за 2 місяці.

Серед факторів, які сприяли досягненню європейськими країнами високих соціальних стандартів, крім великомасштабних фінансових вкладень національних урядів та колосальних соціальних бюджетів, слід виокремити і високу ефективність соціальної політики Європейського Союзу. Вона виявляється у гармонізації соціальних заходів з програмами економічного розвитку та забезпечення конкурентоспроможності Європейського регіону на глобальних ринках.

Йдеться передусім про те, що розробка конкретних механізмів із поглиблення інтеграційних процесів у регіоні завжди пропускається через своєрідний «соціальний фільтр», тобто соціальний компонент завжди «нашаровується» практично на усі напрями інтеграційної діяльності даного угруповання. Наприклад, якщо пріоритетними завданнями діяльності національних урядів є динамічне економічне зростання, нарощення інвестицій у розвиток людського ресурсу, проведення структурних перетворень у промисловості чи сільському господарстві, то досягнення цих стратегічних завдань завжди даватиме (прямо чи опосередковано) позитивний соціальний ефект. Його проявами є підвищення доходів і рівня добробуту громадян, зниження соціальних ризиків, поліпшення соціальних послуг населенню та ін.

Прагнення до постійного поглиблення інтеграційних процесів в Євросоюзі вимагає зміцнення економічної та соціальної єдності країн-учасниць через вирівнювання рівнів

їх соціально-економічного розвитку та регулювання регіональної асиметрії в ЄС. Для цього Європейським Союзом сьогодні застосовуються ряд фінансових інструментів, таких як Європейський фонд регіонального розвитку (утворений у 1975 р.), Європейський соціальний фонд (заснований у 1960 р.) та Фонд згуртування (утворений у 1993 р.). З коштів структурних фондів Євросоюзу з метою реалізації регіональної політики даного інтеграційного блоку формується бюджет за різними напрямками діяльності.

У табл. 2.6 представлено країновий розподіл коштів структурних фондів ЄС за цілями регіональної політики на період 2007—2013 рр. Він свідчить про те, що їх фінансове забезпечення передбачає конвергенцію регіонів ЄС (81 % від сумарних фінансових ресурсів структурних фондів ЄС); забезпечення регіональної конкурентоспроможності та зайнятості (16 %); стимулювання європейської територіальної кооперації (3 %). При цьому у межах кожного фонду загальні цілі диференціюються, відбувається їх уточнення та поглиблення, а також формуються механізми й умови фінансування певних структурних ініціатив.

Процесу транснаціоналізації національних економічних систем у глобальному просторі нині притаманні ряд характерних рис і у сфері споживання. Це інтернаціоналізація фонду споживання, формування і розвиток нових потреб як матеріального, так і нематеріального характеру (розвиток творчих здібностей, професійних якостей та навичок, економічного мислення, психофізичних якостей, зростання рівня організаційної та управлінської діяльності), пов'язаних із посиленням процесів соціалізації та гуманізації економіки, і як наслідок — зростання частки споживання, передусім індивідуального, у національному доході країн світового господарства. Тож можна констатувати, що в епоху глобалізації процеси транснаціоналізації національних економічних систем охопили всі фази суспільного відтворення. Саме це стало об'єктивною основою формування глобальної моделі міжнародного поділу праці.

Таблиця 2.6

КРАЇНОВИЙ РОЗПОДІЛ КОШТІВ СТРУКТУРНИХ ФОНДІВ ЄС
ЗА ЦІЛЯМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
ПРОТЯГОМ 2007—2013 рр., млн євро, поточні ціни¹

Країна	Конвергенція регіонів ЄС			Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість		Європейська територіальна кооперація	Разом	Питома частка країни у загальному бюджеті, %
	фонд згуртування	конвергенція	стадія завершення	стадія початку	регіональна конкурентоспроможність та зайнятість			
Бельгія	...	...	638	...	1425	194	2258	0,65
Болгарія	2283	4391	...	...	...	179	6853	1,97
Чеська Республіка	8819	17 064	...	...	419	389	26692	7,68
Данія	...	...	...	...	540	103	613	0,18
Німеччина	...	11 864	4215	...	9409	851	26340	7,58
Естонія	1152	2252	...	...	...	52	3456	0,99
Ірландія	...	...	...	458	293	151	901	0,26
Греція	3697	9420	6458	635	...	210	20420	5,88
Іспанія	3543	21054	1583	4955	3522	559	35217	10,14
Франція	...	3191	...	...	10257	872	14319	4,12
Італія	...	21211	430	972	5353	846	28812	8,29
Кіпр	213	...	...	399	...	28	640	0,18
Латвія	1540	2991	...	...	...	90	4620	1,33
Литва	2305	4470	...	...	...	109	6885	1,98
Люксембург	...	...	...	...	50	15	65	0,02
Угорщина	8642	14248	...	2031	...	386	25307	7,28
Мальта	284	556	...	...	...	15	855	0,25
Нідерланди	...	...	...	...	1660	247	1907	0,55
Австрія	...	...	177	...	1027	257	1461	0,42

¹ Чужиков В. І. Глобальна регіоналістика: історія та сучасна методологія: Монографія. — К.: КНЕУ, 2008. — С. 187—188.

Закінчення табл. 2.6

Країна	Конвергенція регіонів ЄС			Регіональна конкурентоспроможність і зайнятість		Європейська територіальна кооперація	Разом	Питома частка країни у загальному бюджеті, %
	фонд згуртування	конвергенція	стадія завершення	стадія початку	регіональна конкурентоспроможність та зайнятість			
Польща	22 176	44377	...	...	...	731	67284	19,37
Португалія	3060	17133	280	448	490	99	21511	6,19
Румунія	6552	12661	...	...	...	455	19668	5,66
Словенія	1412	2689	...	...	...	104	4205	1,21
Словацьчина	3899	7013	...	...	449	227	11 588	3,34
Фінляндія	...	...	...	545	1051	120	1716	0,49
Швеція	...	...	...	...	1626	265	1891	0,54
Великобританія	..	2738	174	965	6014	722	10613	3,05
Міжрегіональна операція мереж	...	...	...	...	...	445	445	0,13
Технічна допомога	...	...	...	...	...	...	868	0,25
Разом	69 578	199322	13 955	11 409	43 556	8723	347410	100

Користуючись методикою експертів ОЕСР, серед критеріїв, які відображають різноманітні аспекти транснаціоналізації національних економічних систем та їх виміри в умовах глобалізації, можна виокремити головні, додаткові та експериментальні. Що стосується головних критеріїв, то вони є найбільш універсальними, оскільки стосуються всіх країн світового співтовариства і використовуються в національній статистиці як пріоритетні в оцінці рівня залучення країн до міжнародних економічних процесів.

Додаткові критерії спрямовані на одержання ширшої інформації, яка теоретично є бажаною, але практично її складно дістати. До експериментальних критеріїв належать індикатори, що відображають важливі сторони процесу транснаціоналізації національних економічних систем, але не мають належного теоретичного та практичного обґрунтування як нові явища господарської діяльності. Саме ці групи критеріїв дозволяють оцінити динаміку кількісних і якісних компонентів транснаціоналізації національних економік, визначити її рівень та масштаби.

Можна виокремити такі групи критеріїв, які відображають найважливіші аспекти транснаціоналізації країн:

1) критерії рівня залучення країн у міжнародні торговельні потоки: експортна, імпортна та зовнішньоторговельна квоти країн, частка кінцевого споживання, яка покривається імпортом, коефіцієнт покриття імпорту експортом, частка міжнародних компаній у сукупному експорті країни, частка внутріфірмового експорту товарів, здійснюваного міжнародними компаніями, у сукупному експорті приймаючої країни, частка внутріфірмового імпорту товарів, здійснюваного міжнародними компаніями, у сукупному імпорті приймаючої країни та ін.;

2) критерії міжнародного інвестування національних економік: частка ПІІ у ВВП; частка доходів від ПІІ у ВВП; інвестиційна позиція країни у ВВП; частка ПІІ країни-партнера в загальному обсязі залучених ПІІ; дохід від вивезених і ввезених інвестицій як частка доходу в загальних ПІІ економічного сектору чи країни-інвестора в цілому; частка зарубіжних філій у створенні доданої вартості, у загальному випуску продукції та у формуванні валового фіксованого капіталу; частка співробітників зарубіжних філій у структурі зайнятих і в сукупному фонді оплати праці та ін.;

3) критерії інтернаціоналізації НДДКР транснаціональних фірм у досліджуваній країні: частка витрат на дослідження і розробки та кількість дослідників у зарубіжних філіях; обсяги витрат на НДДКР у промисловості, що фінансуються з-за кордону; частка доданої вартості, обсягу випуску продукції і за-

йнятих осіб у зарубіжних філіях, у контексті діяльності, пов'язаної переважно з дослідженнями і розробками; материнських компаній у дослідженнях і розробках та у кількості дослідників; рівень інтернаціоналізації та поширення технологій у певній країні в цілому та в індустріальному секторі зокрема, включаючи вартість технологій та кошти, отримані від їхнього продажу як відсоток від ВВП, а також ці показники у співвідношенні з витратами на дослідження і розробки та ін.;

4) критерії інтернаціоналізації торгівлі високотехнологічними товарами в розрізі країни та її промислового сектору. Особлива увага звертається на частку високотехнологічного промислового експорту зарубіжних філій у загальному випуску високотехнологічної продукції, а також на частку високотехнологічного експорту й імпорту закордонних філій і материнських компаній у загальному (сукупному) високотехнологічному експорті та імпорті;

5) критерії фінансової взаємозалежності країн: вартісні обсяги закордонних депозитів та іноземних кредитів, частка валових обсягів руху фінансового капіталу у ВВП країни, обсяги закордонних депозитів у небанківських інститутах країни, обсяги валютних депозитів та кредитів юридичних осіб у вітчизняних банківських установах, чисельність банків з іноземним капіталом, вартісні обсяги експорту-імпорту фінансових послуг країни та ін.

На сьогодні одним із найбільш поширених критеріїв оцінки рівня транснаціоналізації національних економічних систем є індекс транснаціоналізації (Transnationality index). Цей індекс регулярно розраховують експерти ЮНКТАД на основі середнього процентного показника із середньої за три останніх роки частки ПІІ у капіталовкладеннях у основний капітал та трьох показників у період, що розглядається. Це співвідношення притоку ПІІ до ВВП, співвідношення доданої вартості, яка виробляється іноземними компаніями, до ВВП та частка зайнятих на філіях іноземних компаній у загальній зайнятості. За цим показником найбільш транснаціоналізованими є на сьогодні Гонконг, Сінгапур, Бельгія,

Люксембург, Естонія, Тринідад і Тобаго, Словаччина, Чеська Республіка, Угорщина, Нідерланди (рис. 2.5).

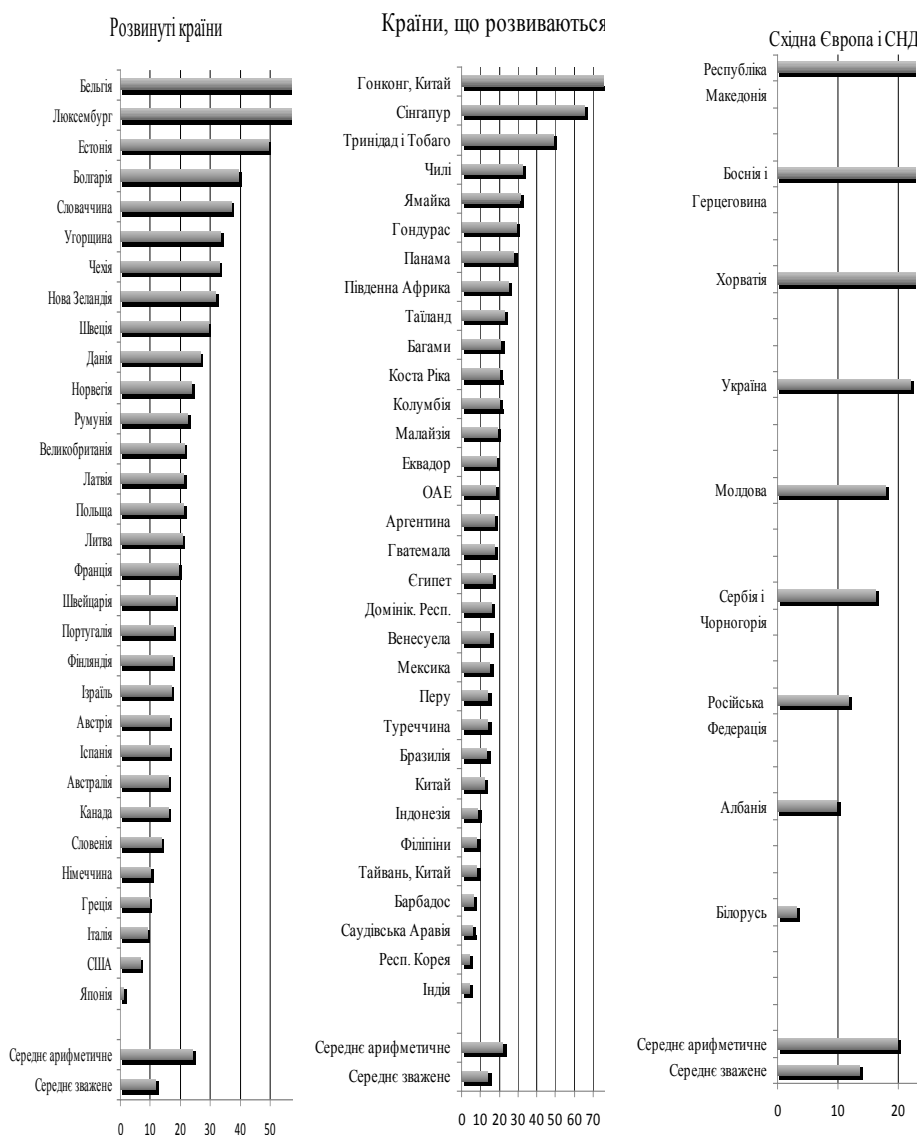

Рис. 2.5. Індекс транснаціоналізації країн у 2005 р.¹

¹ World Investment Report 2008. Transnational Corporations, and the Infrastructure Challenge. — Geneva, 2008. — P. 12.

Резюмуючи наведене вище, можна зробити висновок, що для системної оцінки рівня та характеру транснаціоналізації національних економік необхідно враховувати як індекс транснаціоналізації, так і відповідність цього процесу національним інтересам країни. Йдеться про вплив транснаціоналізації на зростання добробуту нації, динаміку макроекономічних показників, розвиток соціальної сфери та інфраструктури, ефективність використання національних ресурсів, дотримання екологічних критеріїв, підвищення міжнародної конкурентоспроможності країни.

2.2. ПРІОРИТЕТНІ ФОРМИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Одне з кардинальних завдань, яке постало перед Україною після проголошення державного суверенітету, — це повноправна, ефективна інтеграція у світове співтовариство та завоювання стійкого і достойного місця в глобальній моделі міжнародного поділу праці. Система заходів, спрямованих на реалізацію цієї стратегічної мети, включає насамперед ефективну транснаціоналізацію національної економіки, яка на сьогодні має такі соціально-економічні форми вияву:

- збільшення обсягів та диверсифікація структури зовнішньої торгівлі держави;
- дедалі ширше використання у національному економічному розвитку іноземних прямих та портфельних інвестицій;
- розширення обсягів зарубіжного вкладення капіталу українських інвесторів;
- поглиблення інтеграції національного ринку праці у глобальну економічну систему;
- дедалі глибша інтеграція фінансового ринку України у глобальний фінансовий ринок та ін.

З метою з'ясування рівня транснаціоналізації української економіки та її відповідності національним економічним інтересам держави у міжнародній сфері необхідно оцінити рівень кожної з названих вище форм за кількісними та якісними кри-

теріями. Рівень відкритості національної економіки України, за оцінками зарубіжних експертів, порівняно невисокий. Так, за індексом економічної свободи, який щорічно розраховують експерти «The Heritage Foundation» на основі оцінки десяти груп показників щодо економічних, торговельних і фіскальних свобод, а також рівня втручання держави у національний відтворювальний процес Україна у 2010 р. посідала 162 місце.

Експерти зазначають, що серед ключових компонентів, за якими розраховується індекс економічної свободи, Україна найкращі показники демонструє за індикаторами прогресу у сфері свободи торгівлі (82,2 %), фіскальних свобод (79 %), свободи грошових відносин (69,9%), свободи трудових відносин (54,3 %), а також фінансових свобод (50 %).

Разом з тим ряд кількісних показників транснаціоналізації української економіки свідчить про її високий рівень відкритості. Так, на тлі щорічного зростання обсягів української зовнішньої торгівлі протягом останніх п'ятнадцяти років (табл. 2.7), її динаміка демонструє збереження високої імпортової та експортної активності (рис. 2.6).

Таблиця 2.7

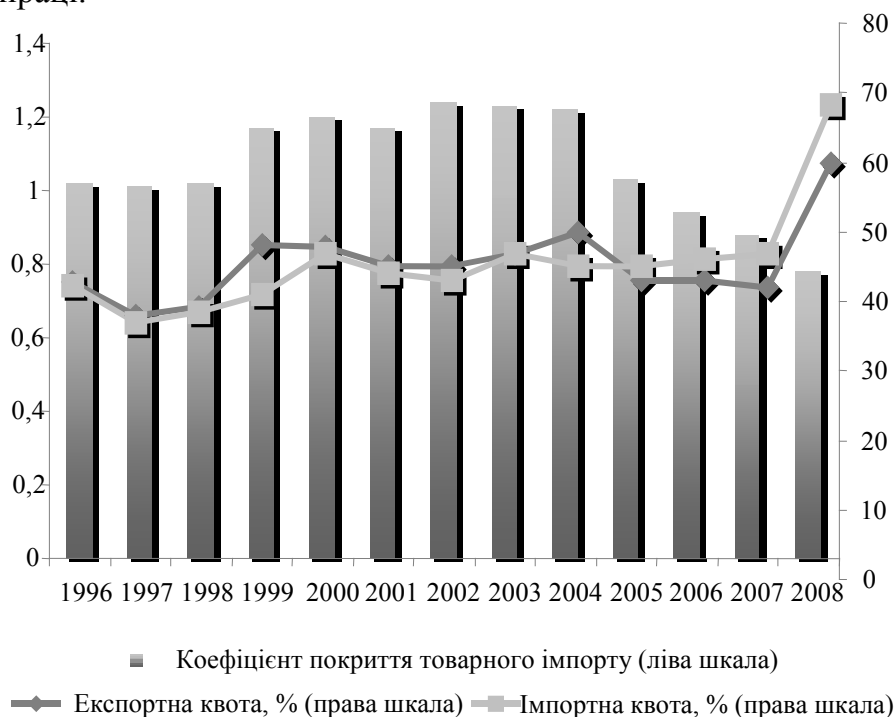
**ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ
ПРОТЯГОМ 1994—2009 рр., млн дол. США¹**

Роки	Показник		
	Експорт товарів та послуг	Імпорт товарів та послуг	Сальдо зовнішньоторговельного балансу
1994	16 641,1	18 007,2	-1366,1
1998	16 457,2	16 106,5	350,7
2000	18 059,3	15 106,9	2952,4
2004	37 974,0	31 055,4	6918,6
2006	45 873,2	48 846,9	-2973,7
2007	58 237,3	65 548,2	-7310,9
2008	78 695,7	92 003,4	-13307,7
2009*	10 411,9	10 831,6	-419,7

* Дані за перший квартал 2009 р.

¹ Побудовано за даними Державного комітету статистики // www.ukrstat.gov.ua

Це свідчить про неухильне зростання ступеня залучення національної економіки до системи міжнародного поділу праці.

Рис. 2.6. Динаміка експортної й імпортної квоти та коефіцієнта покриття імпорту України протягом 1995—2008 рр.¹

При цьому, за методологією ОЕСР², найвищий рівень залежності (понад 65 %) притаманний нині таким галузям української промисловості, як машинобудування, хімічна та легка промисловість, а також металургія. Протягом 2001—2007 рр. частка товарної пропозиції, що забезпечувалася зазначеними галузями промисловості, зростає від 31,2 до майже 40 %. Така динаміка підтверджує тенденцію активної переорієнтації виробників таких галузей на внутрішній ринок.

Високий рівень залежності від кон'юнктури зовнішніх ринків та імпортної динаміки (35—65 %) характерний пер-

¹ Власні розрахунки авторів.

² Hatzichronoglou T. Globalization and Competitiveness: Relevant Indicators / STI Working Paper 1996 / 5. — Paris: OECD Publishing, 1996. — 62 p.

винним сировинним галузям промисловості: добувній, виробництву коксу та продуктів нафтопереробки, а також целюлозно-паперовій промисловості, які формують чверть товарної пропозиції внутрішнього ринку України.

Так, за оцінками НБУ, у 2007 р. нарощування експортних поставок України забезпечувалось головню на основі збереження високих світових цін на сировину і стабільного попиту на продукцію вітчизняного машинобудування в країнах СНД. Водночас активне розширення як споживчого, так й інвестиційного внутрішнього попиту стимулювало збільшення обсягів імпорتنних операцій. Зокрема, привертає увагу той факт, що у 2003—2004 рр. зростання додатного сальдо торговельного балансу досягалося за умови помірного збільшення споживання домогосподарств темпами, що перевищували темпи зростання ВВП до 2 %, а приріст інвестицій в основний капітал був більшим за 20 %, що є прийнятним для транзитивної економіки (табл. 2.8).

Проте вже у 2005 р. приріст споживання домогосподарств та імпорту майже всемеро перевищив темпи збільшення ВВП, приріст інвестицій в основний капітал скоротився до 4 %, а темпи зростання імпорту перевищили темпи нарощування експорту більш як вчетверо.

Таблиця 2.8

**ДИНАМІКА ПРИРОСТУ ОСНОВНИХ
МАКРОПОКАЗНИКІВ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2002—2007 рр.¹**

Показник	Рік					
	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Приріст реального ВВП	105,2	109,6	112,1	102,7	107,1	107,6
Приріст інвестицій в основний капітал	103,4	122,5	120,5	103,9	118,7	124,8
Приріст споживання домогосподарств	109,5	111,5	113,1	120,6	114,4	117,1
Приріст експорту товарів	109,23	127,16	140,83	104,76	111,21	127,96
Приріст імпорту товарів	106,31	133,68	123,67	121,78	122,08	136,85

¹ Панфілова Т. Україна в глобальному торговельному та інвестиційному середовищі // Економіка України. — 2009. — № 6. — С. 77.

Натомість найнижчий рівень залежності від зовнішньо-економічної діяльності (менше 35 %) характерний для українських підприємств харчової промисловості та переробки сільськогосподарської сировини (21,5 %), виробництва неметалевих виробів (будматеріали та ін.) (27,0 %) та виробництва й розподілу електроенергії, газу та води (33,3 %). У даному аспекті слід зазначити, що нарощування товарної пропозиції галузями з найвищим і високим рівнем залежності від кон'юнктури та динаміки зовнішньої торгівлі потребує адекватної регуляторної політики держави щодо збалансування виробництва та імпорتنих потоків за умов наповнення товарних ринків.

Доволі позитивним видається і той факт, що за кількісними зовнішньоторговельними показниками економіка України на сьогодні більш ніж удвічі відкритіша до зовнішнього світу порівняно з середньосвітовим показником, та значно відкритіша за економіки розвинутих країн.

Таким чином, для суттєвого покращення ситуації в даному напрямі необхідно вжити радикальних заходів, спрямованих на динамічний розвиток вітчизняного виробництва та суттєвого збільшення експорту готової продукції.

Проте найбільш показовою щодо оцінки рівня транснаціоналізації національної економіки України є її зовнішньоторговельна квота як відношення зовнішньоторговельного балансу держави до ВВП у вартісному еквіваленті. У середині ХХ ст. до відкритих економік відносили країни з розміром такої квоти, більшим від 10 %. До кінця століття цей критерій істотно зріс: сьогодні відкритою вважається економіка, яка має зовнішньоторговельну квоту на рівні понад 45 % (наприклад, Німеччина з показником 50,8 %); з рівнем, меншим від 27 %, економіка демонструє низький ступінь відкритості (США і Японія — близько 17 %).

Крім того, зовнішньоторговельна квота відображає лише одну зі складових транснаціоналізації національних економік, оскільки її зумовлюють також обсяги внутрішнього споживчого ринку, рівень міжнародної кооперації у сфері

виробництва товарів і надання послуг, ступінь економічного розвитку (потенціал макроекономічного балансування, у тому числі інфраструктури, комунікацій та зв'язку), а також сукупний платоспроможний попит. Отже, інтегральний показник транснаціоналізації економіки України є дуже складним, комплексним і неоднозначним.

Неадекватною національним економічним інтересам України щодо її сучасної міжнародної спеціалізації в рамках глобальної моделі поділу праці є і товарна структура експортних операцій держави. На сьогодні вона характеризується суттєвими диспропорціями: за підсумками 2004—2008 рр. у загальному обсязі українського експорту домінувала продукція чорної та кольорової металургії (у середньому 40—42 % річних обсягів експорту); мінеральні продукти (10—12 %), а також продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей (8—10 % відповідно)¹. Загалом на ці групи, які презентують галузі української промисловості з невисоким рівнем технологічності та виробництва доданої вартості, припадає близько двох третин загального обсягу експорту українських товарів (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

**ЧАСТКА СИРОВИННОЇ ПРОДУКЦІЇ В СТРУКТУРІ ЕКСПОРТУ ТОВАРІВ
З УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2004—2008 рр., %**

Товарна група	2004	2005	2006	2007	2008
Недорогоцінні метали та вироби з них	39,5	41,0	42,7	42,2	41,3
Мінеральні продукти	13,5	13,6	10,2	8,7	10,5
Продукція хімічної промисловості, пластмаси та каучук	9,7	10,5	10,9	10,2	9,0
Усього за товарними групами у загальному експорті з України	62,7	65,1	63,9	61,1	60,8

Водночас високотехнологічні товари та послуги посідають в українському експорті доволі скромне місце. Так, питома частка продукції машинобудування протягом вказаного періоду становила лише 3—5 % українською експорту.

¹ Дані Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua.

Як бачимо з табл. 2.10, протягом 2004—2008 рр. співвідношення експорту української машинобудівної продукції до імпорту такої продукції поліпшилося тільки в торгівлі з країнами СНД, тоді як у торгівлі з усіма країнами світу — погіршилося у 1,8 разу, з країнами ЄС — у 2,4 разу, у торгівлі з країнами Азії та іншими країнами світу — більше ніж у 9 разів. Хоча частка недорогоцінних металів і виробів з них, мінеральних продуктів та продукції хімічної промисловості в експорті зменшилася за 2004—2008 рр. на 1,9 відсоткові пункти, у вартісному вимірі відбулося зростання експорту товарів цієї групи у 2,3 разу (від 18,1 млрд дол. США у 2004 р. до 40,7 млрд дол. США у 2008 р.). Загалом, за підсумками 2008 р., частка зазначеної продукції в експорті становила 60,8 %. Зважаючи на значний рівень експортної орієнтації української економіки та макроекономічну динаміку в цілому, базові галузі промисловості виявилися також залежними від коливань кон'юнктури на світових ринках і такими, що мають надто високу чутливість до явищ світової фінансової кризи.

Таблиця 2.10

**СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКСПОРТУ ТА ІМПОРТУ ПРОДУКЦІЇ
МАШИНОБУДУВАННЯ УКРАЇНИ У 2004 І 2008 РР.¹**

Країни	2004	2008	2008/2004
СНД	1,23	1,66	0,7
ЄС-27	0,42	0,18	2,4
Азія	0,58	0,06	9,1
Інші країни	1,66	0,18	9,2
Загалом	0,75	0,41	1,8

Що стосується товарної структури імпортних поставок в Україну, то у 2008 р. 32,7 % їх загального обсягу становила продукція машинобудування, 7,9 % — сільськогосподарська та харчової промисловості, 7,8 % — металургійна, 27,0 % —

¹ Україна в 2005-2009 рр.: стратегічні оцінки суспільно-політичного та соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. Ю. Г. Рубана. — К.: НІСД, 2009. — С. 297.

мінерально-сировинна, 14 % — хімічної промисловості, 2,9 % — деревообробної та целюлозно-паперової промисловості, 3,5 % — продукція легкої промисловості (табл. 2.11).

Протягом 2004—2008 рр. особливо швидкими темпами зростав імпорт в Україну машинобудівної продукції. Завдяки певному зростанню доходів населення і утриманню стабільного курсу гривні за період від травня 2005 р. до травня 2008 р. в країні сформувався потужний попит на споживчі товари довготривалого використання, зокрема на легкові автомобілі, який суттєво перевищував можливості вітчизняної промисловості. У 2008 р. середньомісячний обсяг імпорту легкових автомобілів становив приблизно 1 млрд дол. США, або 14 %, загального імпорту товарів до України. Загалом, протягом 2004—2008 рр. в Україні було придбано майже 1,8 млн одиниць нових легкових автомобілів, 80 % з яких імпортовано з інших країн.

Таблиця 2.11

ГЕОГРАФІЧНА І ТОВАРНА СТРУКТУРА
ІМПОРТУ В УКРАЇНУ У 2008 р., %

Група товарів	СНД	ЄС-27	Країни Азії	Інші країни	Світ
Продукція машинобудування	15,8	42,1	50,7	29,3	32,7
Сільгосппродукція та продукція харчової промисловості	3,6	8,9	8,1	19,7	7,9
Металургійна продукція	11,0	6,4	7,0	2,6	7,8
Мінерально-сировинна продукція	57,4	7,4	3,3	26,8	27,0
Продукція хімічної промисловості	8,2	21,3	13,8	10,4	14,0
Продукція деревообробної та целюлозно-паперової промисловості	1,8	5,6	1,1	1,1	2,9
Продукція легкої промисловості	0,8	3,3	10,6	1,4	3,5
Різне	76,6	35,1	24,1	39,8	60,8
Разом, у тому числі	1,4	5,0	5,3	8,7	4,1
Низькотехнологічна продукція (мінерально-сировинна, хімічна і металургійна)	100	100	100	100	100

Вважається, що чим більшим у структурі економіки є обсяг базових галузей (важкої та гірничодобувної промисловості, металургії, енергетики та ін.), тим вона самодостатніша і менш відкрита для зовнішніх впливів.

Так, глобалізаційні процеси суттєво змінюють можливості розвитку національних внутрішніх ринків країн світу, що стимулює держави з вищим економічним розвитком активніше використовувати інструменти захисту власних ринків та посилювати конкурентний тиск на зовнішніх товарних ринках.

Об'єктивною реальністю сьогодення є зміцнення позицій національних виробників у регіонах — основних ринках збуту українського експорту, зокрема, у Російській Федерації, ЄС та азійських країнах. Росія вже тривалий час активно і послідовно реалізує політику імпортозаміщення. Так, стратегічними цілями розвитку виробництва з метою зниження залежності від імпорту задекларовано у сфері розвитку сільськогосподарства¹ та авіаційної промисловості². Створення режиму найбільшого сприяння розвитку імпортозаміщення у виробництві продукції і послуг у сфері інформаційних та комунікаційних технологій розглядається як одна з базових умов для забезпечення потреб внутрішнього ринку і досягнення інформаційної безпеки³.

Крім того, на сьогодні активно розширюються виробничі потужності російської металургійної промисловості та машинобудування, що посилює конкуренцію з боку російських виробників щодо товарів українського походження, а також зумовлює активніше застосування протекціоністських заходів проти українських виробників. Це потребує пошуку механізмів закріплення власних традиційних товарних ніш,

¹ Об актуальных проблемах развития сельского хозяйства Российской Федерации. Доклад на Заседании Президиума Государственного совета «О вопросах развития агропромышленного комплекса» от 17 июня 2005 г. // <http://www.kremlin.ru/text/appears2/2005/06/17/95875.shtml>.

² Основные положения о развитии авиационной промышленности на период до 2015 года (приложение к докладу «О состоянии и перспективах развития российского авиационно-промышленного комплекса») от 22.02.05 // www.kremlin.ru/stc/events84643.shtml.

³ О развитии информационных и коммуникационных технологий в Российской Федерации. Доклад на заседании президиума Государственного совета «Об информационных и коммуникационных технологиях в Российской Федерации» от 16.02.06 // www.kremlin.ru/text/appears2/2006/02/16/103997.shtml

виробництва і просування нових продуктів і послуг на зовнішніх ринках та посилення ролі виробників у формуванні товарної пропозиції на внутрішньому ринку України.

У свою чергу збільшення товаропотоків на європейському напрямі зовнішньої торгівлі України також є вкрай обмеженим з причин посилення заходів захисту європейського внутрішнього ринку та домінування внутрішньорегіональної торгівлі між країнами-членами ЄС. За останні роки високі бар'єри виходу на спільний європейський ринок та переорієнтація на внутрішню торгівлю країн — нових членів спричинюють уповільнення інтенсивності торгівлі України з ЄС, зниження впливу європейського вектора співробітництва на насичення вітчизняного споживчого ринку та обмеження потенціалу динамічного зростання економіки України.

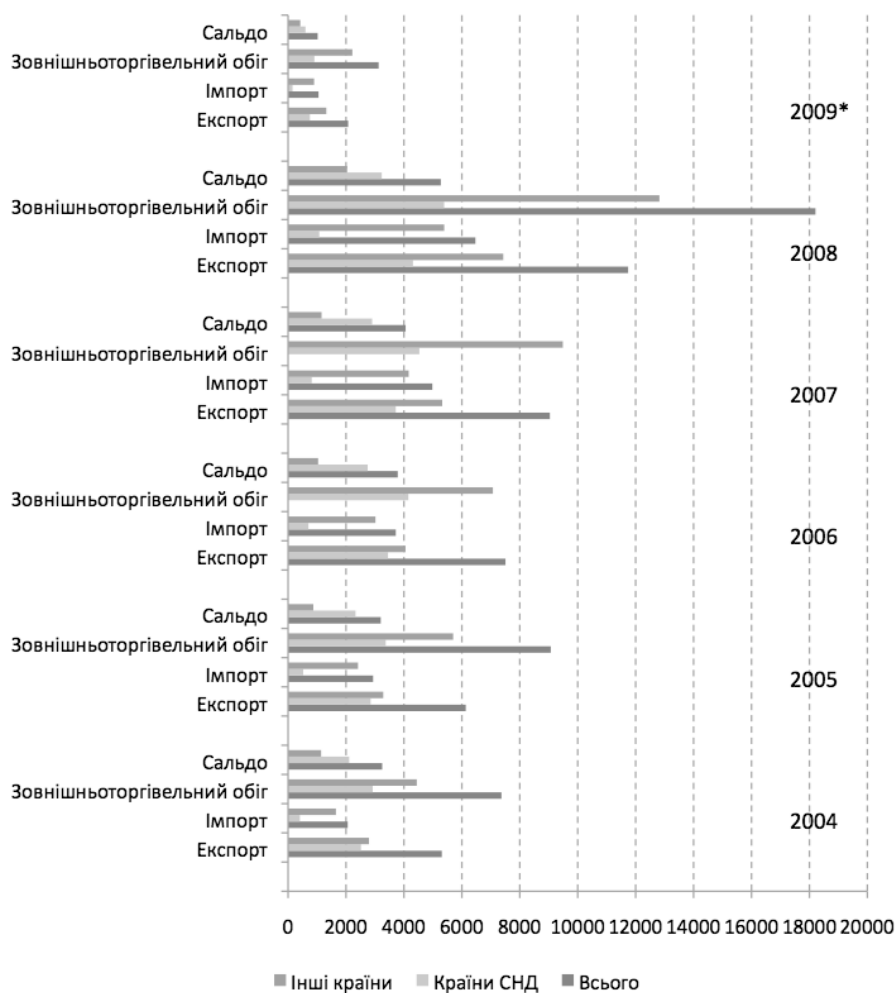
Відбувається активна експансія азійських виробників на внутрішній ринок України за рахунок використання конкурентних переваг низької собівартості продукції, її широкого асортименту, гнучких схем продажу і приходу на ринки з високим рівнем державної підтримки та стимулювання власного виробництва.

За умов домінування мінерального палива в імпортних поставках в Україну та продукції металургії (за експортними операціями) коефіцієнт покриття товарного імпорту значно знижується: до 0,82 % у 2005 р., 0,74 % — у 2006 р., 0,78 % у 2007 р.

Унаслідок реалізації в 2004—2007 рр. політики лібералізації доступу на внутрішній ринок імпортних товарів та зміни попиту на українську продукцію на зовнішніх ринках зросла кількість товарних підгруп, щодо яких формується від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі. Тимчасом як у 2002—2003 рр. вартісні обсяги експорту перевищували вартість імпорту за 8-ма товарними підгрупами, а у 2004 р. — за 11-ма, то за підсумками 2005 р. — лише за 6-ма товарними підгрупами, у 2007 р. — за 5-ма, а у 2008 р. — за 4-ма.¹ При цьому

¹ www.ukrstat.gov.ua

обсяги позитивного сальдо зовнішньої торгівлі України формуються за рахунок двох галузей: металургії (16,1 млрд дол. у 2009 р.¹) та сільського господарства: продукції рослинництва (0,9 млрд дол.), жирів та олій тваринного та рослинного походження (1,3 млрд дол.).

* Дані за перший квартал 2009 р.

Рис. 2.7. Географічна структура зовнішньої торгівлі послугами України протягом 2004—2009 рр., млн дол. США²

¹ Дані за перше півріччя 2009 р.

² www.ukrstat.gov.ua

Відповідно зросла і кількість товарних підгруп, за якими Україна звузила експортну активність та фоні збільшення обсягів імпорту. Особливо помітною тенденцією 2001—2007 рр. стало різке зростання від'ємного сальдо у торгівлі продукцією машинобудування (у 8,5 разу щодо механічного обладнання, машин та механізмів та у 25 разів щодо транспортних засобів і шляхового обладнання).

Дещо краща ситуація спостерігається в експорті-імпорті послуг України, вартісні обсяги яких стабільно зростають (рис. 2.7). Так, лише протягом 2004—2008 рр. сукупний експорт послуг України зріс від 5307,9 до 11741,3 млн дол. США, а імпорт — від 2058,6 до 6468,0 млн дол. відповідно. Випереджальне зростання експорту послуг порівняно з їх імпортом забезпечило поступове збільшення позитивного сальдо зовнішньої торгівлі України послугами, яке за вказаний період зросло від 3249,3 до 5273,3 млн дол. США.

Разом з тим за загальної позитивної динаміки зовнішньої торгівлі послугами Україна характеризується монокультурністю їх експорту. Так, у торгівлі послугами, головним чином, експлуатується транзитне положення держави за практичного ігнорування потенціалу експорту послуг у науково-технічній, інжиніринговій, фінансовій, управлінській, маркетинговій та інформаційній сферах. Як свідчать дані, представлені у табл. 2.12, для України характерними є суттєві перекося в експорті у бік транспортних послуг, котрі кореспондують із протилежними перекосями в імпорті державних послуг. Так, у 2008 р. сальдо зовнішньої торгівлі держави коливалося від 5978,9 млн дол. США за транспортними послугами до — 978,6 млн дол. за фінансовими послугами, — 247,7 млн за роялті та ліцензійними послугами та до — 452,4 млн дол. за державними послугами. Це свідчить про суттєві асиметрії видової структури експорту-імпорту послуг та низький рівень розвитку в Україні усього спектра послуг, особливо тих, що належать до науко-містких.

Таблиця 2.12

ВИДОВА СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ-ІМПОРТУ ПОСЛУГ УКРАЇНИ
у 2005—2008 рр., млн дол. США¹

Види послуг	2005		2006		2007		2008	
	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт	екс-порт	ім-порт
Транспортні послуги	4480,3	627,1	5354,8	789,0	7505,5	1118,4	7636,5	1657,6
Подорожі	207,0	153,2	248,3	230,1	248,3	326,7	492,9	426,0
Послуги зв'язку	202,8	91,1	258,1	90,9	258,1	89,3	330,9	143,6
Будівельні послуги	158,1	158,5	164,3	181,7	164,3	109,1	131,2	106,4
Страхові послуги	24,9	60,3	70,5	103,6	70,5	138,8	191,5	186,1
Фінансові послуги	35,6	255,7	80,1	407,0	80,1	887,3	486,4	1465,0
Комп'ютерні послуги	34,5	126,0	86,8	111,6	86,8	159,8	270,4	237,1
Роялті та ліцензійні послуги	9,7	209,6	13,4	227,7	13,4	232,6	39,5	287,2
Інші ділові послуги	48,6	106,2	78,0	146,4	78,0	126,1	139,5	161,0
Різні ділові, професійні та технічні послуги	584,0	466,5	846,9	700,7	846,9	808,6	1541,5	1122,5
Послуги приватним особам та послуги в галузі культури і відпочинку	15,6	67,2	22,2	114,4	22,2	252,0	50,6	183,8
Державні послуги, не віднесені до інших категорій	2,0	592,4	3,2	584,1	3,2	695,1	4,4	456,8
Послуги з ремонту	331,6	21,2	279,0	32,2	279,0	36,8	425,9	34,9
Всього	6134,7	2935,0	7505,5	3719,4	9038,9	4980,6	11 741,3	6468,0

¹ www.ukrstat.gov.ua

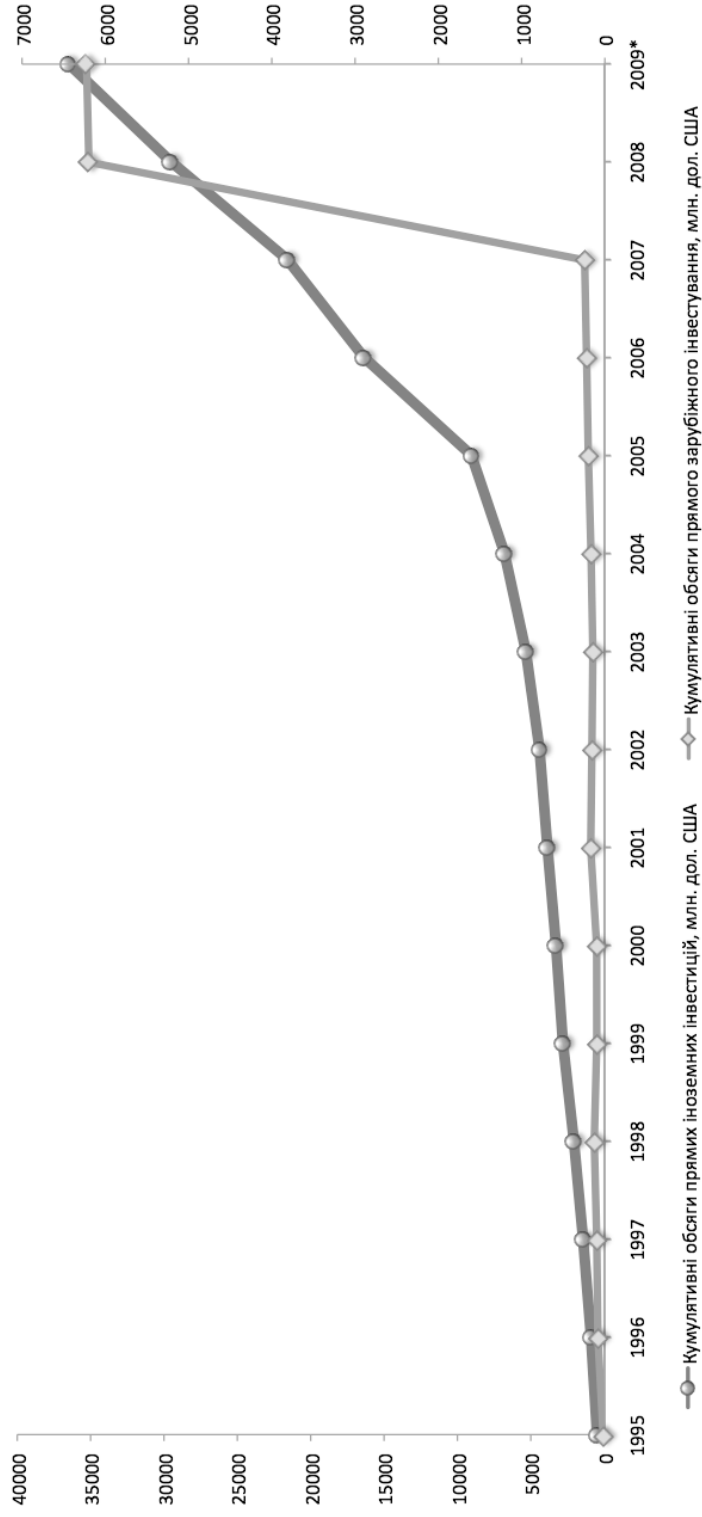
Таким чином, можна констатувати наявність істотного дисбалансу між якісними та кількісними показниками торговельної транснаціоналізації української економіки. Його наслідками є посилення залежності динаміки економічного зростання в Україні від дії зовнішніх чинників (передусім цінних коливань на світових ринках, а також порівняльних переваг у вартості природних ресурсів, робочої сили та низьких екологічних витрат) та недостатнє використання Україною наявних переваг у формуванні високотехнологічного типу конкурентоспроможності національної економіки.

З огляду на це, інтеграційні процеси, що здійснюються на основі транснаціоналізації національної економіки України, повинні реалізуватися на системній основі, яка містить сукупність протекціоністських механізмів та інструментів, спрямованих на захист як окремого вітчизняного виробника, так і господарського механізму країни в цілому. Інакше кажучи, транснаціоналізація національної економіки держави повинна будуватись на виключно прагматичній основі, з урахуванням національних інтересів щодо сталого соціально-економічного розвитку.

Якщо аналізувати процес прямого іноземного інвестування, то, як свідчать дані рис. 2.8, за період 1995—2009 рр. сукупний обсяг капіталу нерезидентів зріс у понад 75 разів: від 483,5 до 36 526,6 млн дол. США. Станом на 1 квітня 2009 р., кумулятивні обсяги прямих іноземних інвестицій в українську економіку становили близько 795 дол. США на душу населення.

Найбільший притік прямих іноземних інвестицій в українську економіку спостерігався в 2005 р., коли іноземними інвесторами було вкладено майже 8 млрд дол. США. При цьому найбільшою мірою зріс капітал нерезидентів з Німеччини — майже на 5 млрд дол. (завдяки купівлі підприємства «Криворіжсталь» групою «Mittal Steel Germany GmbH», зареєстрованою у ФРН) та Австрії — на 1,1 млрд дол. (завдяки купівлі банку «Аваль» австрійською групою «Raiffeisen International» за 850 млн євро)¹.

¹ Інвестиції в економіку України: стан, проблеми, потреби: Аналітична доповідь // Національна безпека і оборона, 2006. — № 6. — С. 23.

* Станом на 1 квітня 2009 р.

Рис 2.8. Кумулятивні обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку України протягом 1995—2009 рр., млн дол. США на початок періоду

Географічна структура іноземних капіталовкладень в економіку України представлена 125 країнами світу. Станом на 1 квітня 2009 р. найбільші обсяги ПІ вкладено нерезидентами з Кіпру (7890,2 млн дол. США, 21,6 % загального обсягу), Німеччини (6441,2 млн, 17,6 %), Нідерландів (3378,6 млн, 9,1 %), Австрії (2448,6 млн, 6,7 %), Великобританії (2248,6 млн, 6,2 %), Російської Федерації (2135,5 млн, 5,8 %) та США (1400,3 млн, 3,8 %) (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ПРЯМОГО ІНОЗЕМНОГО
ІНВЕСТУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ ПРОТЯГОМ 2001—2009 рр.,
млн дол. США / % ДО ЗАГАЛЬНОГО ПІДСУМКУ НА ПОЧАТОК ПЕРІОДУ**

Країна	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Австрія	...	144,1 (3,3)	210,9 (3,9)	252,4 (3,8)	361,1 (4,1)	1423,6 (8,7)	1633,7 (7,6)	2075,2 (7,0)	2448,6 (6,7)
Кіпр	372,6 (9,6)	478,0 (10,8)	602,6 (11,3)	901,9 (11,7)	1101,4 (12,4)	1562,0 (9,5)	3179,9 (14,2)	5941,8 (20,1)	7890,2 (21,6)
Республіка Корея	170,4 (4,4)	170,4 (3,9)	170,5 (3,2)	172,9 (2,6)	172,4 (2,1)	172,2 (1,1)	172,2 (0,8)	...	...
Нідерланди	361,8 (9,4)	370,2 (8,4)	398,8 (7,5)	459,9 (7,0)	637,2 (6,6)	721,8 (4,4)	1533,8 (7,0)	2511,2 (8,5)	3378,6 (9,2)
Німеччина	237,9 (6,2)	249,5 (5,7)	312,1 (5,8)	451,6 (6,6)	653,7 (7,6)	5505,5 (33,8)	5578,0 (26,5)	5917,9 (20,1)	6441,2 (17,6)
Великобританія	299,4 (7,7)	420,4 (9,5)	510,5 (9,6)	701,2 (10,3)	955,4 (10,7)	1155,3 (7,1)	1571,5 (7,4)	1968,8 (6,7)	2248,6 (6,2)
Віргінські Острови	176,8 (4,6)	248,2 (5,6)	337,0 (6,3)	381,0 (5,7)	543,8 (6,5)	688,7 (4,2)	808,3 (3,8)	1045,7 (3,5)	1348,0 (3,7)
Швейцарія	169,3 (4,4)	193,1 (4,4)	272,7 (5,1)	319,5 (4,8)	411,3 (4,9)	445,9 (2,7)	504,9 (2,4)	583,8 (2,0)	779,9 (2,1)
Російська Федерація	314,3 (8,1)	295,1 (6,7)	322,6 (6,0)	377,6 (5,7)	457,5 (5,5)	799,7 (4,9)	980,8 (4,6)	1462,2 (5,0)	2135,5 (5,8)
США	635,8 (16,4)	730,9 (16,6)	898,0 (16,8)	1074,8 (16,1)	1153,7 (13,8)	1374,1 (8,4)	1418,0 (6,7)	1436,8 (4,9)	1400,3 (3,8)
Всього	3865,5 (100)	4406,2 (100)	5339,0 (100)	6794,4 (100)	9047,0 (100)	16375,2 (100)	21607,3 (100)	29489,4 (100)	36526,6 (100)

* Станом на 1 квітня 2009 р.

Наймасштабніші іноземні інвестиції у 2009 р.¹ припали на промисловий сектор — 8045,7 млн дол. (22,5 % загального обсягу прямих інвестицій в Україну), зокрема, у переробну промисловість — 6854,8 млн дол. (19,2 %) та добувну промисловість — 1064,3 млн дол. (3,0 %). Серед галузей переробної промисловості найбільші обсяги інвестицій надійшли у металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів — 1356,4 млн дол. (3,8 %), у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів — 1689,0 млн дол. (4,7 %), у машинобудування — 1016,9 млн дол. (2,9 %), а також у хімічну та нафтохімічну промисловість — 942,6 млн дол. (2,7 %).

Значний інтерес серед іноземних інвесторів викликали і ті галузі української економіки, котрі забезпечують швидкий обіг капіталу, зокрема, фінансова діяльність, яка протягом 2005—2008 рр. залучила 33,9 % ПІІ, що надійшли в економіку України за цей період (6,5 млрд дол. США), сфера нерухомості (15,2 % — 2,9 млрд дол. США), торгівля (10,8 % — 2,1 млрд дол. США) та будівництво (9,3 % — 1,8 млрд дол. США). За даними Держкомстату, протягом 2005—2008 рр. близько 7,6 млрд дол. США іноземних інвестицій не мали галузевої належності.

Резюмуючи наведене вище, слід констатувати, що ключовою рисою іноземного інвестування промисловості України є його орієнтація на підтримку традиційних видів виробництва. Про це свідчить, зокрема, той факт, що у 2007 р. іноземними інвесторами було профінансовано лише 63,7 млн дол. США витрат на інноваційну діяльність, що становило близько 3,4 % загального обсягу залучених ПІІ і 3,0 % загального обсягу фінансування інноваційної діяльності.

Так, на думку багатьох експертів, офіційні дані щодо надходжень іноземного інвестиційного капіталу в економіку України не відображають його реальних обсягів. Адже значний обсяг інвестиційного капіталу, що надходить до Украї-

¹ Станом на 1 квітня 2009 р.

ни каналами приватизації українських промислових об'єктів в енергетичній, нафтопереробній, нафтохімічній та інших галузях, відбувається за посередницькими схемами, а тому повною мірою не відображається в українській статистиці як надходження іноземного капіталу.

Прикладом цього може слугувати купівля компанією «Український алюміній» (яка є партнером російської компанії «Сибірський алюміній») 35 % найбільшого в Європі Миколаївського глиноземного заводу, завдяки чому «Сибірський алюміній», який до цього уже володів 35 % українського підприємства, придбав контрольний пакет його акцій. Більше того, слід враховувати, що до загальної суми інвестицій включаються і виплати за кредитами і позиками, котрі інколи являють собою багатогодові банківські проводки, і їх важко обліковувати за статтями платіжного балансу.

Не випадково, що великомасштабна офшорна активність російського інвестиційного капіталу викликає серйозне занепокоєння у науковій еліти та суспільства Росії, які вказують на вкрай непередбачувані її соціальні наслідки, зокрема, появу так званої офшорної аристократії, яка пов'язує своє майбутнє і майбутнє власних нащадків із західними країнами. Вже сьогодні «офшорна аристократія» РФ володіє значною частиною національного багатства країни. Так, у 2007 р. на 10 % найбагатших російських громадян припадало 31 % сукупних доходів населення. У цьому ж році співвідношення сукупних доходів граничних децильних груп населення становило 16,8:1 (в 1991 р. — лише 4,5:1), а за деякими експертними оцінками, воно досягає 30:1, в Москві — до 50:1¹. Це створює величезні ризики не лише для політичної, але й соціальної стабільності цієї країни, адже висока зацікавленість окремих забезпечених російських громадян у легальних офшорних притулках для своїх капіталів справляє вкрай негативний вплив на показники макроекономічної динаміки Росії, істотно звужує можливості її громадян щодо

¹ Хейфец Б. Влияние вывоза капитала на экономику // Экономист. — 2008. — № 6. — С. 86.

задоволення особистих матеріальних і духовних потреб, гальмує стимули до ефективної праці та сповільнює процеси інвестування в національний людський ресурс.

Що стосується України, то протягом 1995—2009 рр. сукупний обсяг зарубіжних інвестицій України зріс від 20,3 до 6225,0 млн дол. США, основний їх приріст припав на 2007 р., коли українськими інвесторами було вкладено в економіки інших країн світу рекордну суму — 6006,6 млн дол., понад 90 % його кумулятивного обсягу було вкладено у цінні папери та майже 89 % прямих інвестицій здійснили підприємства, основним видом діяльності яких є операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям. Саме тому 94 % обсягу зарубіжного інвестування України поглинає Кіпр, що засвідчує вкрай вузьку географічну структуру зарубіжного інвестування українських інвесторів.

Серед інших країн, котрі залучають український капітал, слід виокремити Російську Федерацію (2,1 %), Латвію (0,5 %), Польщу (0,7 %), Грузію (0,4 %) та Молдову (0,4 %) ¹. Проте ці обсяги настільки мізерні, що неспроможні відіграти будь-якої значної ролі у реалізації інвестиційного потенціалу України на зарубіжних ринках. Разом з тим навіть зазначені обсяги офіційно зареєстрованих зарубіжних інвестицій з України не здатні відобразити реальну картину експорту українського капіталу, включаючи операції перестрахування, купівлю-продаж акцій зарубіжних емітентів з використанням іноземних фірм та ін. Тому оцінити кількісні масштаби неофіційного вивезення українського капіталу за кордон неможливо, однак можна припустити, що вони в кілька разів перевищують обсяги офіційних інвестицій, а можливо, мало чим поступаються залученню іноземних фінансових ресурсів в Україну.

Враховуючи доцільність залучення кредитних ресурсів, слід зауважити, що найбільш результативними для України були перші кредити МВФ, призначені для фінансування си-

¹ Інвестиції зовнішньоекономічної діяльності у I кварталі 2009 р.: Експрес-випуск Державного комітету статистики України № 104 від 15.05.09. — С. 3.

стемних перетворень, перший кредит підтримки, а також інституційний і реабілітаційний кредити МБРР.

З цього приводу хочеться згадати, зокрема, програму системної трансформаційної позики МВФ на суму 498,65 млн СПЗ (1994 р.), першу (1995 р.), другу (1996 р.) і третю (1997 р.) програми «Стенд-бай» на суму 997,3 млн СПЗ, 598,2 млн СПЗ та 398,92 млн СПЗ відповідно. Саме завдяки надходженню цих коштів стало можливим формування в Україні національної фінансово-кредитної системи та золотовалютних резервів. Крім того, ці ресурси забезпечили реалізацію ефективної монетарної політики, надходження валютних ресурсів до країни, сприяли проведенню грошової реформи і запровадженню в обіг національної грошової одиниці, динамізували формування інфраструктури ринкового середовища та розбудову фінансових інститутів та ін.

Особливо важливою стала фінансова підтримка України з боку МВФ в умовах глобальної фінансової кризи, яка розпочалась у 2007 р. Так, у листопаді 2008 р. Міжнародний валютний фонд затвердив програму фінансування для України за дворічною угодою «Стенд-бай» з обсягом фінансування 16,5 млрд дол. США, яка реалізовуватиметься поквартально з урахуванням сезонного характеру попиту на іноземну валюту в Україні та за умов виконання українською стороною узгоджених умов та критеріїв ефективності.

Беручи до уваги позитивний ефект взаємодії України з міжнародними фінансовими організаціями, слід зазначити, що діяльність останніх не позбавлена низки недоліків. Йдеться, насамперед, про жорстку прив'язку надання фінансової допомоги з реалізацією українським урядом запропонованої моделі економічних перетворень, що сприяє формуванню умов для динамічної експансії іноземного капіталу, першочергово транснаціонального, на національний фінансовий ринок. Наприклад, стабілізаційні програми, розроблені експертами Міжнародного валютного фонду для перехідних економік, базувалися на неоліберальній моделі, яка була традиційно орієнтованою лише на ринкові економіки, що

передбачало не створення ринкового середовища, а тільки його вдосконалення на суворій монетарній основі, звільнення економіки від слабких, неконкурентоспроможних суб'єктів господарювання, створення передумов для надходження потужного іноземного капіталу на національні ринки.

Крім того, діючи у міжнародних фінансових організаціях механізми дозволяють державам з найбільшими квотами активно впливати на уряди країн-позичальників з метою прийняття ними вигідних для себе рішень. Іншими словами, за більш сприятливі умови кредитування (продлонгація пільгового періоду, зменшення ставок кредитів, можливості реструктуризації тощо) керівництво країн-реципієнтів часто стає заручником необхідності відмови від частини національного суверенітету країни.

Можна зробити висновок, що в Україні поступово сформується економічна структура, в якій значну роль відіграватиме транснаціональний фінансовий капітал. Підвищення світових цін на енергоресурси та транспортні перевезення спонукають український бізнес до формування власних фінансово-промислових груп (ФПГ) з метою об'єднання промислового і банківського капіталів і формування необхідних передумов інтеграції національного фінансового ринку до світового ринку капіталу.

Банківська система України сьогодні також переживає процеси глибокої трансформації. Упродовж останнього десятиліття вони характеризуються рядом узагальнюючих позитивних тенденцій, а саме: дедалі чіткішою ринковою орієнтацією, скороченням чисельності новостворюваних банківських інституцій, диверсифікацією банківських послуг та продуктів тощо. Якщо ж оцінювати такий індикатор, як капіталізація української банківської системи, то станом на 1 лютого 2008 р. він становив близько 7,5 млрд дол. США.

Щодо реальних кількісних характеристик трудової еміграції з України, то офіційна статистика такими даними не оперує (оскільки переважна більшість українських громадян працевлаштовується нелегально). Проте, за експертними оцінками Міністерства закордонних справ України, від 1 до 3 млн українців перебуває на заробітках у Російській Федерації, до

300 тис. громадян України — у Польщі, до 200 тис. — в Італії, 100—200 тис. — у Чехії, 140-150 тис. — у Португалії, до 100 тис. — в Іспанії, 35 тис. — у Туреччині, до 20 тис. — у США, до 5 тис. — у Словаччині, до 4 тис. — Аргентині, до 4 тис. — у Республіці Білорусь, до 3 тис. — у Греції¹. А загалом вибіркові соціологічні дослідження свідчать про те, що за кордоном щорічно працює від 5 до 7 млн українських громадян.

Галузева структура зайнятості українських трудових мігрантів у приймаючих країнах дозволяє констатувати, що до найбільш представницьких галузей, де домінує частка українських працівників, належать будівництво (близько 57,1 % українських трудових мігрантів), сільське господарство (15,8 %), промисловість (4—6 %), дрібна торгівля, домогосподарства, транспорт і зв'язок (5%), колективні послуги (прибирання вулиць, будівельного сміття) (4—6 %) та ін.² Щодо статевого розподілу українців-емігрантів, то основною сферою прикладання праці жінок є сільське господарство (25,6 %) та домашня прислуга (15 %), в той час як чоловіки орієнтуються переважно на надання будівельних послуг³.

Незважаючи на певні позитивні наслідки еміграційних процесів з України (послаблення тиску безробіття на внутрішній ринок праці, зниження соціальної напруженості, додаткове джерело валютних надходжень тощо). Це виявляється у втраті найконкурентоспроможнішої частини трудового й інтелектуального потенціалу України, появи політичних та економічних претензій з боку окремих країн, зловживанні фірм, які працевлаштовують українців за кордоном, штучне звуження сфер їх зайнятості у народному господарстві приймаючих держав, дискримінації з боку місцевого населення тощо.

Оскільки трудова міграція як процес являє собою об'єктивний результат інтернаціоналізації господарського

¹ Попок А. А. Новітня еміграція з України: проблеми інтеграції та співпраці з історичною батьківщиною // Вісник НАДУ. — 2006. — № 1. — С. 308.

² Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб. науч. тр. / Под общ. ред. С. И. Пирожкова. — К.: НИПМБ. — 2002. — С. 136.

³ Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина: Сб. науч. тр. / Под общ. ред. С. И. Пирожкова. — К.: НИПМБ. — 2002. — С. 137.

життя, виконує за сучасних умов роль одного з найважливіших соціальних стабілізаторів у різних країнах, до її регулювання слід підходити дуже зважено та обережно. З цієї причини міграційна політика України повинна стати особливою, специфічною галуззю соціальної політики, виконання функцій якої передбачає формування механізму її реалізації через систему фінансово-економічних, нормативно-правових та організаційно-управлінських методів. У сукупності ці методи здатні забезпечити сприятливий міграційний клімат в Україні та її ефективну взаємодію з іноземними державами у сфері спільного використання робочої сили¹.

Резюмуючи сказане вище, слід констатувати, що кількісні та якісні прояви транснаціоналізації української економіки набули сьогодні неоднозначного та суперечливого характеру. Це виявляється передусім у невідповідності між високими абсолютними обсягами зовнішньої торгівлі країни та неефективною структурою її експортно-імпортних поставок, між імпортними потребами країни та її експортним потенціалом, між обсягами та якістю міжнародного інвестування держави, між масштабністю зовнішніх еміграційних процесів і вигодами країни від експорту її робочої сили.

Серед причин, які зумовили таку ситуацію, слід назвати насамперед стихійну лібералізацію національної економіки України, яка наблизила її господарство до абсолютної відкритості та спонтанності зовнішньоекономічних відносин. Йдеться про те, що технологічні винаходи в інформаційній і транспортно-комунікативних галузях, а також лібералізація національної економіки за рецептами міжнародних фінансових центрів безпосередньо позначилися на результатах і темпах її транснаціоналізації, викликавши прискорення впливу фінансових засобів і міграції трудових ресурсів. І хоча в результаті таких процесів Україна стала активніше залучатись до міжнародного поділу праці.

¹ *Столярчук Я. М., Порох А. М.* Характер та шляхи вдосконалення українсько-російського міждержавного обміну трудовими ресурсами в аспекті формування спільного ринку праці // *Міжнародна економіка: Наук. зб. Вип. 43 / Відп. ред. В. Є. Новицький.* — К.: ІСЕМВ. 2004. — С. 227.

Сучасна транснаціоналізація національної економіки України — це свобода втручання третіх країн у її внутрішні справи, вимоги інституційного реформування господарства у напрямках, що їх визначають зовнішні кредитори. Разом з тим неолібералізм розуміє відкритість економіки як результат світового розвитку та антипод автаркії. З таких позицій Українська держава, як безпосередній суб'єкт глобалізації світового господарства, може поліпшити власне позиціонування у світовій господарській мережі завдяки:

- розбудові адекватної зовнішньоекономічної стратегії та створенню господарського механізму трансакцій, який би кореспондував з тенденціями розвитку сучасних міжнародних економічних відносин;

- впровадженню системи інструментів протекціоністського характеру, спрямованих на захист національних економічних інтересів;

- фокусуванню уваги уряду на масштабах і товарній структурі зовнішньої торгівлі країни, а також на виборі партнерів у цій галузі, з наданням пільг тим вітчизняним підприємствам, які забезпечують національні виробничі та відтворювальні процеси;

- розвиткові та вдосконаленню сектора фінансових і страхових послуг, а також транспортної, логістичної і туристичної інфраструктури;

- підвищенню сукупного платоспроможного попиту населення за рахунок збільшення частки оплати праці у вартості вироблених товарів і наданих послуг;

- посиленню регуляторної функції держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності через формування механізму ефективного економічного співробітництва за всіма геополітичними векторами (а саме, — активізації економічної співпраці з країнами Центральної Азії, Африки та Близького Сходу);

- поліпшенню інвестиційної привабливості країни через конституційно-інституційні, адміністративно-господарські та фіскальні реформи.

2.3. ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ІРАНУ ЯК ФАКТОР ДИНАМІЗАЦІЇ ЙОГО РОЗВИТКУ

В умовах формування глобальної економіки ХХІ століття Ісламська Республіка Іран не може перебувати на узбіччі світогосподарських процесів, а повинна стрімко розвиватися у напрямі транснаціоналізації національної економіки на основі забезпечення якісного економічного зростання, розбудови інституційних засад ринкового середовища та завоювання стійких позицій у міжнародній економічній системі. І це не випадково, адже світова історія і культура невіддільні від еволюції становлення та розвитку Персії, її самобутності, унікальності, надвеликого потенціалу, а також традицій, звичаїв та нагромаджених упродовж віків духовних цінностей.

Загальновідомо, що історія Персії (до 1935 р. — офіційна назва Ірану) охоплює багатомісячний проміжок часу, адже історичній науці відомі факти із суспільного розвитку цієї країни ще з I ст. до н.е. Перша іранська держава була заснована ще у VII столітті до н.е. Персія або Іран, як нині називають країну, являє собою таке джерело людської історії, з яким можуть суперничати лише невелика кількість країн. Назва «Персія» походить від «Персіс» — провінції на півдні Ірану, населення якої у VI столітті до н.е. заснувало світову імперію. Назва ж «Іран» походить від терміну «арійський», що перекладається як «земля шляхетних людей», і вперше була використана приблизно у I столітті до н.е.

Географічне розташування Ірану між Заходом і Китаєм перетворило його на перехрестя цивілізацій, яке постійно зазнавало вторгнень. І хоча протягом усіх століть Іран зазнавав впливу греків, турків і монголів, однак завжди він переймав все найкраще, що приносили ці народи, і втілював ці надбання у своїх геніях і талантах. Ще у давнину Іран став одним з відомих у світі центрів мистецтва і філософсь-

кої думки. Протягом цього періоду культура та економіка Ірану тісно переплітались з культурними та економічними надбаннями інших держав, формуючи у такий спосіб свій унікальний образ та зміцнюючи власні позиції на міжнародній арені. Іран століттями відігравав важливу роль і продовжує посідати ключові позиції з-поміж країн Середнього Сходу, чому сприяють, насамперед, його вигідне географічне положення, зручне геополітичне розташування, а також багата ресурсна база.

Ряд досліджень, присвячених міжнародним комунікаціям, протягом останніх кількох десятиліть переконливо свідчать про дуалістичну природу даного явища. З одного боку, етноцентрична орієнтація систем масової комунікації у високорозвинутих країнах світу, а з другого, — «асиметричний» характер поширення інформації у світі. Саме ці дві основні риси домінують на сьогодні у світових засобах масової інформації (ЗМІ) і є причиною необ'єктивного висвітлення подій та нерівномірного розподілу влади у світовій системі.

Ісламська революція в Ірані, окупація Афганістану колишнім СРСР, три війни у Перській затоці (Іран-Ірак, Ірак-Кувейт і американське вторгнення в Ірак) — все це разом із систематичними і тривалими конфліктами, що охопили мусульманський світ в останні два десятиліття, є свідченням глибоких революційних рухів ісламського характеру по всьому світу. Більше того, протягом цього періоду немусульманські засоби масової інформації найчастіше представляли події спотворено, що є яскравим прикладом етноцентризму, адже згідно досліджень авторитетних експертів, на сьогодні майже 99 % світових подій не доводяться до відома читачів в силу того, що вони або просто ігноруються ЗМІ, або вважаються неважливими чи несуттєвими.

Характерними рисами національної економічної системи Ісламської Республіки Іран (офіційна назва країни з 1 квітня 1979 р.), які визначальною мірою розкривають її економічний потенціал і міжнародний статус у регіоні, є висока за-

лежність макроекономічної динаміки країни від існуючих на її території та розвіданих природних запасів нафти і газу. За таких умов зміна світових цін на енергоносії суттєво впливає на доходи економічних агентів і створює, на думку експертів МВФ¹, специфічний аналог бізнес-циклу. Тож волатильність цін на паливну сировину при стандартній політиці призводить до циклічної динаміки державних витрат, що виявляється в нестійкості розвитку національної економіки та сповільненні її зростання.

Сучасний механізм координації національної економіки Ірану базується на суворому державному регулюванні економічних процесів, збереженні під контролем держави основних галузей народного господарства, інтегруванні багатьох ісламських етичних та релігійних норм у повсякденну практику господарювання. Такі особливості господарського механізму в країні зумовлюють і відповідні детермінанти транснаціоналізації її економіки, основу яких становлять внутрішні фактори виробництва (національна робоча сила, природні надра) та відповідна зовнішня інвестиційна підтримка відтворювальних процесів.

Іран з ВВП у 830 млрд дол. США (за ППС) посідає 18 (2009) місце в світовому економічному рейтингу. Відповідно до останнього звіту Міжнародного валютного фонду (МВФ), виданого в травні 2010 р., Іран поліпшив економічні показники і піднявся на одну сходинку. Кількість населення, що проживає за межею бідності скоротилася з 40 % у 1978 р. до 18 % в 2009 р.

Доповідь «The Economist's» (лютий 2010) свідчить, що обсяг ВВП Ірану в 1389 р. (21.03.10—20.03.11) збільшиться до 416,7 млрд дол. США. Протягом найближчих п'яти років обсяг ВВП подвоїться. Згідно зі статистичними даними, ВВП у найближчі п'ять років подвоїться і становитиме 814 млрд дол. США (табл. 2.14).

---

¹ Husain A. M., Tazhibayeva K., Ter-Martirosyan A. Fiscal Policy and economic Cycles in Oil-Exporting Countries // IMF Working Paper No 08/253, 2008.

Таблиця 2.14

ДИНАМІКА ОСНОВНИХ ІНДИКАТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ІРАНУ
ПРОТЯГОМ 1359—1385 рр. (за мусульманським літочисленням)¹

Роки	ВВП				ВВП на душу населення			Темпи зростання реального ВВП, %	Середньорічний рівень інфляції, %	Індекс людського розвитку
	поточні ціни, трлн. ріалів	ціни 1997/1998 рр., трлн. ріалів	поточні ціни, млрд дол. США	за ПКС, млрд дол. США	поточні ціни, дол. США	за ПКС, дол. США	за ПКС, дол. США			
1349 (1970/1971)	0,802	131,171	10,553	...	367	...	9,8	1,66	...	
1359 (1980/1981)	6,621	182,278	93,772	114,049	2445	2973	-14,9	20,6	0,561	
1364 (1985/1986)	16,555	220,810	79,864	215,548	1670	4507	4,2	4,37	0,620	
1369 (1990/1991)	35,314	223,664	84,973	244,665	1559	4489	19,6	9	0,712	
1374 (1995/1996)	185,927	264,326	90,838	326,529	1417	5094	2,7	49,11	0,738	
1379 (2000/2001)	580,473	322,28	96,44	432,843	1514	6799	5,1	12,791	0,773	
1384 (2006/2007)	2044,024	447,961	222,128	693,55	3151	9841	5,8	11,86	0,777	
1385 (2007/2008)	2654,949	483,014	285,932	769,24	3990	10734	7,8	18,4	0,782	
1386 (2008/2009)	3209,439	495,119	335,233	805,365	4600	11051	2,5	25,4	0,759	
1387 (2008/2009)	3343,553	502,465	331,757	830,058	4477	11201	1,5	12	...	

¹ Обчислено і побудовано за даними: ВВП у ріалах, темпи зростання реального ВВП — статистичні дані Центрального банку Ісламської Республіки Іран (Economic Time Series Data Base — <http://tsd.cbi.ir/>); // Annual Review 1386 (2007/08) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran (Bank Markazi Jomhuri Islami Iran). — 2009. — Р. 30—31; ВВП (ВВП на душу населення) у дол. США і за ПКС, темпи інфляції — статистичні дані електронної Бази даних Світових економічних оглядів МВФ (World Economic Outlook Database — <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2008/01/weodata/index.aspx>); Індекси людського розвитку — Human Development Reports, UNDP (<http://hdr.undp.org/en/statistics/data/>).

Згідно з останніми статистичними даними Міжнародного валютного фонду, Іран займає 3-є місце серед країн Близького Сходу і Центральної Азії за обсягом експортно-імпортних поставок. У доповіді МВФ «Перспективи розвитку регіональної економіки: Близький Схід і Центральна Азія» зазначається, що в 2010 р. обсяг іранського експорту різних товарів і послуг досягне 95 млрд. дол. У 2009 р. цей показник становив 87,1 млрд дол. За прогнозами, у 2011 р. обсяг іранського експорту товарів і послуг зросте до 98 млрд дол. США (рис. 2.9).

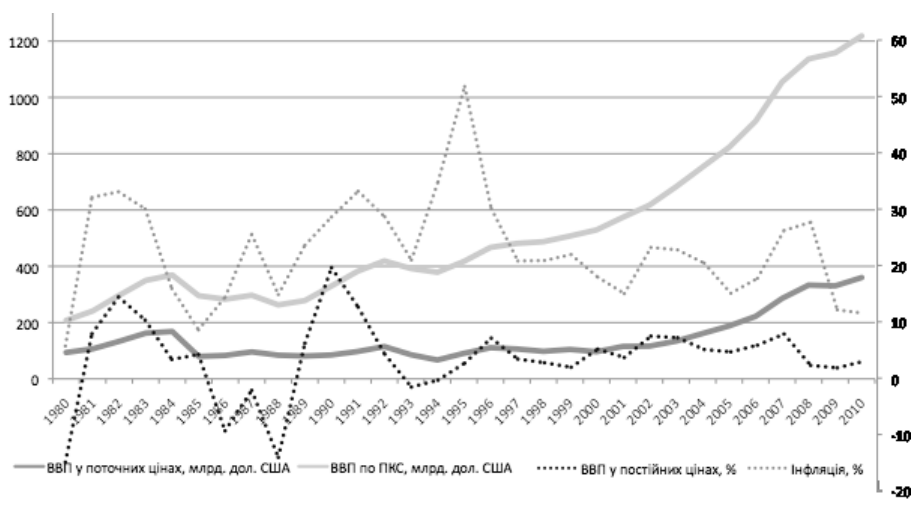

Рис. 2.9

У галузевому розрізі (за економічними секторами) у ВВП країни станом на 2007—2008 рр., згідно з офіційними статистичними даними, питома вага нафтового сектора становить 27,3 %, промисловості — 17,4 %, сільського господарства — 10,2 %, послуг — 48,5 %¹. Основною галуззю видобувної промисловості є нафтова. На лютий 2010 р. (з урахуванням відкриття нових родовищ) Іран посів 2 місце у світі за запасами нафти, які становлять 207,6 млрд т, або близько 15,5% всіх світових запасів (для порівняння сумарні запаси нафти

¹ Обчислено за: Annual Review 1386 (2007/08) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran (Bank Markazi Jomhuri Islami Iran). — 2009. — March. — P. 30.

США, Канади і Мексики оцінюються у 59,5 млрд бар., або 5 % від світових запасів).

МВФ, вивчивши процес економічного розвитку Ірану у 2008 і 2009 рр., зробив висновок, що Іран, застосувавши розширену бюджетну та грошову стратегію, досяг економічної стабільності. МВФ підтримує курс іранського уряду, спрямований на збільшення ненафтових доходів і скорочення субсидій, а також розцінює перегляд цін на енергоносії на внутрішньому ринку як фактор зміцнення процесу капіталовкладень у сфері енергетики.

Згідно з Звітом про всесвітній розвиток (World Development Report), що складається під відомством Світового банку, з 15 економічних показників, що розглядаються в період від 2004 до 2007 рр., діяльність Ірану за 13 показниками виявилася позитивною. З числа цих показників можна вказати на економічне зростання, співвідношення експорту до імпорту, залучення іноземних інвестицій, зростання ВВП на душу населення. Порівняння звіту Світового Банку за 2006—2009 зі звітами за 2003—2004 рр. показує поліпшення за основними показниками економіки Ірану.

Поряд з поліпшенням таких показників, як торгівля, промисловий розвиток, приватизація і експорт ненафтової продукції створено сприятливий ґрунт для збільшення іноземного капіталовкладення в Ірані. Очікується, що цей процес буде продовжений і в поточному році. Експорт нафтохімічної продукції з 600 тис. т у перші роки ісламської революції в даний час досягає 12 254 тис. т. Після революції були побудовані і введені в експлуатацію 34 нафтохімічних комбінатів з номінальною потужністю 41 872 тис. т на рік.

Згідно з існуючим прогнозом, у 2015 р. (тобто в кінці п'ятого плану з розвитку країни) Іран стане лідером з виробництва етилену на близькосхідному ринку. З урахуванням інтенсивного зростання Ірану очікується, що в нафтовій, газовій і нафтохімічній індустрії країна набагато

раніше 2025 р. досягне цілей, визначених у 20-річному плані розвитку промисловості.

Економічна і технологічна міць Ірану на регіональних і світових ринках не порівнянна з дореволюційним періодом. Згідно зі звітом ООН з розвитку людського потенціалу, в 2009 р. в іранському суспільстві спостерігалось зростання основних показників розвитку людського потенціалу (HDI — Human Development Index) і, зокрема, індексів довголіття, освіти і реального доходу. Іран також домігся значних досягнень в галузі охорони здоров'я, медицини, нанотехнологій і освоєння космосу. Подібний прогрес був досягнутий в умовах, коли Іран три десятиліття піддавався санкціям з боку США. Зростання наукових, економічних і промислових показників у країні свідчить про те, що Іран увійшов до числа 18-ти прогресивних країн світу. В даний час Іран посідає перше місце на Близькому Сході завдяки систематичному економічному зростанню та раціонального використання промислових потенціалів країни.

Для повноти емпіричних висновків розглянемо більш ґрунтовно динаміку економічного зростання Ірану у другій половині ХХ ст., акцентуючи увагу на ключових аспектах і детермінантах транснаціоналізації іранської економіки у той чи інший проміжок часу. За існуючими оцінками, економічна основа для стрімкого зростання суспільного продукту і підвищення життєвих стандартів у новітньому Ірані з'явилася з 1963 р., коли були зроблені перші кроки шахського уряду щодо реформування національної економіки у напрямі диверсифікації її структури та розбудови міжнародних економічних відносин. Постійно зростаючі надходження від експорту нафти створили в цей період потужну фінансову основу для модернізації економіки, відтак була проведена радикальна аграрна реформа, яка зруйнувала велике напівфеодальне землеволодіння.

Ця перша хвиля розгортання транснаціоналізаційних процесів в країні була спрямована на індустріалізацію економіки Ірану, спрощення багатьох традиційних інститутів

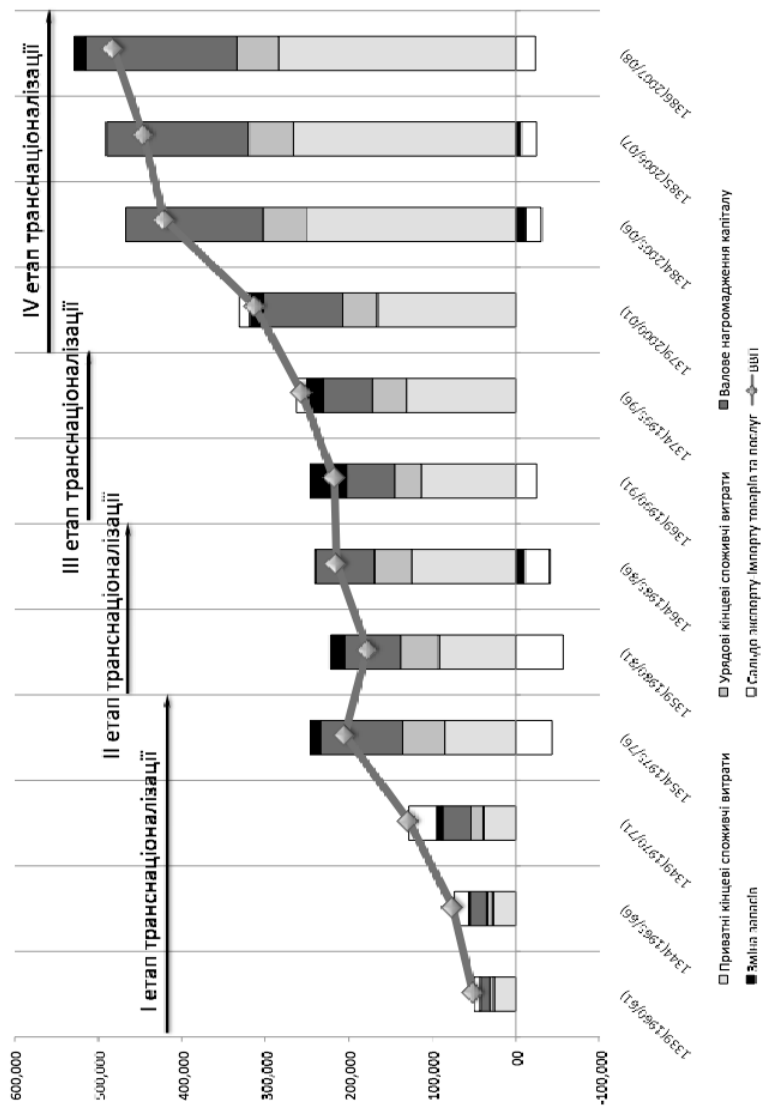
супільного життя та модернізацію господарського механізму загалом. Вона характеризувалась нарощуванням державних інвестицій в економіку, розширенням сфери кредитування приватного сектора, а також стрімким поглибленням транснаціоналізації іранської економіки.

Вагому інституційну роль у стимулюванні транснаціоналізації економіки Ірану в цей період відіграв ухвалений меджлисом ще у 1955 р. закон «Про залучення і захист іноземних інвестицій», який гарантував їхню недоторканність. Крім того, у 1958 р. на законодавчому рівні було відмінено будь-які обмеження для діяльності в Ірані іноземних банків, що також прискорило процес формування сучасної банківської системи та посилило позиції іноземного капіталу в національній економіці.

Як результат, вже протягом наступного десятиліття в економіці спостерігалось поступове збільшення норми капіталовкладень в економіку за середнього її рівня у 26,2 %¹, а середньорічний приріст ВВП Ірану протягом 1960/1961—1966/1967 рр. становив 6,7 %, за 1967/1968—1976/1977 рр. — 10,8 % відповідно (рис. 2.10).

Подібні тенденції зростання міжнародної ділової активності дозволяють виділити перший етап транснаціоналізації економічної системи Ірану, який припадає на 1960—1970-ті роки. В цей час з'являється низка нових галузей економіки — автомобілебудування, нафтохімія, радіотехніка, металургія, машинобудування. У великих обсягах починають закуповуватися найновіші технології, особливо після стрімкого зростання цін на енергоносії у 1974 р. Заради доступу до науково-технічної інформації і передових технологій уряд Ірану у 1970-х роках починає купувати акції провідних компаній світу. Результатом цього стало зміцнення позицій Ірану на світових ринках, з погляду його фінансових ресурсів та потенційних можливостей опанування найновішими технологіями.

¹ Алехин М. В. Норма и эффективность капиталовложений в Исламской Республике Иран (на рубеже XX—XXI вв.) // Востокведный сборник (выпуск седьмой). — М.: Институт Ближнего Востока, 2006. — С. 238.

Рис. 2.10. Динаміка і структура ВВП Ірану протягом 1960—2008 рр. (млрд ріалів у цінах 1997/1998 рр.)¹

¹ Побудовано автором за статистичними даними Центрального банку Ісламської Республіки Іран (Economic Time Series Data Base — <http://tsd.cbi.ir/>).

Економічна модернізація в країні торкнулась головним чином державного сектора і вузького кола підприємців, тісно пов'язаних з державою, шахським оточенням та іноземним капіталом. Тож за відсутності політичної лібералізації в країні, яка ефективно доповнювала б державний курс економічної модернізації та в умовах поглиблення загальної кризи шахського режиму, надмірного адміністративного втручання держави в ринковий механізм, подальша якісна трансформація національної економічної системи Ірану ставилась під загрозу, що й спричинило падіння у 1979 р. правлячого режиму.

У 1979 р. з приходом до влади в Ірані шіїтського духовенства на чолі з імамом Рухолла аль Мусаві Хомейні суттєво загострилась ірано-іракські відносини. Президент Іраку Саддам Хусейн звинуватив Іран у проведенні антиіракської політики, невиконанні умов міждержавної угоди 1975 р. та у намірах експортувати «ісламську революцію» у сусідні мусульманські країни.

У цьому зв'язку необхідно відзначити, що після ісламської революції в Ірані США зробили ставку на Ірак і, розглядаючи цю країну в якості бази для свого вторгнення у регіон Перської затоки, доклали максимум зусиль для його озброєння. Будучи занепокоєними з приводу зростаючої активності Ірану, а також посиленням позицій СРСР в регіоні після введення його військ на територію Афганістану, США вже навесні 1980 р. прийняли рішення щодо провокації прямого ірано-іракського конфлікту. При цьому США розраховували на те, що тривала війна між двома країнами дозволить послабити збройні сили Ірану, позбавить його так званого «потенціалу експансії» і бажання «експортувати революцію», а також відволіче увагу Іраку від протистояння з Ізраїлем і створить передумови для безпосереднього американського втручання у внутрішні справи країн Перської затоки.

Переслідуючи мету зміцнити свій вплив у Перській затоці, стати лідером арабського світу та окупувати південно-західні території Ірану (провінцію Хузестан), багаті на по-

клади нафти, С. Хусейн під тиском США денонсував міждержаву угоду між Іраном і Іраком про кордон по річці Шатт-Ель-Араб (від 1975 р.) і 22 вересня 1980 р. розпочав війну проти Ірану. Розв'язанню війни сприяли також і такі фактори, як несумісність пануючої в Іракові ідеології арабського соціалістичного відродження та ісламського фундаменталізму в Ірані, а також особиста неприязнь між сунітом Хусейном і шиїтом Хомейні.

Під час восьмилітньої війни західні країни та держави Перської затоки надавали всебічну військову і матеріальну допомогу Іраку в розрахунку на те, що ця країна сприятиме придушенню ісламської революції в Ірані. Військова перевага Ірану, яка чітко виявилась у 1982 р., спонукала ці країни перейти до ще більш активної допомоги Іраку. Разом з тим західні країни не були зацікавлені в закінченні ірано-іракської війни, оскільки це суперечило економічним інтересам їх монополій, які спеціалізувались на поставках озброєння в даний регіон. Про це свідчить зокрема той факт, що ще в червні 1984 р. заступник державного секретаря США Р. Мерфі під час свого виступу в Конгресі наголошував: «Перемога однієї з країн неможлива у військовому відношенні, подібно як і небажана у стратегічному відношенні». В результаті жодна з країн не одержала перемоги у війні, яка стала найтривалішою і найбільш кровопролитною у другій половині ХХ століття.

Ісламська революція стала своєрідною відповіддю на процеси глобалізації, котрі з 1970-х років поступово почали набувати кристалізованих форм. У цей період в Ірані починає формуватись нова — ісламська, модель економічного розвитку. Основним компонентом такої моделі стало протистояння Заходу в усіх сферах суспільного життя — політиці, економіці, культурі, державному будівництві. Отже, революція мала яскраво виражений антиімперіалістичний характер, ставила своєю метою побудувати державу, незалежну від іноземного впливу. В економічній складовій ісламської влади превалювало стремління максимально використовувати

ти ісламські економічні принципи як засіб нівелювання впливу на Іран західних країн і світового ринку в цілому.

Не випадково, що постреволюційна розбудова Ірану у спеціалізованій літературі дістала назву «тоухідної» економіки. Принцип «тоухіду» — один із основних принципів шіїтської концепції держави і влади. Його реалізація спрямована на ліквідацію економічної нерівності, поліпшення життя знедолених. Вирішальна роль у забезпеченні членам суспільства умов, за яких «тоухід» міг бути реалізований, відводилася ісламській державі. Держава повинна також сприяти ефективному функціонуванню різних форм власності, хоча перевага надавалась державній.

Посилення економічної ролі держави набуло ознак прямого її втручання у господарський механізм протягом 1980-х років, коли її частка у ВВП досягла рівня 80 %. Великою мірою одержавлення національної економіки було спричинене ірано-іракською війною 1980—1988 рр., на яку було мобілізовано колосальні матеріальні, людські та фінансові ресурси.

Після перемоги Ісламської революції, згідно з постановою Революційної ради від 18 есфанда 1358 (9 березня 1980) всі банки були націоналізовані, щоб захистити права вкладників і власників національного капіталу, запустити виробничі механізми промисловості країни і гарантувати виплату депозитів і вкладів народу. **Жоден банк не розорився і всі зобов'язання перед вкладниками та власниками національного капіталу були виконані¹.**

Важливим заходом уряду було виведення системи банківської справи зі стану справляння відсотків і її перетворення в безвідсоткову (ісламська банківська справа). «Закон про безпроцентну банківську справу» (Law for Usuary-Free Banking) був прийнятий представниками парламенту 30 серпня 1984 р. на засіданні Ісламської Ради Ірану^{2, 3}.

¹ Сейфоллахі М. Исламская банковская и страховая система в Иране. — К.: ООО «ДКС центр», 2010. — 172 с.

² Табибан М. Макроэкономика. — Тегеран, 1388 (2009). — 539 с.

³ Отдел исследований и маркетинга банка «Рефах» (<http://banki.ir/danestaniha/216-banki/2256-historybank>)

Отже, з економічної точки зору другий етап транснаціоналізації економіки Ірану, який охоплює 1980-ті роки, можна охарактеризувати як сповільнення процесу її модернізації, пов'язаного насамперед із ірано-іракським воєнним конфліктом. Це мало своїм наслідком майже двадцятирічний період економічної стагнації.

Друга хвиля, і відповідно третій етап транснаціоналізації економіки Ірану (1990-ті роки), характеризується відновленням транснаціоналізаційних процесів завдяки проведенню реформ іранських президентів А. Рафсанджані та М. Хатамі. Протягом цього етапу було значно модернізовано зовнішньополітичний державний курс у бік розбудови відкритої національної економічної системи.

Ключовими компонентами інтернаціоналізації господарського життя у цей період є активізація участі держави у роботі міжнародних і регіональних організацій, розвиток міжнародних економічних відносин із більшістю країн світу, передусім західноєвропейськими, активізацією участі іранських фірм і компаній у міжнародній бізнес-діяльності. В Ірані не просто були створені сприятливі умови для діяльності приватного сектора, а реалізована масштабна програма приватизації державних компаній.

Визначальними чинниками поглиблення транснаціоналізаційних процесів у цей період стали сприятлива політика залучення іноземного капіталу, розбудова інформаційно-комунікаційної сфери, підвищення якості міжнародної транспортної інфраструктури, формування основ експортно-орієнтованої економіки (пріоритетні експортні галузі — енергетика, нафтохімія, виробництво мінеральних добрив), створення вільних економічних зон тощо.

Приватизація державних компаній і їх передача в приватний сектор в Ісламській Республіці Іран бере свій початок у 1989 р. Вона реалізовувалась головним чином через біржовий ринок, підтвердженням чого є зокрема той факт, що кількість компаній, які отримали лістинг на Тегеранській біржі цінних паперів протягом 1989—1993 рр. зросла з 55 до 153, а загаль-

на вартість операцій з акціями на кінець періоду досягла 906,2 млрд реалів (621,1 млрд дол. США). І це при тому, що велика кількість компаній у той час все ще залишалась у державній власності.

Хоча на початку 1990-х років в Ірані лише розпочався процес передачі державних компаній приватному сектору, проте вже активно функціонувала біржа і зростала її частка у формуванні валового національного продукту і національного капіталу. Так, згідно даних Організації Тегеранської біржі цінних паперів, частка біржі у ВВП Ірану зросла з 0,48 % (1989 р.) до 1,22 % (1993 р.), а частка пропозиції акцій державних компаній у формуванні національного капіталу зросла відповідно з 0,15 до 5,4 %.

Суб'єктами біржового ринку Ірану в цей період були: приватний і суспільний сектори, а також банківська сфера. Так, у 1989 і 1990 роках приватний сектор охопив 100 % пропозиції на біржовому ринку, однак протягом 1991—1992 рр. це співвідношення почало змінюватись на користь суспільного і банківського секторів. Як результат — частки приватного, суспільного і банківського секторів у цей період формували відповідно 68,2 %, 14,7 % і 7,1 % пропозиції на біржовому ринку Ірану.

Однак зниження довіри громадян Ірану до біржового ринку призвело до того, що серед сотень державних компаній і об'єднань з переважно державною формою власності протягом 1989—1990 рр. лише 19 компаній стали повністю приватними, тоді як решта підприємств і дотепер перебувають під контролем суспільного сектору. Серед таких компаній слід виокремити зокрема такі, як: «Сарма Афалін», «Нафта Парса», «Картон Ірану», «Іран Берк», «Оksamит і шовк Кашану», «Джамдару», «Абурейхан», «Цукор Лорестана», «Джабер-ебне-хайан» та ін.

У цьому зв'язку слід також відзначити, що в цей період не було створено достатніх стимулів для власників великого капіталу з тим, щоб зацікавити їх у придбанні державних компаній і об'єднань з переважно державною формою власності. Це вимагало розв'язання низки правових і законодавчих проблем, опанування культурою приватизації та ефек-

тивними методами управління нею, а також застосування зважених методів регулювання економіки.

Досвід приватизаційних процесів, які були реалізовані в Ірані на початку 1990-х років, засвідчив типові переваги для перехідних економік, а саме: розв'язання проблеми хронічного дефіциту державного бюджету, полегшення доступу країни до зовнішніх джерел фінансових ресурсів, створення передумов для розширення національного виробництва та внутрішнього платоспроможного попиту населення, залучення інноваційних технологій у виробництво, підвищення якості обслуговування клієнтів, а також зростання ефективності використання людських і матеріальних ресурсів.

На думку як науковців, так і лідерів більшості країн, що розвиваються, роль держави в економічному житті суспільства повинна зменшуватись насамперед через проведення приватизації та інших реформ і виключати пряме втручання держави в ринкову сферу. Виходячи з цього, має звужуватись сегмент суспільного сектору як у виробництві, так і особливо у продукуванні послуг.

Незважаючи на те що однією з цілей приватизації є ефективний розвиток економіки, слід відзначити, що приватизація не здатна вирішити усі проблеми країни, якщо вона не супроводжується системними структурними реформами економіки. І хоча домінуючою є думка щодо необхідності скорочення державного сектору економіки, однак в силу відсутності універсальних законів, незацікавленості приватного сектору у вирішенні соціальних питань, відсутності ефективних механізмів регулювання біржової торгівлі та низької капіталізації національних ринків приватизація у країнах, що розвиваються, не набула великих масштабів і багато об'єктів і донині перебувають у власності держави.

Сучасний четвертий етап, або третя хвиля, транснаціоналізації економіки Ірану припадає на 2000-ті роки і знаменується пришвидшеною динамікою транснаціоналізаційних процесів. Саме упродовж цього проміжку часу відновлюються дореволюційний рівень іноземного інвестування в

країну і потенціал міжнародної торгівлі. За існуючими макроекономічними даними, динаміка ВВП Ірану протягом 2000—2008 рр. була позитивною, а середньорічні його темпи приросту становили 5,0—5,6 %.

На відміну від інших країн в Ірані перехід до ринкової економіки не є форсованим. В державі відмовились від проведення «шокової терапії», а ціни на товари відпускались поступово (спочатку на імпортні, згодом — на вітчизняні). Значна увага приділяється сьогодні і пом'якшенню соціальної поляризації у суспільстві, яка особливо загострилась у зв'язку з трансформаційними перетвореннями іранської економіки та економічною лібералізацією. Так, у 2006 р. для «справедливого і рівномірного розподілу національного багатства» в державі почали навіть випускатись «акції справедливості» для найбільш вразливих верств населення. Розроблена спеціальна методологія маркування найбільш вразливих верств населення, яким на безоплатній основі виділяються такі акції.

До програм приватизації включені також підприємства ісламських фондів. Вони повертаються в загальне правове фінансове поле як великі холдинги, що зближує їх становище на ринку зі статусом інших суб'єктів господарювання. У свою чергу банківська система також поступово адаптується до реалій економіки та політики лібералізації, що сприяє розширенню використання ними загальносвітових принципів фінансування. Так, іранські банки активно включились до розробки фінансових інструментів, подібних до казначейських векселів. Це насамперед державні цінні папери, які базуються на принципах участі, випускаються Центральним банком країни і поширюються через систему комерційних банків і Тегеранську фондову біржу з метою фінансування урядових проектів.

Крім того, закон «Про третій п'ятирічний план» зобов'язує Центральний банк розробляти правові стандарти діяльності приватних банків і приватних кредитних організацій на території країни. З початку 2000-х років за рішенням ЦБ, схваленим меджлисом, розпочато роботу трьох приватних банків та було видано ліцензії на відкриття трьох

спеціалізованих банків — Кооперативного, Промислового та «Сармайє ва данеш» («Капіталовкладення й освіта»). А четвертий п'ятирічний план (2005—2009 рр.) містить норми щодо приватизації державних банків.

В ісламській банківській справі вкладники, інвестори та банк є торговельними агентами. Йдеться про те, що, на відміну від неісламських банків, право власності на кожен вклад залишається у його власника. Тож усі вклади, які перебувають у банках, належать колективу власників, а банк функціонує як їх представник та довірена особа. Виходячи з цього, сутність безпроцентної банківської справи полягає у взаємній участі усіх торговельних агентів у прибутках та ризиках на основі таких правил і критеріїв, як взаємна довіра партнерів, технічна компетентність, фінансова кредитоспроможність та кредитні гарантії.

За таких умов кредитні ресурси іранських банків, які складаються з депозитних і поточних рахунків, а також пожертв, використовуються у такий спосіб:

— як прямі капіталовкладення у випадках заснування компаній або організацій, які здійснюють певну економічну діяльність як у торговельно-промисловій сфері, так і в сільському господарстві;

— як капіталовкладення шляхом спільної участі партнерів у таких сферах, як фінансування проектів та ділові об'єднання осіб, які передбачають придбання у власність майна або прибуткову діяльність.

При цьому, як цілком справедливо відзначають іранські експерти, ефективність функціонування ісламської банківської справи напряму залежить від її структури, оскільки якщо в економіці не будуть використовуватись ісламські цінності, то банківська система буде зруйнована.¹ Не випадково, що в останні роки в ісламській банківській системі Ірану вживаються рішучі заходи щодо створення мотивації для вкладників, насамперед, через фіксацію рівня прибутків

¹ *Hassan Sobhani. Concern and Perspective in Islamic Economic (c. 85).*

вкладника, який не повинен бути меншим прибутку, що переходить у постійні вклади неісламських банків.

Крім того, для вкладників в іранські банки передбачена також комісійна винагорода, яка виплачується в доповнення до встановленого розміру прибутку, а також різноманітні бонуси та стимули, зокрема переваги в отриманні безпроцентних позик, використанні гарантійних листів та свідоцтв про вкладення інвестицій та участь в інвестиційних проєктах, право користування послугами або соціальним забезпеченням, захист вкладників у форс-мажорних ситуаціях та ін.

До іманентних рис сучасного етапу транснаціоналізації належать: стрімке нарощування обсягів міжнародного виробництва, передусім світових ТНК на території Ірану; поява нових інвесторів та регіональна диверсифікація інвестування із його орієнтуванням на азіатські країни (Китай, Японія тощо), а також зміцнення конкурентних позицій Ірану на ринках країн близькосхідного регіону.

Початок п'ятого п'ятирічного плану розвитку Ісламської Республіки Іран у 2010 р. ознаменується заснуванням Фонду національного розвитку (ФНР), який прийде на зміну резервного фонду «Форекс». Цей план охоплює 45 пунктів, які стосуються економіки, науково-технічної сфери, соціального захисту населення, культури та безпеки.

Стратегічними цілями реалізації п'ятого п'ятирічного плану розвитку Ірану є:

- досягнення щорічних темпів приросту економіки на рівні 8 %;
- зростання масштабів інвестування іранської економіки на основі скорочення розриву між заощадженнями і інвестиціями та досягнення частки заощаджень у ВВП на рівні 40 %;
- поліпшення бізнес-середовища країни, зокрема в частині досягнення макроекономічної стабільності, ефективного нормативно-правового забезпечення, а також розбудови технічної, інформаційної та комунікаційної інфраструктури;
- зміна концепції доходів від нафти і газу з основного джерела забезпечення видаткової частини державного бю-

джету на «виробничий ресурс економічних інвестицій» через функціонування Фонду національного розвитку.

Даним планом передбачено, що на рахунках ФНР буде депоновано щонайменше 20 % річного доходу від експорту нафти і газу Ірану, і лише кооперативні та недержавні організації матимуть змогу користуватись цими коштами для розширення випуску продукції та розвитку інвестицій на внутрішньому і зарубіжних ринках.

Найсуттєвішими пунктами стратегії розвитку Ірану, згідно п'ятого п'ятирічного плану, є скорочення залежності країни від нафтогазових доходів, поліпшення кількісних і якісних параметрів функціонування національного фінансового ринку (зокрема, його фондового, грошово-кредитного і страхового сегментів), формування висококонкурентного національного ринку, нарощування експорту високотехнологічних послуг.

Порівняно з четвертим п'ятирічним планом розвитку Ірану п'ятий план більшою мірою орієнтований на нарощування кількісних показників зростання економіки. Тим не менше авторитетні експерти наголошують на тому, що концепція п'ятого плану базується головним чином на ключових позиціях попереднього плану, а саме: на розширенні прав і можливостей приватного сектору, скорочення економічної діяльності державного сектору, посилення конкурентної боротьби на внутрішніх ринках, орієнтація на цільове субсидування економіки, справедливий розподіл національного багатства.

Оскільки кожна країна характеризується притаманною лише їй національною специфікою, то цілком справедливим є вислів экс-голови організації управління і планування Ірану Х. Шоракка про те, що «в розробці механізмів розвитку іранської економіки обов'язковим є врахування національних особливостей».

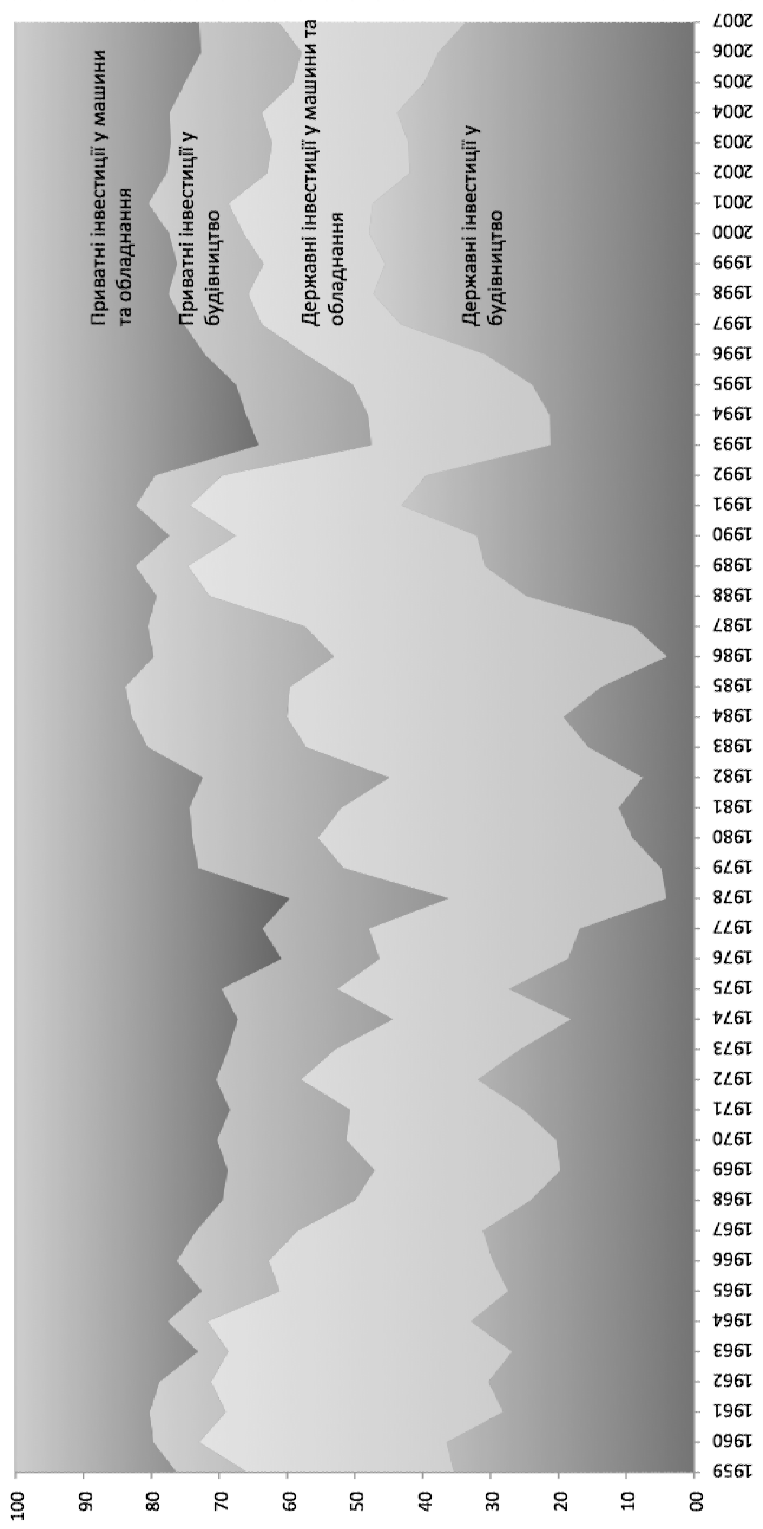
Характеризуючи перспективи економічного розвитку Ірану в рамках п'ятого п'ятирічного плану, відомий іранський експерт Д. Паджоян наголошує на тому, що «проблеми країни не можуть бути вирішені в рамках реалізації одного плану розвитку, отже — найважливіше, щоб усі коефіцієнти і дослідження спирались на довгострокову програму розвитку Ірану». Більше

того, Д. Паджоян пропонує створити економічну раду Ірану, яка, будучи незалежною від уряду країни і маючи підтримку від органів державної влади усіх рівнів, візьме на себе функцію розробки політичної доктрини та довгострокової економічної стратегії Ірану, а також контролюватиме їх виконання. При цьому кожен новий уряд, прийшовши до влади, повинен реалізовувати комплекс заходів в області економічної політики відповідно до свого політичного курсу.

Більшість економічних експертів Ірану переконані в тому, що п'ятий п'ятирічний план є системою конкретних механізмів, реалізація яких відкриє перед Іраном широкі перспективи економічного розвитку, особливо в області скорочення залежності від нафтогазових доходів та розширення приватизації.

Зростаючі масштаби транснаціоналізації економіки Ірану підтверджують тенденцію щодо інтенсифікації його участі у міжнародних ділових операціях та інтеграції у світовий ринок. Запорукою успішності цих процесів є ефективне поєднання як зусиль приватного бізнесу, так і активної ролі держави у підтримці і стимулюванні міжнародних інвестиційних процесів. Як показують дані рис. 2.11, питома вага приватних суб'єктів господарювання у сукупних капіталовкладеннях в іранську економіку на сьогодні перевищує 60 %.

Із початком економічної лібералізації Ірану та втіленням у практику ринкових реформ, що стали можливими завдяки зміні політичного та зовнішньоекономічного курсу держави, приватний бізнес посів лідируючі позиції як суб'єкт інвестування. Так, уже протягом 1988—2005 рр. відповідна частка приватних інвестицій у машини та обладнання зросла до 53,8 % (частка держави зменшилась до 17,1 %). Водночас набули схожості приватний і державний сектори за структурою інвестицій у сфері будівництва (9,8 та 17,1 % сукупного обсягу інвестицій).

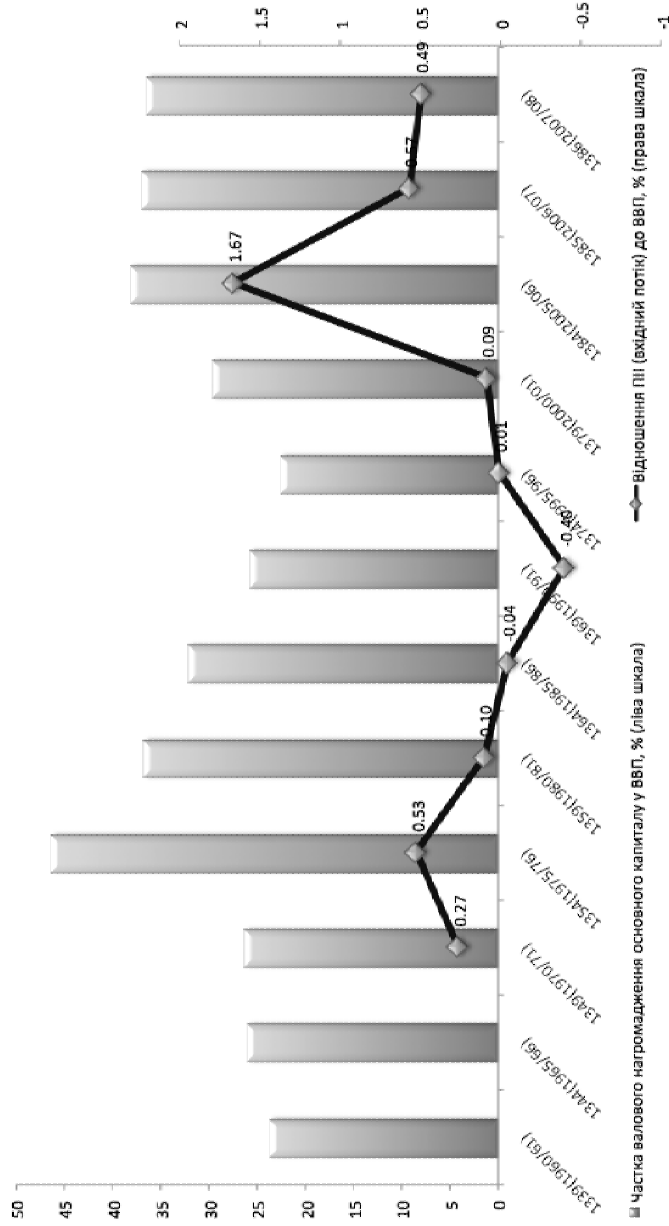

Рис. 2.11. Матеріально-речова структура валових інвестицій в основний капітал Ірану протягом 1959—2007 рр.

Не викликає сумнівів, що одним із визначальних факторів економічного зростання країни є нагромадження основного капіталу, яке у структурі ВВП країни займає друге місце за абсолютними обсягами після приватних кінцевих споживчих витрат. При цьому стабільно високою і з тенденцією до збільшення протягом останніх п'ятнадцяти років залишається норма капіталовкладень, яка, за нашими оцінками, у 2000/2001 рр. становила 29,6 % ВВП, 2005/2006 рр. — 36 %, 2007—2008 рр. — 36,2 % ВВП. Крім того, інтенсивно відновлюється рівень і динаміка прямих іноземних інвестицій в економіку Ірану, які на сьогодні поступово виходять на рівень другої половини 1970-х років (рис. 2.12).

З іншого боку, аналіз довгострокової динаміки обсягів прямих іноземних інвестицій (ПІІ), як залучених до Ірану, так і експортованих з країни, та ВВП на душу населення за період 1970—2008 рр. продемонстрував значну варіацію відповідних показників у часі. Зміна обсягів залучених ПІІ демонструє хвилеподібну динаміку, яка часто є протилежною змінам експортованих ПІІ та суспільного продукту (динаміка яких характеризується взаємною проциклічністю). Протягом майже тридцяти останніх років, економіка Ірану відновлювала дореволюційний потенціал ПІІ, які залучаються до країни.

Звісно, така ситуація негативно вплинула на транснаціоналізаційні процеси в країні та перспективи інтеграції національної економічної системи до світової. Проте за цей проміжок часу надзвичайно помітною стала активізація транснаціоналізації у сфері обміну, зокрема міжнародній торгівлі нафтою. Про це свідчить легалізація і значне зростання обсягів валютних надходжень від експорту нафти, які одержав Іран протягом 1979—1994 рр. Хоча абсолютні показники видобутку та експорту нафти за цей період не збільшувались, а почасти і зменшувалися.

Рис. 2.12. Динаміка капіталовкладень і прямих іноземних інвестицій в економіку Ірану щодо ВВП країни (%), 1960—2008 рр.¹

¹ Побудовано за статистичними даними електронної бази даних Світових економічних оглядів МВФ (World Economic Outlook Database — <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/02/weodata/index.aspx>), Глобальної статистичної бази даних ЮНКТАД (UNCTAD GlobStat database — <http://www.unctad.org/fistatistics>).

Отже, неодмінною передумовою ефективного інтегрування економіки Ірану до міжнародного поділу праці має бути інституціональне забезпечення розширеного економічного відтворення у країні, орієнтування політичної та економічної влади держави виключно на забезпечення національних інтересів, їхню захищеність від внутрішніх і зовнішніх загроз.

Зважаючи, що визначальними для транснаціоналізації є тенденції та перспективи інтернаціоналізації економічної системи макрорівня, доцільно проаналізувати довгострокові зміни основних індикаторів її внутрішньої та зовнішньої складових, які характерні для економіки Ірану. Серед показників внутрішньої інтернаціоналізації варто виділити обсяги імпорту товарів і послуг (в абсолютному вираженні і щодо ВВП), прямих іноземних інвестицій (ПІІ); зовнішньої інтернаціоналізації — обсяги експорту товарів і послуг та ПІІ.

Таким чином, узагальнюючи еволюцію процесу транснаціоналізації економіки Ірану, можна виокремити п'ять її етапів. Перший етап охоплює період 1970—1977рр., другий — 1978—1988 рр., третій — 1989—2000 рр., четвертий — 2001—2005 рр., п'ятий — 2006—2008 рр. (табл. 2.15, рис. 2.13).

Тож перша хвиля транснаціоналізації свідчить про етап інтенсивної розбудови національної економічної системи Ірану. Водночас, саме цей проміжок часу відбиває початок загострення економічної ситуації в країні, що асоціюється із загальним зростанням рівня цін, «перегрівом» економіки у результаті дестабілізації світових нафтових ринків.

Протягом другого етапу транснаціоналізації усі відібрані до аналізу показники внутрішньої та зовнішньої інтернаціоналізації зменшувалися. Особливо високими темпами спадали обсяги експорту іранських товарів і послуг та залучених ПІІ. Безумовно, цей етап уповільнення транснаціоналізаційних процесів був обумовлений зниженням ділової активності вітчизняних товаровиробників, особливо експортоорієнтованих галузей.

Таблиця 2.15

ПОКАЗНИКИ ВНУТРІШНЬОЇ ТА ЗОВНІШНЬОЇ ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ІРАНУ ПРОТЯГОМ 1970—2008 рр.¹

Період	Зовнішня інтернаціоналізація		Внутрішня інтернаціоналізація		Сальдо (товари і послуги)
	Експорт товарів і послуг, млн дол. США (% ВВП)	Експорт ПІІ, млн дол. США (% ВВП)	Імпорт товарів і послуг, млн дол. США (% ВВП)	Імпорт ПІІ, млн дол. США (% ВВП)	
1970—1977	13879,7	226	9736,5	...	4143,2
	(37,3%)	0,6 %	(26,2%)	...	(11,1%)
1978—1988	15940	55,7	20977,8	-17,1	-5037,8
	(12,7%)	(0,04%)	(16,7%)	(-0,01%)	(-4%)
1989—2000	17020,9	-62,25	18659,4	28,9	-1638,5
2001—2005	40578,4	2687,6	34871,8	42,8	5706,6
2006—2008	96652,5	1592	41375,6	356	55276,9

¹ Складено за даними: показники міжнародної торгівлі, ВВП у співставних цінах — // Economic Report and Balance Sheet 1379 (2000/01) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2003. — July. — 189 p.; Economic Report and Balance Sheet 1380 (2001/02) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2004. — June. — 165 p.; Economic Report and Balance Sheet 1381 (2002/03) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2005. — August. — 180 p.; Economic Report and Balance Sheet 1382 (2003/04) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2005. — August. — 176 p.; Economic Report and Balance Sheet 1383 (2004/05) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2006. — December. — 181 p.; Economic Report and Balance Sheet 1380 (2005/06) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran. — 2007. — December. — 210 p.; Annual Review 1386 (2007/08) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran (Bank Markazi Jomhuri Islami Iran). — 2009. — March. — 77 p.; World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. — United Nations. — New York and Geneva, 2009. — P. 249; статистичні дані Центрального банку Ісламської Республіки Іран, <http://www.cbi.ir>; показники міжнародного руху капіталу — електронна База даних Світових економічних оглядів МВФ (WEOD — <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2007/02/weodata/index.aspx>).

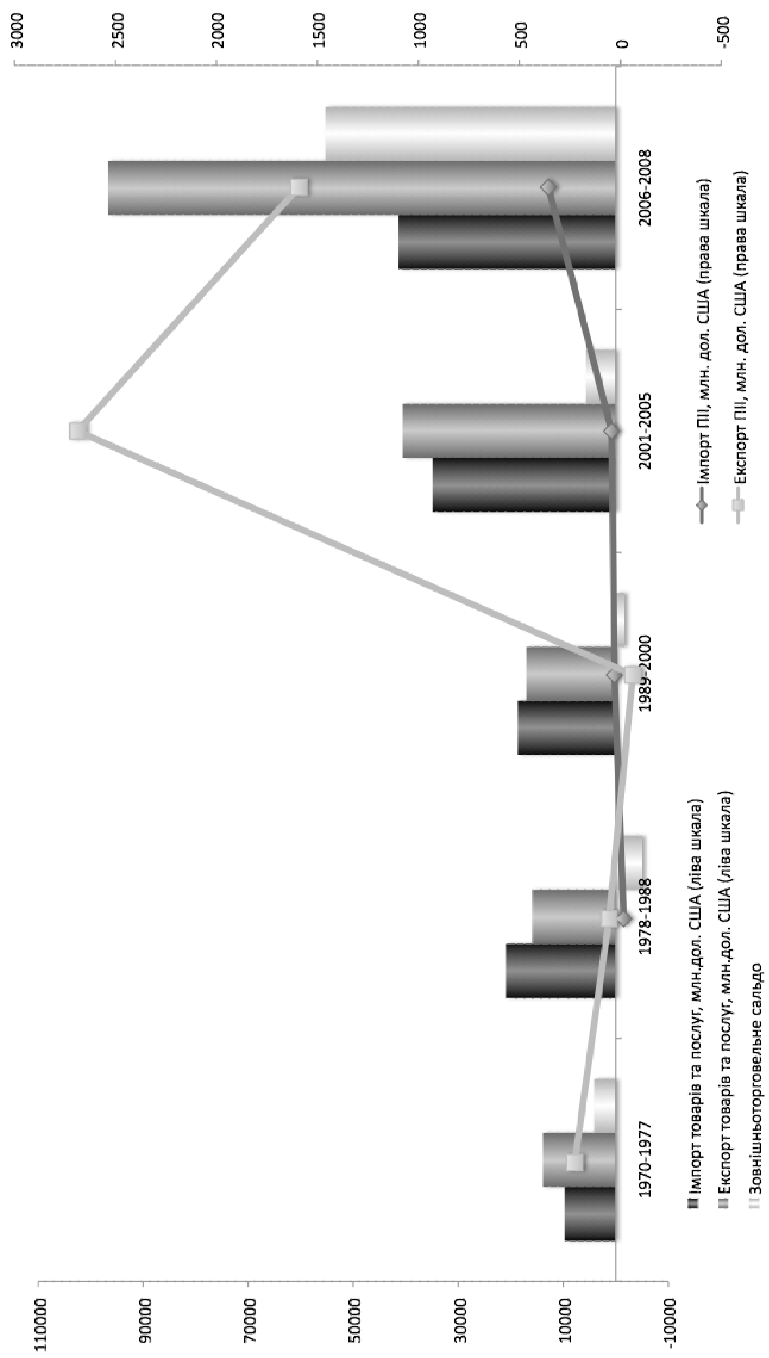

Рис. 2.13. Етапи транснаціоналізації економіки Ірану

Стабілізація соціально-економічної ситуації в країні, як і відновлення транснаціоналізаційних процесів, позначають третій етап транснаціоналізації. Цей період характеризується значним збільшенням обсягів експорту товарів і послуг (53 494,7 млрд. ріалів, або 20,1 % ВВП) та ПШ (46,2 млн дол.). Значні зусилля держави направлялися на лібералізацію економіки країни, її післявоєнне відновлення і перебудову на ринкових засадах господарювання.

Лише протягом четвертого і п'ятого етапів транснаціоналізації обсяги імпорту товарів і послуг та прямих іноземних інвестицій Ірану досягли рівня 1970—1978 рр., зокрема середньорічний їх показник склав величину 78 552,6 млрд ріалів у порівнянних цінах, а ПШ — 238,7 млн дол.

Отже, упродовж останнього часу зовнішньоекономічна політика Ірану характеризується якісними змінами, спрямованими на поглиблення процесів транснаціоналізації національної економічної системи, розширення економічних реформ і структурної перебудови економіки, оптимізацію розвитку експортних та імпортних галузей на основі раціонального використання природних ресурсів та активну участь у багатьох міжнародних гео економічних проектах. З цією метою на загальнодержавному рівні реалізуються такі заходи:

- лібералізація цін;
- приватизація державних підприємств;
- спрощення валютних обмежень та розбудова вільного валютного ринку;
- дерегулювання сфери функціонування іноземного капіталу;
- стимулювання приватних національних заощаджень, залучення капіталу іранської діаспори;
- заснування вільних торговельно-промислових зон та ін.

Але найсуттєвішим каталізатором широкомасштабного залучення іноземного капіталу до Ірану стало оновлення діючого в країні законодавства у цій сфері, яке сприяло покращенню інвестиційного клімату.

І це не випадково, адже системна економічна розбудова Ірану, оптимальне та ефективне його інтегрування у світогос-

подарські процеси великою мірою залежать від рівня і динаміки надходження та продуктивного використання міжнародних інвестицій. Полегшуючи доступ до прогресивних технологій та нових методів менеджменту, вони не тільки сприяють формуванню національних інвестиційних ринків, але й активізують ринки факторів виробництва, товарів і послуг. Тож активне іноземне інвестування спроможне стати одним із визначальних чинників піднесення національної економіки Ірану та її ефективної участі у міжнародному поділі праці.

Згідно із чинним іранським законодавством, іноземний капітал, який ввозиться до країни як у формі фінансового (гроші, цінні папери), так і нефінансового (об'єкти цивільних прав і власності) капіталу, поділяється на такі категорії:

по-перше, грошові інвестиції у твердій валюті, які конвертуються в Іран переважно через банківську систему чи по інших каналах;

по-друге, машини та обладнання;

по-третє, запасні частини і компоненти, додаткові деталі і сировина; патенти, технології «ноу-хау», торговельні марки і спеціалізовані послуги;

по-четверте, дивіденди іноземного інвестора, які переводяться через кордон¹.

Після ухвалення у 1965 р. першого закону «Про залучення і захист іноземних інвестицій» у 2002 р. було прийнято новий закон «Про заохочення і захист іноземних інвестицій». Метою його ухвалення стало створення прийнятної законодавчої бази для залучення і використання іноземних капіталів і технологій для економічного розвитку країни.

Даний закон передбачає зокрема надання великої кількості пільг іноземним інвесторам ще на стадії розгляду заявок на затвердження інвестиційних проєктів, створення у складі Організації з інвестицій, економічної і технічної допомоги Ірану

¹ *Вартанян А. М.* Иностранные инвестиции в Исламской республике Иран: законодательное регулирование и практика // Ближний Восток и современность. Сборник статей (выпуск двадцать пятый). — М.: Институт Ближнего Востока, 2005. — С. 113.

нової структури — Центру з надання послуг у галузі іноземних інвестицій, офіційне визнання основних прав іноземних інвесторів, надання їм прямих гарантійних зобов'язань з боку держави, широкі можливості залучення іноземного капіталу в провідні галузі іранської економіки (у тому числі в інфраструктурні проекти), визнання нових способів участі іноземного капіталу в інвестиційних схемах (проектне фінансування, схеми зворотного викупу та ін.), упорядкування та прискорення процедур ліцензування діяльності нерезидентів, подальшу лібералізацію зовнішніх механізмів обміну інформацією, запровадження нових правових параметрів, які регулюють взаємовідносини між урядом і інвесторами.

Характеризуючи новий закон «Про іноземні інвестиції», варто відзначити, що він знімає будь-які обмеження щодо обсягів та форм інвестицій, частки придбаних акцій, участі в прибутках та їх репатріації за кордон. У відповідності до закону іноземний капітал може виступати у грошовому або натуральному еквівалентах, а також у формі обладнання, устаткування, сировини, комплектувальних, спеціалізованих послуг та інтелектуальної власності (табл. 2.16).

Репатріація основного капіталу, дивіденди, компенсація на випадок експропріації чи переривання з боку уряду інвестиційного проекту повною мірою гарантовані даним законом. Він визнає рівноправність іноземних та місцевих інвесторів, передбачає спрощену процедуру отримання іноземцями в'їзних і виїзних віз, дозволу на проживання і роботу та ін. Закон забезпечує повний захист іноземних інвесторів від некомерційних ризиків, які страхуються агентствами з кредитування експорту та інвестиційного страхування. При цьому ухвалення нового закону про іноземні інвестиції є лише частиною комплексу програм, які розроблені з метою системного реформування економіки Ірану і передбачають оновлення податкового і тарифного законодавства, створення банків і фінансових закладів недержавної форми власності, запровадження єдиного курсу обміну валют для усіх видів економічної діяльності, створення приватних страхових компаній та ін.

Таблиця 2.16

УМОВИ ІНОЗЕМНОГО ІНВЕСТУВАННЯ ЕКОНОМІКИ ІРАНУ, ПЕРЕДБАЧЕНІ ЗАКОНОМ «ПРО ІНОЗЕМНІ ІНВЕСТИЦІЇ»

Форми і механізми іноземного інвестування	Прямі іноземні інвестиції	Громадянське партнерство	Договірні умови: методи виробництва, експлуатації і переуступки	Розділ продукції
Сфери вкладення іноземних інвестицій	Усі сфери, де дозволена діяльність приватного сектору	Усі сфери, включаючи ті, де дозволена діяльність приватного і державного секторів		
Форма і порядок ввезення капіталів (у готівковій і безготівковій формах)	за погодженням з Комісією з іноземних інвестицій, зазначається в ліцензії на ввезення капіталу;	інші дозволи не вимагаються		
Розмір дольової участі		Без обмежень		Обсяг капіталовкладень не обмежений Процент дольової участі не визначений
Безпека / Гарантії капіталовкладень	Гарантія виплати компенсації на випадок конфіскації чи націоналізації власності			Гарантія експорту і валютного забезпечення на випадок запровадження заборони на експорт
	Гарантія експорту і валютного забезпечення на випадок запровадження заборони на експорт	Однакові права з іранськими інвесторами		
Безпека / Гарантії капіталовкладень	Гарантія відшкодування збитків через введення заборони або призупинення виконання фінансових угод в результаті ухвалення законів чи постанов			
			Гарантія викупу на випадок, якщо урядовий орган є партнером за угодою або монополієм покупцем виробленої продукції чи послуг	
Переказ валюти за кордон (основний капітал / прибуток)	Обсяг валюти не обмежений	Обсяг валюти не обмежений	Обсяг валюти не обмежений	Не обмежений у формі товарів
Переказ валюти за кордон (за угодами на технологію і послуги)	Обсяг валюти не обмежений	Обсяг валюти не обмежений	Обсяг валюти не обмежений	

Тенденція щодо зростання кількості інвестиційних заявок після ратифікації нового закону «Про іноземні інвестиції» свідчить про те, що нові економічні умови разом із вдосконаленим нормативно-правовим режимом виявили потужний потенціал для іноземного інвестування іранської економіки.

Протягом першої і другої хвиль транснаціоналізації бізнесу в Ірані було освоєно великі нафтові родовища країни відомими іноземними фірмами. Для прикладу, відома французька компанія «Тоталь» стала лідером у міжнародному консорціумі із розробки газового родовища «Південний Парс». Серед інших ТНК, які освоюють іранський ринок, виділяється малайзійська «Петронас», російський «Газпром», італійські «Аджип», «Ені», франко-бельгійська «Тоальфіна-Ельф», англо-голландська «Роял Датч Шелл». Велике значення, у зв'язку з цим, для пришвидшення інвестиційної діяльності іноземних господарюючих суб'єктів відіграє міжнародна конкуренція. Так, китайські компанії, беручи участь у тендерах в Ірані, останнім часом пропонують такі умови і суми контрактів, що європейські корпорації-конкуренти вимушені погоджуватися на низьку ефективність проектів заради хоча би збереження власної присутності у країні та регіоні.

Існуюча динаміка інвестиційної діяльності зарубіжних компаній свідчить про активізацію відносин іранських державних і приватних підприємств із закордонним корпоративним сектором, подальше поглиблення транснаціоналізації нафто- і газовидобувної галузі країни, не дивлячись на існуючі обмеження держави у сфері зарубіжного інвестування.

Монополістом національного ринку видобування газу і нафти, як відомо, є Іранська національна нафтова компанія (ІННК), 100% прав власності на яку належить державі, а пряма участь зарубіжних компаній значною мірою регламентується чинним законодавством країни. ІННК та афілійовані із нею компанії, а також приватні фірми нафтохімічної промисловості планують нарощувати питому вагу цього сектору у ВВП країни — до 3,6% станом на 2010р., при цьому значно збільшуючи обсяги виробництва найважливіших нафтохімічних продуктів.¹

¹ Брагинский О. Б. Мировая нефтехимическая промышленность. — М.: Наука, 2003. — С. 497.

Після реалізації планів зростання нафтохімічної промисловості передбачається, що поряд з нарощуванням внутрішнього споживання нафтохімікатів Іран ввійде до числа найбільших у близькосхідному регіоні експортерів цієї продукції. Іранські державні корпорації ІННК і Національна нафтохімічна компанія також мають багатий досвід у сфері реалізації інвестиційних проектів із будівництва нафтохімічних підприємств. У перспективі вони можуть ефективно освоювати транснаціональні інвестиційні бюджети, надаючи інвесторам гарантії під заставу майбутніх обсягів видобування та експорту нафти. Раніше подібні великомасштабні заходи щедро фінансувалися по лінії агентств із кредитування експорту під гарантії центрального банку країни.

Світова практика підтверджує, що нарощування економічного потенціалу країни неможливе із застосуванням виключно національних інвестиційних ресурсів. Обов'язковою умовою розширеного економічного відтворення на сучасній інноваційній основі виступають транснаціональні потоки капіталу, зокрема іноземні інвестиції, які представляють собою один з найбільш ефективних способів транснаціоналізації виробництва і національної економічної системи загалом.

Офіційні дані підтверджують динамічний розвиток іноземного інвестування, про що свідчать високі темпи зростання як обсягів залучених в економіку коштів закордонних інвесторів, так і кількості уже профінансованих інвестиційних проектів. Так, у 2008 р. в економіку Ірану, було залучено 1,5 млрд. дол. США іноземних інвестицій, тоді як ще у 2001 р. їхні обсяги становили лише 68 млн. дол. Для порівняння відмітимо, що подібні абсолютні показники залучених прямих іноземних інвестицій в країні спостерігалися ще напередодні Ісламської революції — у 1978 р. їхній обсяг становив 909,1 млн дол. Загальний же обсяг акумульованих в економіці прямих іноземних інвестицій станом на 2008 р. становив 20,9 млрд дол. США.¹

---

¹ World Investment Report 2009: Transnational Corporations, Agricultural Production and Development. — United Nations. — New York and Geneva, 2009. — P. 253.

При цьому упродовж 1993—2008 рр. найбільший обсяг іноземних інвестицій було спрямовано у промисловість (283 проекти із загальних 403 за цей проміжок часу), зокрема у нафтохімічну (73 проекти вартістю 9,5 млрд. дол.), металургійну (23 проекти вартістю 8,1 млрд дол.), харчову (42 проекти вартістю 416,8 млн дол.) галузі. За континентально-регіональною належністю інвестора інвестиційні проекти розподілились таким чином: Азія — 138 проекти, Африка — 9, Америка — 7, Європа — 227, Океанія — 1, міжнародні інвестиційні проекти — 3, проекти транснаціональних корпорацій — 18.

Відносно валового нагромадження основного капіталу частка залучених прямих іноземних інвестицій значною мірою зросла у 2008 р. — до 2% (у 2005 р. — 0,8%), а частка ринку ПІІ тотожна 2,5% ВВП країни. В останні роки відновлюється потенціал експорту прямих іноземних інвестицій, відносна величина яких у валовому нагромадженні основного капіталу оцінюється на рівні 0,8% (2008 р.); при цьому кумулятивний обсяг експорту ПІІ станом на 2007 р. становив 0,6% ВВП Ірану. Таким чином, в економіці Ірану спостерігається швидке поживлення ділової активності у сфері іноземного інвестування, подолання інвестиційної кризи 1980—1995 рр., формування нового інвестиційного циклу залучення ПІІ, що неодмінно сприятиме пришвидшенню транснаціоналізації національної економічної системи.

За даними на травень 2010 р. Іран має найвищий у світі коефіцієнт зростання іноземних інвестицій. В 1388 іранському році (21.03.2009—20.03.2010) з урахуванням 65% зростання залучення іноземних інвестицій в минулому році ІРІ випереджає в цьому аспекті інші країни світу. З урахуванням реалізації проекту приватизації і «хірургічного втручання» в іранську економіку, поліпшення бізнес-середовища створений сприятливий ґрунт для іноземних капіталовкладень, а також випуск державних облігацій на 500 млн дол. у 1389 р. (21.03.2010—20.03.2011) обсяг інвестицій досягне 12 млрд дол. США.¹

¹ Сейфоллахі М. Іран — Ваш бізнес партнер. — К.: ООО «ДКС центр», 2011. — 192 с.

У частині вдосконалення та модернізації правової бази Ірану слід відзначити також ухвалення в новій редакції закону про сукупний податок, змін до законів про оподаткування, торгівлю, державний аудит та митницю. Таким чином, вивчивши основні закони Ірану, які регулюють правовідносини у промисловій та підприємницькій сфері, можна з упевненістю сказати, що у можливих іноземних інвесторів в іранську економіку де-юре є досить серйозні гарантії для успішного ведення бізнесу в цій державі.

Уряд Ірану продовжує вживати й інші заходи з надання більшої інвестиційної привабливості економіки країни. З метою розширення притоку іноземного капіталу у формі прямих інвестицій створюються особливі умови у вільних економічних зонах, в яких запроваджується більш ліберальний і привабливий режим для іноземного капіталу. На відміну від основної території Ірану режим вільних економічних зонах дозволяє створення виробничих компаній з 100% іноземним капіталом. Підприємці звільняються від сплати податків протягом 15 років. У вільних зонах дозволяється створення приватних банків і страхових компаній у формі відкритих і закритих акціонерних компаній із залученням іноземного капіталу.

Основними галузями, в які надходять іноземні капіталовкладення, є нафтогазова та нафтохімічна промисловість, чорна та кольорова металургія, гірничорудна галузь, теплоенергетика, переробна промисловість, а також будівництво, транспорт і зв'язок. Серед найбільш великих зовнішніх інвесторів в іранську економіку можна назвати компанії, зайняті в нафтогазовій галузі: Total Fina Elf (Франція), Petronas (Малайзія), ENI Agip (Італія), Royal Dutch Shell (Голландія). В останні роки у зв'язку зі збільшенням політичної напруженості навколо Ірану спостерігається зниження частки інвестицій з Європи і заміщення їх інвестиціями з Азійсько-Тихоокеанського регіону, в першу чергу з Китаю.

Прикметно, що в останні роки ВЕЗ активно використовуються для розвитку індустрії інформаційних та комунікаційних технологій. Тут компанії «нової економіки» можуть

отримати в оренду виробничі площі, пільговий доступ до технологічної інфраструктури, а також здійснювати свою фінансово-господарську діяльність відповідно до податкових та митних пільг, що діють на території цих зон.

З метою забезпечення розвитку торгівлі і промисловості, а також — залучення прямих іноземних інвестицій і технологій в Ірані активно організовуються і діють вільні та спеціальні економічні зони. Законодавство звільняє ці зони від рестриктивних норм і стимулює їх діяльність за допомогою пільг, таких як: звільнення від обов'язкових податків на доходи корпорації протягом 15 років, мінімальні мита й обмеження на переміщення капіталу, зняття ліміту на іноземні інвестиції і гарантований захист від націоналізації.

Основна різниця між вільними і спеціальними зонами полягає в тому, що для перших існує порядок звільнення від податків на прибуток суб'єктів зони терміном на 15 років, тоді як другі мають пільги з експорту, імпорту та податку на комерційний прибуток (ПДВ).

На сьогодні (2010) в Ірані існує 6 вільних торговельно-економічних зон: острова Кіш і Кешм, порти Чабахар і Анзай, а також Арас і Арванд; 16 спеціальних економічних зон, ще 23 зони планується відкрити до березня 2011¹.

В Ірані є величезний потенціал для розвитку технопарків, що пов'язано з наявністю великої кількості наукових кадрів. Це підтверджують дані канадської компанії Science-Metrix, що займається вивченням і аналізом «виробництва наукового продукту» в різних країнах світу. Аналітики компанії вказують на те, що кількість наукових публікацій в Ірані в чотири рази перевищує кількість по світу. «Виробництво наукового продукту» в Ірані зростає в 11 разів швидше, ніж в будь-якій іншій країні світу. Аналітики компанії підкреслюють, що особливо велику кількість іранських публікацій зазначено у таких сферах: органічна і ядерна хімія, фізика частинок, ядерна фізика, ядерна інженерія.

¹ Iran's Free Trade-Industrial Secretariat website, <http://www.freezones.ir>

Виходячи з наведених даних компанія Science-Metrix оголосила 2010 рік «роком Ірану».

На січень 2010 р. в Ірані функціонує 17 технологічних парків, найбільш важливим з яких є «Пардіс»¹, 15 з яких є членами Міжнародної асоціації технологічних парків. До кінця п'ятої п'ятирічної програми (2015) в Ірані планується організувати 50-60 технологічних парків.

Крім ухвалення нового законодавства у сфері іноземного інвестування до чинників, які сприяють активізації міжнародного інвестиційного процесу в Ірані, ряд експертів відносять унікальне географічне положення країни на перетині шляхів з Середнього Сходу, Азії та Європи, її багаті природні ресурси, місткий внутрішній ринок (75 млн осіб), кваліфіковану робочу силу, розвинуту інфраструктуру, фіскальні стимули, відносно низький рівень виробничих витрат і вартості комунальних послуг, а також сприятливі кліматичні умови країни, які дозволяють вести сільськогосподарську діяльність практично на всій її території у будь-яку пору року. Зокрема, якщо аналізувати фіскальні стимули, то на сьогодні в Ірані діє єдина 25 % ставка оподаткування доходів. І це при тому, що в державі запроваджено податкові канікули для компаній, які функціонують у стратегічних сферах економіки (табл. 2.17).

Таблиця 2.17

**ВИДИ ДІЯЛЬНОСТІ, ЯКІ ПІДПАДАЮТЬ
ПІД РЕЖИМ ПОДАТКОВИХ КАНІКУЛ В ІРАНІ²**

Вид діяльності	Рівень «податкових канікул», %	Тривалість «податкових канікул»
Сільське господарство	100	Без обмежень
Індустрія та гірничо-промисловість	80	4 роки
Індустрія та гірничо-промисловість у найменш розвинутих регіонах	100	10 лет
Туризм	50	Без обмежень
Виробництво експортних товарів	100	Без обмежень

¹ Isfahan UNESCO's Technopolis Center // Iran Daily. — Jan. 13. — 2010 [http://www.irandaily.com/1388/10/23/MainPaper/3593/Page/6/MainPaper_3593_6.pdf]

² Побудовано за даними State Tax Organization та Direct Taxation Act.

При укладенні контрактів з зарубіжними юридичними особами на виконання робіт з будівництва, монтажу, забезпечення транспортом, проектування будівель та інженерних систем, топографії, спостереження технічних обрахунків, надання стажувань і технічного сприяння, передачі технологій і інших послуг ставка податку становить 12 % річної виручки. Якщо замовником по контракту є міністерство, державна компанія чи урядова організація, то та частина вартості контракту, на яку здійснюються закупівлі техніки, сировини чи матеріалів, звільняється від оподаткування. При цьому кошти, витрачені на купівлю техніки, сировини чи матеріалів, повинні бути перераховані в контракті або в додатках до нього.

Що стосується податкових пільг для надходжень від експорту, то 100% виручки, отриманої від експорту готової сільськогосподарської або промислової продукції, та 50% доходів від експорту інших товарів (крім нафти) звільняються від податків. Крім того, 100% доходу, отриманого від експорту товарів, які були чи будуть ввезені до Ірану для транзиту, а потім експортуються без зміни їх стану, також звільняються від податків.

Що стосується рівня виробничих витрат та комунальних послуг, то в Ірані, наприклад, одна хвилина місцевих розмов коштує менш, ніж 0,02 дол. США, одна хвилина міжнародних розмов — 0,2 дол., один кВт/год — 0,02 дол., один куб. м природного газу, один літр пального та один літр очищеного мастила — по менш, ніж 0,02 дол., один куб. м води — 0,25 дол., а один куб. м питної води — 0,10 дол.

Важливим напрямом інтенсифікації участі іранських економічних суб'єктів у міжнародних ділових трансакціях є транснаціоналізація обміну через торговельно-економічні операції шляхом нарощування експортного потенціалу країни та імпорту необхідних товарів і послуг. Так, Іран посідає нині вагомі позиції у міжнародних торговельних відносинах, підтвердженням чого є високі показники зовнішньоторговельної квоти країни у міжнародній торгівлі — станом на 2007/2008 рр. Стосовно ВВП сумарні обсяги експорту та імпорту склали майже 40 %, у тому числі експортна квота — 16,6 %, імпортна — 22,5 %.

Розгляд різних груп експортних товарів в 1388 році показує, що «газова і нафтова продукція» (18 %), «хімічні речовини (органічні і неорганічні)» (13,1 %), «продукція з пластмаси» (10,6 %), «метали та вироби з них» (8,9 %) і «свіжі та сушені фрукти» (8,1 %) є основними експортованими товарами. Розгляд товарних груп, ввезених у 1388 р., показує, що з точки зору цінності такі види товарів, як «машинне і транспортне обладнання» (32,6 %), «метал і сталь» (14,8 %), «бензин і дизельне паливо» (9,7 %) і «зернові і продукція з них» (6,4 %) становлять основну частину імпортованих товарів¹.

У товарній структурі іранського ненафтового експорту сформувались такі напрями (табл. 2.18):

- традиційні та сільськогосподарські товари (18,7 %), які переважно складаються з фісташок (23,3 %), овочів та зелені (16,0%), килимів ручної роботи (12,4 %);
- промислові товари (77,6 %), серед яких переважають продукти нафто- і газопереробки (15,6 %), продукти органічної хімії (14,7 %), пластмаси і вироби з неї (13,6 %), камінь, цемент, крейда, вироби з каменю і кераміки (7,4 %).

Таблиця 2.18

СТРУКТУРА ЕКСПОРТУ ІРАНУ У 1388 р. (21.03.2009—20.03.2010)

Найменування	Річний обсяг, млн дол. США	Частка, %
Традиційні та сільськогосподарські товари	3982	18,7
Фрукти та сухофрукти	1725	8,1
фісташки	928	4,4
свіжий виноград і родзинки	962	1,2
фініки	89	0,4
яблука	947	1,2
Килими ручної роботи	494	2,3
Худоба	68	0,3
Овочі та зелень	637	3,0

¹ Annual Revue 2010. — СВІ.

Закінчення табл.

Найменування	Річний обсяг, млн дол. США	Частка, %
Шафран	179,5	0,8
Шкіра	152	0,7
Ковбаси	63	0,3
Інше	664	3,1
Руди металів	702	3,3
Промислові товари	16 551	77,6
Продукти, отримані з нафти і газу	3835	18,0
Нафтові гази та інші нафтові гідрокарбонати	2586	12,1
Нафталін та інші ароматики	24	0,1
Легкі масла і продукти	732	3,4
Чавун, залізо, сталь та вироби з них	991	4,6
Продукти органічної хімії	2437	11,4
Циклогідрокарбонати (бензин, вакси, толуол і т. д.)	885	4,1
Метанол (метиловий спирт) і етиленгліколь	831	3,9
Алюміній, мідь, цинк і вироби з них	898	4,2
Пластмаси та вироби з неї	2258	10,6
Камінь, цемент, крейда, вироби з каменю та кераміки	1229	5,8
Готовий одяг, трикотаж і тканини	255	1,2
Наземні види транспорту і деталі до них	469	2,2
Продукти неорганічної хімії	348	1,6
Оксиди та гідроксиди заліза	62	0,3
Аміак	180	0,8
Сірка	61	0,3
Килими машинного виробництва	261	1,2
Біжутерія та коштовності	116	0,5
Мило, порошки та інші миючі засоби	168	0,8
Взуття	120	0,6
Інше	3166	14,8
Некласифіковані матеріали	85	0,4
Всього	21 321	100,0

Джерело: Annual Review 1388 (2009/10) — Tehran: Central Bank of the Islamic Republic of Iran (Bank Markazi Jomhourī Islami Iran). — 2010. — March.

У товарній структурі іранського імпорту сформувались такі напрями:

прилади й транспортні засоби (32,6%), які переважно складаються з неелектронних приладів (52,9%), транспортних засобів (25,1%), електронних машин, приладів та інструментів (22,0%);

залізо і сталь (14,8%);

продукти харчування й худоба (11,6%), серед яких переважають злаки і продукція з них (54,9%), фрукти і овочі (10,8%);

хімічні речовини (10,9%), які переважно складаються з пластмаси, відновленої целюлози і штучної гуми (30,4%), медичних і фармацевтичних продуктів (23,3%), хімічних речовин і сполук (20,7%).

Таблиця 2.19

СТРУКТУРА ІМПОРТУ ІРАНУ У 1388 р. (21.03.2009—20.03.2010)

Найменування	Річний обсяг, млн дол. США	Частка, %
Продукти харчування й худоба	6394	11,6
Молочні продукти і яйця	246	0,4
Злаки і продукція з них	3514	6,4
Цукор-пісок і продукти з нього, мед	344	0,6
Кава, чай, какао, прянощі та інші подібні продукти	211	0,4
Фрукти і овочі	688	1,2
Інше	1391	2,5
Напої та тютюнові вироби	344	0,6
Сировина нехарчових продуктів (за винятком нафтового палива)	2052	3,7
Сирий каучук	268	0,5
Незгадані текстильні волокна	504	0,9
Різні види сирих добрив і мінеральних речовин	107	0,2
Інше	1172	2,1
Мінеральні речовини, палива, масла та пов'язані з ними матеріали	5752	10,4
Бензин	4579	8,3
Гас і інші легкі масла	800	1,5
Інше	372	0,7

Закінчення табл. 2.19

Найменування	Річний обсяг, млн дол. США	Частка, %
Рослинні і тваринні масла	988	1,8
Рослинні олії	983	1,8
Інше	5	*
Хімічні речовини	6023	10,9
Хімічні речовини і сполуки	1248	2,3
Фарби, барвники і дубильні	276	0,5
Медичні і фармацевтичні продукти	1404	2,5
Пластмаси, відновлена целюлоза і штучні гуми	1832	3,3
Незгадані хімічні речовини та продукти	673	1,2
Інше	591	1,1
Товари, класифіковані за матеріалом, використаному в них	12559	22,8
Папір, картон та пов'язані з ними продукти	1087	2,0
Текстильні нитки та пов'язані з ними продукти	612	1,1
Неметалеві мінеральні продукти	576	1,0
Залізо і сталь	8146	14,8
Інше	2138	3,9
Прилади й транспортні засоби	17984	32,6
Неелектронні прилади	9509	17,2
Електронні машини, прилади та інструменти	3955	7,2
Транспортні засоби	4519	8,2
Різні вироблені товари	1902	3,4
Науково-технічні приналежності	1209	2,2
Різні незгадані продукти	552	1,0
Інше	141	0,3
Товари, що не класифіковані за видом	1191	2,2
Усього	55189	100,0

Якщо аналізувати обсяги міжнародної торгівлі Ірану за тими видами продукції, які не належать до нафтогазового сектору, то основними країнами, куди надходить іранська продукція, є ОАЕ, Ірак, Індія, Японія, Китай та Афганістан.

З-поміж країн — основних імпортерів продукції до Ірану помітно виділяються ОАЕ та країни Європейського Союзу, зокрема, Німеччина, Франція та Італія.

На сучасному етапі розвитку світового господарства важливу роль у нарощуванні рівня транснаціоналізації економіки Ірану відіграє Фонд експортних гарантій цієї країни. Як відомо, ця інституція була заснована за підтримки ЮНКТАД ще на початку 1970-х років, а саме після знецінення амерканського долара та зменшення вартості доходів від експорту нафти Ірану. Будучи єдиною в країні державною юридичною особою, Фонд належав до структури Міністерства торгівлі і діяв під керівництвом Центру розвитку експорту країни з метою підтримки іранських експортерів на зовнішніх ринках та їх захисту від політичних і економічних ризиків, а також нарощування ними масштабів ненафтового експорту.

Однак існування цієї інституції не було тривалим, оскільки в кінці 1970-х років у зв'язку з різким підвищенням цін на нафту значення ненафтового експорту у формуванні державної політики Ірану суттєво зменшилось. Тож лише через 10 років бездіяльності Фонд експортних гарантій Ірану відновив свою діяльність у статусі незалежної юридичної особи у складі Міністерства торгівлі з метою підтримки відновлення втрачених позицій іранських експортерів на світових ринках. З цією метою Фонд надає експортерам широкий спектр послуг, зокрема: страхування кредитів, надання кредитних гарантій, страхування інвестицій, кредитна оцінка іноземних покупців, оцінка вартості кредитів іноземних банків, консультаційні послуги та ін.

Про результати діяльності Фонду експортних гарантій Ірану свідчать такі цифри: за 2007—2009 рр. вартісні обсяги ділових операцій країни зросли у 2,4 разу і досягли на кінець періоду 436 млн дол. США. Крім того, нинішні зобов'язання Фонду становлять понад 900 млн дол., що пояснюється стрімким зростанням в останні роки обсягів ненафтового експорту Ірану, а також поліпшенням макроекономічної політики держави. Протягом періоду реалізації четвертого п'ятирічного плану розвитку Ірану Фонд експортних гарантій забез-

печив покриття 5 % нафтового експорту країни, а до 2015 р. планується підвищити даний показник до рівня 10 %.

Разом з тим на сьогодні особливу занепокоєність викликає брак страхового капіталу Фонду, адже його вартісні обсяги не перевищують нині 120 млн дол. США. Тож на сьогодні пріоритетним завданням діяльності Фонду є чотириразове нарощування обсягів страхового капіталу у відповідь на зростання ділових операцій цієї інституції та їх концентрацію на високоризикованих ринках (Африка, СНД).

Важливим питанням діяльності Фонду експортних гарантій Ірану є визначення ліміту кредитування по кожній країні чи іноземному банку при обслуговуванні іранських експортерів і зовнішніх інвесторів. Для цього спеціалісти департаменту з країнових ризиків і міжнародного співробітництва розраховують максимально допустимі ліміти кредитування у кожному конкретному випадку. Крім того нещодавно Фонд на основі даних ОЕСР розробив класифікацію країн, яка була приведена у відповідність з його політикою та приймає до уваги дружні взаємовідносини Ірану з країнами мусульманського світу та сусідніми державами.

В останні кілька років суттєво зросла інформованість іранських експортерів щодо діяльності Фонду експортних гарантій. І це не випадково, адже Фонд намагається проінформувати про свою діяльність приватний і державний сектор через регулярне проведення рекламних семінарів, зустрічей з організаціями і бізнесменами, а також рекламує свою діяльність у засобах масової інформації. Фонд, маючи штаб-квартиру у Тегерані, намагається розширити свою діяльність і на провінційному рівні через укладення агентських угод з торговельними палатами, об'єднаннями і їхніми представниками. На сьогодні вже укладено 25 подібних агентських угод.

Діяльність Фонду експортних гарантій Ірану зорієнтована на підтримку таких експортних секторів іранської економіки, як нафтохімічна і хімічна промисловість, надання інженерно-технічних послуг, виробництво автомобілів і транс-

портних засобів, а також промислової й агропромислової продукції. При цьому майже дві третини обсягів забезпечення Фонду припадають на ринки Середнього Сходу, Північної Африки, СНД та Латинської Америки.

Разом з тим, глобальна економічна криза 2007—2009 рр. спричинила різке падіння попиту на продукцію і послуги іранських експортерів. І це не беручи до уваги той факт, що іноземні покупці і їхні банки, а також іноземні інвестори стали більш ризикованими для іранських експортерів. Тож за таких умов Фонд експорних гарантій Ірану більш детально та уважно здійснює моніторинг зарубіжних ринків, що відкриває перед іранськими експортерами широкі можливості щодо входження та закріплення на важкодоступних сегментах світового ринку. Більше того, на сьогодні Фонд має наміри суттєво розширити свою ринкову діяльність і намагається інформувати експортерів про ті негативні наслідки, які може спричинити криза, та у який спосіб кредитне страхування може допомогти їм уникнути ризиків.

Отже, проведені емпіричні дослідження дозволяють стверджувати, що запорукою нарощування міжнародної конкурентоспроможності Ірану є інтегрування національного корпоративного капіталу у світові фінансово-економічні структури шляхом диверсифікації міжнародної інвестиційної діяльності іранських компаній. Лише відновлення курсу модернізації економіки, пришвидшення реформування у напрямку подальшої лібералізації національної економіки Ірану, її інтеграції у світовий економічний простір здатні підтримувати і стимулювати надалі транснаціоналізаційні процеси. Це є принциповою позицією керівництва Ірану на чолі з президентом М. Ахмадінежадом. Як відзначив його радник, професор Вашингтонського університету С. Моулана, «сучасний курс зовнішньої політики Ірану спрямований на відродження і поширення у світі ісламських цінностей, а також на активну участь країни у формуванні нового світового порядку, не втрачаючи при цьому таких цінностей, як культура, сім'я, релігія, мова». Крім того, Іран активно підтримує

та відстоює теорію справедливості у міжнародних відносинах, де на сьогодні пануючою залишається теорія сили.

Разом з тим нарощування економічного потенціалу країни неможливе із застосуванням виключно національних виробничих факторів та інвестиційних ресурсів. Обов'язковою умовою розширеного економічного відтворення на сучасній інноваційній основі виступають транснаціональні потоки капіталу, зокрема іноземні інвестиції, які представляють собою один з найбільш ефективних способів транснаціоналізації виробництва і національної економічної системи в цілому та інтенсифікація зовнішньоекономічних торговельних операцій. Ефективна розбудова Ірану, динамізація його розвитку, оптимальне та ефективне інтегрування країни у світогосподарські процеси великою мірою залежать від рівня, темпів надходження та продуктивного використання міжнародного капіталу, потоків товарів і послуг. Полегшуючи доступ до прогресивних технологій та нових методів менеджменту, міжнародний рух капіталу не тільки сприяє формуванню національних інвестиційних ринків, але й активізує ринки факторів виробництва, товарів і послуг. Активне іноземне інвестування спроможне стати одним із визначальних чинників піднесення національної економіки Ірану та його ефективної участі у міжнародному поділі праці.

3

РОЗДІЛ

ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ІРАНСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

3.1. НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Тривалий процес соціально-економічної трансформації в Україні, орієнтований на розвиток високоефективної ринкової економіки, обумовлює необхідність комплексної оцінки внутрішніх та зовнішніх ресурсів досягнення країною економічної самодостатності в контексті реалізації національного економічного інтересу. Що стосується внутрішніх передумов, то головною з них є рівень економічного потенціалу держави, який визначає стратегічні тренди її економічного розвитку. З огляду на це особливо актуальним на сьогодні є оцінка економічного потенціалу України з точки зору його оперативного діагностування та ефективного використання.

За даними експертів дослідної агенції «McKinsey», найсприятливіші перспективи зростання мають нині такі сектори української економіки, як роздрібна торгівля, фінансові послуги, телекомунікації та сільське господарство, підвищення продуктивності яких може бути забезпечена без додаткового залучення трудових ресурсів.

Найвагоміше місце у структурі економічного потенціалу України посідає промисловий потенціал, завдяки якому забезпечується більш як третина загального обсягу валового

внутрішнього продукту, близько 50 % товарів і послуг, а також 80 % експортної продукції. Не потребує доказу і той факт, що промислові підприємства слугують головним системоутворюючим елементом багатьох інших життєво важливих сфер держави, зокрема, у таких:

- економічна — базис формування валової доданої вартості;
- бюджетна — джерело наповнення фінансових ресурсів;
- наукова та освітня — ефективний важіль інноваційного розвитку;
- соціальна — об'єкт прикладання та реалізації людських можливостей.

При цьому частка діючих промислових підприємств в Україні, за даними Держкомстату, є відносно невеликою — лише 10,5 % від усієї кількості суб'єктів господарювання, у тому числі підприємств добувної промисловості — 0,4 %, переробної промисловості — 9,2 %, а підприємств, що працюють у сфері виробництва та розподілення електроенергії, газу і води, 0,5 %.

Разом з тим секторальна структура промисловості України і дотепер залишається обтяженою виробництвом первинних сировинних ресурсів і напівфабрикатів. Так, у структурі реалізованої продукції промисловості на добувну припадає 9,9 %, переробну — 75,6 %, виробництво та розподілення електроенергії, газу і води — 14,5 %.

Порівняно з високорозвиненими державами, частка паливно-енергетичного комплексу у структурі промисловості України (рис. 3.1) вдвічі більша за структуру промислового виробництва таких європейських країн, як Франція, Німеччина, Італія, а металургійного комплексу — майже втричі.

У той же час питома вага продукції прогресивних галузей — машинобудування і металообробки, хімічної та нафтохімічної — нижча у півтора-два рази (рис. 3.2). Тож сировинна і напівфабрикатна спрямованість промислового комплексу України, крім низького рівня рентабельності виробництва, визначає і високу енергомісткість національного продукту і

спричиняє загрозливе техногенне навантаження на навколишнє середовище.

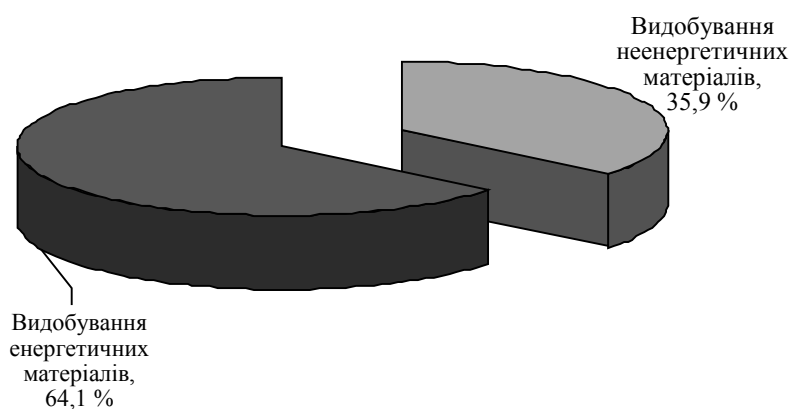

Рис. 3.1. Структура добувної промисловості за обсягами реалізованої продукції у січні—липні 2009 р., %

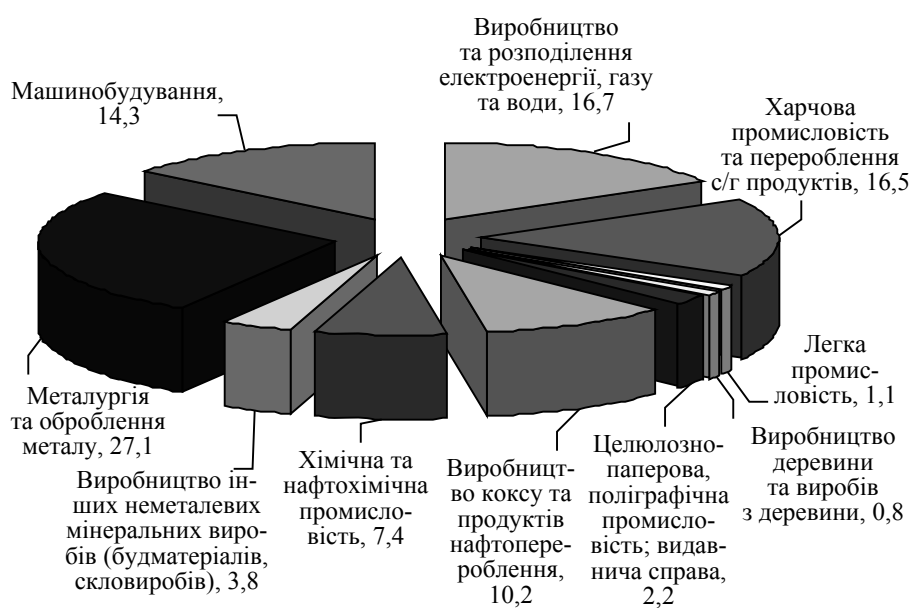

Рис. 3.2. Структура переробної промисловості за обсягами реалізованої продукції у січні—липні 2009 р. (% до всієї реалізованої продукції)

У структурі собівартості виробництва українського металопрокату частка витрат на паливно-енергетичні ресурси становить 50 %, тоді як для розвинутих країн цей показник не перевищує 20 %.

Починаючи з 1991 р. енергомісткість ВВП України зроста майже в півтора раза, досягнувши на сьогодні 2,28 кг у.п. на 1 грн, що в 9 разів вище, ніж у країнах — учасниках ОЕСР. Спостерігається ситуація, коли за тривалого спаду промислового виробництва зменшення навантаження на природне середовище було незначним або взагалі не мало місця.

З середини 1999 р. намітилась позитивна динаміка промислового виробництва в Україні (табл. 3.1, табл. 3.2).

Таблиця 3.1

**ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
ПРОТЯГОМ 1991—2001 рр., %**

Рік	Відносно попереднього року, %	Відносно 1990 р., %
1991	95,2	95,2
1992	93,6	89,1
1993	92,0	82,0
1994	72,7	59,6
1995	88,0	52,4
1996	94,9	49,7
1997	99,7	49,6
1998	99,0	49,1
1999	104,0	51,1
2000	113,2	57,8
2001	114,2	66,0

За період 2000—2008 рр. обсяги виробництва у промисловості зросли на 75,3 %, продуктивність праці підвищилась майже на 60 %, тим самим значною мірою поліпшилась інвестиційна привабливість цієї сфери, особливо переробних галузей.

Економічні трансформації, створення ринкових засад функціонування і розвитку економіки, зміна форм власності підприємств та їх реструктуризація (близько 90 % підпри-

емств недержавної форми власності) істотно розширили можливості розвитку промислового комплексу України, а отже — і його економічний потенціал.

Таблиця 3.2

**ТЕМПИ ЗРОСТАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА
ЗА СЕКТОРАМИ ПРОТЯГОМ 2002—2008 рр., %**

Рік	Відносно попереднього року, %				Стосовно 1990 р., %
	добувна промисловість	переробна промисловість	виробництво і розподіл електроенергії, газу і води	усього	
2002	102,3	108,9	101,1	107,0	70,6
2003	105,5	118,2	104,7	115,8	81,8
2004	104	114,6	98,9	112,5	92,0
2005	104,4	103,0	102,9	103,1	94,9
2006	105,8	106,3	106,7	106,2	100,8
2007	124,8	128,8	128,7	128,4	129,5
2008	153,3	135,3	125,4	135,9	176,0

Крім того, науково-технічний, виробничий і ресурсний потенціал промисловості України дає змогу реалізувати низку переваг міжнародного економічного співробітництва через участь українських підприємств у реалізації великомасштабних міжнародних проектів, їх кооперації з транснаціональними корпораціями, розвиток трансферу високих технологій та продаж ліцензій, створення спільних підприємств з виробництва високотехнологічної продукції.

Однак проведені реформи, на жаль, не забезпечили повною мірою подолання технологічної багатоукладності промисловості України, адже в ній, як і раніше, домінують третій і четвертий технологічні уклади, частка яких у промисловому виробництві становить 95 %. Ядро цих укладів, як відомо, формують металургійна, хімічна, легка промисловість, паливно-енергетичний комплекс, більшість галузей машинобудування.

На сьогодні Україна вживає рішучих заходів щодо нарощування частки продукції п'ятого і шостого технологічних укладів, основу яких становлять електронна промисловість, обчис-

лювальна та волоконно-оптична техніка, програмне забезпечення, телекомунікації, роботобудування, інформаційні послуги та біотехнології. І хоча, за даними фахівців Інституту економіки та прогнозування НАН України, в національній економіці підприємства третього технологічного укладу виробляють 58 % загального обсягу продукції промисловості з часткою в сукупних інвестиціях на рівні 75 %, підприємства четвертого укладу — 38 % (20 % в інвестиціях), є всі підстави стверджувати про можливість найближчими роками усунути структурні диспропорції, притаманні промислового сектору України, з метою підвищення частки високотехнологічного експорту в сукупній вартості експорту промислової продукції в Україні і виходу на рівень країн — ключових інноваторів, в яких цей показник становить у середньому 23—25 %.

Про це свідчить, зокрема, той факт, що в Україні вже існують приклади високих технологій п'ятого укладу. Це, насамперед, гнучкі та інтегровані виробничі системи, а також автоматичні системи управління, частково поширені в радіоелектроніці та авіакосмічній промисловості. А щодо шостого технологічного укладу, то в державі наявні лише його окремі фрагменти в авіакосмічній промисловості, а саме, використання калстехнологій як безперервного вдосконалення і підтримки життєвого циклу продуктів від їх проектування і виробництва до післяпродажного обслуговування й утилізації.

У багатьох секторах економіки, таких як автомобілебудування, виробництво машин і обладнання для металургії та гірничодобувного комплексу, енергетика і сільське господарство, а також приладобудування, українські виробники забезпечують сьогодні лише половину внутрішнього попиту, що диктує потребу в значному нарощуванні власного виробництва і поступовому зменшенні імпорتنих поставок даної продукції. Наприклад, якщо автомобільний ринок України і надалі зростатиме нинішніми темпами, то через 5—10 років його масштаби, безумовно, приваблять іноземних інвесторів. Вже сьогодні розглядають можливості створення в країні інтегрованих виробництв з перспективою за-

доволенням потреб в автомобілях як місцевих споживачів, так і споживачів сусідніх країн.

Україна, яка асоціюється у світі з аграрною спеціалізацією, має значний фізичний сільськогосподарський потенціал: велику територію (33,3 млн га і 7,5 млн га пасовищ) з родючою землею (близько 40 % запасів світового чорнозему), близькість важливих ринків експорту країн ЄС, Середнього Сходу, Північної Африки та інших частин світу.

Сільськогосподарські угіддя займають приблизно 70 % всієї території України, з них рілля становить 55 % загальної площі, пасовища — 9, сіножаті — 4 і багаторічні насадження — менше 2 %. Землезабезпеченість в Україні становить 0,80 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 0,64 га ріллі на одну людину. Однак внаслідок різної щільності населення та міграцій існує значна варіація цих показників у різних регіонах і в різні проміжки часу. Слід зазначити, що небагато країн мають землю сільськогосподарського призначення такої високої якості і кількості у відносному вираженні (у розрахунку на душу населення). Це надає Україні виняткових конкурентних переваг у глобальному світі з огляду на загострення продовольчої кризи, постійне зростання попиту і цін на продовольчу продукцію, а також великі можливості держави розширити власний сегмент на світовому ринку сільськогосподарських товарів.

У сучасних умовах це визначено як пріоритетний напрям стратегії економічного розвитку України на найближчу перспективу через реалізацію програми техніко-технологічної модернізації сільськогосподарського сектору, оскільки нині близько 70 % сільськогосподарської техніки й обладнання є застарілими, інвестиції в основний капітал залишаються на досить низькому рівні — 5,7 % загального обсягу по економіці, іноземні інвестиції становлять лише 1,8, а питома вага амортизації в структурі витрат — 5,2 %¹. Це свідчить про критичну потребу України в заміні існуючого парку сільськогосподарської техніки, а отже, сільськогосподарське машинобудування є

¹ Амбросов В. Ефективність використання факторів розширеного відтворення в аграрному секторі // Економіка України. — 2009. — №1. — С. 71.

потенційно успішним напрямом розвитку обробної промисловості держави. Зокрема, щоб досягнути рівня Туреччини, щорічний попит на сільськогосподарську техніку повинен становити 60—80 тис. одиниць, що перевищує обсяги виробництва середнього європейського заводу. Тож розвиток таких виробництв потребує від органів державної влади України реалізації комплексу заходів зі стимулювання внутрішнього попиту і створення сприятливого інвестиційного клімату в державі.

За оцінками спеціалістів консультаційного центру «Агроконсалт України», місткість ринку сільськогосподарської техніки можна оцінити в більше, ніж 1 млрд дол. США, однак реальний попит на сільськогосподарське устаткування оцінюється тільки у 500 млн дол. США. Це пояснюється невисокою платоспроможністю більшості підприємств даної галузі, що не дозволяє їм закуповувати техніку в потрібному обсязі та належної якості. Таким чином, тепер в Україні існує значний попит на нові зразки високоякісних технічних засобів та обладнання для сільського господарства, які можуть позитивно вплинути на його продуктивність.

Після розвалу СРСР багато експертів передбачали, що сільське господарство України, звільнившись від системи централізованого адміністративно-командного планування, швидко перетвориться на головного експортера вітчизняної продукції. Однак і сьогодні у сільському господарстві залишається чимало проблем, які потребують вирішення, — підвищення продуктивності праці в аграрному секторі, зниження ресурсомісткості та собівартості сільськогосподарської продукції, розширення сільськогосподарських угідь, диверсифікація джерел фінансування аграрного сектору економіки, у тому числі за рахунок іноземних інвестицій.

Процес відтворення у сільському господарстві України повинен забезпечуватись як за рахунок діяльності приватних ферм та індивідуальних присадибних господарств, так і на основі розвитку великотоварного виробництва продукції землеробства і тваринництва.

За даними ООН, українська земля має можливість повноцінно прогодувати 100 млн чол., проте досягти цього можна

лише за умов ефективного господарювання. За підсумками фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств у 2008 р. рентабельним було вирощування зернових культур — 16,4 %, соняшнику — 18,4, картоплі — 7,9, овочів відкритого ґрунту — 11,1, а також виробництво молока — 4,1 і яєць — 13,0 % (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ РОСЛИННИХ КУЛЬТУР І ВИРОБНИЦТВА ОСНОВНИХ ВИДІВ ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ПРОТЯГОМ 2008 р.¹

Рік	Продукція рослинництва					Продукція тваринництва					
	зерно	насія соняшнику	цукрові буряки	картопля	овочі відкритого ґрунту	м'ясо великої рогатої худоби	м'ясо свиней	м'ясо овець і кіз	м'ясо птиці	молоко	яйця
1990	275	237	30	27	28	20,6	20,7	2,3	17,0	32,2	27,3
1991	166	308	60	150	60	43,9	36,0	29,3	2,6	21,7	47,1
1992	346	542	143	234	73	131,2	95,4	119,0	32,0	39,6	67,8
1993	361	506	144	69	39	88,0	67,0	84,7	13,4	42,0	75,1
1994	214	224	66	112	107	29,8	31,0	28,9	-2,3	-5,2	55,0
1995	86	171	31	34	13	-19,8	-16,7	-31,9	-18,4	-23,2	36,5
1996	65	53	4	6	-27	-43,1	-42,1	-51,8	-32,8	-44,0	-2,4
1997	38	19	-10	-24	-37	-61,5	-57,4	-58,8	-44,9	-53,7	-5,5
1998	2	22	-12	-19	-25	-59,3	-47,4	-59,4	-43,4	-46,7	-1,3
1999	12	55	-15	-13	-13	-57,9	-51,0	-57,0	-45,5	-36,6	-0,7
2000	65	52	6	14	-2	-42,3	-44,3	-46,4	-33,2	-6,0	10,6
2001	43	69	2	11	-1	-21,4	-7,2	-24,9	-1,7	-0,8	25,1
2002	19	78	-9	24	9	-40,5	-16,9	-26,7	-1,1	-13,8	14,6
2003	46	64	6	34	31	-44,3	-33,0	-37,8	11,0	9,9	18,5
2004	20	45	-1	-1	-5	-33,8	-14,4	-44,3	3,8	-0,4	15,2
2005	3	24	5	18	16	-25,0	14,9	-32,1	24,9	12,2	23,5
2006	7	21	11	56	15	-38,4	-9,2	-34,3	12,1	-3,7	-6,8
2007	29	76	-11	25	14	-41,0	-27,6	-46,4	-19,0	13,8	9,1
2008	16	18	7	8	11	-24,1	0,3	-38,6	-11,3	4,1	13,0

¹ Побудовано за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Становлення ринкової системи сільськогосподарської продукції та сировини, формування цін на основі попиту та пропозиції зумовлює розвиток в Україні різноманітних ринкових структур за безпосередньої участі держави як активного суб'єкта продовольчого ринку. Так, Указ Президента України від 7 серпня 2001 р. № 601 «Про заходи щодо розвитку продовольчого ринку та сприяння експорту сільськогосподарської продукції і продовольчих товарів» передбачив розробку системи моніторингу цінової ситуації на аграрному ринку та програми із залучення інвестицій у сільське господарство, механізму просування сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів вітчизняного виробництва на світовий ринок.

У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» (ухваленому 2005 року), визнаючи багатофункціональність агропромислового сектору України та його надзвичайну роль у продукуванні унікальних суспільних благ, серед пріоритетів державної політики у сфері його розвитку виокремлено створення рівних умов для функціонування різних організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі та державну підтримку розвитку конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва на базі кооперації та інтеграції.

Провідну роль у структурі продовольчого ринку України відіграє ринок зерна. Так, у 2002 р. держава збільшила обсяги експорту зерна майже вдвічі порівняно з 2001 р. та увійшла до найбільших експортерів світу, таких як Аргентина, Австралія, Канада, США та провідні країни ЄС. З цього часу спостерігається щорічне зростання обсягів зернового експорту, які, зокрема, у 2008 р. сягнули показника 3703,8 млн дол. США. Це стимулює вітчизняного виробника до збільшення обсягів виробництва зерна.

Важливим аспектом розвитку сільськогосподарського сектору в Україні є створення ефективної системи збуту зерна, адже його очищення, класифікація, сертифікація, належні умови зберігання та транспортування суттєво впливають на розмір трансакційних витрат. Українські виробники сього-

дні у ході експортних операцій одержують лише 40 % ціни на світовому ринку, тоді як в Німеччині цей показник становить близько 70 %¹. З огляду на це перед українськими аграріями постає нагальне завдання — значно скоротити втрати, пов'язані зі збиранням і зберіганням зерна.

У структурі сільськогосподарського виробництва України постійно зростає частка такої популярної маслянистої культури, як соя. Основні критерії підвищення заінтересованості у вирощуванні цієї культури, обсяги виробництва якої за останні роки збільшились у кілька разів, — це вища рентабельність порівняно з соняшником. Крім того, для вирощування сої Україна має сприятливі агрокліматичні умови, які забезпечують одержання стабільних врожаїв. Найбільш підходящими регіонами для вирощування сої є степові та лісостепові райони України, зокрема, Херсонська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Дніпропетровська та Миколаївська обл.

Потенційна врожайність сої в Україні становить 25—28 ц/га для районів без зрошення і 32—35 ц/га — для районів, що зрошуються. На сьогодні середня врожайність в Україні цієї бобової культури не перевищує 14,3 ц/га. Комерційний зиск від вирощування сої, як сировини для виробництва високобілкового шроту, досить високий як з боку переробників, так і експортерів. Раніше домінуючою була внутрішня переробка сої, що обумовлювалось низькою внутрішньою пропозицією та стабільним внутрішнім попитом. Збільшення обсягів виробництва сої та практично незмінні обсяги споживання сприяють підвищенню експортного потенціалу.

За оцінками консалтингового агентства «Credit Rating», очікується, що обсяги експорту сої найближчими роками значно перевищать обсяги внутрішньої переробки, тим більше, що в Україні вирощування і переробка цієї культури не обкладаються експортним митом. Основні країни, в які екпортується соя, — Угорщина, Туреччина, Італія та Греція.

¹ Аналітичне дослідження консалтингового агентства «Credit rating» «Стан сільського господарства в Україні».

Таким чином, можна стверджувати, що вирощування і переробка сої в Україні має великий потенціал, будучи привабливою як для сільгоспвиробників і внутрішніх переробників, так і для експортерів.

Перспективним для України вважається виробництво ще однієї маслянистої культури — ріпака. Слід зазначити, що в Україні ріпак як культура вирощувався ще у минулому столітті, але, незважаючи на сприятливі кліматичні умови, у великій кількості в Україні ніколи не вироблявся. Тільки у 1998 р. завдяки сприятливим умовам, які склалися на ринку олійних, виробництво ріпаку почало зростати. Така тенденція пов'язана, насамперед, зі значним збільшенням посівних площ цієї культури, особливо ярового ріпака. Ураховуючи темпи нарощування обсягів його виробництва, Україна у найближчі роки може стати одним із провідних у Європі експортерів ріпака і продуктів його переробки. Але для того, щоб вирощування цієї олійної і кормової рослини в Україні було вигідним, вітчизняним компаніям слід знайти надійні ринки збуту і продавати вказані товари за цінами, найближчими до світових.

Реалізація сільськогосподарського потенціалу України у довгостроковому періоді матиме місце лише за умов більш повного й ефективного використання існуючого аграрного потенціалу держави та реалізації комплексу заходів, котрі визначено як пріоритетні у Проекті-програмі діяльності Кабінету Міністрів України «Єдність, конкурентоспроможність, нова якість життя («Конкурентна Україна»)»¹:

1) здійснення заходів з раціонального землекористування, охорони земель у обсягах, що забезпечать розширене відтворення їх родючості, стимулювання розвитку органічного та зрошувального землеробства, реалізація Загальнодержавної програми використання та охорони земель, забезпечення ефективного використання, охорони та відтворення лісів і водних ресурсів;

¹ Проект-програма діяльності Кабінету Міністрів України «Єдність, конкурентоспроможність, нова якість життя («Конкурентна Україна») [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/>

2) удосконалення системи бюджетної підтримки агропромислового комплексу через: запровадження комплексної оцінки програм бюджетної підтримки; компенсацію кредитних ставок комерційних банків при кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників усіх категорій в обсязі, що гарантуватиме їх вільний доступ до кредитних ресурсів, поступовий перехід до виплати дотацій з урахуванням товарності та якості сільськогосподарської і харчової продукції, забезпечення формування та ведення реєстру складських документів на зерно;

3) удосконалення системи оподаткування в агропромисловому комплексі, зокрема, шляхом запровадження обкладання безпосередньо сільськогосподарських товаровиробників податком на додану вартість із зміною пільг з цього податку дотаціями в рослинництві і тваринництві з дотриманням правил землекористування та гарантуванням якості продукції;

4) сприяння впровадженню альтернативних видів палива та нетрадиційних джерел енергії, в тому числі біодизеля, біоетанолу, біогазу.

Крім того, значна увага повинна приділятися організації виробництва в усіх формах господарювання з урахуванням потреб та особливостей використання приватної власності та колективної організації виробництва та праці. З метою зміцнення прав власності сільськогосподарських працівників, піднесення її ролі та впливу на кінцеві результати доцільно формувати економічно самостійні первинні колективи, які працюватимуть як на своїй землі, так і на орендованій. Такі колективи повинні стати власниками сільськогосподарських угідь, будівель і споруд, техніки, худоби, інших основних і оборотних засобів. Статус ефективного власника має поєднуватись зі статусом товаровиробника.

Важливим компонентом реформування сільськогосподарського сектору України за умов обмеженості зовнішнього фінансування, браку бюджетної підтримки і довгострокового кредитування є реалізація інноваційно-інвестиційних програм у сфері капіталовкладень у розвиток матеріально-технічної бази сільськогосподарських об'єктів на основі техніко-техноло-

гічного переозброєння галузі та реконструкції ферм і комплексів. І резерви для цього значні. Так, на сьогодні будівлі і споруди, призначені для утримання великої рогатої худоби, використовуються лише на 10,9 %, у тому числі корів — на 12,3, свиней — 23,1, птиці — 54,7 %. Отже, реконструкція таких ферм і комплексів із впровадженням інноваційних техніко-технологічних та організаційно-економічних рішень дасть можливість збільшити їх виробничі потужності, підвищити рівень зайнятості і продуктивності праці, а також скоротити витрати ресурсів на одиницю продукції. І у вирішенні цих завдань важливу роль може відіграти міжнародне співробітництво.

Ще одним напрямом реформування сільськогосподарського комплексу країни є приведення рівня оплати праці у сільському господарстві до рівня середнього по галузях, а за такими професіями, як тваринники, механізатори, спеціалісти, будівельники, працівники технічного сервісу — на рівні трьох провідних секторів економіки — промисловості, будівництва та фінансової діяльності. Адже ці галузі формують свій трудовий потенціал головним чином за рахунок кваліфікованих працівників села, а фінансові структури систематично поповнюються спеціалістами, підготовленими на економічних факультетах аграрних вищих навчальних закладів.

Але найголовнішим напрямом ринкової трансформації сільського господарства України має стати запровадження в державі права вільного продажу землі, вільного ціноутворення та розвитку інфраструктури. Так, незважаючи на розпаювання в Україні близько 80 % земель сільськогосподарського призначення та одержання 7 млн українських громадян земельної частки, формування повноцінного земельного ринку в державі ще не завершено. Це фактично блокує процес формування механізму ринкового ціноутворення на землю, обмежує будь-які операції з нею, передусім іпотечного кредитування.

Водночас потреба у забезпеченні продовольчої безпеки в державі з метою гарантування соціально-політичної стабільності у суспільстві, виживання і розвитку нації вимагає надання пріоритетного значення розвитку сільського госпо-

дарства, що передбачає запровадження в Україні ефективних механізмів купівлі-продажу землі з проведенням земельних аукціонів, тимчасовою заборонаю купівлі земельних ділянок іноземними громадянами та підприємствами з одночасним наданням їм права довгострокової оренди землі.

Ефективно використовуючи основний природний ресурс — землю, можна, вклавши певні кошти у зрошення, меліорацію та хімізацію, значно підняти рівень виробництва сільськогосподарської товарної продукції, яка задовольнить потреби внутрішнього ринку у продовольстві та забезпечить сировиною харчову та інші галузі промисловості. Поряд з іноземними інвестиціями та державними дотаціями основним засобом розвитку сільського господарства є внутрішні заощадження сільськогосподарських виробників за умов потужної кредитної підтримки іпотечних банків.

Ситуація на світових ринках продовольства свідчить про зростаючу зацікавленість споживачів у здоровому і повноцінному харчуванні. У багатьох країнах світу діють важливі ринки органічної сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, а також створені й успішно функціонують відповідні інфраструктура сертифікації, маркетингу і реалізації. Мотивація споживачів органічної продукції поєднує такі вимоги та очікування:

- здорове та екологічно безпечне харчування;
- вищі смакові якості;
- збереження навколишнього середовища в процесі виробництва;
- неспоживання генетично модифікованих продуктів;
- безпосередній зв'язок з виробником;
- висока якість продуктів та їхня свіжість;
- дотримання високих стандартів утримання тварин і методів виробництва.

Така мотивація зумовлює готовність частини споживачів платити додаткову премію (10—50 % від звичайної ціни) за органічні продукти харчування, і попит на них у світі швидко зростає. За оцінками експертів, сучасний світовий ринок споживання органічних продуктів становить близько 40 млрд

євро і має стійку тенденцію до подальшого зростання. У багатьох розвинутих країнах не лише споживачі віддають перевагу органічним продуктам, а й численні виробники.

Наприклад, готель «Rits» у Лондоні став першим у Великобританії із запровадження в мережі своїх ресторанів органічного харчування. Таке рішення керівництва «Rits» стало відповіддю на зростаючий попит споживачів, адже вживати здорову їжу стало модно. Ініціативу підтримали фахівці готельного бізнесу, які прагнуть залучити клієнтів — прихильників органічного споживання пропозицією сучасного і престижного обслуговування.

У цьому контексті важливо зазначити, що Україна має великий потенціал для виробництва та постачання органічної сільськогосподарської продукції як на внутрішній, так і на світові ринки.

Активізація інвестиційних процесів у сільському господарстві України значною мірою може сприяти формуванню ключових елементів середовища, сприятливого для інновацій. Для розуміння національних можливостей у цьому секторі доцільно згадати існуючі інноваційні аграрні технології в Україні, зокрема, систему управління молочним скотарством ОРСЕК «Орсек-ПП» (СУМС «Орсек-ПП»), технологію та обладнання для примусової відгодівлі водоплавної птиці, технологію утримання бджолиних сімей в осінньо-зимовий період, комп'ютерну систему визначення племінної цінності бугаїв молочних порід, вакцина проти хвороби АУЄСКІ (табл. 3.4).

Щоб сільське господарство могло задовольнити як внутрішній, так і зовнішній зростаючий попит, необхідна стимулююча державна політика і довгострокові інвестиції. В останній час українська влада вживає рішучих заходів з покращення інвестиційного клімату в країні, у тому числі і умов капіталовкладень в аграрний сектор економіки, інвестиційні можливості якого безмежні. Як результат — вже з 2008 р. спостерігається поступове зростання іноземних інвестицій у сільське господарство. Наприклад, Швеція виявила готовність інвестувати 20 млрд євро у програми з виробництва в Україні відновлюваних джерел енергії, насамперед біогазу.

Таблиця 3.4

ХАРАКТЕРИСТИКА ІННОВАЦІЙНИХ АГРАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В УКРАЇНІ¹

Назва інноваційної аграрної технології	Розробники	Коротка характеристика інноваційної технології	Можливості / переваги інноваційної технології
Система управління молочно-скотарством ОРСЕК «Орсек-ПП» (СУМС «Орсек-ПП») (впроваджена і надійно функціонує в 62 господарствах України)	СУМС «Орсек»	Пакет програм СУМС «Орсек» призначений для оперативного управління виробничим і селекційним процесами у молочному стаді корів. «Орсек» — це автоматизована (комп'ютеризована) селекція з використанням новітніх методів оцінки, відбору і підбору тварин, спрямована на ефективне відтворення стада і підвищення його продуктивності	<ul style="list-style-type: none"> – Оригінальний, зручний і простий ввід даних з автоматизованим, максимально можливим контролем як в індивідуальному, так і груповому режимах. – Автоматизований розподіл тварин за групами використання і призначення. – Автоматизоване формування родоводів для тварин з визначенням породи, породності, лінії, родини, кровності та присвоєння кличок молодняку. – Формування звітів про продуктивність і відтворювальну здатність тварин на будь-яку дату року по доярках, фермах, господарству. – Прогноз очікуваної продуктивності корів, надойв на фуражну корову по групах корів. Групування корів за генеалогією
Технологія та обладнання для примусової відгодівлі водоплавної птиці (технологія та обладнання пройшли виробничу перевірку і впроваджені у виробництво на держплемптихозаводі «Україна» — Дніпропетровська обл., Новомосковський р-н)	Інститут птахівництва УААН	Принципово нова технологія примусової відгодівлі водоплавної птиці призначена для застосування в пташниках, обладнаних клітковими батареями. Сутність її полягає в тому, що зерно кукурудзи піддають волого-тепловій обробці, в результаті якої вологість підвищується до 33—50 %. На основі цього зерна готують кормову суміш, що подрібнюється, томогенізується, механічно стискується і подається в стравохід птиці	Підвищена в 1,5—1,8 раза щільність посадки птиці в кліткових батареях та в 1,8—2 раза вища продуктивність праці. За період відгодівлі жива маса птиці збільшується на 60—80 %, підвищується якість продукції (маса печінки досягає 350-600 г/гол., а високоякісного внутрішнього жиру — 900-1300 г/гол.)

¹ Побудовано за даними Міністерства аграрної політики України // <http://mmapro.gov.ua/page/?3669>

Закінчення табл. 3.4

Назва інноваційної аграрної технології	Розробники	Коротка характеристика інноваційної технології	Можливості / переваги інноваційної технології
Технологія утримання бджолиних сімей в осінньо-зимовий період (технологія апробована на пасіках господарств Полтавської обл.)	Інститут бджільництва ім. П.І. Прокоповича УААН	Технологія призначена для використання у підготовці та утриманні бджолиних сімей в осінньо-зимовий період на пасіках лісостепової зони країни. У розробці використано новітні досягнення науки і сучасні практики догляду за бджолами в холодний період року. Вона включає необхідний набір прийомів догляду і гарантує повноцінну перезимівлю бджолосімей за тривалості безоблітного періоду до 170 днів	Витрати корму на один вулик бджіл, що перезимували, становлять 1,53 кг, відхід бджіл у зимовий період у середньому становив 0,35 вулика. Технологія гарантує збереженість бджолиних сімей у зимовий період не менше як на 98 %, забезпечує підвищення продуктивності пасіки на 10 % і більше і рентабельність 30 %
Комп'ютерна система визначення племінної цінності бугаїв молочних порід (впроваджено в практику визначення племінної цінності бугаїв стад Київського об'єднання з племінної справи у тваринництві)	Інститут розведення і генетики тварин УААН	Система забезпечує визначення племінної цінності бугаїв за якісними показниками їх нащадків, обробленими на персональних комп'ютерах за спеціальною програмою	Порівняно з існуючими аналогами ця система дає можливість забезпечити високу (80—95 %) повторюваність одержаних даних і на 6 % підвищити точність визначення генотипу плідників, а також звільняє селекціонерів господарств від трудомістких розрахунків. Систему можна використовувати як на породних об'єктах (племінні заводи, племферми, кращі фермерські стада), так і в товарних господарствах різних форм власності з налагодженим первинним зоотехнічним і ветеринарним обліком
Вакцина проти хвороби АУЄСКІ (вакцина пройшла апробацію в різних кліматичних зонах на фермах Вінницької, Київської, Одеської та Чернігівської обл.)	Інститут ветеринарної медицини УААН та НВП «Біотест-лабораторія»	Вперше в Україні та країнах СНД створено вакцину маркіровану, концентровану, емульговану проти хвороби АУЄСКІ. Виготовлена з культурного вірусу хвороби АУЄСКІ штаму 77/3В, вирощеного в перещеплюваній культурі клітин, інактивованого формальдегідом і змішаного з масляним адьювантом	Одночасне застосування даної вакцини і супровідної дискримінуючої тест-системи дає змогу диференційовано виявляти інфікованих вірусом хвороби АУЄСКІ тварин з тим, щоб ізолювати їх від вакцинованого маркірованим препаратом стада. Це відкриває можливість викоринення хвороби АУЄСКІ з ферм, господарств, регіонів і держави в цілому

Найбільш привабливими для іноземних інвесторів можуть бути такі сегменти аграрного сектору української економіки:

- виробництво сільськогосподарської продукції (продовольчі і технічні культури, м'ясне і молочне тваринництво, птахівництво, бджільництво, рибальство);
- зберігання сільськогосподарської продукції;
- переробка сільськогосподарської продукції;
- реалізація продуктів;
- виробництво сільгосптехніки;
- виробництво мінеральних добрив;
- виробництво кормів;
- селекція;
- агронаука та освіта;
- надання різноманітних послуг працівникам сільського господарства.

Як показує досвід, найбільш вигідним для інвестора є комплексне інвестування, що передбачає вкладання коштів не тільки у вирощування сільгоспкультур, але й в їхні зберігання, переробку та реалізацію, а також виробництво машин і добрив. Така агропромислова кооперація дозволяє контролювати процес формування собівартості продукції на всіх етапах її руху — від поля до споживача.

Ще однією з найважливіших галузей економіки України є будівельна, від якої залежить ефективність функціонування всієї вітчизняної системи господарювання. Значення цієї галузі для економіки держави пояснюється, по-перше, невирішеністю житлової проблеми в країні, коли середня забезпеченість населення України житлом становить близько 20 м² загальної площі на одну особу, що в 2—3 рази менше, ніж у розвинених країнах.

Отже, найважливішим напрямом реалізації вітчизняного будівельного потенціалу є розгортання довгострокового і широкомасштабного житлового будівництва на базі сучасних будівельних технологій, що стане підґрунтям не тільки різкого зростання будівельного комплексу промисловості, але й підвищить внутрішній сукупний попит в Україні.

Адже формування системи забезпечення кожної сім'ї індивідуальним житлом і необхідним побутовим наповненням стимулює розвиток десятка галузей промисловості (меблевої, побутової техніки, електроніки, автомобілебудування, виробництво спорттоварів та ін.). Без перебільшення можна стверджувати, що це — довгострокові інвестиції, які дають поштовх розвитку кредитної системи, підвищують зайнятість населення і його соціальний оптимізм. Крім того, капітальне будівництво створює велику кількість робочих місць і споживає продукцію багатьох галузей народного господарства, а економічний ефект від розвитку цієї галузі полягає у мультиплікаційному ефекті коштів, інвестованих у будівництво.

І, нарешті, будівництво сприяє розвитку підприємств малого бізнесу, особливо тих, що спеціалізуються на оздоблювальних і ремонтних роботах, на виробництві та встановленні вбудованих меблів та ін.

Будівництво — галузь, у якій вже здійснено ринкові перетворення, і вона має непогані результати фінансово-господарської діяльності. Так, обсяги реалізованої будівельної продукції у 2007 р. становили майже 107,2 млрд грн, що у вісім разів більше за показники 2000 р. (табл. 3.5).

Потреба у житлі — нагальна, і рівень її задоволення чимало визначає якість життя людини. Саме тому будівництву житла, його упорядкованості, відповідності санітарно-гігієнічним нормам, естетиці та архітектурі приділяється підвищена увага в усіх високорозвинених країнах світу, у тому числі і в Україні.

Якщо оцінювати показники сучасного житлового будівництва стосовно 1990 р., то можна дійти висновку щодо суттєвого недовикористання потенціалу будівництва у цій сфері. Так, у 2008 р. в Україні в експлуатацію було введено загальної площі житла обсягом 10 496 тис. м², або лише 60 % відповідного показника станом на 1990 р. (у тому числі у міських поселеннях — 72 %, у сільській місцевості — 28 %) (табл. 3.6). Кількість збудованих квартир у містах за період 1990—2008 рр. зменшилась на 45,5 %, у сільській місцевості — на 16,5 %.

Таблиця 3.5

ОСНОВНІ ПОКАЗНИКИ РОЗВИТКУ БУДІВЕЛЬНОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2000—2007 рр.¹

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Обсяг реалізованої будівельної продукції (у фактичних цінах), млн грн	13 095,8	16 049,5	1953,3	29 174,1	46 425,7	51 482,0	71 913,8	107 174,9
Основні засоби будівництва (у фактичних цінах на кінець року), млн грн	15 462,0	16 927,0	17 312,0	18 256,0	18 256,0	23 218,0	29 278,0	35 845,0
Кількість будівельних підприємств	21 716,0	23 124,0	24 456,0	26 856,0	29 917,0	32 521,0	35 875,0	41 491,0
Рентабельність операційної діяльності будівельних підприємств, %	1,3	3,5	1,2	2,2	2,1	2,2	3,1	2,6
Частка збиткових будівельних підприємств, %	40,0	37,0	38,0	36,0	34,0	34,0	32,0	32,0
Середньорічна кількість найманих працівників у будівництві, тис. осіб	697,0	653,0	630,5	633,6	655,7	657,9	667,9	679,2
Середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників у будівництві, грн	230,2	300,6	356,5	443,9	582,2	751,2	958,0	1236,3

¹ Побудовано за даними Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 3.6

ВВЕДЕННЯ В ЕКСПЛУАТАЦІЮ ЗАГАЛЬНОЇ ПЛОЩІ ЖИТЛА
ТА КІЛЬКІСТЬ ЗБУДОВАНИХ КВАРТИР ПРОТЯГОМ 2000—2008 рр.

Рік	Введення в експлуатацію загальної площі, тис. кв. м			Кількість збудованих квартир, тис.		
	міста	сільська місцевість	усього	міста	сільська місцевість	усього
1990	14 024	3423	17 447	233	46	279
1995	6456	2207	8663	94	24	118
2000	4329	1229	5558	52	11	63
2001	4773	1166	5939	54	11	65
2002	4858	1215	6073	54	10	64
2003	5074	1359	6433	51	11	62
2004	5739	1827	7566	57	14	71
2005	6088	1728	7816	63	13	76
2006	6709	1919	8628	69	13	82
2007	7737	2507	10 244	78	17	95
2008	7640	2856	10 496	76	18	94

На сьогодні більшість будівельних матеріалів в Україні є імпортними, що завозяться з різних країн Європи та Азії. І потреба в них буде зростати і в майбутньому за рахунок динамічного будівельного зростання. За умов недостатнього вітчизняного виробництва будівельних товарів ця галузь перетворилась на найбільшого реципієнта інвестицій у товарній формі.

За даними експертів з «McKinsey», будівельний сектор до 2020 р. може вирости більш ніж удвоє, а зростання продуктивності праці може досягнути рівня 5—6 % щорічно, що вдвічі перевищує теперішній показник. Як наслідок — чисельність зайнятого у даному секторі економіки населення може збільшитись на 20—30 %. Тож є сподівання, що піднесення будівельного сектору стимулюватиме вітчизняних виробників будівельних матеріалів і металоконструкцій.

В умовах сучасних соціально-економічних трансформацій істотно змінюється загальна структура народногосподарського комплексу України, постійно удосконалюється його економічний та інноваційний потенціал. Поступово набуваючи ознак ринкового типу, національна економічна система генерує високоефективні види економічної діяльності, одним із яких є транспорт і зв'язок.

Слід зазначити, що широкі можливості України у наданні різноманітних транспортних і комунікативних послуг обумовлені, насамперед, розташуванням країни, її економічним потенціалом, сталістю суспільно-політичної ситуації та правовим забезпеченням міжнародних трансакцій. Завдяки винятково вигідному територіальному положенню між розвинутим Заходом і країнами Сходу, а також на кордоні з Російською Федерацією, Україна має величезний експортно-імпортний потенціал і може забезпечувати переміщення товарів та послуг практично у всіх географічних напрямках як наземними і повітряними, так і морськими шляхами.

Саме тому продуктивне функціонування транспортно-дорожнього комплексу країни, який об'єднує залізничний, автомобільний, авіаційний, морський та річковий транспорт, мережу автомобільних доріг загального користування, міський

електротранспорт, зокрема метрополітен, а також галузь зв'язку й інформатизації (яка складається з мереж телекомунікаційного та поштового зв'язку, інтернет-мережі, систем інформатизації), стає необхідною умовою динамічного розвитку країни та задоволення різноманітних потреб населення.

Транспортний сектор економіки — складна і стратегічно важлива система, основна мета функціонування якої полягає у реалізації комплексу транспортних послуг, відповідних по кількості і якості платоспроможному попиту споживачів. Транспорт, з одного боку, є вагомою складовою інфраструктури, а з другого — стає суб'єктом ринкових відносин, надаючи необхідні суспільству послуги з переміщення пасажирів і доставки вантажів. Це набуває особливо важливого значення з урахуванням того, що за коефіцієнтом транзитності Україна посідає провідне місце в Європі. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз процесів, що відбуваються у транспортному секторі України з урахуванням його поступового включення до трансконтинентальної євразійської транспортної мережі.

Транспортний комплекс України за обсягами й тоннажністю пасажирських і вантажних перевезень, пропускною спроможністю та оформленням транзитних вантажів, наявністю потужних магістральних газо- і нафтопроводів, міжнародних енергосистем посідає четверте місце у світі після Росії, США і Канади.

Сучасний український транспортний комплекс нараховує 6 залізниць, 3 морські пароплавства та АТ «Укррічфлот», 67 авіакомпаній, 800 підприємств автомобільного транспорту, 50 тис. км трубопроводів (газо-, нафто- і продуктопроводів), комплекс науково-виробничих підприємств. У сфері транспорту зайнято нині 20 % населення і 30 % основних фондів. Кожну добу кордон перетинає в середньому понад 150 тис. громадян і 40 тис. одиниць транспорту.

Провідна роль у транспортній мережі України належить залізницям, про що свідчить їх висока питома вага у загальному вантажообігу всіх видів транспорту (без урахування трубопровідного) — 88,7 % та у загальному пасажирообігу —

47,3 %. За густотою залізничних шляхів територією Україна посідає провідне місце серед країн СНД і наближається за цим показником до європейських країн. За існуючими оцінками, на 10 тис. км² території держави припадає 372 км залізничних колій, з яких 78 км — внутрішньоводні і 2800 км — автомобільні шляхи з твердим покриттям.

Традиційно важливими видами транспортних послуг в Україні є морські та річкові перевезення. За останні роки спостерігається поступальний розвиток морської транспортної інфраструктури, основним елементом якої є морські торговельні порти.

Упродовж останнього десятиліття стабільне зростання демонструє також авіаційний транспорт України. Поступово зростає конкурентоспроможність українських авіакомпаній і як наслідок — збільшується їхня частка в загальних обсягах перевезень на міжнародних повітряних лініях, що з'єднують Україну з столицями і діловими центрами світу, а також всесвітньовідомими курортами.

На сьогодні досить високим є завантаженість залізничного транспорту України, де інтенсивність перевезень пасажирів перебуває на рівні провідних країн Європи, а вантажів — 3—5 разів перевищує відповідний показник для країн ЄС.

На здійснення комплексу заходів стосовно ринкової трансформації залізничної галузі з побудовою нової організаційно-правової та економічної системи управління у руслі загальнодержавних економічних реформ та європейської транспортної політики спрямована Державна програма реформування залізничного транспорту України на 2007—2015 рр.

Передбачається, що реалізація Програми створить умови для інвестиційного розвитку залізничного транспорту, перетворення його на високотехнологічну, ефективно діючу галузь єдиного транспортного комплексу держави, конкурентоспроможну на внутрішньому і міжнародному ринках транспортних послуг.

Практична реалізація заходів, визначених Програмою, передбачає їх поєднання з інвестиційними проектами з модернізації інфраструктури, оновлення рухомого складу, впрова-

дження сучасних логістичних та інформаційних технологій з метою більш повної та ефективної реалізації економічного потенціалу залізничного транспорту.

До пріоритетних напрямів реформування даної галузі Програмою національних проектів передбачено також організацію швидкісних пасажирських перевезень між Києвом та міжнародним аеропортом «Бориспіль», що має на меті посилення конкурентних позицій українських авіаперевізників, нарощування пасажиропотоку, зростання інвестиційної та туристичної привабливості країни та досягнення міжнародних стандартів сполучення міст з аеропортами. У свою чергу, проект будівництва авіаційного логістичного центру в м. Узин Київської області загальним обсягом фінансування понад 3 млрд дол. США дозволить здійснити вихід національних авіаперевізників на міжнародний ринок перевезень і збільшити валютні надходження галузі. Перспективними є також проекти будівництва в Україні п'ятого транспортного коридору та великої кільцевої дороги навколо Києва, що дозволить створити нові робочі місця та залучити великомасштабні іноземні інвестиції.

Згідно з існуючими порівняльними оцінками Україна значно відстає від розвинених європейських держав за кількістю автомобілів на 1 тис. осіб — 62 од., тоді як у Німеччині цей показник становить 468, в Італії — 422, Франції — 410 од.¹ Разом з тим в останні п'ять років Україна посіла перше місце серед європейських держав за показником імпорту автомобілів, і попит на цю продукцію значно випереджують пропозицію. На даному етапі всі провідні автомобілевиробники постачають свою продукцію на український ринок.

Перспективним напрямом розвитку національної транспортної системи є транспортна логістика, за допомогою якої здійснюється контроль та управління транспортно-складськими операціями з метою оптимізації їх витрат. Ця сфера тісно пов'язана з транспортом, який займає від третини до половини сукупних логістичних витрат.

¹ Хахлюк А. Україна — транзитна держава // <http://www.eu2001.narod.ru/1/5.htm>

Авіатранспорт України також поступово модернізується і оновлюється. Авіапасажирські перевезення в державі здійснюються як національні, так і міжнародні авіакомпанії, зокрема, «Аеросвіт», «Міжнародні авіалінії України», «Дніпроавіа», «Донбасаеро», «Wizz Air», «Air Arabia», «Germanwings» та ін.

Для розвитку авіатранспорту в Україні наявні потужні конструкторський і виробничий комплекси, багаті авіаційні традиції, вагомі сучасні надбання з розробки і випуску повітряних суден. Достатньо сказати, що літак АНТК «Антонов» «Руслан» і тепер залишається вершиною, яку технічний світ, незважаючи на всі новітні ноу-хау, не може підкорити. У світі немає аналогів і середньому військово-транспортному літакові АН-70.

Перспективною розробкою АНТК «Антонов» є і АН-140. Здійснені маркетингові дослідження засвідчили, що його аналогами були відомі іноземні літаки АTR42-300/500 франко-італо-англійського концерну «Air», F50HP фірми «Fokker Aircraft», DASH-8-300 компанії «Bombardier» і «SAAB-2000» фірми «SAAB». Було також встановлено, що АН-140 не поступається перед іноземними літаками як за транспортними можливостями з максимального комерційного завантаження, пасажиромісткості і дальності польотів, так і за довжиною злітно-посадкової смуги та паливною ефективністю. І це при тому, що ціна продажу літака АН-140 (8 млн дол. США) набагато нижча від закордонних аналогів.

Крім того, до конкурентних розробок АНТК «Антонов» слід віднести також літак АН-38-100 і його пожежний варіант, що випускається нині у Новосибірську (Росія), АН-74 (виробництво різних модифікацій ведеться на ХДАВІ); вантажно-пасажирський АН-74ТК-300 і його модифікація АН-74ТК-300-VIP та ін. Для організації серійного випуску такої кількості моделей Україна активізувала кооперацію у цій сфері з російськими авіабудівними компаніями.

Україна розширює своє співробітництво в авіабудуванні та створенні космічних апаратів і з іншими державами світу — Китаєм, Бразилією, Францією, Іраном, зокрема, на стадії реалізації перебуває українсько-бразильський проект з будів-

ництва космічного ракетного комплексу для запуску космічних апаратів за допомогою української ракети-носія «Циклон-4». Це дозволить Україні провадити незалежну космічну політику, розширити спектр діяльності та увійти до нових сегментів світового ринку пускових послуг, сприятиме подальшому зростанню іміджу України як космічної держави. Реалізація таких проектів забезпечує комплексний розвиток космічної галузі та інновації у машинобудуванні, ракетобудуванні та суміжних галузях економіки.

Важливе значення у забезпеченні транзитності України відіграє водний транспорт. Основу водного транспортного потенціалу України становлять потужні торговий і риболовецький флоти, розгалужена і розвинена мережа берегової інфраструктури. Портове господарство водного транспорту України включає 18 морських (з 9 портопунктами) і 10 річкових портів. Крім того, вантажні операції здійснюються на причалах промислового порту «Дніпро-Бузький», чотирьох риболовецьких портах і промислових підприємствах. До причального фронту морських портів входять 235 причалів загальною довжиною 38 км.

Виходячи з наявної транспортної інфраструктури, стратегічно важливим завданням держави є розробка та реалізація високоефективної науково-технічної політики у цій сфері та вихід галузі на світовий рівень за технічними параметрами та якістю послуг, що реалізуються. У цьому контексті заслуговують на увагу Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», який передбачає оновлення рухомого складу всіх видів транспорту; розбудову визначених міжнародних транспортних коридорів; вжиття нових технологій, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності на ринку транспортних послуг; створення та впровадження інформаційних систем нового покоління; впровадження заходів з підвищення рівня безпеки та охорони праці на транспорті, поліпшенню екології; впровадження енергозберігаючих технологій; підвищення швидкості руху на залізничному транспорті; розбудову аеропортів та розвиток внутрішніх перевезень авіа-

ційним транспортом; вдосконалення нормативно-правової бази транспорту у сфері інноваційної діяльності. Для цього програмними документами Міністерства транспорту і зв'язку України передбачено, що всі доступні ресурси мають бути спрямовані на пришвидшення динаміки інноваційних зрушень і технологічних нововведень на транспорті, реалізацію першочергових за важливістю завдань розвитку окремих видів транспорту на основі конкурентної системи відбору високопродуктивних напрямів його реалізації та найбільш доцільних інвестиційних проектів (табл. 3.7).

Таким чином, інноваційний розвиток транспортної галузі України в контексті нової моделі розвитку повинен забезпечити створення фундаментальної інноваційної бази для утвердження держави як високорозвиненої транспортної і транзитної держави з конкурентоспроможними видами транспорту, здатними на рівноправну інтеграцію до європейського та світового транспортного процесу.

Перспективи майбутнього розвитку транспортної галузі держави загалом інтегрально відображено у Концепції розвитку транспортно-дорожнього комплексу України (ТДК) на середньостроковий період і до 2020 р. У Концепції комплексно визначаються шляхи розв'язання проблем подальшого розвитку транспортної галузі виходячи з нових завдань, що постали перед транспортом в умовах поживавлення і відновлення реального сектору економіки, зростання попиту на транспортні послуги, активізації процесів інтеграції ТДК України до європейської та світової транспортних систем.

У XXI ст. на зміну стихійному ринковому механізмові розвитку світової цивілізації приходить глобальний цифровий порядок, у якому економічний потенціал держави визначається не тільки запасами природних ресурсів або вигідним гео економічним положенням, але й здатністю продукувати нові знання, виробляти сучасні технології та швидко здійснювати обмін інформацією.

Уже стало очевидним, що сучасні новітні засоби зв'язку та системи комунікацій стирають межу між країнами і націями.

Інформаційно-комунікаційні та цифрові технології принципово змінюють не тільки можливості зв'язку, а й технології обміну товарами, послугами, знаннями, управління виробничими, соціально-економічними й політичними процесами. Чіткішими стають контури цифрової економіки і глобального інформаційного суспільства, в якому нації об'єднуються та співіснують на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій.

Галузь зв'язку та сфера інформатизації є однією зі стабільних і динамічних галузей української економіки, які забезпечують високі темпи зростання послуг зв'язку, поліпшення їхньої якості та впровадження нових послуг, технологій, розбудови мереж зв'язку. В Україні налічується близько 12 млн абонентів фіксованого зв'язку, майже 19 млн користувачів мобільного зв'язку, понад 30 тис. км волоконно-оптичних ліній зв'язку, 17 тис. км радіорелейних ліній, 15 тис. відділень поштового зв'язку та більш ніж 100 підприємств — виробників телекомунікаційного обладнання. Сфера інформатизації включає 6,5 млн користувачів мережі Інтернет і близько 500 провайдерів, що обслуговують понад 100 тис. хостів у національному сегменті Інтернет.

Галузь зв'язку та сфера інформатизації налічує понад тисячу операторів зв'язку, більше 250 тис. працівників галузі, 10 профільних вищих навчальних закладів, які щорічно готують близько 30 тис. фахівців у сфері телекомунікацій, понад десяти науково-дослідних і проектних інститутів.

Загальний обсяг доходів від наданих послуг зв'язку операторами усіх форм власності лише за січень-серпень 2009 р. становив 30,1 млрд грн, з них від надання послуг — 9,2 млрд грн.

Найвищими темпами сьогодні зростають обсяги доходів від комп'ютерного зв'язку (142,7 % порівняно з відповідним періодом 2008 р.), з нього надання доступу до мережі Інтернет (144,4 %), передавання і прийому телевізійних і радіо-програм, радіозв'язку (127,8 %), телеграфного зв'язку (121,2 %), проводового мовлення (178,1 %).

Україна має значний науково-технологічний і людський потенціал для створення на своїй території високорозвине-

ної інформаційно-комунікаційної інфраструктури й умови для повноцінної інтеграції до глобального інформаційного суспільства. Більше того, в Україні наявні достатні передумови стати одним із лідерів інтелектуальних та інформаційних послуг на світових ринках. Так, згідно із результатами дослідження венчурної компанії «Авенчерс» спільно із дослідною фірмою «Маркет Візіо / Gartner Group», кількість фахівців українського ринку експорту ІТ-послуг і продуктів у 2008 р. становила 12—15 тис. осіб (у відкритих інформаційних джерелах цей показник становить набагато більшу кількість — 25—30 тис. осіб).

За оцінками Міжнародного агентства «Brain Bench», ринок праці щорічно поповнює 30 тис. українських випускників, які мають освіту у сфері інформаційних технологій. Україна вийшла на четверту позицію у світі після США (194 тис. осіб), Індії (145 тис. осіб) та Росії (68 тис. осіб) за кількістю сертифікованих програмістів¹.

Фундаментальні та прикладні наукові дослідження проводяться українськими фахівцями за напрямками інформатики, математичного моделювання, інтелектуальних інформаційних технологій і систем, надпотужних засобів обчислювальної техніки, елементів штучного інтелекту, систем і пристроїв передачі та збереження інформації, прогнозування розвитку перспективних інформаційних технологій і систем, орієнтованих на розв'язання пріоритетних проблем науково-технічного та суспільного розвитку.

Так, вагомим доробком у сфері інформаційно-комунікаційних технологій можна вважати останні наукові розробки українських науковців. Наприклад, учені установ Відділення інформатики НАН України розробили теоретичну базу для створення нового класу високопродуктивних ЕОМ масового застосування та їхнього математичного забезпечення, призначених ефективно вирішувати складні завдання

¹ Національна стратегія розвитку інформаційного суспільства України (проект, друга версія) / Створено ГРГ «Електронна Україна» та Фондом «Інформаційне Суспільство України» за підтримки та фінансової допомоги Міжнародного фонду «Відродження» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.e-ukraine.com.ua

економіки, науки, освіти та безпеки держави. Завершено розробку 32-процесорного 16-вузлового кластера на основі мікропроцесорів «Intel Xeon» та 64-процесорного 32-вузлового кластера на основі мікропроцесорів «Itanium 2».

Також до провідних розробок фахівців інститутів НАН України належать:

- цифровий конверт на основі симетричного алгоритму шифрування та схеми цифрового підпису, що визначається ДСТУ 4145-2002. Використання цього конверта дозволяє передавати повідомлення з забезпеченням його конфіденційності та автентичності;

- моделі та методи обробки рукописної інформації математичного змісту й інформаційна технологія озвучення текстової інформації на основі конкатенативного сегментного синтезу;

- теоретичні засади методології створення відмовостійких і гарантоспроможних комп'ютерних засобів на основі мережної взаємодії та функціонально-інформаційного резервування для автономних систем управління з довгостроковим ресурсом витривалості у жорстких умовах функціонування;

- концептуальні основи створення безпечних технологій роботи з інформаційними ресурсами у розподілених інформаційних системах, розвинута теорія витривалості складних систем в аспекті застосування методів забезпечення витривалості для підвищення безпеки розподілених інформаційних систем;

- узагальнена модель суспільства в інформаційну епоху з урахуванням стану, розвитку та використання інформаційно-комунікаційних технологій у світовій і вітчизняній практиці;

- модель високоорганізованого освітнього інформаційного простору, реалізація якого передбачає розвинуту систему вертикальних і горизонтальних зв'язків, систему генерації та використання нових знань у процесах навчання, однакові суспільні умови для тих, хто навчається;

- моделі функціонування і розвитку багатомовної термінології та стандартів у галузі ІКТ для навчання; підготовлено проекти системи перспективних стандартів;

- програмно-апаратна комп'ютерна система голосового набору математичних текстів на базі нового комплексу ефективних методів, алгоритмів і програм пофонемного розпізнавання мовних образів;
- програмно-апаратна комп'ютерна система ефективного розпізнавання обличчя людини у різних положеннях на базі нового комплексу методів, алгоритмів і програм обробки та аналізу візуальної інформації як складового елемента високоінтелектуального інтерфейсу комп'ютерів нової генерації;
- концепція дистанційного навчання з використанням електронних підручників і посібників нової генерації;
- архітектура і технологія віртуальної науково-інноваційної інформаційної системи. Запропоновано теоретичні засади створення знання-орієнтованих інформаційних технологій для систем підтримки прийняття рішень;
- модель систем забезпечення законотворчого процесу нового покоління з використанням досвіду експлуатації системи інформаційного забезпечення депутатів Верховної Ради України «Рада-3» на основі радіотехнологій і цифрових методів модуляції.

У Міжнародному науково-навчальному центрі інформаційних технологій і систем НАН України та МОН України розроблено вітчизняні мобільні телефони на базі оригінальних мовних технологій. Також реалізовано розроблену комп'ютерну технологію озвучування довільних україномовних орфографічних текстів на базі оригінальної моделі комп'ютерного синтезу.

У Науково-дослідному інституті телекомунікацій Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» МОН України та НАН України спільно з Інститутом кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України та іншими організаціями розроблено низку інформаційно-телекомунікаційних систем з використанням мікрохвильових технологій і спеціалізованих обчислювальних засобів. Створено концепцію побудови національної інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, загальний трафік якої охоплює

супутниковий, стратосферний і наземний сегменти. На основі оригінальних мікрохвильових технологій створено вітчизняні безпроводові широкосмугові високошвидкісні системи передачі інформації різного призначення, а також навігаційно-телекомунікаційні модулі приладів глобальної навігаційної супутникової системи. Продукується більш як 30 моделей приладів глобальної навігаційної супутникової системи, що використовуються десятками підприємств України, Росії, Білорусії та інших країн у складі навігаційно-телекомунікаційних модулів обладнання рухомих об'єктів, зокрема, авіаційно-навігаційного обладнання літаків і гелікоптерів, серед яких АН-140, АН-74, АН-3.

Найбільш динамічним сектором ринку комунікацій залишаються мережі мобільного зв'язку, якими нині охоплено практично всі обласні та районні центри України, причому територія покриття і кількість абонентів продовжують стрімко зростати. За даними Державного департаменту з питань зв'язку та інформатизації, на сьогодні повністю задоволено попит на послуги мобільного зв'язку, проте Україна поки що посідає лише 50 місце зі 104 країн світу за кількістю телефонних ліній — 21,6 на 100 жителів¹.

Сучасний етап трансформації економіки України характеризується активним розвитком ринкової інфраструктури, важливим інститутом якої є торгівля. Істотно змінюються економічна сутність, функції та організаційна структура торгівлі, зростає її роль в організації ефективних господарських зв'язків між суб'єктами ринку, перебудові каналів розподілу та інтенсифікації процесу руху товарів. Сфера торгівлі в Україні, як і інші галузі економіки, за останні часи зазнала радикальних змін. До позитивних тенденцій розвитку торговельної мережі належать: використання нових стратегій роздрібної торгівлі, насамперед, через розгалужену систему супермаркетів і гіпермаркетів; впровадження систем комп'ютерних розрахунків; скорочення роздрібного торго-

¹ Гнатюк С., Здіорук С. Проблеми становлення інформаційного суспільства в Україні // Стратегічні пріоритети. — 2007. — № 1(2). — С. 97.

вого циклу форм торгівлі; використання принципів франчайзингу, що забезпечує високу якість торговельних послуг.

За останні три роки темпи зростання обсягів роздрібно́ї торгівлі становили понад 20 % щорічно. Значною мірою збільшення роздрібного товарообороту стало можливим завдяки підвищенню купівельної спроможності населення внаслідок збільшення розмірів реальних доходів і виробництва споживчих товарів.

Слід також зазначити, що динаміка торгівлі практично збігається з динамікою зростання доходів населення. З огляду на це темп збільшення роздрібного товарообороту можна вважати непрямим критерієм реального підвищення доходів населення.

Сучасні інституційні зміни в торгівлі підтверджуються не тільки за показником роздрібного товарообороту, а й у ході проведення аналізу торговельної мережі. В сучасних умовах на споживчому ринку України поряд з мережею роздрібно́ї торгівлі та ресторанного господарства підприємств — юридичних осіб успішно функціонує розгалужена мережа фізичних осіб-підприємців. Так, у 2008 р. в Україні діяло 69,2 тис. стаціонарних і напівстаціонарних об'єктів роздрібно́ї торгівлі (50,5 тис. магазинів і 18,7 тис. кіосків і палаток) та 24,9 тис. об'єктів ресторанного господарства. Зростання торгової площі відбувається, головним чином, за рахунок відкриття нових великих магазинів. Лідерами за показниками обсягу роздрібного товарообороту є Київ, Донеччина і Дніпропетровщина.

Незважаючи на таку велику кількість торговельних підприємств в Україні, багато українських регіонів все ще потребують відкриття нових торговельних об'єктів. Торгівля залишається в числі найбільш привабливих для іноземних інвесторів сфер вкладання капіталу.

За сучасного формування глобальної економічної системи на постіндустріальних засадах економічне зростання окремих країн та їхня міжнародна конкурентоспроможність визначальною мірою обумовлені інтелектуалізацією основних факторів виробництва та наявністю потужного науково-технічного по-

тенціалу. Під таким потенціалом розуміють сукупність наявних ресурсів, якими володіє країна і які можуть слугувати базою для наукових відкриттів, винаходів і технічних нововведень, а також вирішення національних і міжнародних проблем, що ставляться перед сучасною наукою.

Основні елементи потенціалу такі: людські ресурси країни, які працюють у науці і техніці; фінансові ресурси, які виділяє держава на наукові дослідження; засоби наукового виробництва; центри і служби наукової інформації; поточні і перспективні програми наукових досліджень; центри з керівництва науково-технічною діяльністю країни.

Стратегічним пріоритетом України у контексті забезпечення національної конкурентоспроможності в постіндустріальній системі господарства є опанування інноваційно-технологічною моделлю економічного розвитку. Для цього існують такі об'єктивні передумови, як наявність визнаних у світі власних наукових шкіл та унікальних технологій, здатних забезпечити розвиток високотехнологічного виробництва на рівні найвищих стандартів. Крім того, в Україні наявна сильна генетична основа для динамічного розвитку найсучасніших напрямів фундаментальної та прикладної науки, закладена в різні історичні періоди такими всесвітньо відомими вченими, як В. Вернадський, В. Глушков, С. Корольов, Є. Патон та багато інших.

Щодо сучасного стану науково-технічного потенціалу в Україні, то слід наголосити, що на сьогодні у державі діє розгалужена мережа наукових організацій різних типів, які у сукупності покликані забезпечувати науково-технічний рівень країни. Серед основних із них можна назвати конструкторські, проектні та проектно-пошукові організації, вищі навчальні заклади, науково-дослідні та конструкторські підрозділи на промислових підприємствах.

Починаючи з 1990-х років в організаційній складовій наукового потенціалу України відбуваються зміни, які стали особливо помітними за останні роки. Так, загальна кількість організацій (1518), які виконують наукові дослідження і розробки, в Україні поступово збільшувалась до 1998 р.,

згодом відповідні показники варіювали у часі і станом на 2008 р. їхня кількість становила 1378. Усього серед зайнятих в економіці України у 2008 р. докторів і кандидатів наук було 91,2 тис. осіб.

Серед форм господарювання варто виділити відкриті, закриті акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю. Їхня сукупна частка у 2008 р. становила майже 80 % загальної кількості підприємств, що займались інноваціями. Порівняно з 1991 р. (1344 організацій та інститутів) сформувався 34 нові наукові інституції. Такі тенденції щодо динаміки кількості наукових установ можна пояснити з позиції постійного відмирання старих неефективних наукових структур і становлення нових — високопродуктивних, орієнтованих на перманентну розробку та комерціалізацію НДДКР світового рівня.

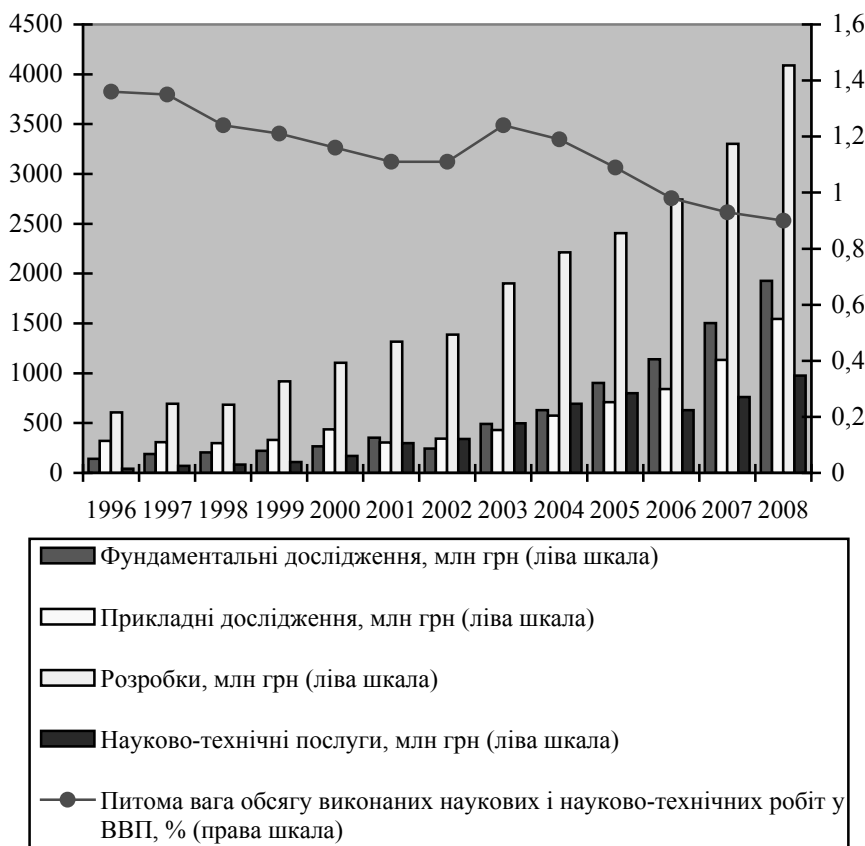
Поступово нарощуються обсяги фундаментальних і прикладних досліджень (рис. 3.3). У 2007 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося 840 підприємств із 10 107 обстежених промислових, або 8,3 % (відповідно у січні-червні 2006 р. — 926 підприємств, або 9,4 %).

У першому півріччі 2007 р. 112 підприємств (або 13,3 % інноваційно-активних підприємств) впроваджували нові технологічні процеси, кількість яких — 346, з них маловідходних і ресурсозберігаючих — 126 процесів; 256 підприємств (30,5 %) впровадило 997 найменувань інноваційних видів продукції, з яких 413 — нові види машин, устаткування, приладів, апаратів тощо.

Найбільш значна частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої промислової продукції — на підприємствах хімічної та нафтохімічної промисловості (16,2 %), машинобудування (14,7 %), з добування корисних копалин, крім паливно-енергетичних (11,5 %), целюлозно-паперового виробництва, видавничої діяльності (9,4 %).

Кількісно Україна має достатньо потужний потенціал у сфері НДДКР. Так, у першому півріччі 2007 р. науково-технічною діяльністю займалися 840 промислових підпри-

емств, або 8,3 % у загальній їх кількості. Відповідно обсяг реалізованої ними продукції за цей період становить 17 126,6 млн грн (або 6,3 % загального обсягу реалізованої промислової продукції).

Рис. 3.3. Динаміка обсягів і структура виконаних наукових і науково-технічних робіт протягом 1996—2008 рр.

Найбільш активно впроваджували інноваційну діяльність промислові підприємства м. Києва (149 промислових підприємств, 27,3 % від кількості досліджуваних), Харківської (125 промислових підприємств, 16,5 % від кількості досліджуваних), Дніпропетровської (56 промислових підприємств, 9,1 % від кількості досліджуваних), Житомирської (35 промислових

підприємств, 10,1 % від кількості досліджуваних), Івано-Франківської (29 промислових підприємств, 10 % від кількості досліджуваних), Херсонської (19 промислових підприємств, 9,3 % від кількості досліджуваних) областей. Регіони за найбільшим обсягом реалізованої інноваційної продукції розташувались так: Волинська обл. (36,9 % від обсягу реалізованої промислової продукції), Одеська (14,2 %), Луганська (10,7 %), Харківська (10,6 %), Сумська (8,5 %), Хмельницька (7,9 %), Чернівецька (7,2 %), Кіровоградська обл. (7,1 %), а також м. Київ (11,6 %) (рис. 3.4, рис. 3.5).

Для уряду нагальним є визначення подальших пріоритетів у розвитку сфер інноваційної діяльності. Найбільш ефективною політикою у цьому контексті може бути така, що орієнтована на розбудову тих секторів економіки країни, завдяки яким Україна у першу чергу зможе збільшити інноваційну конкурентоспроможність. З цього приводу, як засвідчили експертні оцінки українських науковців, найбільші конкурентні переваги на світових ринках мають ракетно-космічна галузь, літакобудування, розробка нових матеріалів, біо- і нанотехнології¹.

Отже, формування висококонкурентного за світовими стандартами наукового потенціалу має відбуватись завдяки послідовному курсу, спрямованому на постійне створення конкурентних переваг на користь українського товаровиробника порівняно із зарубіжними. І саме динамічний інноваційний процес здатен сприяти одержанню конкурентних переваг вищого порядку, забезпечувати економіці стійкі позиції на міжнародних ринках протягом тривалого періоду. Інтегрування України до світового економічного простору можливе тільки через піонерні наукові та конструкторські здобутки.

¹ Активізація інноваційної діяльності: організаційно-правове та соціально-економічне забезпечення: Монографія / О. І. Амоша, В. П. Антонюк, А. І. Землянкін та ін. / НАН України. Ін-т економіки промисловості. — Донецьк, 2007. — С. 39.

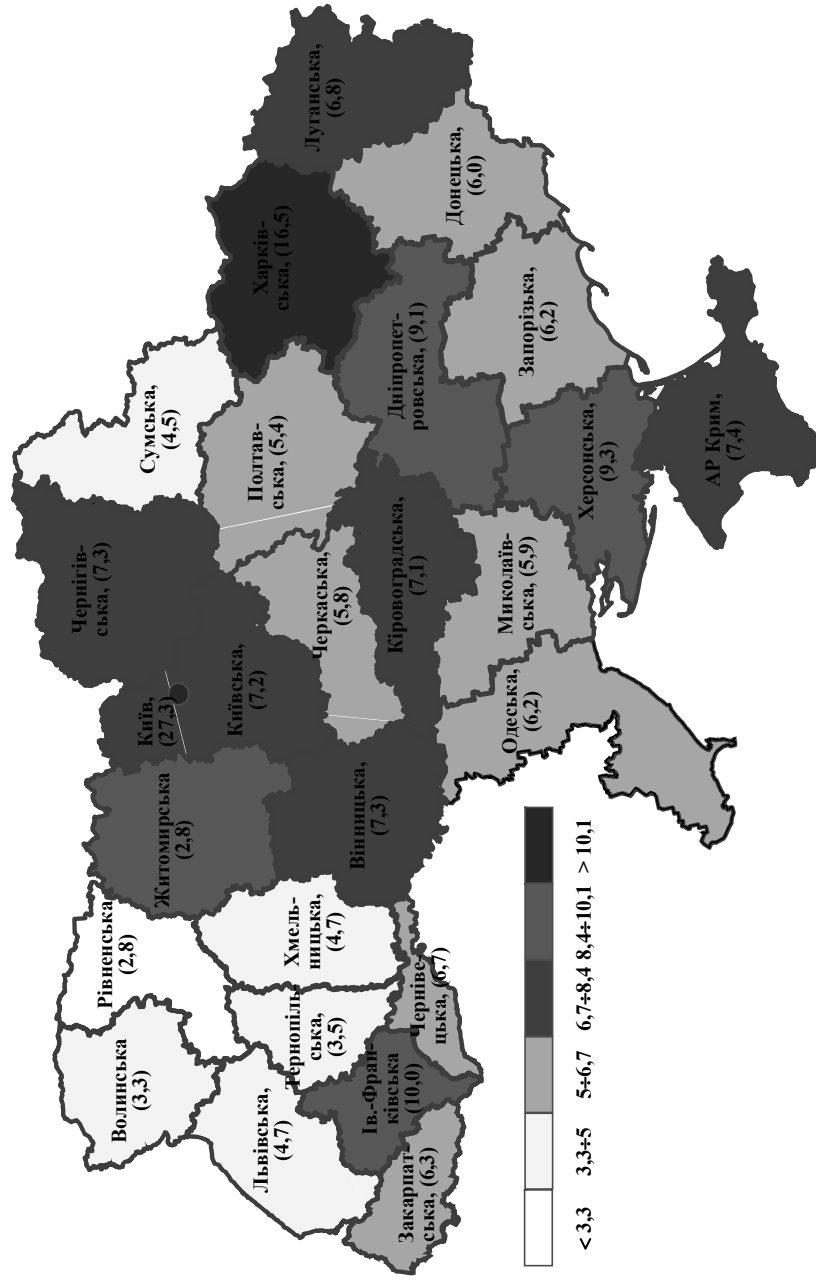

Рис. 3.4. Частка інноваційно-активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств України за регіонами України у 2008 р., %

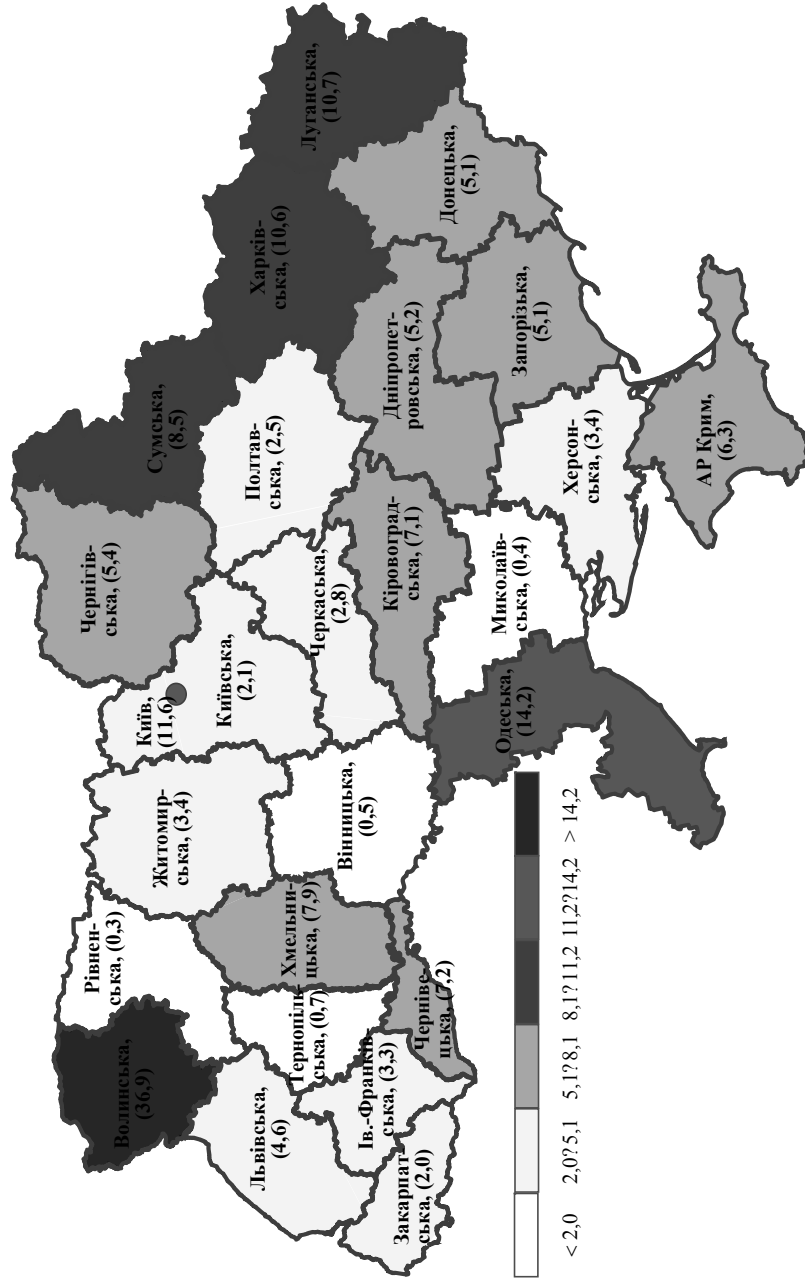

Рис. 3.5. Частка реалізованої інноваційної продукції у загальному обсязі промислової продукції за регіонами України у 2008 р., %

3.2. ДОМІНАНТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА ІРАНУ У ТОРГОВЕЛЬНІЙ СФЕРІ

Сучасний етап трансформації національних економічних систем Ірану та України, їх включення до міжнародної економічної системи та глобальної моделі міжнародного поділу праці вимагають не лише усунення низки внутрішніх деформацій і пристосування до постійно змінних умов функціонування світового господарства, але й до реорганізації та диверсифікації всієї системи їхніх зовнішньоекономічних зв'язків.

Так, попри остаточне утвердження європейського вектора як домінуючого у міжнародній стратегії України, з метою максимальної реалізації національних економічних інтересів у міжнародній сфері необхідним є налагодження взаємовигідного та ефективного співробітництва з країнами Близького Сходу, особливе місце серед яких належить Ісламській Республіці Іран.

Поглиблення і нарощування багатостороннього українсько-іранського економічного співробітництва та реалізація його потенціалу є важливим у контексті втілення національних економічних інтересів двох країн у зовнішньоторговельній сфері. Така співпраця між Україною та Іраном має неабияке значення у зв'язку з розширенням ринків збуту продукції українського виробництва (насамперед традиційних галузей промисловості — металургійної, текстильної та хімічної), так і, що найголовніше — у зв'язку з диверсифікацією джерел енергетичних ресурсів — нафти і газу, з метою нівелювання монозалежності України від поставок паливної сировини з Росії та створення умов для конкуренції й оптимізації цін на енергоносії.

Саме останній чинник є одним із ключових у забезпеченні енергетичної безпеки України та її енергетичної незалежності, оскільки 20 % імпорту становлять нині поставки енергоносіїв з Росії. З урахуванням наявної загрози щодо втрати Україною транзитних переваг через активізацію проектів побудови Росією нових газопроводів «Північний потік», «Південний потік» та нафтопроводу «Бургас—Александропуліс» обхідними шля-

хами питання надійності і гарантованості імпорتنих поставок енергоносіїв у потрібних обсягах та за прийнятною ціною набуває для України особливо критичного значення.

Більше того, як засвідчує міжнародний досвід, енергетичний фактор зазвичай виступає суттєвим важелем впливу не лише на економічний, а й на політичний суверенітет будь-якої країни. Таким чином, завдання диверсифікації постачання енергоносіїв для України було і залишається першочерговим, а оскільки Іран посідає друге після Росії місце в світі за розмірами нафтових і газових родовищ, то саме він і є найімовірнішим кандидатом на роль постачальника енергоносіїв до України.

Економічне співробітництво між Україною і Ісламською Республікою Іран фактично бере початок ще з дореволюційних часів, діставши подальший розвиток у радянську епоху, коли Україна, у складі СРСР, брала активну участь не тільки у радянсько-іранській торговельній співпраці, але й у співробітництві в сфері геологічної розробки та видобутку корисних копалин на території Ірану, а також будівництва об'єктів промислового і побутового призначення. Важливе значення для розвитку народногосподарського комплексу Української РСР мали і постачання іранського газу до її східних районів маршрутом, який пролягав через Нахічевань, Баку і Грозний.

Між Україною та Іраном давно налагоджено динамічний торговельний обмін, встановлено прямі контакти на рівні підприємств та організацій, започатковано тісне співробітництво у високотехнологічній сфері. Формально співпраця між нашими країнами ґрунтується на Договорі про основи взаємовідносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран, Меморандумі між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про торговельно-економічне співробітництво і відповідних програмах дій. Важливим чинником подальшої розбудови відносин є діяльність Міжурядової українсько-іранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва, яка діє ще з 1996 р. Таке інституційне за-

безпечення двосторонніх відносин між країнами позитивно вплинуло на економічні показники співробітництва.

Аналізуючи основні напрями сучасного українсько-іранського економічного співробітництва, доцільно зосередитись на найбільш узагальненій та визначальній формі спільних дій двох держав, а саме, торговельній. Для цього потрібно, насамперед, визначити диспозицію різних груп країн у географічній структурі експортно-імпортних операцій України та з'ясувати місце і значення Ірану в реалізації українського зовнішньоторговельного потенціалу.

Як свідчать дані, представлені у табл. 3.7, Україна у зовнішньоторговельних операціях традиційно орієнтується на ринки колишніх партнерів по СРСР. Так, незважаючи на майже 20 % скорочення частки країн СНД у загальному товарообігу України (від 58,1 у 1996 р. до 38,9 % у 2008 р.), на сьогодні все ще більше третини його припадає саме на країни даного регіонального блоку.

Таблиця 3.7

**ГЕОГРАФІЧНА СТРУКТУРА ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ
УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 1996—2009 рр. (У % ДО ЗАГАЛЬНОГО ПІДСУМКУ)*¹**

Група країн	1996	1998	2000	2001	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009*
Країни СНД	58,1	44,3	43,7	42,1	37,9	38,5	39,3	34,7	39,4	38,9	39,5
Європа	25,6	33,0	31,8	33,3	37,5	35,2	37,1	31,1	35,0	32,2	30,6
Країни ЄС	13,8	19,4	18,5	19,9	22,6	31,3	32,5	29,8	32,6	30,1	28,6
Азія	10,6	13,9	14,7	15,3	16,1	17,2	18,7	15,0	16,9	19,5	21,6
Африка	1,3	2,6	2,8	3,4	3,3	3,4	4,3	2,9	2,9	3,3	4,0
Америка	4,7	6,2	6,3	5,6	4,9	5,7	4,6	4,2	5,1	5,5	4,0
Австралія і Океанія	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,5	0,2	0,1	0,1	0,3	0,2
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Дані стосуються зовнішньої торгівлі товарами.

За незмінної динаміки зовнішньої торгівлі України з країнами Африки, Америки, Австралії і Океанії торговельні від-

¹ Розраховано і побудовано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

носини держави з європейськими країнами характеризуються чимраз зростаючими масштабами. Так, протягом 1996—2008 рр. постійно підвищувались як обсяги експорту українських товарів до країн даного регіону, так і обсяги імпорту з цих країн до України. Це сприяло зростанню частки європейських країн у зовнішньоторговельному обігу України від 25,6 % у 1996 р. до 32,2 % у 2008 р., а країн Європейського Союзу — від 13,8 до 30,1 % відповідно. При цьому в окремі роки частка європейських країн у зовнішньоторговельному обігу України майже не поступалась країнам СНД: наприклад, у 2003 р. — 37,5 %, а у 2005 р. — 37,1 %.

Схожі тенденції характерні і для зовнішньої торгівлі України з державами Азії, до яких належить Ісламська Республіка Іран. На фоні майже шестикратного збільшення абсолютних обсягів товарообігу з державами даного регіону, частка цих країн за вказаний період зросла від 10,6 % у 1996 р. до 21,6 % у 2009 р. Утім, незважаючи на поступове розширення внутрішнього ринку Ірану, він посідає доволі скромне місце у зовнішній торгівлі України: його частка не перевищує нині 1 % загального товарообороту України, у тому числі в експорті — 2,0 %, а в імпорті — 0,08 % (2010).

На жаль, і Україна не належить сьогодні до важливих торговельних партнерів Ірану. Про це свідчить, зокрема, той факт, що протягом 1996—2007 рр. її частка не перевищувала 0,8—1,1 % загального зовнішньоторговельного обороту Ірану (у тому числі в експорті — 0,9 %, в імпорті — 1,3 %) і 3,0 % — у зовнішній торгівлі Ірану з європейськими країнами. Як видно з табл. 3.8, для Ірану характерними є два чітко виражених географічних напрямки зовнішньої торгівлі: європейський і азійський з діаметрально протилежними тенденціями розвитку.

На сьогодні частка країн Азії у зовнішньоторговельному обороті Ірану (за виключенням експорту нафти та газу) становить 60 %, а Європи — 37 %. Найбільшими торговельними партнерами в Азії є ОАЕ (36 % від загального обороту з азійськими країнами), а в Європі — Німеччина (24 %). Країни Азії також поглинають більше 69 % експортних по-

ставок іранської нафти і 88 % продуктів нафтопереробки (рис. 3.6 і рис. 3.6а).¹

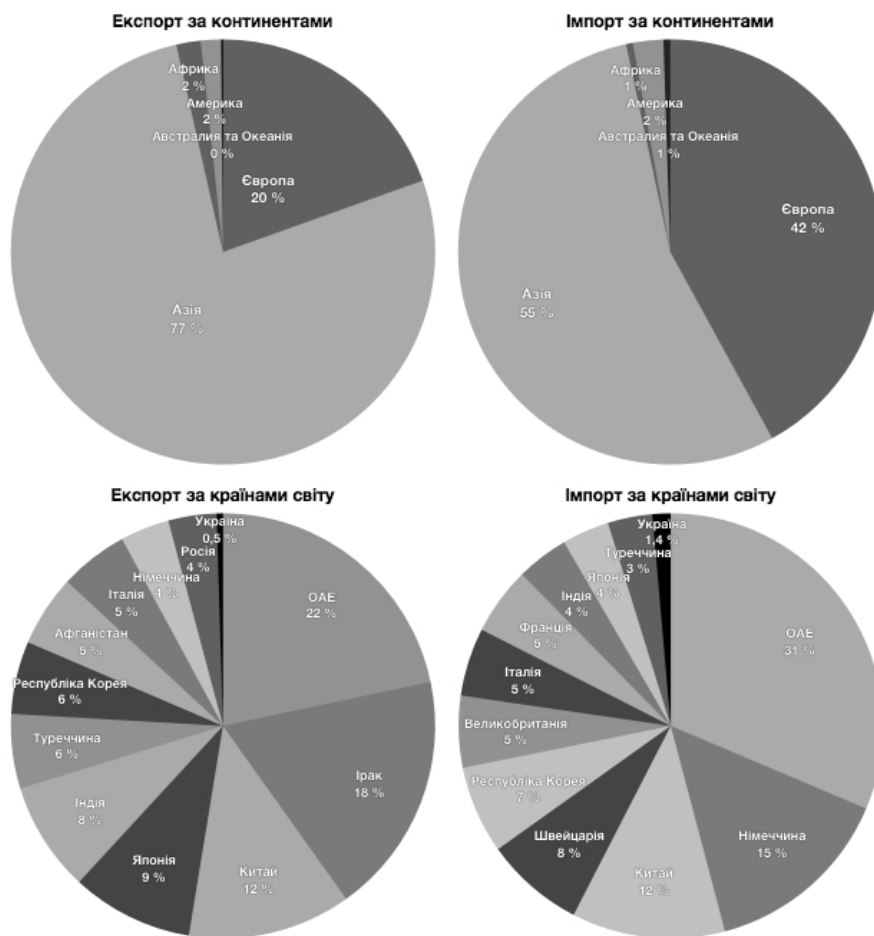
Таблиця 3.8

**СТРУКТУРА ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОГО ОБОРОТУ
ІСЛАМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ІРАН З КРАЇНАМИ — ОСНОВНИМИ ТОРГОВЕЛЬНИМИ
ПАРТНЕРАМИ 2001—2007 рр. (% ДО ЗАГАЛЬНОЇ СУМИ)²**

Група країн	2001/02	2002/03	2003/04	2004/05	2005/06	2006/07
Країни Європи, у тому числі	51,1	45,8	46,6	41,3	38,7	36,6
Німеччина	15,1	10,4	11,4	11,1	9,9	8,9
Італія	5,8	5,7	6,5	5,2	32,5	3,8
Росія	3,5	3,7	2,4	2,5	1,8	1,9
Бельгія	1,6	1,7	2,0	1,6	1,5	1,2
Іспанія	1,5	1,4	1,2	1,0	1,0	1,1
Україна	0,8	1,0	1,0	1,2	0,6	0,9
Країни Азії, у тому числі	40,7	48,1	49,0	52,7	56,8	60,0
ОАЕ	10,8	13,7	17,3	18,6	20,2	21,5
Китай	4,6	5,4	5,5	5,5	7,0	8,7
Республіка Корея	3,4	4,2	4,7	4,6	4,0	4,7
Індія	3,4	3,6	4,0	3,8	4,2	3,6
Японія	3,5	4,2	3,1	3,7	2,9	3,6
Туреччина	1,8	1,9	2,0	2,2	2,2	2,8
Саудівська Аравія	1,6	1,5	1,2	1,0	1,7	1,3
Азербайджан	0,9	1,2	0,9	1,0	1,1	1,1
Країни Північної та Латинської Америки	5,7	4,6	3,2	2,8	2,7	2,1
Країни Африки	1,0	0,9	0,7	0,7	1,1	0,8
Країни Австралії та Океанії	1,5	0,8	0,5	2,4	0,7	0,4
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ OPEC Annual Statistical Bulletin 2009. — 2010. — P.47, 53 [www.opec.org]

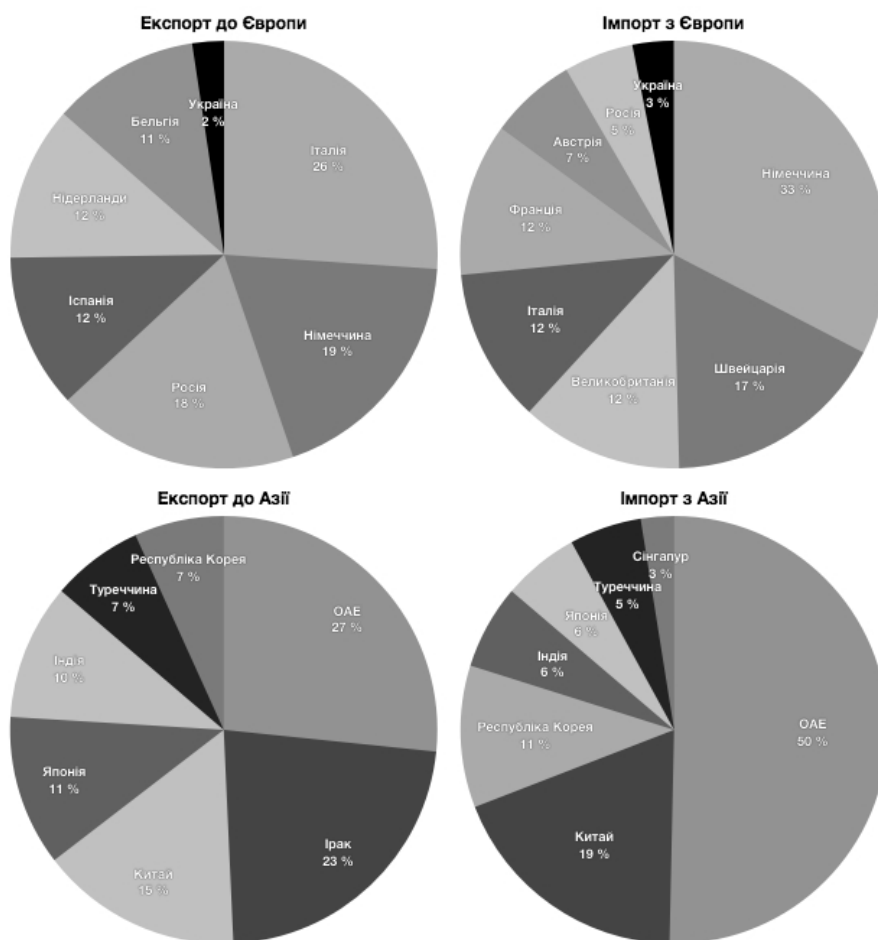
² Не враховуючи експорт National Iranian Oil Company та National Iranian Gas Company

Рис. 3.6. Структура зовнішньої торгівлі Ірану за виключенням нафтового експорту

Більше того, за макроекономічними розрахунками стрімкий промисловий розвиток країн даного регіону вже у найближчій перспективі потребуватиме значного зростання видобутку нафти в Ірані, який, за різними експертними оцінками, до 2020 р. зросте майже на 70 % порівняно з 2000 р. і досягне рекордного для цієї країни значення 7 млн бар. на день¹.

¹ Варнавський Д. Україна — Іран: стан і перспективи міждержавного економічного співробітництва // www.iweir.org.ua

Рис. 3.6а. Структура зовнішньої торгівлі Ірану за виключенням нафтового експорту

Потужним імпульсом до збільшення масштабів торговельного співробітництва Ірану з державами Південно-Східної Азії є їхня виробничо-коопераційна співпраця. Так, китайські і корейські спеціалісти беруть активну участь у розбудові транспортної та промислової інфраструктури Ірану, а також в освоєнні його газових родовищ.

Наприклад, корейська компанія «Дайлам» виграла тендер на будівництво на території Ірану заводу з виробництва етилбензину. У складі міжнародного консорціуму ця компанія бере також участь у проекті з будівництва заводу сухої очи-

стки газу, що надходить з родовища «Південний Парс». Кореїська компанія «Кіа Моторс» реалізує в Ірані проект зі спільного виробництва автомобілів, а концерн «Хюндай» продовжує вести розробку родовища «Південний Парс».

Так, Китай поступово перетворюється на провідного інвестора нафтогазового комплексу Ірану. Наприклад, китайська компанія «CNPC» найближчими роками планує вкласти у розвиток газового родовища «Південний Парс» 4,7 млрд дол. США і уклала контракт на розробку природних копалин «Північний Азадеган».

Крім того, азійський напрям зовнішньоторговельного співробітництва Ірану активно реалізується і через діяльність Організації економічного співробітництва (ОЕС) як найбільш впливового на Середньому Сході та в Центральній Азії регіонального інтеграційного угруповання. Основними торговельними партнерами Ірану по ОЕС є Азербайджан та Туреччина, на які припадає відповідно 3,2 і 2,2 % зовнішньоторговельного обороту Ірану.

Серед вагомих перешкод, які стримують нарощування експортно-імпортних операцій між країнами ОЕС, можна виокремити суттєві диференціації в рівнях економічного розвитку країн блоку, відсутність у багатьох з них достатніх фінансових коштів, слабкість ринкових інститутів, нерозвинутість приватного сектору та одноманітність експортно-імпортної продукції. Тому Іран, як найактивніший член даного регіонального об'єднання, ініціює створення в регіоні країн ОЕС зони вільної торгівлі до 2015 р. через поступове скасування торговельних бар'єрів і нетарифних обмежень. За оцінками авторитетних експертів, такі кроки дозволять підняти рівень внутрішньорегіональної торгівлі від 6 до 20 %¹.

У реалізації європейського напрямку зовнішньоторговельного співробітництва Ірану найбільшими партнерами є Німеччина (24,4 % обороту), Франція (8,1 %) та Італія

¹ Дунаева Е. В. Иран и ОЭС // Ближний Восток и современность. Сборник статей. Выпуск 31. — М.: Институт Ближнего Востока, 2007. — С. 195.

(10,3 %). З урахуванням високої залежності європейських держав від поставлянь енергоносіїв з Ірану ці країни намагаються реалізовувати самостійну зовнішньополітичну та зовнішньоторговельну політику. В структурі їхнього експорту в Іран переважають промислова сировина, споживчі товари, продовольство, технічні послуги, а також поставки військової продукції.

Крім того, наймасштабніші проекти у нафтогазовій промисловості Ірану також реалізуються за участю європейських концернів. Так, офшорне газове родовище «Доруд» розробляється французькою компанією «Total» та італійським концерном «Eni»; родовище «Соруш-Науруз» — британською «Shell», проект «Анаран» реалізується за участю норвезької компанії «Norsk Hydro», а «Чешм-е Хош» — за участю іспанської компанії «Серпа» та австрійської компанії «OMV»¹.

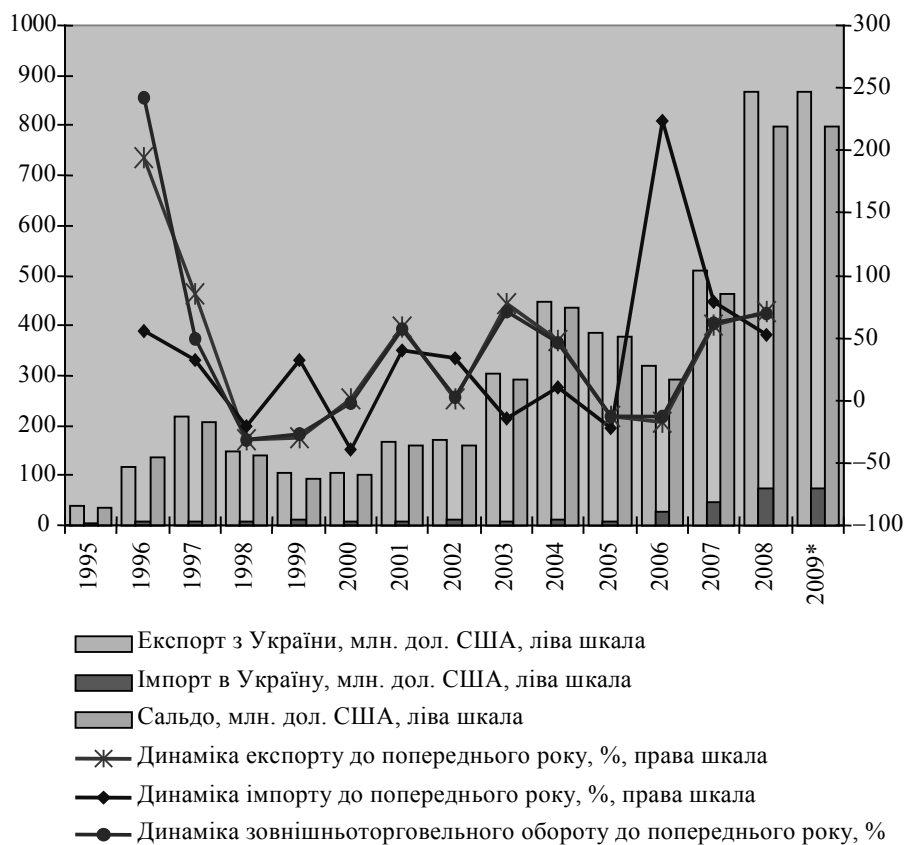
З року в рік у сукупних обсягах доходів від зовнішньоекономічної діяльності Ірану зростає значення експорту інженерно-технічних послуг. За оцінками іранських експертів, у 2008—2009 рр. вартісні обсяги таких послуг становитимуть 3 млрд дол. США. Інженерно-технічні послуги експортуються переважно до Середньої Азії, країн Перської затоки та Північної Африки, де надаються у сфері будівництва доріг, промислових об'єктів та житлових приміщень.

З метою інтенсифікації зовнішньої торгівлі Організація розвитку торгівлі Ірану у 2008 р. виділила 135,9 млрд ріалів (13,5 млн дол. США) безоплатної допомоги на розвиток регіональної експортної інфраструктури. Міністерство торгівлі також виділило фінансову допомогу 28 провінціям Ірану, яку було спрямовано на будівництво і розширення виставкових центрів, купівлю для них обладнання, а також створення спеціалізованих експортних терміналів у семи провінціях для збільшення обсягів нафтового експорту.

¹ Константинов А. К. Иран в геополитическом «треугольнике» Россия — Европа — США // Ближний восток и современность: Сб. ст.. Вып. 33. — М.: Институт Ближнего Востока, 2007. — С. 174.

Динаміка експортно-імпортних операцій між Україною та Іраном (рис. 3.7, табл. 3.9) свідчить про те, що протягом 1995—2008 рр., за даними Державного комітету статистики України, загальний товарооборот двох країн зріс від 44,0 до 942,4 млн дол. США, або майже у 22 рази, а за перше півріччя 2009 р. по торгівлі товарами цей показник становив 324,0 млн дол. США.

* Дані за січень-жовтень 2009 р. стосуються торгівлі товарами.

Рис. 3.7. Основні показники українсько-іранської зовнішньої торгівлі товарами і послугами протягом 1995—2009 рр.¹

Дослідження масштабів, динаміки і структури українсько-іранської торгівлі дозволяє зробити ряд узагальнюючих висновків.

¹ Побудовано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

Таблиця 3.9

ДИНАМІКА ПОКАЗНИКІВ УКРАЇНСЬКО-ІРАНСЬКОЇ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ
ТОВАРАМИ І ПОСЛУГАМИ ПРОТЯГОМ 1995—2010 рр. (млн дол. США)¹

Рік	Зовнішньоторго- вельний оборот	Експорт з України	Імпорт в Україну	Сальдо зовнішньої торгівлі
1995	44,0	39,5	4,5	35,0
1996	150,5	142,8	7,7	135,1
1997	225,9	216,6	9,3	207,3
1998	154,9	147,5	7,4	140,1
1999	114,1	104,3	9,8	94,5
2000	112,3	106,3	6,0	100,3
2001	176,9	168,5	8,4	160,1
2002	182,6	171,4	11,2	160,2
2003	312,8	303,2	9,6	293,6
2004	456,1	446,2	10,6	435,6
2005	394,3	386,0	8,3	377,7
2006	345,2	318,3	26,9	291,4
2007	557,8	509,5	48,3	461,2
2008	942,4	869,1	73,3	795,8
2009	788,9	755,8	33,1	722,7
2010	1080,6	1030,7	49,9	980,8

По-перше, протягом 1995—2009 рр. двостороння торгівля між Україною та Іраном розвивалась нерівномірно: сягнувши найвищих темпів приросту у 1996—1997 рр. (відповідно 242 і 50 % порівняно з попереднім періодом), у 1998—2000 рр. спостерігався щорічний спад у взаємній торгівлі (до 154,9 млн дол., 114,1 млн дол., 112,3 млн дол. відповідно).

Протягом 2001—2004 рр. українсько-іранська торгівля знову вийшла на траєкторію поступового піднесення обсягів: за вказаний період ці показники зросли майже втричі — від 176,9 до 456,1 млн дол. При цьому український експорт і імпорт протягом вказаного періоду підвищували рівномірно: експорт збільшився від 168,5 до 446,2 млн дол., а імпорт —

¹ Обчислено і побудовано за даними Державного комітету статистики України // www.ukrstat.gov.ua

від 8,4 до 10,6 млн дол. відповідно. Загальний товарооборот між двома країнами у 2010 р. досяг 1080,6 млн дол. США.

По-друге, протягом всієї історії торговельного співробітництва України з Іраном зовнішньоторговельний баланс стабільно складається на користь України. Так, обсяги загального товарообороту між країнами досягалися в основному за рахунок українського експорту в Іран, що викликало постійне зростання позитивного сальдо торгівлі України з Іраном. Разом з тим не варто говорити про те, що подібна тенденція є позитивною, оскільки величезний потенціал українсько-іранської торгівлі, зокрема в частині імпортних поставок до України енергоносіїв, ще не реалізований повною мірою в інтересах двох країн.

Як стверджують експерти, статистичні показники торгівлі між Україною та Іраном не віддзеркалюють реальної ситуації. Простежується вже звична для співробітництва України з Близьким Сходом ситуація, коли поставки значної частини української конкурентоспроможної продукції (особливо металів і продукції машинобудування) здійснюються через треті країни, котрі мають більш сталі й налагоджені зв'язки зі споживачами. Серед таких посередників виступають Азербайджан, Об'єднані Арабські Емірати, Російська Федерація, Туркменістан і навіть деякі європейські держави, зокрема, Австрія, Німеччина та Італія.

За інформацією Посольства України в Ісламській Республіці Іран, у 2006 р. економічне і торговельне співробітництво між Україною та Іраном здійснювалося по 171 товарній позиції, у ньому були задіяні близько 122 українських суб'єкти господарювання. Головними українськими експортерами на іранський ринок є АНТК ім. Антонова, ВАТ «Мотор Січ», Харківське ДАВП, Сумське НВО ім. Фрунзе, Нижньодніпровський трубопрокатний завод, корпорація «Важмашімпекс», концерн «Крюківський вагонобудівний завод», ВАТ «КрАЗ», ВАТ «Азовмаш» та ін.

Загальновідомо, що головними природними багатствами Ірану є нафта та природний газ. На лютий 2010 р. Іран

посідає 2 місце у світі за запасами нафти (207,6 млрд т) і газу (29,6 трлн куб. м). Це близько 15,5 і 16% всіх світових запасів відповідно¹.

Міністерство нафти Ірану (Ministry of Petroleum of Iran — MOP) керує усіма питаннями, що стосуються розвідки, видобутку, експлуатації, розподілу та експорту сирової нафти і нафтопродуктів, а також видачі ліцензії на імпорт цих продуктів.

До структури Міністерства нафти входить чотири дочірні компанії, кожна з яких відповідає за певний напрям:

- Національна Іранська Нафтова компанія (National Iranian Oil Company (NIOC)) — веде розвідку і розробку нафтових і газових родовищ, займається переробкою і транспортуванням сировини і нафтопродуктів;
- Національна Іранська Газова компанія (National Iranian Gas Company (NIGC)) — займається видобутком, переробкою, транспортуванням та експортом газу;
- Національна Нафтохімічна компанія (National Petrochemical Company (NPC)) — займається вирішенням питань нафтохімічного виробництва;
- Національна Іранська Нафтопереробна і Збутова Компанія National Iranian Oil Refining & Distribution Company (NIORDC).

За наявності на території ІРІ величезних покладів нафти одним із головних напрямів його економічної політики з кінця 1980-х років стало стимулювання розвитку ненафтового експорту, що викликало стрімке зростання його обсягів від 300—400 млн дол. до 21,3 млрд дол. США (СВІ).

Товарна структура іранського експорту в Україну представлена продукцією сільського господарства (фініки, фісташки, інжир, виноград свіжий або сушений), корисними копалинами, продукцією хімічної промисловості, килимами, меблями, шкіряними виробами та ін. У свою чергу, структура українського експорту в Іран така: продукція металургій-

¹ Iran discovers new oil, gas fields // Tehran Times. — Feb. 7. — 2010.

ної галузі (прокат, труби, прутки, бруски, кутки, профілі) — 25,9 %; сільгосппродукція (зернові культури, жири та олії) — 49,0 %; енергетичні матеріали (нафта та продукти її перегонки) — 8,8 %; машини, механізми та устаткування для залізниці, гірничо-видобувної промисловості, обладнання для енергетичної галузі, частини літальних апаратів, продукція хімічної промисловості та ін. — близько 10 %.¹

Виходячи з ресурсного потенціалу України в аграрній сфері перспективним напрямом українського експорту в Іран може стати нарощування поставок групи зернових культур (насамперед пшениці, ячменю і кукурудзи), а також соняшникової олії. Так, в останні роки іранські споживачі дедалі більшою мірою надають перевагу соняшниковій олії, скорочуючи споживання соєвої. Зокрема, за оцінками приватних компаній, з 1,3 млн т щорічного споживання рослинних масел в Ірані більше половини припадає на соняшкову олію.

З цього приводу слід зазначити, що додатковим стимулом для нарощування поставок соняшникової олії з України може стати той факт, що починаючи з 2010 р. Іран докорінно реформує систему державного субсидування виробництва й імпорту олії й олійних культур, що призведе до суттєвого подорожчання продуктів харчування і відповідно зростання інтересу з боку основних імпортерів.

Протягом останніх років Україна значно поліпшила товарну структуру експортних поставок в Іран насамперед за рахунок нарощування частки високотехнологічної продукції. Йдеться про початок реалізації в республіці проекту з виробництва літака АН-140. Крім того, обнадійливим у контексті збільшення технологічного потенціалу українсько-іранського торговельного співробітництва є і проект постачання українською компанією «Зоря-Машпроект» газових турбін для іранських електростанцій. Іранською стороною контракту є інженерно-будівельна компанія «МАПНА», яка спеціа-

¹ <http://www.mfa.gov.ua/iran/ua/13015.htm>

лізується на проектуванні і будівництві електростанцій. Уже в серпні 2009 р. до Ірану було відправлено першу партію обладнання для електростанцій, а загальна вартість контрактів, укладених між українською і іранською сторонами у 2008 р., становить 172,5 млн євро.

Взаємодоповнюваність національних економік Ірану та України, відносна територіальна близькість, перспектива освоєння іранського ринку і виходу до південних транспортних мереж, роблять, безумовно, вигідним іранський напрям зовнішньоекономічних зв'язків як для державних компаній України, так і приватного підприємництва.

У даному аспекті своєрідним індикатором поглиблення українсько-іранської взаємодії в зазначених сферах стало посилення зацікавленості ділових кіл обох країн у взаємному спілкуванні та прискоренні динаміки економічної активності на ринках наших країн. Про це свідчить проведення спільних бізнес-форумів, конференцій, семінарів, відкриття у Києві Центру інформації з торгово-економічних питань.

Найбільш ефективне використання Іраном та Україною зовнішньоторговельного потенціалу двостороннього економічного співробітництва вимагає системної підтримки суб'єктів господарювання — торговельних партнерів двох країн через конкретні фінансово-економічні, організаційні, нормативно-правові та інші заходи.

Якщо характеризувати фінансово-економічні важелі щодо стимулювання міждержавної торгівлі, то, як показує світовий досвід, найбільшу дієвість серед них демонструють такі: фінансове сприяння держави національним експортерам через реалізацію механізмів кредитування експорту; страхування експортних кредитів від комерційних і політичних ризиків; надання урядами гарантій щодо залучення кредитних ресурсів в експортоорієнтовані виробництва та запровадження системи ефективного кредитування їх обігових коштів; державна підтримка експортерів промислової продукції, передусім тих галузей, в яких створені конкурентні переваги на міжнародному ринку, та ін.

Так, важливого значення у стимулюванні експортної діяльності іранських та українських товаровиробників повинно набути кредитування їх експортних операцій банківськими та іншими фінансовими установами. Необхідним в даному контексті є визначення пріоритетних галузей і товарних груп для здійснення державної фінансової підтримки експорту у формі субсидування (компенсації) процентної ставки за експортними кредитами. При цьому згідно з вимогами СОТ країни, що практикують державну фінансову підтримку експорту за допомогою прямих кредитів/фінансування, рефінансування або у формі часткової компенсації процентної ставки, повинні застосовувати ставки, які не будуть нижчими за відповідні комерційні процентні ставки (CIRR), що діють на міжнародному ринку. Оскільки на сьогодні CIRR за експортними кредитами становлять від 5,5 до 6,0 %, то за умов кредитування банками України вітчизняних експортерів під 10 % річних субсидування на рівні 4,0—4,5 % буде з позицій СОТ цілком припустимим.

З огляду на обмеженість фінансових ресурсів України та Ірану для забезпечення інтересів їхніх товаровиробників на зовнішніх ринках доцільною є активізація співробітництва між українськими та іранськими фінансовими інституціями, передусім банками, з метою залучення їх до фінансування виконання експортно-імпортних операцій між двома країнами.

При цьому важливим елементом реалізації фінансово-економічних важелів стимулювання українсько-іранської міждержавної торгівлі є запровадження прозорої системи звітності за програмами підтримки експортної діяльності національних суб'єктів господарювання, яка б включала показники руху коштів за програмами підтримки у розрізі видів підтримки, товарних груп і секторів економіки країн. Основними індикаторами оцінки ефективності програм з підтримки експорту повинні стати такі: щорічні темпи приросту експорту продукції держав; щорічні темпи приросту несировинного експорту; обсяги фактичного додаткового експорту, який не був би здійснений у разі відсутності дер-

жавної підтримки; обсяги експорту, на які поширюється державна підтримка; частка адміністративних витрат у загальному обсязі програм з підтримки експорту.

Необхідним заходом зі стимулювання експортної діяльності іранських та українських товаровиробників є створення системи спеціалізованих страхових компаній незалежно від форм власності для страхування ризиків як під час експорту та інших зовнішньоекономічних операцій (лізинг, оренда, консигнація), так і страхування іноземних кредитів та інвестицій за кордон.

Удосконалення системи державної фінансової підтримки іранських та українських суб'єктів господарювання дозволить активізувати їхнє інвестиційне співробітництво за конкретними проектами зі спільного виробництва конкурентоспроможної на світових ринках продукції; мобілізувати фінансові ресурси для освоєння нових технологій та проведення масштабної диверсифікації виробництва, суттєво розширити можливості з використання податкових важелів заохочення експортерів та ін.

Особливої важливості набуває і діяльність двох держав з удосконалення нормативно-правових умов забезпечення експортної експансії продукції національних товаровиробників на внутрішні ринки партнерів. До найбільш актуальних питань належать: гармонізація українсько-іранської законодавчої бази щодо зовнішньоекономічної діяльності; проведення інвентаризації нормативно-правової бази України й Ірану щодо стану виконання довготермінових угод про торговельно-економічне співробітництво; приведення у відповідність до законодавства обох країн у тарифному та нетарифному регулюванні та системах сертифікації і валютного регулювання та ін.

Проблема розвитку і реалізації експортного потенціалу України та Ірану на внутрішніх ринках один одного вимагає також докорінних змін організаційного забезпечення зовнішньоторговельної діяльності. Серед першочергових питань, які потребують свого вирішення, слід виокремити налагодження ефективної системи зовнішньоторговельної

інформації та інформаційно-консультативних служб у межах регіональних і закордонних представництв; покращення системи обміну господарською інформацією між іранськими та українськими суб'єктами господарювання; формування системи моніторингу економічної ситуації в двох країнах через створення «гарячої лінії» з економічних питань для їхніх компаній-експортерів; розвиток дієвої інфраструктури збуту товарів і послуг на ринках Ірану та України у відповідності до світових стандартів та ін.

На нашу думку, саме торговельно-економічні місії, які дозволяють збирати та обробляти інформацію про можливість закріплення іранських та українських продуцентів на окремих сегментах ринків зарубіжних країн, мають найбільший потенціал щодо підтримки просування їх товарів на зовнішні ринки. Таким чином, одним із найважливіших напрямів організаційного забезпечення українсько-іранського торговельного співробітництва є активізація суб'єктами господарювання двох країн виставкової та рекламної діяльності, розширення мережі торговельних представництв своїх підприємств за кордоном, а також комерційних та виставкових центрів; поглиблення досліджень товарних ринків, ринків збуту та конкурентного середовища для пошуку нових зовнішньоторговельних партнерів; удосконалення роботи торговельно-економічних місій та ін.

Крім того, необхідно ініціювати активну видавничу діяльність, фінансування публікацій матеріалів, каталогів, інформаційних бюлетенів для створення та функціонування публічної інформаційної системи, яка б давала нагальні, легкодоступні, інтерактивні відомості про підприємницькі структури Ірану та України та їхні експортні можливості та ін.

Важливим елементом надання національним експортерам України та Ірану інформаційно-методичної підтримки є державна фінансова підтримка їх участі у міжнародних виставках, ярмарках, проведення спеціалізованих промоційних акцій та інтеграція інтернет-ресурсів, які сприяють

поширенню інформації щодо товарних пропозицій українських та іранських компаній.

Названі вище заходи стимулювання торговельного співробітництва між Іраном та Україною дозволять значно підвищити його ефективність як важливої складової двосторонньої економічної взаємодії країн.

3.3. ПЕРЕДУМОВИ ТА РЕСУРС РОЗВИТКУ ІНВЕСТИЦІЙНО-ВИРОБНИЧОГО СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІРАНОМ

Розбудова міжнародного інвестиційно-виробничого співробітництва є одним із пріоритетних завдань зовнішньоекономічної політики України у контексті її інтеграції до системи світогосподарських зв'язків і перспектив подальшої транснаціоналізації національної економіки. За сучасних умов загострення конкурентної боротьби на глобалізованих ринках диверсифікація міжнародної співпраці держав у сфері виробництва та інвестування здатна активізувати відтворювальні механізми національних економічних систем, спрямувати їх у русло тісного і продуктивного цивілізаційного діалогу, що неодмінно сприятиме якісному економічному зростанню країн, нарощуванню їхньої міжнародної конкурентоспроможності.

Іранська економіка також дедалі більшою мірою інтегрується до світогосподарських структур через диверсифікацію міжнародних торговельних операцій і активної інвестиційної діяльності. При цьому Іран наполегливо захищає свої економічні інтереси. Про результативність обраної ним моделі взаємодії із зовнішнім світом свідчить, зокрема, поліпшення індикаторів його економічного розвитку. Так, за оцінками ЮНКТАД, у світовому рейтингу країн за показниками Індексів торгівлі і розвитку, які інтегрально оцінюють участь держав у світовій торгівлі та їхні досягнення у

сфері розвитку, у 2006 р. Іран посів 93 місце (порівняно з 102 позицією у 2005 р.)¹ завдяки динамічним позитивним зрушенням в інвестиційно-виробничій сфері.

У цьому зв'язку значні можливості у майбутньому має українсько-іранське співробітництво саме в інвестиційно-виробничій сфері, оскільки Іран, по-перше, володіє надвеликим промисловим, зокрема енергетичним, потенціалом, для задіяння якого необхідні належні техніко-технологічні і кадрові ресурси. По-друге, Іран має тривалий досвід зовнішньоекономічних відносин з Україною, підтримувати і розширювати які є пріоритетом обох держав. По-третє, величезні внутрішні ринки України та Ірану з переважанням попиту над пропозицією спонукають до розгортання широкомасштабної інвестиційної співпраці та поглиблення виробничої кооперації між ними.

І нарешті Іран та Україна досягли значних успіхів у розробці інноваційних технологій з електро- та газозварювання, освоєння космосу, біотехнологій, переробки сільськогосподарської продукції, виробництва лікарських засобів, будівельних матеріалів, побутових приладів і продуктів харчування і вже сьогодні можуть запропонувати один одному спільні проекти.

Крім того, розвиток виробничо-інвестиційної співпраці між Україною та Іраном відкриває широкі можливості для України у контексті диверсифікації зовнішніх джерел енергопостачання, які через високу енергомісткість української економіки є стратегічно значимими для економічної безпеки держави.

На сучасному етапі Україна та Іран беруть участь у реалізації 20 спільних широкомасштабних проектах — у галузях літакобудування, нафтової і газової промисловості, нафтохімії, у сфері поставок коксівного устаткування, виготовлення і ремонту газових компресорів та ін.

Таким чином, привабливість економічних потенціалів Ірану та України у розширенні міждержавного інвестиційно-виробничого співробітництва визначається не лише їх значними природними багатствами та вигідним геополітичним

¹ Developing Countries in International Trade 2007. Trade and Development Index. — New York and Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, United Nations, 2007. — P. 114.

розташуванням, а й процесами динамічної транснаціоналізації національних економік та формуванням позитивного інвестиційного іміджу країн для іноземних інвесторів.

Що стосується Ірану, то за останні роки зросла зацікавленість іноземних інвесторів до його металургійного комплексу, підтвердженням чого є диверсифікація господарської діяльності металургійних підприємств країни та стрімке зростання їх прибутковості. Цьому сприяє і природний фактор, адже Іран багатий на різноманітні рудні копалини — залізу, марганцеву, мідну, хромову, свинцево-цинкову.

У 2009 р. у промислову кооперацію з Іраном активно включилась українська група компаній «Донецьксталь», яка вважає Іран своїм стабільним діловим партнером, а Близький Схід над перспективним регіоном. До даної групи входять «Донецьксталь-метзавод», Донецький меткомбінат, Ясиноватський коксохімічний завод, «Макіївкокс», шахта «Червоноармійська-Західна №1», філіал «Збагачувальна фабрика» ЗАТ «Донецьксталь», «Донецький електротехнічний завод», «Юригинський машинобудівний завод» (Російська Федерація) і «Tmachinery S» (Чехія).

Дана компанія у боротьбі з конкурентами з Єгипту, Китаю, Росії та Колумбії виграла тендер на регулярні поставки коксу іранській компанії «Esfahan Steel» завдяки високій якості продукції та найбільш прийнятній ціні. Тільки за жовтень-листопад 2009 р. було відвантажено 160 тис. т коксу, а в 2010 р. — 400 тис. т.

Уже зараз у кількох провінціях країни, зокрема у Хормозган, швидкими темпами провадиться будівництво потужних енергомістких підприємств, таких як алюмінієвий комбінат «Хормозал» із проектною потужністю 147 тис. т алюмінію на рік. Попередня вартість проекту оцінюється у 800 млн дол. США щороку. Передбачається, що ця провінція у майбутньому лише нарощуватиме економічний потенціал у сфері виробництва, для підтримки якого будуть затребувані значні інвестиційні ресурси.

Загальна кількість офіційних інвестиційних пропозицій Ірану, у тому числі орієнтованих на зовнішніх інвесторів, що за-

фіксовано у документах профільної іранської інституції з регулювання та координації іноземних інвестицій — Організації з інвестицій, економічного і технічного сприяння (ОІЕТС), становить нині понад 400 позицій, вартість яких в окремих випадках оцінюється у сотні мільйонів доларів США.

Таблиця 3.10

ПЕРЕЛІК СТРАТЕГІЧНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОПОЗИЦІЙ ІРАНУ¹

Проект	Місце розташування	Продукт виробництва	Щорічна потужність	Необхідні інвестиції	
				загальна вартість, млн дол. США	частка іноземних інвесторів, %
Виробництво алюмінію	Сарахська спеціальна економічна зона	Алюміній у зливках	150 тис. т	800	63
Виробництво целюлози	Провінція Західний Азербайджан	Целюлоза	3500 т	600	100
Виробництво цементу	Провінція Марказі	Цемент	1,8 млн т	250	80
	Провінція Керман		3200 т/добу	135	33
	Провінція Фарс		2,16 млн т	380	18
Виробництво сталі	Провінція Чармахал	Сталевий прокат	600 тис. т	150	60
Виробництво скла різних видів	Провінція Заньян	Скло	250 тис. т	100	20
Побудова енергетичного підприємства	Провінція Заньян	Електрична енергія	4200 ГВ/год	220	77
Будівництво комерційного центру	Провінція Заньян	Комерційні об'єкти	532 од.	200	90
Будівництво туристичного комплексу	Провінція Заньян	Туристичні об'єкти	532 од.	202	90

¹ Складено за даними: List of Investment Opportunities in the Islamic Republic of Iran — Organization For Investment, Economic & Technical Assistance of Iran.

Як свідчать дані, наведені у табл. 3.10, найпривабливішими інвестиційними пропозиціями є проекти з організації виробництва алюмінію у Сарахській спеціальній економічній зоні; целюлози у провінції Західний Азербайджан; цементу у провінціях Марказі, Керман, Фарс. Загалом сума необхідних інвестицій в економіку Ірану на сучасному етапі розвитку оцінюється у мільярди доларів.

Особлива потреба в інвестиціях відчувається у галузях промислового та агропромислового виробництва, зокрема, у металургійному комплексі, машино-, судно- та автомобілебудуванні, транспорті, будівництві, енергетиці (побудова електростанцій на основі альтернативних джерел енергії — термальної, вітрової у провінції Східний Азербайджан), харчовій промисловості, сільському господарстві.

Так, промислова група «Іран Ходро» на сьогодні є найбільшим автомобілебудівним підприємством Ірану у Близькосхідному регіоні, про що свідчить частка у понад 70 % внутрішнього ринку автомобілів і запасних частин, 24 місце у рейтингу 100 найбільших корпорацій ісламського світу та 6 місце серед найбільших ненафтових корпорацій ісламського регіону.

Промислова група «Іран Ходро» — підприємство, що здійснює повний цикл виробництва легкових автомобілів, автобусів, мікроавтобусів, вантажних автомобілів і спецтехніки. Продукція компанії відповідає найсучаснішим стандартам якості, що підтверджується сертифікатами Міжнародної організації з стандартизації ISO-9001.

Внутрішня організаційна структура групи «Іран Ходро» включає такі виробничі підрозділи:

- «Іран Ходро Дизель» — компанія з виробництва вантажних автомобілів і автобусів;
- «Сапко» — компанія, що спеціалізується на поставках машинокомплектів і запчастин для виробництва;
- «Ісако» — компанія, яка займається забезпеченням запасними частинами і післяпродажним обслуговуванням;
- «Там» — компанія, що спеціалізується на розробках і впровадженні нових виробничих ліній і технологічних процесів;
- інформаційний центр «ІКСО» та інші підрозділи.

За останній період група «Іран Ходро» налагодила ефективну виробничу кооперацію з підприємствами на пострадянському просторі, зокрема з автомобільним заводом «Azsamand» в Азербайджані, який виробляє легкові автомобілі «Samand» і «Peugeot», вантажівки і автобуси за ліцензією «Mercedes-Benz». Результатом цього широкомасштабного проекту є серійне виробництво легкових автомобілів на дизельному паливі.

Ще одним прикладом національної гордості Ірану є нещодавно відкритий автомобілебудівний завод у м. Кашан загальною проектною вартістю у 350 млн дол. США та щорічною виробничою потужністю 150 тис. автомобілів. Цей промисловий об'єкт вже створив понад 4 тис. нових робочих місць і має великий експортний потенціал.

Оскільки в Україні, як зазначалось, існує високий попит на легкові та вантажні автомобілі, то це може стимулювати до створення спільного українсько-іранського заводу з виробництва різних марок і модифікацій автомобілів на території України.

Як для Ірану, так і для України актуальною залишається проблема модернізації та розвитку залізничного транспорту, зростання ролі якого обумовлено його економічністю та екологічністю. В Ірані на загальнодержавному рівні цьому питанню приділяється вагоме значення. Так, в країні функціонує компанія «Вагон Парс», яка володіє технічними й інфраструктурними можливостями для щорічного виробництва 1,2 тис. багатоцільових магістральних локомотивів, пасажирських і вантажних вагонів, залізничних платформ і цистерн. Крім того, на заводі щорічно ремонтуються 2,5 тис. вагонів.

Це перша в країні компанія, що не лише повністю забезпечує потреби залізничного транспорту Ірану, але й експортує значну кількість вагонів і широкий спектр інженерно-технічних послуг до інших країн. Споживачами продукції компанії на сьогодні є Китай, Куба та ін.

Україна також має багатий досвід міжнародної виробничої кооперації у цій сфері з підприємствами Російської Федерації, Великобританії, Німеччини, Латвії. Отже, наявні всі

передумови для налагодження партнерського співробітництва між іранськими та українськими підприємствами з поставок комплектувальних деталей і виробів виробничого призначення, реалізації дизайнерських проектів і спільного виробництва вентиляційного обладнання та ін.

І перші кроки у цьому напрямі вже зроблено. Зокрема, з 2008 р. українське підприємств «Зоря-Машпроект» за контрактом з іранським підприємством «Марпа» здійснює постачання до Ірану турбокомпресорів та агрегатів з двигунами ДУ-80 і ДУ-80Л. З метою забезпечення стабільного виконання всього портфеля замовлень «Зоря-Машпроект» розпочало впровадження масштабної програми оновлення обладнання, на що виділено 50 млн грн у 2009 р. і 96 млн у 2010 р.

Одним з перспективних напрямів українсько-іранського співробітництва в економічній сфері є виробниче кооперування у суднобудівній галузі, адже загальновідомим фактом останніх років стало зміщення центру світової морської індустрії до Азійського регіону. Причому це стосується не тільки суднобудування, але й світового судноходства, контейнеризації морської торгівлі, постачань екіпажів на судна та ін.

Тут Іран має також значні здобутки. 2008 року стартувала програма щодо реформування та модернізації національного торговельного флоту, метою якої є збільшення потужностей у вантажопідйомності найбільших вітчизняних судноходних компаній «Irisl» та «Nits» з 9,25 до 12 млн т. Цей проект реалізується за активного сприяння з боку норвезької групи компаній «Акер».

У цьому напрямі й Україна має ваговий потенціал з нарощування співробітництва з іранської стороною у цій сфері. По-перше, українське суднобудування володіє нині відносно дешевою і кваліфікованою робочою силою, а також значними суднобудівними потужностями. Крім того, Україна виробляє багато власної сталі, необхідної для суднобудування, що надає шанс для виживання цілої галузі у випадку

об'єднання із західними та східними суднобудівельними компаніями.

По-друге, хоча в Україні за останнє десятиліття скоротився власний морський торговельний флот, однак залишилась розгалужена мережа вищих і середніх навчальних закладів у сфері морської справи, що відкриває широкі перспективи експорту кваліфікованих кадрів на світовий торговельний флот. Вже сьогодні українські капітани очолюють екіпажі багатьох зарубіжних супербалкерів вантажопідйомністю понад 180 тис. т, а загалом на кораблях світового морського флоту щорічно працює 14 тис. українських офіцерів та 20 тис. рядових.

Багато інвестиційних проектів в Ірані стосуються розбудови рекреаційного комплексу країни — будівництва туристичних, готельних комплексів у провінціях Заньян, Гашсаран.

Потребують значних капіталовкладень й інформаційно-комунікаційні сектори економіки, адже Іран сьогодні активно їх розвиває. Так, на будівництво і розбудову університету інформаційно-комунікаційних технологій у провінції Ісфахан виділено 10 млн дол. США, з яких 40 % — зовнішнє фінансування.

Отже, в Ірані наявні численні сприятливі умови для ефективного розміщення капіталовкладень у різноманітні напрями господарської діяльності, які спроможні задовольнити економічні інтереси багатьох суб'єктів господарювання як іранських, так і зарубіжних.

Особливою мірою актуалізується українсько-іранська інвестиційно-виробнича співпраця у сучасних умовах глобальної фінансової кризи і загострення світової економічної рецесії, адже і Україна, і Іран шукають нові платоспроможні ринки збуту для своєї продукції.

Велике значення для залучення іноземних інвестицій в економіку Ірану мають створені на його території вільні економічні зони, в яких запроваджено більш ліберальний і привабливий режим для функціонування іноземного капіталу. На відміну від основної території Ірану режим вільних

економічних зон дозволяє створити виробничі компанії із 100 %-м іноземним капіталом.

Чинним іранським законодавством передбачено три типи вільних економічних зон — вільні економічні зони (ВЕЗ), особливі торговельні зони (ОТЗ) та особливі економічні зони (ОЕЗ).

Комплексне законодавство звільняє ці зони від рестриктивних норм і стимулює їх діяльність за допомогою пільг, таких як: звільнення від обов'язкових податків на доходи корпорації протягом 15 років, мінімальні мита й обмеження на переміщення капіталу, зняття ліміту на іноземні інвестиції і гарантований захист від націоналізації. Основна різниця між вільними і спеціальними зонами полягає в тому, що для перших існує порядок звільнення від податків на прибуток суб'єктів зони терміном на 15 років, тоді як другі мають пільги з експорту, імпорту та податку на комерційний прибуток (ПДВ). На сьогодні (2010) в Ірані існує 6 вільних торговельно-економічних зон: острова Кіш і Кешм, порти Чабахар і Анзалі, а також Арас і Арванд. Крім того, функціонує 16 спеціальних економічних зон і ще 23 зони планується відкрити найближчим часом, а також 17 технологічних парків, кількість яких збільшиться до 50—60 до кінця 2015 р.¹

Особливо значимими показниками залучення зарубіжних інвестицій характеризуються ВЕЗ Кіш і Кешм, які розташовані на однойменних островах у Перській затоці. Зокрема, така інтенсифікація інвестиційної активності у вільній економічній зоні Кіш стала можливою завдяки лібералізації економічної діяльності суб'єктів господарювання на території острова, наданням особливих привілеїв, якщо ті інвестують свої кошти в економіку регіону. До таких особливих пільг належать:

- звільнення від оподаткування ліцензованої економічної діяльності на термін до 15 років;

¹ Сейфоллахі М. Іран — Ваш бізнес-партнер. — К.: ООО «ДКС центр», 2011. — 192 с.

- створення приватних банків і страхових компаній у формі відкритих і закритих акціонерних компаній із залученням іноземного капіталу;
- безвізовий в'їзд іноземних громадян на територію вільної економічної зони;
- повне гарантування прав власності іноземним громадянам;
- повний захист і гарантії для іноземних капіталовкладень;
- можливість здійснення капіталовкладень без будь-яких обмежень у ліцензовану економічну діяльність;
- вільний трансфер іноземної валюти в інші вільні економічні зони Ірану чи інші країни;
- гнучка грошова і банківська системи;
- забезпечення державними або приватними банками, а також страховими компаніями повних та ефективних послуг у короткий термін;
- вільні купівля-продаж іноземної валюти відповідно до курсів валют Центрального банку Ірану;
- відсутність обкладання митом і податками сировини та машинного обладнання, які ввозяться з метою забезпечення процесів виробництва й обробки продукції на території ВЕЗ;
- спрощена процедура реєстрації компаній, промислових фірм, культурних інститутів та інтелектуальної власності;
- вільне експортування товарів, вироблених на території вільної економічної зони;
- продаж та оренда землі для громадян Ірану та оренда для іноземних громадян.

Сприятливий інвестиційний клімат, створений у вільній економічній зоні Кіш, дав змогу вже залучити понад 50 млрд дол. США від французьких, японських, південнокорейських, китайських та італійських компаній, а в найближчі роки планується довести цей показник до 200 млрд дол. США

Ще одним яскравим прикладом ефективного функціонування вільних економічних зон в Ірані є порт Ензелі на узбережжі Каспійського моря, де ще у 2003 р. було засновано спеціальну економічну зону (СЕЗ). На територію СЕЗ Ензелі

дозволяється ввозити без сплати мита і зборів товари, призначені на експорт. Уже зараз у цей порт активно інвестують різні компанії з Німеччини, Китаю, Південної Кореї, Японії, Азербайджану та інших країн.

Такі режими сприяння внутрішнім і зовнішнім інвестиціям діють і в інших вільних економічних зонах Ірану, а це дозволяє ефективно залучати необхідний капітал для розбудови їхньої інфраструктури, стимулювати промислове виробництво, розвиток сфери послуг.

Що стосується України, то сьогодні на її території спеціальні економічні зони функціонують у дев'яти регіонах зі спеціальним режимом інвестиційної діяльності, зокрема, в Автономній Республіці Крим у 7 районах, в Донецькій області у 22 містах і 5 районах, у Волинській області — у 3 містах і 9 районах, в Закарпатській і Луганській областях — у 6 містах і 3 районах, у Чернігівській області — у 7 районах, а також СЕЗ у містах Шостка і Харків. Найвідоміші серед них — «Донецьк», «Славутич», «Курорттополіс Трускавець», «Яворів», «Миколаїв», «Азов», «Закарпаття», «Інтерпорт Ковель», «Рені», «Порто-Франко» Одеського морського торговельного порту, «Порт Крим», а також Південнокримська експериментальна зона «Сиваш».

За увесь період функціонування в Україні спеціальних економічних зон загальний обсяг спецрежимів внутрішніх та зовнішніх інвестицій, що використали суб'єкти господарювання, становив 9,8 млрд грн за обсягу наданих податкових пільг 8,4 млрд грн. При цьому найбільші розміру інвестицій було вкладено у Донецький регіон — 53,7 %, лише чверть із них — іноземні, решта пов'язані з реінвестуванням прибутку вітчизняними підприємствами¹.

Згідно з чинним законодавством в Україні можуть створюватись два види спеціальних економічних зон. Перший включає СЕЗ з чітко визначеною спеціалізацією, які відкриваються на базі портів та у прикордонних регіонах з метою

¹ Фаріон М., Вергелес Т. особливості та перспективи діяльності спеціальних економічних зон в Україні // Економічний аналіз. — 2010. — Вип. 5. — С. 372.

пожвавлення економічної діяльності та збільшення обсягу легально ввезених вантажів за рахунок спрощення митних процедур у межах чітко відокремленої території, до яких належать, зокрема, «Азов», «Порт Крим» у Керчі, «Порто-франко», «Закарпаття» та «Інтерпорт Ковель».

Другий тип — це економічні зони, які створюються у депресивних регіонах з метою вирівнювання регіональних диспропорцій економічного розвитку: «Славутич», «Яворів», «Миколаїв». При цьому стандартний набір пільг, які надаються суб'єктам господарювання включає часткове звільнення від сплати податку на прибуток, мита і ПДВ, у ряді випадків — пільговий режим сплати податку на землю або державні гарантії захисту інвестицій. Крім того, уряд встановлює перелік імпортованих сировини, матеріалів, устаткування чи обладнання, які можна ввозити для реалізації інвестиційних проектів на пільгових умовах.

На жаль, на відміну від активної співпраці у виробничій сфері, в останні роки з України до Ірану прямих інвестицій не надходило. Отже, досвід ефективного функціонування іранських вільних економічних зон має зацікавити українських інвесторів.

Розпочата в Ірані з 1990-х років лібералізація і модернізація економіки, зростання приватного підприємництва і загальна інтенсифікація транснаціоналізаційних процесів відкрили нові можливості українсько-іранського виробничого співробітництва. Йдеться насамперед про його диверсифікацію і нарощування масштабів, а також прагнення обох країн гармонізувати національні економічні інтереси. Як результат — основною формою такої діяльності стало виконання на підрядній основі великих виробничих проектів, зокрема, у сфері високотехнологічних та капіталомістких виробництв.

Так, 31 жовтня 2008 р. було підписано українсько-іранський п'ятисторонній Меморандум між «НЕСА», АНТК імені Антонова, «Авіантом», ХГАПП і «Мотор Січ», який визначив порядок підготовки контракту на ліцензійне виробництво в Ірані літака Ан-148. Згідно з документом Іран за-

цікавлений закупити і виробити у кооперації з українськими та російськими підприємствами 50 літаків цієї моделі¹.

Меморандум передбачає також продовження і розширення українсько-іранського співробітництва по Ан-140, у тому числі одержання іранською стороною нових модифікацій літака для потреб власних авіаперевізників, а також придбання/виготовлення 20 од. літаків даної моделі, призначених для митної служби з метою патрулювання кордонів країни. У майбутньому на базі цього літака планується також налагодити серійне виробництво військово-транспортних і протичовневих літаків.

За проектом Іран випускає 30 % вузлів до літаків, тоді як решта 70 % повинні надходити у готовому вигляді з України. Проте Іран на сьогодні зацікавлений не стільки в поставці українських АНів, скільки в імпорті авіабудівельних технологій — від виробництва високотехнологічних комплектувальних до запозичення культури виробництва, навичок робітників і знань інженерів, оскільки країна повною мірою усвідомлює потребу у переведенні цивільної авіації на нові й економічні літаки.

Початку реалізації даного проекту передувала тривала підготовча робота. Так, контракт щодо спільного проектування, передання технології та виробництва літака АН-140 було підписано ще у грудні 1995 р. після перемоги в міжнародному тендері між фірмами АНТК імені Антонова (м. Київ), ХГАПП (м. Харків) та «HESA» (м. Ісфахан). На потужностях підприємства в м. Ісфахан, які за проектом розраховані на збирання 12 машин щороку, з українських комплектуючих зібрано серійні ІгАн-140. Конструювання першого літака завершилось у жовтні 2000 р., а у лютому 2001 р. розпочались випробування. Від 2006 р., коли іранський Центробанк виділив 56 млн дол. США на придбання українських комплектувальних, підприємство вийшло на

¹ Кукса В. Іран і Україна допомагають одне одному злетіти. Літаки «Антонов» стали зірками авіасалону в Перській затоці // Дзеркало тижня. — № 42 (721) 8 — 14 листопада 2008. — <http://www.dt.ua/2000/2250/64602/>.

проектну потужність. Саме за рахунок даного проекту Іран планує суттєво модернізувати свій авіаційний парк.

У жовтні 2010 р. на виставці «Аеросвіт-21» було продовжено співробітництво і підписаний контракт на купівлю 18 пасажирських літаків Ан-158. На першому етапі іранська сторона планує взяти у лізинг два літаки, надалі передбачають організацію виробництва цієї техніки в Ірані. У рамках проекту заплановано зібрати 60 лайнерів.

Привертає увагу і наполегливий інтерес іранської компанії «HESA» до можливих військових модифікацій Ан-140 і Ан-148 і особливо — до імпорту авіабудівних технологій. Слід також урахувати, що на іранському авіаринку Україні доведеться конкурувати не тільки із західними компаніями (сьогодні діяльність компаній перебуває під пильним державним контролем), а й із російськими авіабудівниками, зокрема, з постачання до Ірану літаків Ту-204 і технологій їх виробництва.

Оскільки потенційний обсяг ринку літаків цього класу в Ірані оцінюється у понад 1 млрд дол. США, то укладення великомасштабного міждержавного контракту в авіаційній сфері дасть потужний імпульс на поглиблення співробітництва між українськими та іранськими авіабудівниками.

Серед інших прикладів ефективної міжнародної виробничої кооперації між Україною та Іраном можна навести співпрацю у галузі виробництва авіаційних двигунів між компанією «Мотор-Січ» і Компанією авіаційної промисловості Ірану; виготовлення і ремонту в Ірані газових компресорів; передачу українською компанією «Полтава гелікоптер» Ірану технології виробництва легких вертольотів «АК 1-3».

Оскільки міждержавне виробничо-інвестиційне співробітництво передбачає налагодження стратегічних та довготривалих зв'язків між країнами, то ця форма співпраці може вийти на якісно новий рівень розвитку лише за умови взаємної глибокої довіри, з урахуванням національних інтересів країн та поваги до культурних і духовних цінностей, які сповідують українська та іранська нації.

Важливою умовою налагодження ефективного інвестиційно-виробничого співробітництва між Україною та Іраном є його нормативно-інституційне забезпечення як на національному, так і наднаціональному рівнях, адже лише за допомогою законодавчих норм і правил можна вибудувати чіткі рамкові умови для ефективної взаємодії влади і бізнесу обох країн, прогнозувати її динаміку на майбутнє та очікувати на продуктивні результати від співпраці.

Як відмічалось вище, і в Україні, і в Ірані на сьогодні вже створено ефективне національне законодавство, яке регулює міжнародну інвестиційну діяльність. Чинна в обох країнах законодавча система спрямована, з одного боку, на стимулювання іноземного інвестування національних економік, а з другого — на захист національних інтересів.

На сучасному етапі взаємовідносин України та Ірану зовнішньоекономічна співпраця країн у галузі інвестицій та виробництва регламентуються чинними положеннями укладеного між державами Договору про основи взаємовідносин і принципи співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран (Договір ратифіковано Законом № 801-IV від 15.05.03).

Згідно з цим документом, організована та функціонує спільна Міжурядова українсько-іранська комісія з економічного і торговельного співробітництва, яка й уповноважена організувати та розбудовувати міждержавне інвестиційно-виробниче співробітництво. Зокрема, статтею 4 Договору декларується пріоритетність довгострокових взаємовідносин з метою реалізації спільних проектів у сферах енергетики, включаючи будівництво, реконструкцію і експлуатацію енергетичних об'єктів, науки і технологій, транспорту, промисловості, у тому числі у галузі літакобудування. Ці положення були конкретизовані у Програмі реалізації напрямів торговельно-економічного співробітництва між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран на 2003—2007 рр.

Важливий крок до подальшої розбудови двосторонньої інвестиційно-виробничої співпраці між Україною та Іраном

було зроблено у 2007 р., коли обидві сторони задекларували і підписали Меморандум про взаєморозуміння між Державним комітетом України з питань технічного регулювання та споживчої політики та Інститутом стандартів і промислових досліджень Ірану про співробітництво у сфері стандартизації, метрології, оцінки відповідності й управління якістю. Цей документ визначає механізм усунення технічних бар'єрів у торговельних і економічних відносинах, а також передбачає подальший розвиток співробітництва у галузі стандартизації, метрології, оцінки відповідності і управління якістю виходячи з принципів та норм, прийнятих міжнародними організаціями.

В Ісламській Республіці Іран повноваження з регулювання сфери іноземного інвестування делеговані Міністерству економіки і фінансів, Організації з інвестицій, економічного і технічного сприяння (ОІЕТС) та Комітету із залучення і захисту іноземних інвестицій (КЗЗІІ), кожен з яких наділений певними функціями. Так, діяльність ОІЕТС формується на засадах тісного співробітництва з основними міністерствами та відомствами економічного блоку, від яких офіційно призначається повноважний представник. За визначенням ОІЕТС, пріоритетні капіталовкладеннями у країну є такі, що спрямовані на розвиток промислового та сільськогосподарського експортоорієнтованого виробництва з метою зростання національного доходу, збільшення надходжень іноземної валюти, доходів державного бюджету та ін.

Вкладення іноземним інвестором капіталу у нове чи існуюче підприємство в Ірані можливе лише після одержання суб'єктом інвестування належного дозволу (ліцензії) на здійснення інвестицій. Процедура одержання дозволу складається з кількох стадій і на першому етапі передбачає детальне вивчення проекту та перевірку документації Організацією з інвестицій, економічного і технічного сприяння. Протягом 45 днів ОІЕТС готує детальний висновок для КЗЗІІ, який у разі позитивного рішення за згодою з Міністерством економіки і фінансів оформлює ухвалу на дозвіл

провадження інвестиційної діяльності. Одержання дозволу означає, що інвестор перебуває під захистом Закону про залучення іноземних інвестицій.

Для надання допомоги у проходженні всіх формальних процедур, а також надання консультаційних та інформаційних послуг при ОІЕТС функціонує Центр з надання послуг іноземним інвесторам.

У питаннях правового захисту іноземних інвестицій закон передбачає рівні права для іноземного і національного капіталів. При цьому рівною мірою захищається як капітал у товарній формі (машини і обладнання), так і в грошовій (кредити, фінансові послуги). Важливою гарантією захисту прав іноземних інвесторів є положення закону про те, що у випадку, якщо діяльність іноземного інвестора буде призупинена в результаті вступу в дію нових законів (або підзаконних актів), іранський уряд зобов'язується компенсувати інвестору всі понесені збитки.

У 2009 р. урядом Ірану було затверджено інструкцію щодо порядку реєстрації іноземних банків. Відкриття філій іноземних банків дозволить створити передумови для подальшого розширення співробітництва у банківському секторі та поліпшити інвестиційний клімат в країні. Крім того, в частині вдосконалення і модернізації правової бази Ірану слід відзначити прийняття нової редакції закону про сукупний податок, змін до законів про оподаткування, торгівлю, державний аудит і митницю. Тож іноземні інвестори отримали доволі вагомні гарантії для успішного ведення бізнесу в цій державі.

Ліберальними є й іранські норми на вивезення іноземного капіталу, що значною мірою сприяє забезпеченню його ліквідності. Компанії, які інвестували кошти у виробництво товарів на експорт, автоматично дістають право на здійснення цього виду діяльності. Загалом модернізація законодавчого забезпечення іноземного інвестування в Ірані орієнтована передусім на активізацію інвестиційних процесів в країні, задоволення потреб іранської економіки щодо ефективнішо-

го використання її потенціалу, промислового розвитку, оновлення техніко-технологічного рівня.

Особливе значення для Ірану та підвищена увага з боку уряду країни надається залученню інвестицій за так званим принципом *buy-back*, тобто на умовах повернення інвестованих засобів продукцією підприємства, у будівництво якого було зроблено фінансові вкладення. Інвестиції на таких засадах Ірану вдається залучати передусім до нафтової та газової промисловості. При цьому основними вкладниками до економіки Ірану на умовах «*buy-back*» є французькі, італійські та норвезькі компанії.

Серед інших поширених схем укладання інвестиційних договорів є «*build-operate-transfer*» (будівництво—експлуатація—передача) — вкладення капіталу з подальшим його перепродажем. У цьому разі права власності на вкладений капітал зберігаються за іноземною компанією до моменту його повної амортизації. При цьому окупність інвестиційного проекту та його прибутковість залежать виключно від результатів економічної діяльності відповідного суб'єкта інвестиційної діяльності, який на власний розсуд, без додаткових гарантій уряду, банків чи державних компаній використовує інвестований капітал.

Роль каталізатора міждержавних інвестиційно-виробничих відносин можуть відіграти і міжрегіональні угоди, спрямовані на налагодження прямих економічних зв'язків на рівні регіонів України та Ірану. Подібні угоди вже укладено між Харківською областю та провінцією Ісфахан, внаслідок дії якої досягнуті певні позитивні результати.

Прикладом міждержавного регулювання відносин в економічній сфері є Спільний протокол тристоронньої наради з питань торгово-економічного й інвестиційного співробітництва між Україною, Ісламською Республікою Іран і Туркменістаном (від 10.09.95), яким було передбачено створення українсько-ірансько-туркменського міжурядового Комітету з координації торгово-економічного й інвести-

ційного співробітництва. До його повноважень увійшли розвиток торговельно-економічного та інвестиційного співробітництва, а також контроль за ходом реалізації тристоронніх домовленостей у даній сфері. При цьому наголошувалося на необхідності взаємної підтримки виробничої інтеграції національних економік, інвестиційних ініціативах державного і недержавного секторів у створенні спільних підприємств у виробництві, будівництві, торгівлі тощо.

Що стосується наднаціонального регуляторного механізму інвестиційних процесів, то його ключовою ланкою є членство країн в Агентстві з міжнародних інвестиційних гарантій (MIGA) Світового банку, яке відображає довіру до країни з боку іноземних інвесторів.

Обидві країни, будучи членами цієї організації, беруть на себе зобов'язання гарантувати іноземним суб'єктам інвестування ризику, пов'язані з інвестиційною діяльністю на своїй території (введення владою обмежень, експропріація власності, порушення умов контрактів, політичні ризики, громадянські заворушення та ін.). Те саме стосується і можливих ризиків у ході зарубіжного інвестування обох країн.

Доречно згадати, що ще 1997 року Верховною Радою України була ратифікована Угода між Урядом України та Урядом Ісламської Республіки Іран про взаємне сприяння та захист інвестицій, яка передбачала, по-перше, формування сприятливих умов для здійснення взаємних інвестицій; по-друге, повний їх законний захист і безпеку на території країн; по-третє, надання інвестиціям і доходам інвесторів режиму, що поширюється на всіх країн-партнерів.

Положеннями угоди встановлюються порядок компенсації за втрати інвестицій (через війну, збройний конфлікт, надзвичайний стан, державний переворот, повстання, заколот або інші подібні події), експропріації і компенсації інвестованих засобів, гарантії переказу платежів, які стосуються інвестицій у вільноконвертованій валюті та без будь-яких

обмежень і необґрунтованої затримки, механізми вирішення інвестиційних спорів.

Крім інституційного механізму важливу роль в економічному співробітництві відіграє фінансовий механізм стимулювання інвестиційно-виробничої співпраці, оскільки будь-який вид продуктивної діяльності не може в наш час здійснюватись без кредитного обслуговування, ведення поточних операцій суб'єктів господарювання та їх міжнародного розрахункового обслуговування. Цю функцію, як правило, виконують банки, діяльність яких в Ірані має свою специфіку.

По-перше, іранські банки є невід'ємною частиною ісламської фінансової системи. Таким чином, їх функцією, з одного боку, є мобілізація фінансових ресурсів, що притаманно банкам в усьому світі як таким, а з другого — ісламські банки, на відміну від західних, ведуть діяльність у країнах з низьким рівнем доходів населення, а тому при роботі з клієнтами вони користуються не лише економічними стимулами, але й соціально-виховними, закликаючи населення до раціональної економічної поведінки.

Крім того, особлива увага з боку ісламських банків приділяється фізичним особам та суб'єктам малого і середнього бізнесу, оскільки саме вони найбільш поширені в мусульманських країнах.

По-друге, ісламські банки активно займаються інвестиційною діяльністю, однак, на відміну від західних комерційних банків, значно меншу частину активів розміщують в цінних паперах, а тому їх діяльність практично не має спекулятивного характеру. Інвестиційна логіка ісламського банку полягає у нарощуванні суспільної, а не особистої вигоди. З цієї причини більшість кредитів ісламських банків є довготерміновими і надаються на принципах дольової участі (*equity finance*). За таких умов дохід по вкладах залежить від результатів діяльності реального сектору економіки, тобто компаній, яким банк надав кредити. Отже, позитивна динаміка національного економічного роз-

витку формує сприятливий інвестиційний клімат в країні та забезпечує ефективний розподіл фінансових ресурсів на користь найприбутковіших галузей економіки.

По-третє, з метою зменшення фінансових ризиків ісламські банки накопичують детальну і достовірну інформацію про клієнтів. Це забезпечує прозорість банківських операцій та формує атмосферу довіри населення до банківської системи загалом.

Таким чином, з огляду на певні конкурентні переваги ісламських банків, які до того ж значно меншою мірою зазнають впливу глобальної фінансової кон'юнктури, створюються сприятливі передумови для відкриття в Україні філіалів іранських банків, послугами яких можуть користуватись як представники іранського бізнесу, так і українські клієнти.

3.4. НАПРЯМИ ВЗАЄМОДІЇ ІРАНУ ТА УКРАЇНИ У ГУМАНІТАРНІЙ СФЕРІ

Розбудова в Україні та Ірані громадянського суспільства та ефективної держави, здатної сповна задовольняти матеріальні і нематеріальні потреби кожної людини і громадянина, тісно пов'язана з актуальними питаннями повноцінного функціонування духовної сфери, яка слугує визначальним фактором гуманізації соціуму. Прикметним є той факт, що з поглибленням глобалізації як домінуючої тенденції розвитку сучасних міжнародних відносин, гуманітарні чинники набувають більшого значення як у національній, так і світовій політиці.

Системна розбудова міжнародних гуманітарних зв'язків України та Ірану являє собою ефективний метод їх інтегрування до світової спільноти, який водночас з інтернаціоналізацією виробництва та капіталу спроможний продуктивно доповнювати потенціал взаємовигідної співпраці країн у динамічних умовах глобальних трансформацій. Розвиваючи

міжнаціональні соціальні комунікації на принципах толерантності і справедливості, держави отримують широкі можливості для нарощування міжнародного соціального капіталу як найвищого вияву взаємоповаги і довіри народів один до одного з метою вирішення спільних чи загальносвітових проблем і суперечностей.

І це не випадково, адже сьогодні практично неможливим є забезпечення високих темпів національного економічного зростання без налагодження тісних міжнародних контактів у міжособистісному спілкуванні, обміну у галузях освіти, науки, охорони здоров'я та туризму, які становлять цілісний взаємодоповнюваний комплекс гуманітарної сфери.

За існуючими дефініціями, визначальною ознакою цих галузей, які виступають мірилом цивілізаційного прогресу та розвитку суспільства, є те, що вони не виробляють жодного матеріального продукту, оскільки кінцевим результатом їхньої діяльності є послуги, вкрай необхідні для духовного, освітнього, культурного, інформаційного та фізичного вдосконалення кожної людини. Тож тісна співпраця України з Іраном у гуманітарній сфері, нарівні з економічною, може значно сприяти прискоренню їх інноваційного поступу, взаємозбагаченню культурними та духовними цінностями, а також стає визначальним фактором суспільного розвитку обох країн на майбутнє.

Як зазначається у Плані розвитку Ісламської Республіки Іран на період до 2025 року, «посилення добросовісності, соціальної дисципліни, а також прагнення до праці, ініціативності, творчості, чесності і бережливості в роботі, сумлінність у підвищенні якості виробництва, а також формування культури у використанні внутрішньої продукції, збільшення виробництва й експорту товарів і послуг»¹ є важливими цінностями іранського суспільства.

Основою гуманітарної політики України є збереження і розвиток національно-культурної самобутності українського

---

¹ Інформаційна база уряду Ірану // www.dolat.ir

народу та повага і толерантне ставлення до культури і духовних цінностей інших народів.

Важливість українсько-іранського гуманітарного співробітництва впливає також з того, що в Україні значною мірою присутній мусульманський світ, підтвердженням чого є вагома частка мусульман серед українського населення (до 2 млн осіб, або близько 4 % всього населення, у тому числі в Криму — 12 %).

Отже, підтримка соціальних зв'язків українських мусульман із зовнішнім світом, зокрема мусульманською общиною Ірану, становить великий інтерес для Української держави з гуманітарних позицій і має стати неодмінним атрибутом ефективної гуманітарної політики України як передумови подальшої розбудови і поглиблення взаємовигідних контактів у політичній та економічній площинах.

Схожість у геополітичному розташуванні України та Ірану, глибока і багата історія обох країн, їх вагомий внесок у цивілізаційний соціокультурний розвиток вимагають від них пошуку таких форм взаємовідносин, які носили би мирний і взаємовигідний характер і не суперечили принципам міжнародного права. Тому саме інтенсифікація гуманітарного співробітництва є тією нішею у системі українсько-іранських відносин, яка потенційно спроможна дати значний ефект у перспективі.

Крім того, необхідність такої співпраці об'єктивно зумовлена спільністю національних інтересів країн у забезпеченні ліберального розвитку та модернізації економіки.

Додаткової актуальності даній проблематиці надає той факт, що, на відміну від торговельно-економічного співробітництва, українсько-іранські відносини в гуманітарній сфері науковцями ґрунтовно і всебічно дотепер не досліджувались, як і не аналізувався їхній потенціал та не визначались позитивні і гальмуючі фактори розвитку. Тому комплексне дослідження всього спектра міжнародної співпраці України та Ірану у гуманітарній сфері дуже важливе як в теоретичному, так і практичному плані.

Як свідчить історія, українсько-іранські гуманітарні зв'язки на сьогодні являють собою складну багатогалузеву систему, яка охоплює всі сфери духовного життя обох народів. Їх головними ознаками є перманентність, спрямованість на постійне розширення, поглиблення та динамізацію двостороннього діалогу. Тісна взаємодія іранської та української культур мають давні традиції, які започатковувалися, за оцінками учених-істориків і культурологів, ще з середини I тис. до н. е., коли багато племен іранського походження, таких як скіфи, сармати, алани, роксолани мешкали на території сучасної України. Підтвердженням цього є збережені у різних музеях України артефакти, що належали іраномовним етносам і знайдені під час археологічних розкопок.

Дослідження у галузі іраністики в Україні корінням сягають 1829 року, коли у Харківському університеті професором Б. Дорном була відкрита кафедра перської мови. Згодом, зусиллями видатного українського вченого А. Кримського, засновано школу іраністики і почав видаватись публіцистичний журнал «Східний світ». Саме академік А. Кримський «по-справжньому відкрив для України мусульманський Схід»,¹ започаткувавши становлення українсько-іранської співпраці через культурний діалог.

У цьому контексті необхідно зазначити, що розбудова міжнародних гуманітарних відносин обох країн повною мірою відповідає стратегії «Діалогу цивілізацій», яка була проголошена ООН з ініціативи Ісламської Республіки Іран. Як відомо, ініціатива діалогу між цивілізаціями була висунута Президентом Ірану 4 листопада 1998 р. в ООН. Згодом ця організація проголосила 2001 р. Роком діалогу між цивілізаціями. Затвердження цієї концепції 189 країнами — членами ООН і подальші кроки з її реалізації стали вагомими заходами зі зміцнення стабільності на міжнародній арені. Діалог культур за цим підходом має ґрунтуватись на принципах рівноправності, справедливості та гуманізму, сповіду-

¹ Україна отмечает годовщину выдающегося ислаоведа // <http://www.islam.com.ua/gazeta/0101/godovschina.shtml>.

вати ідеали неповторності і самобутності культурних традицій, які, зокрема, в іраномовних народів викристалізовувалися упродовж багатьох століть і становлять неоціненний спадок сучасної світової культури. Даний проект і дотепер не втратив актуальності і дозволяє кожній нації ефективно реалізовувати власні потенційні можливості у культурно-цивілізаційному спілкуванні з усіма регіонами світу.

Офіційно співробітництво Ірану та незалежної України у політичній, торговельно-економічній та гуманітарній сферах бере початок 25 грудня 1991 р., коли Ісламська Республіка Іран першою з країн Азії визнала на загальнодержавному рівні незалежність України, відкривши незабаром своє посольство у Києві.

Юридичною основою для активізації соціальних контактів між Іраном та Україною у гуманітарній сфері у засобах масової інформації, спорту та музичного мистецтва стали офіційні документи, підписані протягом 1992—2004 рр. у галузях освіти. Основними із цього переліку є Угода про культурне, освітнє і наукове співробітництво між Україною та Іраном (від 07.12.94), Меморандум про взаєморозуміння зі співробітництва в галузі вищої освіти, наукових досліджень і технологій між Міністерством освіти і науки України та Міністерством науки, досліджень і технологій Ірану (меморандум від 09.03.04), Угода про співробітництво між Державним комітетом телебачення і радіомовлення України та Організацією радіо та телебачення Ірану (підписана в Тегерані 20.01.04), відповідні програми з реалізації задекларованих заходів щодо співробітництва.

Перспективним напрямом соціальних контактів вважається розвиток відносин між спортивними організаціями, оскільки українські та іранські спортсмени регулярно беруть участь у міжнародних змаганнях різного рівня, які проводяться в Україні та Ірані. У 1998 р. підписано Меморандум про співробітництво між Державним комітетом України з фізичної культури і спорту та Організацією фізичного виховання Ірану. Як слідує із Меморандуму про взаєморозуміння

зі співробітництва в галузі вищої освіти, наукових досліджень і технологій, найважливішими напрямками співпраці у гуманітарній сфері України та Ірану є, по-перше, обмін досвідом з метою розширення співробітництва в галузі освіти і науки; по-друге, реалізація спільних програм за різними напрямками наукових досліджень і у галузі вищої освіти; по-третє, встановлення і розширення взаємовідносин між освітніми та науково-дослідними закладами обох держав¹. Задекларовані напрями були уточнені у Програмі співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран у сфері культури, освіти, науки, спорту, туризму, засобів масової інформації та молодіжного обміну від 22.04.04 (табл. 3.11).

Після ухвалення даної програми завдяки зусиллям обох країн задекларовані в ній заходи частково були реалізовані за всіма напрямками.

Що стосується освіти і науки, то міждержавна співпраця України та Ірану у цій сфері реалізується через багаторічну, довготривалу підготовку в українських вищих навчальних закладах фахівців для різних сфер економіки та освіти Ірану, зокрема, медичної, військової, політехнічної, аграрної, педагогічної. За десятки років вже підготовлено тисячі таких спеціалістів, а у 2009 р. з загальної кількості 8863 особи з іранським громадянством, які в'їхали на територію України, 2331 осіб становили студенти, які приїхали до України на навчання (табл. 3.12).

За даними Міністерства освіти і науки України, загальна чисельність іранських студентів, які навчались у вищих навчальних закладах України у 2008—2009 навч. р., становила майже 3700 осіб (або 10 % загальної кількості контингенту іноземних студентів), а у 2009—2010 навч. р. — близько 3400 осіб (9 % відповідно).

---

¹ Меморандум про взаєморозуміння зі співробітництва в галузі вищої освіти, наукових досліджень і технологій між Міністерством освіти і науки України та Міністерством науки, досліджень і технологій Ісламської Республіки Іран — <http://uapravo.net/data/base32/ukr32143.htm>.

Таблиця 3.11

ОСНОВНІ НАПРЯМИ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІСЛАМСЬКОЮ РЕСПУБЛІКОЮ ІРАН У СФЕРІ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ, НАУКИ, СПОРТУ, ТУРИЗМУ, ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА МОЛОДІЖНОГО ОБМІНУ

Культура і мистецтво	Наука і освіта	Молодіжні обміни і спорт, туризм, засоби масової комунікації
<ul style="list-style-type: none"> – Участь у симпозіумах, міжнародних книжкових виставках, які проводяться в обох державах; – обмін спеціалістами в галузі мистецтвознавства, театру, кінематографії, музики, музейної та бібліотечної справи; – налагодження безпосередніх зв'язків між театрами та взаємного обміну театральними виставами; – організація в обох країнах виставок сучасного мистецтва, декоративно-прикладного мистецтва, кінофестивалів, концертів і виступів мистецьких колективів; – обмін делегаціями спеціалістів (у кількості 2-3 особи) в галузі музичного мистецтва для ознайомлення з ситуацією в цій сфері та налагодження прямих зв'язків між музичними колективами та концертними організаціями й установами; – проведення виступів українських музичних колективів в Ірані та відповідно іранських в Україні; – налагодженню безпосередніх контактів між музеями обох держав; – обмін інформацією та документацією щодо діяльності музеїв, музейними виставками; 	<ul style="list-style-type: none"> – Обмін викладачами, професорами, фахівцями і спеціалістами; – налагодження та розвиток прямого співробітництва між навчальними закладами обох держав; – надавання можливості громадянам обох країн здобувати освіту в навчальних закладах держав-сторін на контрактній основі; – поширення української та перської мов шляхом обміну фахівцями, книжками, словниками та навчальним матеріалом, а також надання грантів на навчання; – взаємне визнання і прирівняння офіційних документів про освіту та вчені звання; – участь науковців України та Ірану в наукових семінарах, конференціях, симпозіумах тощо; – проведення спільних наукових досліджень у галузях гуманітарних, природничих, технічних і педагогічних наук, що становлять взаємний інтерес; – обмін аспірантами та стажистами для повного, часткового та семестрового курсу навчання на взаємних засадах; 	<ul style="list-style-type: none"> – Співробітництво у сфері контактів між молоддю, обміну делегаціями молоді, налагодженню зв'язків між державними органами, молодіжними організаціями тощо; – співробітництво між спортивними організаціями за такими напрямками, як обмін спортивними делегаціями та командами, обмін та запрошення тренерів, участь у спортивних змаганнях, обмін тренерами спортивних закладів; – створення необхідних умов для участі представників обох держав у конференціях, семінарах та інших наукових і спортивних заходах; – співпраця в галузі розвитку спортивної бази, зокрема, у напрямі інвестування у будівництво спортивних споруд; – розвиток та зміцнення робочих зв'язків між туристичними підприємствами та організаціями з метою взаємного ознайомлення з досвідом економічного, соціального, наукового та культурного розвитку, а також історичною, культурною спадщиною, природними цінностями, традиціями народів обох держав; – обмін інформацією, статистичними даними та рекламною продукцією щодо розвитку туризму;

Закінчення табл. 3.11

Культура і мистецтво	Наука і освіта	Молодіжні обміни і спорт, туризм, засоби масової комунікації
<p>– сприяння налагодженню безпосереднього співробітництва між державними установами, які опікуються питаннями реставрації культурних цінностей;</p> <p>– започаткування співробітництва між бібліотеками України та Ісламської Республіки Іран;</p> <p>– обмін книгами та довідковими матеріалами між бібліотеками;</p> <p>– обмін інформацією, новою драматичною літературою та новими виставами в галузі театрального мистецтва</p>	<p>– обмін членами наукового персоналу вищих навчальних закладів для наукової та освітньої діяльності на паритетній основі;</p> <p>– розширення співробітництва в галузі освіти шляхом обміну досвідом та інформацією стосовно проблем управління системами освіти</p>	<p>– створення необхідних умов для організації в обох державах конференцій, семінарів, туристичних виставок та ярмарок, а також участі в них представників своїх держав;</p> <p>– співпраця у різноманітних сферах туризму, у тому числі у напрямі підготовки кадрів;</p> <p>– обмін досвідом між спеціалістами державних органів з туризму, туристичних і транспортних підприємств та організації, готелів, ресторанів тощо;</p> <p>– співробітництво шляхом відкриття офісів інформаційних агентств в обох державах за посередництва Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ» та інформаційного агентства Ісламської Республіки Іран;</p> <p>– взаємний обмін теле- і радіопрограмами, інформаційними програмами новин, фотоматеріалами, мультимедійними фільмами, спільне виробництво теле- і радіопрограм, документальних фільмів, обмін журналістами, телевізійними знімальними та творчими групами, а також розвиток співробітництва у технічній, професійній та навчальній сферах, надання технічних послуг та обмін інформацією та технічними інноваціями, надання професійної допомоги кореспондентами та акредитованим кореспондентами обох держав протягом їхнього перебування у країнах одне одного;</p> <p>– співробітництво між видавничими організаціями обох держав</p>

Таблиця 3.12

В'їзд ГРОМАДЯН ІРАНУ ДО УКРАЇНИ ПРОТЯГОМ 2006—2009 рр., осіб¹

Показник	2006	2007	2008	2009
Кількість громадян Ірану, які в'їхали до України — всього, у тому числі (за метою поїздки):	6584	7483	7698	8863
– службова, ділова, дипломатична	2390	2442	2195	1885
– туризм	148	280	1613	2542
– приватна	609	1131	701	846
– навчання	2793	2786	2197	2331
– працевлаштування	35	29	34	557
– імміграція (постійне місце проживання)	344	436	492	41
– культурний і спортивний обмін, релігійна та ін.	265	379	466	661

Якщо аналізувати розподіл іранських студентів за спеціальностями і напрямками підготовки, то майже половина з них (46 %) навчаються у медичних вузах, 33 % — інженерних, 10 % — економічних і 2 % — в педагогічних вищих навчальних закладах. При цьому найбільшим авторитетом користуються Київський національний медичний університет, Національний технічний університет України «КПІ», Національний авіаційний університет, Київський національний університет будівництва і архітектури та Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Задля стимулювання співробітництва в освітній сфері Міністерство освіти і науки України постійно впроваджує заходи зі збільшення контингенту іноземних студентів, у тому числі іранських, у ВНЗ України та покращення якості освітніх послуг. З цією метою уже створено Український державний центр міжнародної освіти, головним завданням якого є залучення іноземців для здобуття вищої

¹ Державний комітет статистики України.

освіти в Україні на комерційній основі. З такою ж ціллю провадиться комплекс інформаційно-реklamних заходів з популяризації української вищої школи. В Ірані незабаром планується відкрити українське офіційне освітнє представництво.

Водночас задля працевлаштування іранці не мігрують до України, що можна пояснити поліпшенням соціальної та економічної ситуації в цій країні, у результаті чого її громадяни віддають перевагу батьківщині, аби реалізувати власний трудовий і творчий потенціал.

Значний ресурс взаємодії України та Ірану в гуманітарній сфері притаманний також і науково-технічній співпраці. Так, у рамках українсько-іранського науково-технічного співробітництва останнім часом зросла кількість двосторонніх візитів на експертному рівні, у ході яких постійно опрацьовуються можливості подальшого розвитку започаткованого співробітництва і здійснюється налагодження нових взаємовигідних контактів, зокрема, у машинобудуванні, енергетиці, нафтогазовій промисловості, авіаційній, хімічній, нафтохімічній, залізничній і сільськогосподарській галузях.

Наймасштабнішою формою міжнародних гуманітарних контактів у світі на сьогодні є туризм, який за останні десятиліття суттєво диверсифікувався і набув глобального характеру. Сучасний туризм є однією з найприбутковіших і найдинамічніших галузей світової економіки і за рівнем отримуваних доходів наближається до таких галузей, як експорт нафтопродуктів, автомобілів і телекомунікаційного обладнання. У туристичній сфері зайнято понад 250 млн осіб, тобто кожен десятий працівник у світі, і на частку туризму припадає 9,4 % загального обсягу інвестицій, 11 % світових споживчих витрат, 5 % усіх податкових надходжень і третина світової торгівлі послугами¹.

¹ Географія міжнародного туризму: Страны Балтии и СНГ: [Учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. «Менеджмент»] / [Авт.-сост. Л.М.Гайдукевич и др.]. — Минск: Аверсэв, 2006. — С. 32.

Щорічно у світі нараховується понад 900 млн туристів. Туризм впливає на такі ключові сектори господарства, як транспорт і зв'язок, торгівля, будівництво, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання й багато інших, виступаючи каталізатором соціально-економічного розвитку.

Крім того, в умовах поглиблення транснаціоналізаційних процесів міжнародний туризм є також важливим напрямом інтенсифікації міждержавного гуманітарного співробітництва.

За кількістю міжнародних туристичних відвідувань перше місце посідає Європейський регіон, на який припадає більше половини (53 %) загальної їх кількості; на другому місці — Азійсько-Тихоокеанський регіон (21 %), на третьому — (із незначним відставанням) Американський туристичний регіон (16 %). Що стосується Африканського і Близькосхідного, то, незважаючи на позитивну динаміку туристичних прибуттів протягом останніх років, їх сукупна частка у світовому туристичному ринку становить не більше 10 %.

Що стосується країнового розподілу світового туристичного ринку, то до першої десятки країн-лідерів міжнародного туризму по прибутках є США (частка прибутків цієї країни на світовому ринку становить 17,6 %), Іспанія (6,7 %), Франція (6,6 %), Італія (5,8), Великобританія (4,0 %), Німеччина (3,7 %), Китай (3,4 %), Австрія (2,4 %), Канада (2,3 %), Греція (2,0 %).

На сьогодні у світі розвинуті такі різновиди міжнародного туризму, як спортивний, екологічний, зелений, лікувальний, та конгресний, діловий, науковий, пізнавальний. Світова організація торгівлі прогнозує випереджальний розвиток тих видів туризму, які пов'язані із задоволенням культурних і пізнавальних потреб індивідуумів, а саме: круїзів, екологічного, пригодницького, культурно-пізнавального і тематично. Крім того, значні перспективи розвитку мають й інші види туризму, зокрема, лікувальний (із використання факторів кліматолікування, морелікування), рекреаційний (на основі задоволення потреб у відновленні сил людини), спорти-

вний (пасивний та активний); туризм із діловими цілями, конгресний туризм (для участі у конференціях, симпозіумах, конгресах тощо), релігійний туризм, ностальгичний туризм, транзитивний, самодіяльний та ін.

Чималий туристичний потенціал мають також Україна та Іран. Об'єктивно обидві держави володіють достатніми рекреаційними ресурсами, які здатні приваблювати численні потоки туристів для ознайомлення, в першу чергу, із багатством природного, історико-культурного та туристично-рекреаційного потенціалів країн.

Так, територіально перебуваючи у центрі Європи й володіючи сприятливими природно-кліматичними умовами, багатою культурно-історичною спадщиною, Україна має в розпорядженні велику кількість привабливих для туристів об'єктів, до яких належать розмаїтість флори і фауни, цілющі джерела мінеральних вод, понад 125 тис. археологічних і архітектурних пам'яток.

Ураховуючи значний природно-рекреаційний потенціал України можна говорити про те, що вона має всі передумови для активного розвитку як внутрішнього, так і іноземного туризму. При цьому в Україні зосереджений над високий потенціал для розвитку фактично всіх видів туризму:

- екологічний: (агротуризм чи сільський зелений туризм у Карпатському та Кримському регіонах);
- культурно-пізнавальний, з можливостями його розвитку у багатьох містах України (Києві, Львові, Чернігові, Кам'янець-Подільському, Умані — Софіївський парк, Мукачеві, Ужгороді, Запоріжжі (Запорозька Січ) та багатьох інших);
- пригодницький: гірські маршрути і туристичні стежки у Карпатах, водні спуски по гірських річках Карпат, гори і печери Криму;
- круїзний туризм: уже зараз значним попитом в іноземних туристів користуються річкові круїзи по Дніпру.

Протягом останніх років в українському туризмі намітилися позитивні тенденції, пов'язані як зі збільшенням обсягів наданих туристичних послуг, так і зі зростанням доходів від ту-

ризму. Це пов'язано з підвищенням конкурентоспроможності туристичної індустрії, комплексним підходом до розвитку туризму на регіональному рівні, більш ефективним функціонуванням готельного сектору, а також суттєвим зміцненням малого і середнього бізнесу в туристичній сфері.

Що стосується Ірану, то ця держава з багатотисячолітньою історією, давніми звичаями й унікальною природою притягує сьогодні туристів зі всього світу. При цьому туристична привабливість Ірану характеризується значною диференційованою. Так, культурно-історичний напрям пов'язаний з відвідинами стародавніх міст — Тегеран, Ісфахан, Шираз, Тебріз, де можна побачити багато історичних пам'яток: середньовічні мечеті, старожитності, гробниці перських діячів науки і мистецтва. У цьому контексті достатньо лише пригадати, що Іран — країна, з якої походять найдавніші цивілізації, на території якої збереглися безліч археологічних, історико-культурних і релігійних пам'яток. У всьому світі відомі розвалини Персеполя і шахські палаци Тегерана, мавзолеї середньовічних мислителів і поетів Ширази, живописні мости Ісфахана і релігійні святині Кума і Мешхеда, Бехістунські написи та фортеця епохи Середньовіччя у Кермані, унікальне гірське поселення Массале і музеї Тегерана.

Практично вся територія Ірану є величезним історичним перехрестям, де вершилися долі світу і чудово збереглися десятки історичних пам'яток, відзначених ЮНЕСКО як об'єкти світової культурної спадщини. Не випадково, згідно з довгостроковими прогнозами, розробленими Світовою організацією туризму, Іран спроможний стати до 2010 р. однією із 20-ти найбільш відвідуваних країн, приймаючи до 5 млн туристів щорічно і кожного року отримуючи завдяки туризму 5 млрд дол.¹

Крім того, в Ірані є місця, де можна прекрасно відпочити і поліпшити здоров'я на курортах Перської затоки і Прикас-

¹ Дунаева Е. В. Туристический потенциал Ирана как фактор развития отношений с Россией // Иран и Россия. Сборник статей. — М.: Институт изучения Израиля и Ближнего Востока, 2004. — С. 117—119.

пійського узбережжя. Іран є однією з п'яти країн світу, в якій наявні найбільш привабливі кліматичні і природні умови для розвитку екотуризму і не безпідставно ця країна у 1994 р. була включена до міжнародного проекту «Великий Шовковий шлях», до складу якого входять 21 країна Євразійського континенту.

З огляду на це доволі перспективним напрямом розвитку міжнародного туризму в Ірані є лікувально-оздоровчі тури. Так, на березі найбільшого в Ірані озера Урмія знаходяться бальнеологічні курорти-купальні, що використовують лікувальні властивості солоної води, близької за хімічним складом до води Мертвого моря. Наявність на території Ірану 50 великих і малих озер, 18 з яких охороняються Міжнародною конвенцією Рамсар, також заслуговують на увагу. До числа вагомих природних ресурсів Ірану належать і густі ліси північного заходу Мазендерана, які є останнім зразком хірканських лісів в світі.

Два високих і протяжних гірських хребта Альборз і Загрос з більш ніж 30 списами належать до найвищих гір Євразії. Ці гірські хребти, знаходячись в сухому пустинному районі, створили картину прекрасних гірських пейзажів з помірним кліматом і навіть з постійними льодовиками, яких можна назвати просто дивовижними. Така географічна різноманітність створила підґрунтя для появи в Ірані великого розмаїття флори і фауни.

Крім того, в Ірані доступними є такі медичні послуги, як очна хірургія, ортопедія, лікування серцево-судинних захворювань. Усвідомлюючи важливість розвитку лікувального туризму, Міністерство охорони здоров'я Ірану нещодавно ухвалило рішення про відкриття відділу з організації в'їзного медичного туризму до Ірану на базі Тегеранського університету медичних наук (TUMS), який має в своєму розпорядженні 16 клінік з 4 тис. стаціонарними місцями¹.

¹ Іран готов приймати іностранных пациентов // <http://medvoyage.info/news/tourism/4502.html>

Ще одним перспективним напрямом розвитку міжнародного туризму в Ірані є шоп-тури, адже в цій країні розташована велика кількість східних базарів, де можна придбати відомі на весь світ персидські килими ручної роботи, а також прекрасні срібні вироби.

Активізації туристичного бізнесу між двома країнами сприяло укладення Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом ІРІ про співробітництво в галузі туризму, підписання якої відбулось у рамках Третього спільного засідання Міжурядової українсько-іранської комісії з економічного та торговельного співробітництва у травні 2002 р. в Тегерані. І хоча на сучасному етапі розбудови українсько-іранських гуманітарних зв'язків значних туристичних потоків до Ірану не спостерігається, однак здається цілком об'єктивним, що розвиток туристичних контактів між Україною та Іраном може стати одним із найперспективніших напрямів як економічного, так і гуманітарного співробітництва країн. Не випадково, уже ціла низка туристичних компаній України пропонують турпоїздки до цієї держави. Особливий інтерес до Ірану викликаний тим, що ця країна є історичною і культурною та релігійною столицею Близького Сходу, що є вкрай важливим для українських мусульманських общин.

Україна традиційно співпрацює з Іраном у рамках міжнародних організацій, адже між країнами налагоджено взаємовигідну взаємодію з підтримки кандидатур одна одної у структурах ООН. На постійній основі проводяться зустрічі між керівництвом двох держав під час міжнародних форумів, що сприяє досягненню поставлених перед двома країнами цілей на міжнародній арені.

Таким чином, зважаючи на існуючі глобалізаційні процеси у світовому господарстві, динамізацію багатьох сфер суспільної діяльності, у тому числі сучасної системи міжнародних відносин, подальша розробка та імплементація з практичним ефективним впровадженням документів, які регламентують гуманітарні відносини України з Іраном, являють собою ефективний метод інтенсифікації співробітництва.

ва у гуманітарній сфері, розробки її перспективних форм і напрямів.

Якісним доповненням до цих документів є укладання та взаємне підписання Україною та Іраном Меморандуму про взаєморозуміння в боротьбі з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів; Меморандуму про взаєморозуміння між Міністерством охорони здоров'я України і Міністерством охорони здоров'я та медичної освіти Ірану про співробітництво в галузі охорони здоров'я.

Серед нормативно-правових актів, які регламентують двосторонні спільні дії, варто також виділити Договір між Україною та ІРІ про правові відносини та правову допомогу в цивільних і кримінальних справах (підписано в Тегерані 11.05.04) та Договір між Україною та Ісламською Республікою Іран про передачу засуджених осіб (підписано в Тегерані 11.05.04).

Задекларовані на найвищому рівні наміри співробітництва України та Ірану у гуманітарній сфері неодноразово підкріплювались реальними кроками, у тому числі у критично важливих ситуаціях. Достатньо пригадати, наприклад, надання Україною гуманітарної допомоги Ісламській Республіці Іран, яка у 2003 р. постраждала від землетрусу. Тоді Кабінет Міністрів України в оперативному порядку ухвалив постанову про надання допомоги потерпілим в Ірані. Для проведення пошуково-рятувальних робіт і надання медичної допомоги мешканцям іранського міста Бам, потерпілим внаслідок руйнівного землетрусу, літаком було відряджено українську пошуково-рятувальну групу. Одночасно з цим в Іран було командировано мобільний госпіталь Міністерства з надзвичайних ситуацій України. Українські фахівці працювали у пересувному шпиталі, який функціонував у режимі багатопрофільної лікарні, та допомагали місцевим жителям, постраждалим від природного катаклізму.

На особливу увагу заслуговують також ініціативи Українського уряду щодо інтенсифікації культурного співробіт-

ництва між Україною та ІРІ, адже саме через культурний діалог відбувається пізнання, національне усвідомлення, взаємозбагачення та взаємопроникнення культур. У цьому контексті варто зазначити, що відповідні заходи були передбачені ще в Угоді про культурне, освітнє і наукове співробітництво між Україною та Іраном від 1994 р. і знайшли комплексне відображення у Програмі співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран у сфері культури, освіти, науки, спорту, туризму, засобів масової інформації та молодіжного обміну на 2004—2006 рр. За цією Програмою, серед основних напрямів співробітництва країн декларувались такі:

- обмін інформацією та періодичними виданнями про культурне життя своїх держав, а також проведення тижнів культури;
- участь спеціалістів у галузі культури і мистецтва в семінарах, конференціях, симпозіумах, міжнародних книжкових виставках, які проводимуться в обох державах;
- обмін спеціалістами в галузі мистецтвознавства, театру, кінематографії, музики, музейної та бібліотечної справи;
- налагодження безпосередніх зв'язків між театрами і взаємного обміну театральними виставами;
- організація в обох країнах виставок сучасного мистецтва, декоративно-прикладного мистецтва, кінофестивалів, концертів і виступів мистецьких колективів¹.

Підтвердженням взаємної зацікавленості у відкритому діалозі культур, розвитку економічного та гуманітарного співробітництва стало проведення Днів культури Ірану в Україні. Це перша культурно-мистецька акція, проведена на державному рівні з моменту встановлення дипломатичних відносин, яка дала суттєвий поштовх для започаткування безпосередніх контактів між діячами культури, майстрами мистецтв, відповідними закладами та організаціями обох

¹ Програма співробітництва між Кабінетом Міністрів України та Урядом Ісламської Республіки Іран у сфері культури, освіти, науки, спорту, туризму, засобів масової інформації та молодіжного обміну на 2004—2006 роки (1383-1385 рр. сонячної хіджри) — <http://uazakon.com/document/fpart73/idx73451.htm>.

країн. Дні культури Ірану були ініційовані Посольством Ісламської Республіки Іран в Україні, Міністерством культури і мистецтв України та міжнародною агенцією «Україна-арт» і тривали від 21 квітня до 22 травня 2004 р. Ознайомлення із культурною спадщиною персів проходило у таких українських містах, як Київ, Львів, Харків, Сімферополь. При цьому всі охочі мали можливість переглянути іранські кінофільми. У Києві в Музеї українського народного декоративного мистецтва була розгорнута виставка унікальних робіт перських майстрів з кераміки, мініатюри, карбування, інкрустації, марагу (нанесення на дерев'яну чи поліетиленову поверхню малюнків, створених сполученням різнокольорових шматочків дерева), а в Музеї книги і друкарства України відкрито експозицію каліграфії, фотографії, книги та сучасного живопису Ірану.

На останньому тижні культури Ірану, який проходив у Києві протягом 10-17 листопада 2010 р. в Українському домі, широкому загалу було представлено традиційні види іранського декоративно-прикладного мистецтва (інкрустація по дереву, картини, прикраси, дорогоцінне каміння), стенди з перською каліграфією та орнаментом, національні костюми народностей Ірану, його досягнення у театральному і кінематографічному мистецтві, а також були проведені майстер-класи для тих, хто бажає ознайомитися з традиційними для Ірану видами мистецтва. Особливе ж захоплення викликало у відвідувачів розмаїття перських килимів ручної роботи.

Вітаючи відвідувачів виставки, представник Українського уряду зазначив, що культура Ірану — це унікальне явище у світі, яке стало основою ісламського Відродження: «Відкриття, дружнє ставлення Ірану до України, доказом якого є цей тиждень культури, отримає у відповідь такі самі почуття від України. Акція свідчить про надзвичайну щирість Ірану до України, показує прагнення до активного культурно-мистецького діалогу, до зміцнення дружніх зв'язків між нашими державами».

У свою чергу Посол Ірану в Україні підкреслив, що йому надзвичайно приємно, що між нашими країнами встановилась атмосфера дружніх зв'язків. «Наші народи об'єднує прагнення до національної єдності, духовності, філософії, моралі та культурного розмаїття, які були закладені нашими предками»¹.

Значний потенціал для розвитку українсько-іранських відносин у гуманітарній сфері має проведення засідань круглих столів між представниками країн. Зокрема, на одному з таких зібрань, який проводився 21 жовтня 2003 р. за ініціативою Інституту міжнародних відносин спільно з Посольством Ісламської Республіки Іран під назвою «Україна — Іран: культурне, економічне та політичне співробітництво», було налагоджено продуктивний обмін судженнями і різноманітними точками зору між українськими та іранськими фахівцями з актуальних питань двостороннього співробітництва, обговорено перспективи і перешкоди на шляху інтенсифікації зв'язків у науковій та освітній сферах.

У ході роботи засідання доповідачі торкнулися питань розвитку системи вивчення перської мови в Україні, еволюції двосторонніх відносин у торговельній і транспортній галузях, поглиблення партнерства щодо зміцнення регіональної та міжнародної безпеки тощо. Для участі в цьому науковому заході прибула делегація іранських дипломатів і дослідників, очолювана заступником міністра закордонних справ з питань освіти і наукових досліджень Ісламської Республіки Іран Алірезою Моайері. Проведення заходу такого рівня зайвий раз засвідчило про зростання інтересу до вивчення іранської проблематики в Україні і не лише в економічній сфері, а й в гуманітарній.

Ще одним важливим напрямом співробітництва України та Ірану у гуманітарній сфері є виставкова діяльність. Так, 1 лютого 2005 р. в Національній бібліотеці України

¹ Див. детальніше: Дні культури та мистецтв Ірану в Українському домі // <http://www.ukrdim.org.ua/2010/11/page/2/>

ім. В. І. Вернадського відбулося відкриття книжкової виставки. Тут експонувалось понад 150 од. бібліотечного фонду перською, англійською та російською мовами. Захід було присвячено 26-й річниці ІРІ за присутності Надзвичайного і Повноважного Посла Ісламської Республіки Іран в Україні Бахман Тахеріян Мобараке, за участю викладачів вищих закладів освіти, іранських та українських студентів, що вивчають перську мову.

Дещо раніше представники провідних підприємств авіабудівної галузі України взяли участь у Другій Міжнародній авіаційній виставці, яка проходила на іранському острові Кіш у Перській затоці. Незначну за міжнародними мірками, але достатньо перспективну галузеву виставку відвідали різні компанії Західної Європи, Об'єднаних Арабських Еміратів, Малайзії, Росії, України. В Одесі 1—4 листопада 2008 р., за участю іранських компаній, пройшла Міжнародна виставка будівельної індустрії, у якій задекларували активну присутність Росія, Туреччина, Німеччина, Румунія, Італія, Білорусь. На цій виставці іранські компанії представили будівельні матеріали, конструкції, техніку, спецобладнання та іншу продукцію національних виробників. Крім того, представники іранських будівельних фірм провели переговори із можливими замовниками щодо умов надання інженерно-технічних послуг.

Таким чином, можна стверджувати, що міжнародна виставкова діяльність України та Ірану є ефективним методом посилення співпраці наших країн у гуманітарній сфері.

Отже, існуючі тенденції до рівня і динаміки співпраці України та Ірану дозволяють стверджувати скоріше про величезний невикористаний потенціал взаємин у соціальній сфері, ніж про його ефективну реалізацію. Зокрема, це стосується таких галузей міжнародного співробітництва, як надання взаємних науково-освітніх послуг, виставкова діяльність, туризм тощо. Разом з тим у зв'язку з негативним впливом зовнішніх факторів на порядок денний постає питання пошуку найбільш адекватних та оптималь-

них шляхів розширення співпраці у гуманітарній і в торговельно-економічній сферах. Вочевидь, що визначальними принципами формування майбутньої моделі таких соціальних контактів між нашими країнами мають стати дотримання національних інтересів, легітимності та відповідності міжнародним нормам юрисдикції, безпосередність у стосунках.

Формування якісного інституціонального середовища міжнародної співпраці країн у гуманітарній сфері, спрямованого на розбудову демократичних, рівноправних і взаємовигідних відносин, покликаних забезпечувати розвиток духовності, потребують вискоелективної виконавчої влади, спроможної повною мірою досягати цілей і завдань гуманітарної політики.

З метою інтенсифікації зв'язків України та Ірану у гуманітарній сфері слід комплексно удосконалювати систему державного управління міжнародним співробітництвом. Цій меті повинні бути підпорядковані такі завдання, як відмова від принципу політичної заангажованості у міжнародних відносинах, їхнє базування винятково на національних економічних та соціальних інтересах; удосконалення існуючої нормативно-правової бази і розробка нових регламентуючих документів, які сприяли б ефективному використанню наявного потенціалу співробітництва у різних сферах — освіти, науки, медицини, туризму тощо; активізація важелів державного регулювання стосовно забезпечення задекларованих засад ірансько-українського гуманітарного співробітництва, вчасне їхнє відображення та оновлення в урядових програмних документах; децентралізація відповідної гуманітарної політики на регіональному рівні з метою надання місцевим органам виконавчої влади автономності у розробці та прийнятті управлінських рішень; залучення як на міжнародному, так і національному рівнях громадськості, фахових науковців-іраністів до питань вирішення актуальних питань гуманітарного співробітництва між Україною та Іраном.

4

РОЗДІЛ

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ УКРАЇНСЬКО-ІРАНСЬКОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У ПАЛИВНО- ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

4.1. СТРАТЕГІЇ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНІЙ СФЕРІ

Іманентною рисою світогосподарського розвитку є асиметрія міжнародних економічних відносин у паливно-енергетичній сфері, яка виявляється у поглибленні міждержавних суперечностей між країнами-виробниками та країнами-споживачами паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) та посиленні конкурентної боротьби між транснаціональними корпораціями різних країн за доступ до світових ПЕР, встановлення контролю над виробничими потужностями з їхньою переробки та зонами дислокації транспортної інфраструктури для забезпечення безперебійного постачання паливної сировини світовим споживачам. При цьому боротьба за володіння світовими енергоресурсами, за право їхнього транспортування, за можливості формувати основні пропорції світового нафтогазового ринку перетворилися сьогодні на найважливіший фактор реалізації національних економічних інтересів багатьох держав світу, детермінанту їхньої політичної поведінки, скріплювальною базою формування різноманітних політичних та економічних блоків.

З цього приводу відомий американський дослідник М. Клер справедливо зазначає, що «конфлікти навколо

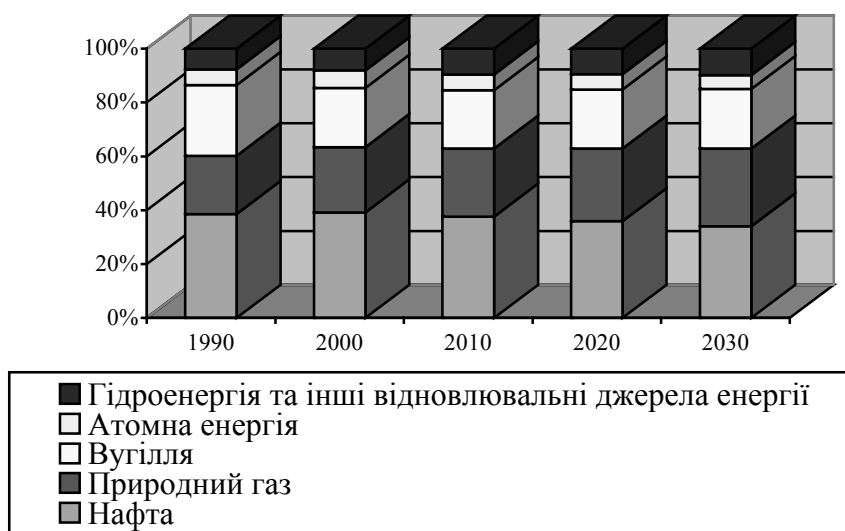
цінних ресурсів, а також сила і багатство, яке вони дарують, є визначальною рисою сучасного глобального пейзажу»¹.

Загострення міжнародних суперечностей та диверсифікація діючого інструментарію конкурентної боротьби за паливно-енергетичні ресурси зумовлені, насамперед, природною енергетичною асиметрією в розміщенні стратегічних ресурсів нафти і газу по країнах світу та неможливістю усунення цього об'єктивного явища важелями державного впливу. Не можна ігнорувати і такі чинники, як вичерпність запасів органічного палива та щорічне зростання обсягів споживання паливної сировини всіма країнами світового господарства.

Так, за прогнозами Міжнародної енергетичної агенції (МЕР) та Міністерства енергетики США, домінуюча частка у світовому енергоспоживанні на період до 2030 р. припадатиме на паливно-енергетичні ресурси органічного походження, частка яких на кінець періоду становитиме близько 85 % за незначного зростання частки енергії АЕС, ГЕС та інших відновлювальних джерел енергії (рис. 4.1). І це попри зусилля країн з нарощування потужностей в атомній енергетиці та використання відновлювальних джерел енергії.

Така ситуація визначена принаймні двома об'єктивними причинами: по-перше, протягом прогнозованого періоду нафта і газ залишатимуться практично незамінними джерелами енергії на фоні очікуваного збереження цін на них на відносно низькому рівні; по-друге, сучасний процес впровадження у виробництво альтернативних видів енергії набув зтяжнього, інертного характеру, коли західні країни під тиском великих нафтогазових компаній і різноманітних екологічних організацій згорнули чимало наукових досліджень з розробки альтернативних джерел енергії, які нині активно відновлюються під впливом глобальної економічної кризи.

¹ Шербак Ю. Енергетична асиметрія. Як її подолати Україні? // День. — 2005. — № 210. — 15 листопада // www.day.ua

Рис. 4.1. Співвідношення різних видів енергоресурсів у світовому споживанні протягом 1990—2030 рр., %¹

Таким чином, в загальному обсязі споживання і виробництва ПЕР на період до 2030 р. лідируючі позиції утримуватиме нафта. Якщо у промислово розвинутих країнах світу сукупний приріст споживання нафти забезпечуватиметься, головним чином, за рахунок розвитку транспортної системи на тлі зниження частки її споживання рештою галузей народного господарства, то в країнах, що розвиваються, абсолютні обсяги споживання нафти зростуть у всіх без винятку секторах їх національних економік. При цьому найбільший обсяг зростання споживання нафти очікується у Південно-Східній Азії, насамперед Китаї та Індії, де в прогнозований період середньорічні темпи його приросту становитимуть близько 2,8 %.

Що стосується природного газу, то в структурі світового споживання ПЕР його частка зростатиме за рахунок зниження частки вугілля та атомної енергетики. Так, до 2030 р. вона може досягнути майже 30 %, що обумовлено більшою

¹ Побудовано за: Байков Н., Безмельницька Г., Гринкевич Р. Перспективи розвитку мирової енергетики до 2030 г. // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 5. — С. 22.

екологічністю природного газу, а також переважанням його запасів порівняно з нафтою. За даними міжнародних експертів, розвідані на сьогодні світові запаси цього стратегічного палива становлять 185,0 трлн куб. м,¹ (за нинішнього 10 %-го загального вичерпності запасів), а нерозвідані запаси — майже 120 трлн куб. м.

Найбільші темпи споживання природного газу протягом 2005—2030 рр. очікується в країнах, що розвиваються, — 1170 млрд куб. м, що наближує ці держави до країн ОЕСР. Водночас у промислово розвинутих країнах приріст споживання природного газу становитиме близько 550 млрд куб. м, з яких на США припадатиме лише 60 млрд, тоді як на країни Західної Європи — 340 млрд куб. м відповідно².

Тож цілком зрозумілою є нинішня ситуація на світовому нафтогазовому ринку, коли, незважаючи на зусилля міждержавних і світових регуляторних інституцій щодо пом'якшення та усунення міжнародних енергетичних суперечностей, узгодити та гармонізувати національні економічні інтереси країн-виробників та країн-споживачів світових паливно-енергетичних ресурсів не вдається. Запеклі сутички між ними точаться регулярно, час від часу спалахуючи з новою силою в тому чи іншому регіоні.

Як прогнозують авторитетні експерти, зонами регіональних і світових конфліктів на період до 2050—2060 рр. стануть регіони, багаті на енергоносії (Перська затока, басейн Каспійського моря, Південно-Китайське море, Венесуела, Нігерія, Індонезія, Мексика та ін.), зони транспортування нафти танкерами і місця проходження магістральних нафто- і газопроводів.

Особливо рельєфно це виявиться на територіях нових перспективних районів видобування вуглеводнів, де в запеклій конкурентній боротьбі схрестяться національні економічні інтереси багатьох гравців світового нафтогазового ринку. Вже сьогодні разом з традиційними суб'ек-

¹ BP Statistical Review of World Energy 2009 // www.bp.com/statisticalreview

² Байков Н., Безмельниціна Г., Гринкевич Р. Перспективы развития мировой энергетики до 2030 г. // Мировая экономика и международные отношения. — 2007. — № 5. — С. 24.

тами (компанії країн ОПЕК, Західної Європи, США та Росії) в жорстку конкурентну боротьбу за право розробки потенційних джерел енергетичних ресурсів, а також добування, експорту та транспортування енергоносіїв все частіше починають вступати нові гравці, до яких належать компанії азійських країн, передусім Китаю, Індії, Пакистану і Туреччини.

Якщо проводити класифікацію суб'єктів світового нафтогазового ринку, то, на нашу думку, за критеріями масштабів діяльності, типами організаційної та виробничої структур, рівнем державного регулювання можна виокремити три групи монополізованих компаній.

До першої належать найбільші нафтогазові компанії державної форми власності, котрі функціонують у країнах базування і спеціалізуються в основному на видобутку паливно-енергетичних ресурсів. До них належать нафтогазові гіганти держав—членів групи ОПЕК (засновані в результаті націоналізації енергетичної галузі цих країн і створення регульованого світового ринку нафти в середині 1970-х років: іранська «NIOC», кувейтська «KPC», венесуельська «PDV», катарська «Qatar Petroleum», індонезійська «Pertamina», лівійська «Libya NOC» та ін.) та компанії країн з високим рівнем державного регулювання енергетичного сектору та централізації нафтової промисловості (мексиканська «Pemex», китайська «PetroChina», малайзійська «Petronas» та ін.) (табл. 4.1).

Національна Іранська Нафтова компанія — найбільша в світі за запасами вуглеводнів.

Друга група компаній сформована за рахунок приватних і державних вертикально інтегрованих транснаціональних корпорацій (ТНК), які здійснюють диверсифіковану діяльність як у країнах базування, так і в приймаючих. Фінансуючи розробку нафтових і газових родовищ, розбудовуючи транспортну інфраструктуру та переробку паливної сировини, ці компанії відіграють ключову роль у розвитку енергетичного сектору приймаючих країн.

Таблиця 4.1

НАЙБІЛЬШІ КОМПАНІЇ ЗА ЗАПАСАМИ ВУГЛЕВОДНІВ (2009)

Ранг	Компанія	Нафта, млн бар.	Природ- ний газ, млрд куб. футів	Загальні ре- зерви у нафт. екви- валенті, млн бар.
1	National Iranian Oil Company (Iran)	137 620	1 045 670	316 367
2	Saudi Arabian Oil Company (Saudi Arabia)	25 990	263 000	304 857
3	Qatar General Petroleum Corporation (Qatar)	25 410	899 325	179 141
4	Iraq National Oil Company (Iraq)*	115 000	119 940	135 503
5	Petroleos de Venezuela S.A. (Venezuela)	99 377	175 970	129 457
6	Abu Dhabi National Oil Company (UAE)	922	198 500	126 132
7	Kuwait Petroleum Corporation (Kuwait)*	101 500	63 000	112 269
8	Nigerian National Petroleum Corp. (Nigeria)	37 200	185 280	68 872
9	National Oil Company (Libya)*	44 270	54 362	53 563
10	Sonatrach (Algeria)*	12 200	159 000	39 379
11	OAO Gazprom (Russia)	0	171 176	29 261
12	OAO Rosneft (Russia)	18 058	28 816	22 984
13	Petronas (Malaysia)	5 520	82 096	19 554
14	ExxonMobil Corporation (United States)	9 215	34 442	15 103
15	OAO Lukoil (Russia)	13 696	23	13 700
16	Egyptian General Petroleum Corp. (Egypt)	3 700	58 500	13 700
17	Petroleos Mexicanos (Mexico)	10 676	16 815	13 550
18	BP Corporation (United Kingdom)	5 658	40 388	12 562
19	Petroleo Brasileiro S.A. (Brazil)	10 302	13 039	12 531
20	Royal Dutch/Shell (Netherlands)	4 031	49 055	12 416

* Член ОПЕК.

Джерело: «OGJ 200/100» // Oil & Gas Journal. — 2010. — 15 Septem.

З приватних компаній найбільшими запасами вуглеводнів володіють російські ВІНК «Лукойл» та «Юкос», «ТНК-ВР» та «Сургутнафтогаз», а також американські «ExxonMobil», «ChevronTexaco», британсько-американська «BP», британсько-голландська «Royal Dutch/Shell», французько-бельгійська «Total» та ін. При цьому діяльність російських нафтогазових компаній відображає наступальну стратегію Росії в енергетичному секторі світової економіки як на європейському, так і далекосхідному векторах.

До третьої групи належать спеціалізовані державні і приватні неінтегровані підприємства або компанії, які входять до складу енергетичних компаній та підприємств хімічної галузі. Найбільше представництво мають російські нафтогазові компанії з низьким рівнем капіталізації, які за рахунок використання інноваційних технологій мають змогу ефективно освоювати невеликі за розмірами або важкодоступні родовища вуглеводнів, експлуатувати родовища на завершальній стадії розробки, працювати в складних гірничо-геологічних умовах.

Саме між названими вище суб'єктами нафтогазового ринку розгорнулася гостра конкурентна боротьба за світові паливно-енергетичні ресурси, які дислокуються вкрай асиметрично на так званій ресурсній карті планети. Прояви асиметрії на світовому енергетичному ринку такі.

По-перше, вкрай нерівномірний географічний розподіл світових запасів нафти і газу, коли десять країн, на які припадає 25 % світової території і 11 % населення планети, володіють 77 % загального обсягу запасів цих стратегічних ресурсів, у тому числі 83,5 % — по нафті і 69 % — по природному газу (табл. 4.2). При цьому спостерігається і чітко виражене лідерство трьох держав (Російська Федерація, Саудівська Аравія та Іран), частка яких найвагоміша у світових запасах енергоносіїв.

По-друге, наявність суттєвих відмінностей у рівні інтернаціоналізації нафтової та газової промисловості. В той час, коли понад 70 % видобутої нафти у світі постачається за міжнародними контрактами, для газу цей показник не перевищує 30 %. Як результат — ступінь концентрації і централізації у нафтовій

промисловості вищий порівняно з газовою: на 20 найбільших за видобутком компаній припадає 65 % від світового виробництва нафти, тоді як для газу цей показник становить 55 %¹. Таким чином, у ході реалізації капіталомістких проектів з добування нафти і газу та їхніх поставок на світовий паливно-енергетичний ринок великі ТНК розвинутих країн світу є більш конкурентоспроможними порівняно з низькокапіталізованими.

Таблиця 4.2

ПОКРАЇНОВИЙ РОЗПОДІЛ СУМАРНИХ ЗАПАСІВ НАФТИ І ГАЗУ
НА СІЧЕНЬ 2010 р.

Країна	Нафта			Газ		
	млрд бар.	Частка у світових запасах, %	запаси/видобування	трлн м ³	Частка у світових запасах, %	запаси/видобування
Російська Федерація	74,2	5,6	20,3	47,56	25,4	84,1
Іран	137,6	10,3	89,4	29,61	15,8	>100
Саудівська Аравія	264,8	19,8	74,6	8,18	4,0	>100
Ірак	101,5	8,6	>100	3,46	1,7	>100
ОАЕ	97,8	7,3	>100	6,49	3,2	>100
Кувейт	101,5	7,6	>100	1,95	1,0	>100
Венесуела	172,3	12,9	>100	5,44	2,7	>100
Мексика	11,7	0,9	10,8	0,48	0,3	8,2
Норвегія	7,1	0,5	8,3	2,05	1,2	19,8
США	28,4	2,1	10,8	7,57	3,7	11,7
Всього TOP 10	996,9	75,6		112,79	55,2	
Всього в світі	1353,7	100,0		204,23	100,0	

По-третє, регіональні диспропорції між ресурсним і добувним потенціалами нафтогазової промисловості. Так, за показником R/P Ratio oil, який відображає кількість років, протягом яких нафтові родовища будуть вичерпані, зі значним відривом

¹ Конторович А. Портрет на фоне мирового рынка // Нефть России. — 2004. — № 10.

лідують компанії країн ОПЕК. Як свідчать дані, наведені у табл. 4.2, за сучасного рівня світового виробництва найпотужнішою сировинною базою володіють компанії країн ОПЕК, у середньому більше ніж на 100 років.

Якщо провести компаративний аналіз стратегій найбільших монополізованих структур на світовому ринку паливно-енергетичних ресурсів, то стратегічним вектором діяльності національних енергетичних компаній групи ОПЕК є утримання контролю над їх національним видобутком. Це пояснюється тим, що стрімке вичерпання світових запасів нафти активізує їхню політику з обмеження діяльності міжнародних нафтових монополій і використання своїх природних ресурсів у національних інтересах. При цьому і західноєвропейські, і російські, і азійські нафтогазові компанії прагнуть залишити за собою право не тільки на добування енергоносіїв, але й монополізувати права на їх постачання до світових споживачів.

Найбільш агресивними та послідовними в реалізації власних економічних інтересів є американські ТНК, які на тлі боротьби США з тероризмом намагаються здійснити новий перерозподіл світової енергетичної бази та встановити своє домінування у всіх без винятку нафтогазових регіонах. Така політика США обумовлена як високою залежністю цієї країни від імпорту нафти, так і економією національних ресурсів.

Інтереси американських ТНК лежать і у площині встановлення тотального контролю над потоками енергоресурсів, що надходять до Європи. Оскільки істотною загрозою інтересам американських компаній у реалізації цієї стратегічної мети становитиме «енергетичний блок» таких самодостатніх суб'єктів світового нафтогазового ринку, як європейські країни, Російська Федерація, Іран, то нинішня політика США спрямована насамперед на усунення цих держав від системи експорту та транспортування каспійських енергоресурсів до Європи, як і боротьба з іншими конкурентами через встановлення торговельних санкцій.

Що стосується нафтопереробки, то її сучасна організаційна структура характеризується більш високим рівнем країнового

розосередження, ніж структура її запасів та добування (табл. 4.3). Це викликано тим, що, по-перше, основні нафтопереробні центри сконцентровані не в районах добування сировини, а максимально наближені до споживачів паливно-мастильних матеріалів; по-друге, національні енергетичні компанії країн ОПЕК мають вкрай обмежений доступ до переробної та збутової інфраструктури в країнах—імпортерах нафти.

Таблиця 4.3

**ОБСЯГИ НАФТОПЕРЕРОБКИ НАЙБІЛЬШИМИ
НАФТОГАЗОВИМИ КОМПАНІЯМИ у 2007 р.**

Компанія	Обсяги нафтопереробки, млн т	Частка у світовій нафтопереробці, %	Співвідношення показників добування нафти / переробка нафти (P/RF Ratio)
ExxonMobil	315,0	9,0	0,4
Royal Dutch / Shell	158,6	4,5	0,7
BP	158,3	4,5	0,6
ConocoPhillips	130,0	3,7	0,4
Sinorec	130,0	3,7	0,3
Total	117,5	3,4	0,6
ChevronTexaco	107,4	3,1	0,9
Saudi Aramco	104,2	3,0	4,1
Petrobras	96,8	2,8	0,7
PetroChina	95,9	2,7	1,1
Pemex	76,3	2,2	2,3
NIOC	74,2	2,1	2,6
Repsol-YPF	60,3	1,7	0,5
«Лукойл»	34,3	1,0	2,4
«Юкос»	31,0	0,9	2,6

Як результат, на 30 найбільших ТНК припадає лише 60 % обсягів переробки нафти. До цієї групи належать такі приватні ТНК, як «ExxonMobil», «Royal Dutch/Shell», «BP», «Conoco-Phillips», «Total», «ChevronTexaco», а також державні компанії в країнах — виробниках нафти і споживачах нафтопродуктів: «Sinorec», «PetroChina» (Китай), «Petrobras» (Бразилія),

«Pemex» (Мексика), «NIOC» (Іран). Лідерство в цій групі утримує американська компанія «ExxonMobil», обсяги переробки якої щороку становлять понад 300 млн т нафти.

Особливістю організаційної структури нафтогазових ТНК є значне перевищення обсягів переробки нафти над її добуванням. Так, коефіцієнт співвідношення добування та переробки нафти (P/RF Ratio) за цими компаніями для американських ТНК становить від мінімального 0,4 в «ExxonMobil» до максимального 0,9 в «ChevronTexaco». Такі ж показники характерні для європейських та китайських ТНК: «Royal Dutch/Shell», «Total», «Sinorec», «PetroChina». Це свідчить про обмеженість сировинної бази цих компаній на фоні розвинутої інфраструктури з переробки нафти та значного сегмента на ринку нафтопродуктів.

Що стосується державних компаній країн ОПЕК, то, спеціалізуючись в основному на добуванні ПЕР, обсяги переробки нафти у них незначні і відповідають регіональному попиту на нафтопродукти. За значенням коефіцієнта P/RF Ratio можна зробити висновок, що за даною групою нафтогазових компаній обсяги добування нафти у 2,3 (у мексиканської «Pemex») — 4,1 раза (у саудівської «Saudi Aramco») перевищують обсяги переробки. Російські компанії «Лукойл» та «Юкос», навіть з урахуванням нафтопереробних потужностей за кордоном (в Україні, Білорусі, Литві, Болгарії та Румунії), також мають переважно добувну спрямованість діяльності.

Існує і велика кількість нафтопереробних і нафтохімічних заводів у Північній Америці, Європі та країнах Азійсько-Тихоокеанського регіону (американські «Hontway Refining Co.», «Premcor Refining Group», «Foreland Refining Co.», «Sound Refining Inc.», південнокорейські «SK Corp.», «LG-Caltex», «S-Oil Corp.», індійська «Reliance Petroleum», турецька «Turpas» та ін.), котрі належать спеціалізованим і багатопрофільним концернам і займаються переважно нафтопереробкою.

Протягом останнього десятиліття спостерігається тенденція до поглинання таких компаній найбільшими ТНК, що обумовлено зацікавленістю нафтопереробних компаній у надійному забезпеченні сировиною, а добувних — у підвищенні комер-

ційної ефективності збуту нафтопродуктів за рахунок наближення НПЗ до основних ринків.

Резюмуючи сказане вище, можна констатувати, що панування на світовому енергетичному ринку кількох десятків компаній-гігантів призводить до того, що, по-перше, основні пропорції світового видобутку та переробки паливно-енергетичних ресурсів, а також збуту продукції енергетичного сектору перебувають під впливом економічної політики цих компаній; по-друге, галузевий вектор процесів монополізації нафтогазової сфери в цілому впливає з процесів монополізації, які відбулись у кожній національній економіці.

Так, панівні позиції на найважливіших галузевих паливно-енергетичних ринках закріплені сьогодні за невеликою групою компаній-гігантів, серед яких, як правило, виділяється лідер, який за показниками господарсько-фінансової діяльності, ринковим сегментом помітно випереджає найближчих конкурентів. Для північноамериканського ринку таким лідером є «ExxonMobil», для європейського — «BP», для китайського — «PetroChina», для іранського — «NIOC» тощо. При цьому практично на кожному регіональному паливно-енергетичному ринку нараховується всього дві-три великі компанії, обороти за продажами яких перевищують обороти компанії-лідера. Це забезпечує таким компаніям провідні позиції на ринку, дозволяючи реалізувати політику лідерства в цінах і впливаючи на формування світових цін.

Результатом є деформація пропорцій суспільного виробництва та загострення існуючих суперечностей як між монополізованими нафтогазовими компаніями-гігантами, так і між ними та компаніями немонополізованого сектору. В цьому виявляється сутність сучасних монополістичних відносин у нафтогазовому секторі, які відображають прагнення монополізованих компаній-гігантів до панування на світовому паливно-енергетичному ринку і підкорення своїм економічним інтересам компаній немонополізованого сектору.

Характеризуючи монополістичні відносини між нафтогазовими компаніями-гігантами, слід зазначити про набуття

ними сьогодні диверсифікованих форм: від відкритих або замаскованих домовленостей (узгодження обсягів квот на добування та експорт нафти країнами — членами ОПЕК, що визначає рівень її світових цін), відкритої або прихованої конкуренції до співробітництва через розподіл виробничих програм, поглинання конкурентів, злиття з ними та ін.

Найефективнішим механізмом закріплення монопольного становища нафтогазових ТНК на світовому ринку ПЕР, який відображає їх прагнення укріпити конкурентні позиції в умовах загострення боротьби за доступ до світових енергетичних ресурсів, інфраструктури їх транспортування та збуту, стали процеси укрупнення власності у світовому нафтогазовому секторі через злиття і поглинання нафтогазових компаній. Протягом останнього десятиліття процеси злиття і поглинання охопили практично всі приватні нафтогазові компанії світу — «Exxon» і «Mobil» («ExxonMobil»), «Chevron» і «Texaco» («ChevronTexaco»), «BP», «Amoco» і «Arco» («BP»), «Total», «Petrofina» і «Elf Aquitan» («Total»), «Conoco» і «Phillips Petroleum» («ConocoPhillips») та ін.

Укрупнення власності та створення стратегічних альянсів компаній на світовому енергетичному ринку дозволило істотно оптимізувати технологічну структуру роботи нафтогазового комплексу, залучити великомасштабні іноземні інвестиції до проектів освоєння нафтових і газових родовищ, особливо в нових регіонах. Нафтогазові монополістичні структури перетворилися на головних посередників у забезпеченні провідних країн світу паливною сировиною та продуктами її переробки, експортерів паливно-енергетичних товарів і послуг у нафтогазовому секторі, а також на реципієнтів валютних надходжень.

На початок XXI ст. на частку таких структур припадало до 95 % добування нафти і газу, 90 % переробки паливно-енергетичної сировини, 87 % торгівлі паливно-мастильними матеріалами тощо. Вони контролювали понад 80 % зарубіжних інвестицій розвинутих країн світу, вкладених у нафтогазову індустрію, посідали провідні позиції в міжнародному виробничо-технічному співробітництві в цій галузі, а також у сферах,

пов'язаних з обслуговуванням міжнародного товарообігу паливно-енергетичних ресурсів і товарів їхньої переробки (фінансування, транспортування, страхування, інжинірингові послуги, комерційна інформація, рекламна діяльність тощо).

Оскільки найбільші компанії значну частку своєї продукції виробляють і експортують зі своїх зарубіжних підприємств, роль окремих нафтогазових компаній на світовому ринку визначається не стільки абсолютними обсягами їхнього експорту, скільки часткою у світовому добуванні вуглеводнів і переробці паливно-енергетичної сировини. Тому сучасний етап їхнього розвитку характеризується переорієнтацією ділової активності найбільших західних нафтогазових компаній на освоєння родовищ вуглеводнів у країнах, що розвиваються, із перенесенням до цих держав виробничих потужностей нафтогазовидобутку і суміжних виробництв.

Найпривабливішими з позицій освоєння в перспективі нафтогазових ресурсів є країни Близького Сходу (Іран, Ірак, Кувейт, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати), Центральної і Південної Америки (Венесуела, Мексика, Бразилія, Аргентина, Уругвай), Африки (Лівія, Нігерія, Алжир) і країни Азійсько-Тихоокеанського регіону (Китай, Індонезія, Малайзія, В'єтнам).

До факторів, які визначають таку ситуацію, можна віднести такі.

1. Поступове виснаження світової ресурсної бази енергоносіїв зі зростанням кількості важкодоступних родовищ. За оцінками експертів, на фоні зростання обсягів споживання розвинутими країнами світу енергоресурсів, передусім нафти, пік її видобутку в основних нафтових регіонах світу, крім Перської затоки і Каспійського басейну, вже давно минув.

2. Стійка потреба більшості розвинутих країн у диверсифікації джерел енергозабезпечення та їхня загальна стратегічна орієнтація на перенесення матеріало-, енерго-, трудовітких та екологічно небезпечних виробництв до країн, що розвиваються. Адже в таких державах за рахунок дешевої робочої сили та інфраструктури, відсутності жорстких екологічних обмежень, а також у більшості випадків наявності

пільгового оподаткування для іноземних інвесторів витрати на добування нафти і газу суттєво знижуються.

3. Можливості для західних держав вигідно реалізовувати застаріле обладнання та технології, нарощувати обсяги збуту супутніх товарів і послуг, диверсифікувати існуючі ринки збуту для високотехнологічних товарів і послуг, забезпечувати робочими місцями висококваліфікований персонал.

Монополізація світового ринку паливно-енергетичних ресурсів значною мірою актуалізує питання, пов'язані зі створенням ефективної глобальної системи енергетичної безпеки, яка б сприяла досягненню таких стратегічних цілей:

по-перше, недопущення використання енергоносіїв, які не відповідають нормам глобальної екологічної безпеки, через співробітництво у сфері НДДКР для створення нових екологічно безпечних технологій добування енергії та забезпечення світового співтовариства енергоресурсами;

по-друге, активізацію запровадження енергозберігаючих технологій, розробку єдиної стратегії енергозбереження, прискорений розвиток альтернативного енергопостачання та ін.;

по-третє, великомасштабне розгортання програми наукових досліджень з винайдення і використання альтернативних джерел енергії.

Резюмуючи викладене вище, можна сказати, що характер впливу сучасних глобальних детермінант на економічну стратегію різних країн значною мірою визначається тим, чи є вони власниками чи споживачами енергетичних ресурсів. Тоді як національні економічні інтереси країн-власників паливно-енергетичної сировини зосереджені на накопиченні валютних резервів і диверсифікації національного виробництва, то енергетично залежні держави прагнуть до диверсифікації джерел постачання традиційних і активно ведуть пошук альтернативних джерел енергії, а також спрямовані на зменшення енергомісткості виробництва.

Що стосується Ірану, то у форматі глобального енергетичного ринку його статус характеризується певною двоякістю. З одного боку, економіка цієї країни динамічно модерні-

зується, а отже — потребуватиме дедалі більшої кількості енергетичних ресурсів для власного споживання. З другого боку, за умов активної транснаціоналізації економіки Іран все більшою мірою залучатиметься у світогосподарські процеси з огляду на ту обставину, що обсяги власного добування паливно-енергетичних ресурсів завжди перевищуватимуть обсяги їх внутрішнього споживання.

Зважаючи на відсутність власної паливно-енергетичної бази та велику залежність від зовнішніх постачань, Україна поіншому вибудовує свій стратегічний вектор економічного розвитку. В найближчі десятиліття вона зацікавлена в оптимізації зовнішніх джерел постачань енергоносіїв через налагодження рівноправних, взаємовигідних, паритетних відносин з тими паливнодобувними країнами, які не використовуватимуть її енергетичну залежність як фактор політичного впливу.

З огляду на це саме в енергетичній сфері національні економічні інтереси України та Ірану максимально збігаються, що підводить їх до необхідності налагодження такого двостороннього співробітництва в енергетичній сфері, яке було б не тільки взаємовигідним, але й відповідало принципу взаємодоповнюваності національних економік.

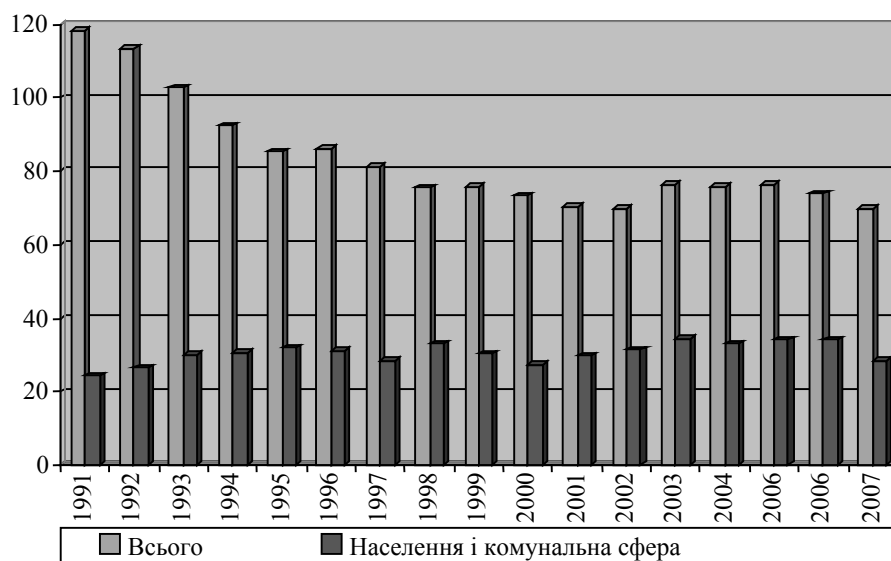
4.2. ПОГЛИБЛЕННЯ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ІРАНОМ У ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНОМУ КОМПЛЕКСІ В КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ІНТЕРЕСІВ КРАЇН

Україна належить до держав, частково забезпечених традиційними видами паливно-енергетичних ресурсів. Що стосується нафти, то її імпорт становить на сьогодні 50—60 % загального обсягу споживання і здійснюється в основному з Російської Федерації. І хоча певна частка імпорту припадає на Казахстан, Ірак і Білорусь, це не змінює ситуації монопольної енергетичної залежності України від Росії.

Ця ситуація ускладнюється ще й тією обставиною, що чотири з шести нафтопереробних заводів в Україні належать російським власникам, які у будь-який час можуть припинити постачання нафти на власні нафтопереробні заводи. Практично повна залежність від постачань нафти з одного джерела не є прийнятною для України як у контексті надійності поставок, так і енергобезпеки економіки та можливостей використання Росією цієї залежності як важелю політичного впливу.

Щодо природного газу, то джерелами його постачання для України є власний видобуток (30 %) та імпорт з Російської Федерації. Доведені запаси природного газу в Україні становлять і сьогодні близько 1,03 трлн куб. м, а його потенційні ресурси оцінюються у 5,4 трлн куб. м. Так, найбільший рівень видобутку природного газу в Україні (68,3 млрд куб. м) було зафіксовано у 1975 р., тоді як у 1997—2000 рр. стабілізувався на рівні 18 млрд куб. м щорічно, а у 2001—2007 рр. — 20,6 млрд куб. м відповідно (рис. 4.2).

Рис. 4.2. Динаміка споживання природного газу в Україні протягом 1991—2007 рр., млрд куб. м¹

¹ Національна безпека і оборона. — 2008. — № 8. — С. 19.

Отже, можна стверджувати, що ресурсна база природного газу в Україні за умов її ефективного використання та проведення необхідних геофізичних досліджень і пошуково-розвідувального буріння дозволяє не лише забезпечити протягом тривалого часу стабільні обсяги видобутку, але й навіть поступово нарощувати їх у майбутньому.

При цьому доволі перспективним регіоном з позицій пошуку та освоєння нових родовищ природного газу в Україні є шельф Чорного та Азовського морів, початкові сумарні ресурси вуглеводнів якого становлять понад 1,5 млрд т умовного палива, або близько 30 % сумарних ресурсів вуглеводнів України. Проте через низьку розвіданість даного регіону освоєння початкових ресурсів не перевищує 4 %, а коефіцієнт успішності пошукових робіт становить лише 0,45.

Україна є одним з найбільших у світі транзитерів природного газу трубопровідним транспортом. З точки зору реалізації національних економічних інтересів України значення трубопровідного транспорту важко переоцінити. Як свідчить міжнародний досвід, визначальною рисою сучасного етапу розвитку газового сегмента світового ринку є зростання кількості і вартості міждержавних проектів, які реалізуються у сфері трубопровідного транспортування газу, та постійна модернізація трубопровідних систем країн світу.

Наприклад, у 2006 р. було ухвалено проект південноамериканського газопроводу (зі щорічною пропускною спроможністю у 55 млрд куб. м газу і протяжністю понад 8 тис. км) з Венесуели до Бразилії й Аргентини з розгалуженням до Болівії, Перу, Чилі, і з 2008 р. введено в дію найдовший у світі (1,2 тис. км) підводний морський газопровід від родовища «Ормен» у Норвезькому морі до терміналу Ізингтон у Великобританії, який має високі експлуатаційні характеристики.

Україною у 2008 р. через газотранспортну систему (ГТС) до країн Європи було транспортовано 129,6 млрд куб. м, або близько 76 % загального обсягу експорту російського газу до Європи (рис. 4.3), що свідчить про високий рівень інтег-

рованості газотранспортної системи України до газових мереж країн ЄС. Це визначає статус України як великого трансконтинентального транзитера природного газу.

Крім того, Україна володіє також найпотужнішою в Європі системою підземного зберігання природного газу, яка налічує 13 сховищ загальним активним об'ємом 30 млрд куб. м і максимальною добовою продуктивністю 254 млн куб. м. При цьому 12 підземних сховищ газу (ПСГ) експлуатує дочірня компанія НАК «Нафтогаз України» «Укртрансгаз», серед них найбільше в Європі Більче-Волицько-Угерське ПСГ, сховище Глібовське відкрите в АР Крим на місці виробленого газоконденсатного родовища ДАТ «Чорноморнафтогаз».

Рис. 4.3. Обсяги транзиту природного газу до Європи територією України протягом 1991—2008 рр., млрд куб. м

У попередні роки Україна покладала певні надії на поставки туркменського газу, адже за радянських часів Туркменістан був однією з республік-лідерів за видобуванням природного газу, а сьогодні наявні у цій державі потужності можуть забез-

печити щоденне постачання газу на рівні 220 млн куб. м¹. Навіть незважаючи на те, що постачання туркменського газу проходить територією Росії, це є значний стимулюючий ефект як з погляду ціноутворення, так і обсягів постачання.

Проте посилення напруження у міждержавних відносинах між Туркменістаном і Росією викликало переорієнтацію постачання туркменського газу до Китаю. Так, згідно з укладеною 2006 р. угодою (набула чинності від 1 січня 2009 р.), Китай щорічно купуватиме в Туркменістані 30 млрд куб. м газу протягом 30 років. При цьому початкові плани з побудови газопроводу через Казахстан, Узбекистан до Китаю, Південної Кореї та Японії (проект «Mitsubishi», «CNPC» та «Еххон») було змінено на початку 2005 р. більш економним та ефективним варіантом, який став можливим завдяки введенню в дію китайського газопроводу «Схід—Захід».

Російська Федерація також претендує на частину туркменського газу, уклавши з цією країною у 2003 р. нову угоду на постачання газу до Європи терміном на 25 років. Згідно з цим Росія щорічно буде отримувати туркменський газ в обсязі 80 млрд куб. м протягом 2007—2028 рр. Такий варіант перебігу подій зміцнить монопольне становище Росії на ринку постачання газу до країн СНД, що може негативно позначитись на вартості.

Очевидним є і бажання Росії поглиблювати енергетичне співробітництво зі східними державами за одночасного нарощування поставок енергетичних ресурсів на європейський ринок. Так, Республіка Корея, як один з найбільших у світі споживачів «блакитного палива», вже сьогодні готова інвестувати в газопровід з Сибіру через територію КНР понад 11 млрд дол. США; Індія, яка має один з наймісткіших енергетичних ринків у світі (третій після Кореї і КНР), готова вкласти в розробку російських енергоресурсів близько 25 млрд дол. США, а з Китаєм вже досягнуто міждержавних домовленостей на побудову двох транспортних маршрутів із Західного і Східного Сибіру (проект

¹ Качелин А. Стратегическое партнерство в газовой сфере // Экономист, 2006. — № 10. — С. 60.

газопроводу з умовною назвою «Алтай» пропускною спроможністю 80 млрд куб. м і вартістю понад 8 млрд дол. США)¹.

Ці приклади свідчать про загострення конкурентної боротьби за російський газ між традиційними європейськими споживачами (табл. 4.4), включаючи Україну, і новими претендентами в особі країн азійського мегарегіону.

Таблиця 4.4

**ОБСЯГИ СПОЖИВАННЯ ЕНЕРГОРЕСУРСІВ, ЧИСТИЙ ІМПОРТ
І РІВЕНЬ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ КРАЇН ЄС У 2008 р.²**

Країна	Валове енергетичне споживання, млн т н.е.	Чистий імпорт	Енергетична залежність, %
Кіпр	2,6	3,03,0	100,0
Мальта	0,9	0,9	100,0
Люксембург	4,7	4,7	98,9
Ірландія	15,5	14,2	90,9
Італія	186,1	164,6	86,8
Португалія	25,3	21,6	83,1
Іспанія	143,9	123,8	81,4
Бельгія	60,4	53,5	77,9
Австрія	34,1	24,9	72,9
Греція	31,5	24,9	71,9
Латвія	4,6	3,2	65,7
Литва	8,4	5,5	64,0
Словаччина	18,8	12,0	64,0
Угорщина	27,8	17,3	62,5
Німеччина	349,0	215,5	61,3
Фінляндія	37,8	20,9	54,6
ЄС-27	1825,2	1010,1	53,8
Словенія	7,3	3,8	52,1
Франція	273,1	141,7	51,4
Болгарія	20,5	9,5	46,2
Нідерланди	80,5	37,2	38,0
Швеція	50,8	19,8	37,4
Естонія	5,4	1,9	33,5
Румунія	40,9	11,9	29,1
Чехія	46,2	12,9	28,0
Великобританія	229,5	49,3	21,3
Польща	98,3	19,6	19,9
Данія	20,9	-8,1	-36,8

¹ Див. детальніше: Порфирьев Б. Транспортировка нефтяных ресурсов в АТР: методология и результаты сравнения эффективности вариантов // Российский экономический журнал, 2006. — № 4. — С. 53—63.

² Національна безпека і оборона, 2009. — № 6 (110). — С. 4.

Це дає Росії додаткові аргументи на коригування цінової і транспортної політики у сфері зовнішніх постачань енергетичних ресурсів.

У свою чергу європейські країни — споживачі російського газу в останній час все більше зосереджуються на створенні рівних умов для всіх постачальників газу, завдяки чому формується ефективне конкурентне середовище на їх газовому ринку.

Утім довгострокова стратегія Європейського Союзу передбачає і послідовну реалізацію системи заходів з економії енергії через скорочення масштабів виробництва енергомістких товарів, витіснення з енергетичного балансу окремих видів палива, широке застосування альтернативних джерел тепло- та електроенергії, використання нової техніки, технологій і матеріалів, а також обслуговування, ремонт і відновлення обладнання на новій технологічній основі.

Саме досягненню цих стратегічних завдань були підпорядковані Перша та Друга газові директиви Євросоюзу, які визначили ключові принципи реформування газового ринку даного інтеграційного угруповання, механізми ліквідації державної монополії на постачання газу, загальні правила зі зберігання, транспортування, поставок і розподілу природного газу. Також було встановлено класифікацію споживачів, які одержали право вибору постачальників енергетичних товарів за критерієм належності до категорії промислових споживачів або домогосподарств.

Не випадково, що країни Європейського Союзу виявляють нині підвищений інтерес до Ірану. Підтвердженням цього є, зокрема, той факт, що іранські міжнародні тендери на розробку та освоєння нафтових і газових родовищ щорічно привертають увагу авторитетних європейських нафтогазових гігантів.

Наприклад, з 2006 р. досить успішно розвивається енергетичне співробітництво між Національною іранською нафтовою компанією і португальською державною компанією

«Галп». У разі успішної реалізації досягнутих домовленостей Іран постачатиме скраплений газ до Португалії, а португальський партнер дістане право на пайову участь у видобутку природного газу в Ірані¹. Перспективними у цьому контексті є також переговори Ірану з італійською корпорацією «Edison».

Важливим кроком у розвитку ірансько-європейського енергетичного співробітництва стало укладання у 2008 р. міжнародного договору, згідно з яким Іран матиме можливість за посередництвом швейцарської компанії «Elektrizitaetsgesellschaft Laufenburg» експортувати природний газ до Західної Європи². Із положень документа слідує, що іранська сторона постачатиме швейцарській до 5,5 млрд куб. м газу на рік. До цього проекту планують долучитись Туреччина і Греція, територією яких передбачається транспортувати газ, та Італія, де планується використовувати отримане паливо для генерування електроенергії та її постачання до Швейцарії.

Услід за Швейцарією інтенсифікація міждержавного співробітництва в енергетичній сфері відбувається у зовнішньоекономічних відносинах Ірану з Австрією, зокрема, австрійська компанія «EconGas GmbH» планує з 2013 р. закуповувати газ в Ірані.

Таким чином, Європа вкрай зацікавлена у доступі до іранських енергоносіїв та створення у майбутньому потужної інфраструктури їх транспортування, в якій важливе місце може посісти Україна.

Крім того, на думку багатьох експертів, у довгостроковій перспективі багаті вуглеводневі ресурси Ірану зможуть стати для України реальною альтернативою російській монополії. Про усвідомлення на найвищому державному рівні необхідності зниження її енергетичної залежності свідчить «Енергетична стратегія України на період до 2030 року». Так, у розділі «Гарантування енергетичної безпеки» серед головних заходів

¹ *Томберг И.* Угрожает ли газовому рынку Европы экспансия Ирана? — <http://www.promved.ru/articles/article.phtml?id=1408&nomer=50>.

² *Саруханян С.* Иранский газ в Европе — <http://www.noravank.am/ru/?page=analitics&nid=1105>.

виокремлено «диверсифікацію зовнішнього постачання паливно-енергетичних ресурсів (природного газу, нафти, ядерного палива)» із зазначенням необхідності забезпечити «не менше трьох джерел постачання з кожного виду енергоресурсів з 25—30 % забезпеченням від загального обсягу».

Крім того, в документі «Основні напрями державної політики у сфері забезпечення енергетичної безпеки України» визначено, що зменшення енергетичної залежності держави має бути досягнуто, зокрема, шляхом «диверсифікації джерел зовнішнього постачання паливно-енергетичних ресурсів (насамперед, природного газу, нафти та ядерного палива), виходячи з необхідності постачання таких ресурсів не менше як з трьох основних джерел...».¹

Отже, розбудова довгострокового українсько-іранського співробітництва в енергетичній сфері є вигідною стратегічно і тактично. У довгостроковому плані — як метод нарощування енергетичної незалежності української економіки і диверсифікації відповідних ризиків, передусім зовнішньополітичних; у середньо- і короткостроковому — можливість покриття поточного дефіциту в енергоресурсах і забезпечення на цій основі оптимального загальнодержавного енергетичного балансу. Адже, як впливає із загальноприйнятих світових стандартів енергетичної безпеки, постачання енергоносіїв з одного джерела не повинно перевищувати для країни показник 25 %. Тільки за такої умови держава може вважатись енергетично незалежною, забезпечуючи свою енергетичну стабільність.

Нафтогазова привабливість Ірану для України обумовлена й вигідним географічним положенням і достатньо потужною трубопровідною системою, яка дозволяє забезпечувати масштабний транзит російської, азербайджанської, казахстанської нафти, а також туркменської нафти і газу до Туреччини, Європи та країн Перської затоки.

¹ Див. детальніше: Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 9 грудня 2005 р. «Про стан енергетичної безпеки України та основні засади державної політики у сфері її забезпечення» №1863 від 27 грудня 2005 р.

Економічний ефект таких трансакцій суттєво підвищується із застосуванням механізмів так званих обмінних угод та операцій з підвищення якості туркменської та казахстанської нафти через додавання до них високоякісної легкої іранської нафти, що дозволяє без зміни технології та додаткових витрат на обладнання переробляти таку паливну сировину на заводах Ірану з подальшим збутом продукції на ринках третіх країн.

Що стосується Ірану, то його зацікавленість у розвитку енергетичного співробітництва з Україною ґрунтується на можливостях розширення національного експортного потенціалу, освоєння нових родовищ нафти і газу, поглиблення рівня переробки вуглеводнів на батьківщині, що, звісно, потребує суттєвих капіталовкладень з боку іноземних інвесторів, адже достатніх власних коштів, належних виробничих потужностей і технологій для цих потреб в країні не вистачає.

Пріоритетні напрями співробітництва між Україною та Іраном — це видобуток і транспортування енергоносіїв, а також розвиток енергетичного та нафтогазового секторів іранської економіки. Адже Іран на сьогодні є однією з небагатьох країн, котрі у перспективі можуть стати стратегічними партнерами України у диверсифікації поставок енергоносіїв.

Так, Іран посідає друге місце у світі за обсягами розвіданих запасів нафти, офіційно підтвержені сумарні обсяги яких оцінюються у 207,6 млрд т, 80 % з яких залягають в родовищах провінції Хузестан і на шельфових родовищах Перської затоки. Також 87 % нафти видобувається на материкових родовищах, найголовнішими серед яких є Гячсаран, Бібі Хакіме, Ахвазійське родовище, Масджеде Солейман, Хафтгель, Нафте Сефід, Ага-Джарі (включає родовища Карандж і Марун) і Парен.

У 2001 р. в південній частині Каспійського моря були відкриті багаті родовища нафти і природного газу, запаси яких оцінюються Іранською національною нафтовою компанією у 10 млрд бар. нафти і 560 млрд куб. м газу. Геолого-розвідувальні роботи проводились за участю британської

компанії «Ласмо» і британсько-голландської «Ройял Датч Шелл».

У серпні 2009 р. було відкрито великі поклади нафти в провінції Хузестан у 120 км на південний схід від шахрестану Сузенгерд. Довжина родовища становить 24 км, а ширина — 6 км і за попередніми оцінками, запаси родовища — 9 млрд бар. З метою завершення повної розробки покладів нафти заплановано буріння нової розвідувальної свердловини глибиною 5,1 тис. м. А оскільки нове родовище знаходиться у безпосередній близькості від покладів, що вже розробляються, то завдяки наявній інфраструктурі найближчим часом можна буде розпочати добування нафти.

Слід особливо підкреслити, що велика частина 6 нафтогазових басейнів все ще до кінця не досліджена. Терміни остаточної розвідки будуть залежати від цін на нафту в найближче десятиліття. У лютому 2010 р. Іран виявив нафтогазове родовища, чії запаси оцінюються в 85 млрд доларів.¹

Дотримуючись квоти країн ОПЕК (14,6 % загального обсягу видобутку нафти країн цієї організації), обсяги видобування нафти становлять 4,1 млн бар./день, з яких 2,5 млн бар. спрямовується на експорт. Слід зазначити, що для розроблених нафтових родовищ характерна висока продуктивність і відносно низька собівартість видобутку.

Крім того, в Ірані сконцентровано близько 18 % світових запасів газу, або в абсолютному вираженні 29,6 трлн куб. м. В сучасних умовах реалізації активної зовнішньоекономічної політики Іран є впливовим гравцем світового нафтогазового ринку.

Саме іранські поставки природного і зрідженого газу являють собою об'єкт зростаючого міжнародного інтересу. Стрімкий розвиток іранського експорту газу не тільки може перекроїти регіональну карту газопроводів, а й суттєво вплинути на газозабезпечення всієї Євразії. Так, у 2008 р.

¹ Iran discovers new oil, gas fields // Tehran Times. — Feb. 7. — 2010.

уряди Російської Федерації, Ірану та Катару досягли згоди щодо створення організації — газового аналогу ОПЕК, з метою регулювання ключових пропорцій світового газового ринку, розподілу регіональних сфер впливу між найбільшими постачальниками газу, недопущення конкуренції між ними, а також спільного визначення маршрутів постачання газу до європейських та азійських споживачів. Передбачається, що в майбутньому кількісний склад «газової ОПЕК» може суттєво розширитись після приєднання Алжиру, Лівії, Нігерії, Венесуели, Тринідаду і Тобаго, Бахреїну, Кувейту, Оману, Катару, Саудівської Аравії, ОАЕ та Малайзії, з урахуванням яких в рамках організації буде сконцентровано понад 65 % світових запасів природного газу і щонайменше 70 % сукупного обсягу експорту.

Багата паливно-енергетична ресурсна база Ірану перетворила виробництво вуглеводнів в основну і найбільш динамічну галузь національної економіки. Послідовна державна преференційна політика у сфері залучення інвестиційних ресурсів у розробку багатих вуглеводневих родовищ дозволили Ірану за останні роки суттєво збільшити обсяги добування нафти. Так, протягом 2005—2009 рр. Міністерство нафти Ірану інвестувало 1 млрд 720 млн дол. США у розробку нафтових і газових родовищ, при цьому внутрішні капіталовкладення становили 820 млн дол. Як результат — на початок 2009 р. в Ірані щодня добувається 4387 тис. бар. сирої нафти, тоді як у 2008 р. — 4335 тис., у 2006 р. — 4275 тис., а у 2005 р. — лише 4200 тис. бар.

При цьому протягом останніх років проводиться й ефективна державна політика у сфері приватизації нафтогазових компаній з метою нарощування обсягів їх добування. Так, у серпні 2009 р. Міністерство нафти Ірану подало на розгляд уряду країни список з 21 компанії, які згідно з ст. 44 Конституції Ірану підлягають приватизації. Серед цих компаній п'ять належать до структури Національної іранської нафтової компанії («National Iranian Oil Company»), дев'ять — Національній нафтохімічній компанії («National Petrochemical

Company)), п'ять — дочірні підрозділи Національної іранської газової компанії («National Iranian Gas Company») і дві — підрозділи Національної іранської нафтопереробної і збутової компанії («National Iranian Oil Refining and Distribution Company»).

На даний момент виробництво нафтопродуктів в Ірані здійснюється на 9 нафтоочищувальних комбінатах:

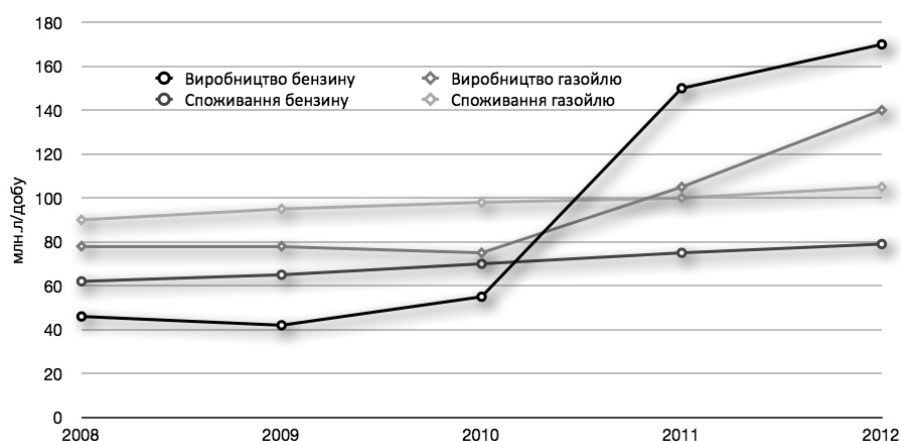
Abadan (450000 бар./добу),
Isfahan (280000 бар./добу),
Bandar Abbas (232 000 бар./добу);
Tehran (225000 бар./добу),
Arak (170 000 бар./добу),
Tabriz (112000 бар./добу),
Shiraz (40 000 бар./добу),
Kermanshah (30 000 бар./добу),
Lavan Island (30 000 бар./добу).

Ведеться будівництво ще восьми:

Persian Gulf Refinery (360 000 бар./добу),
Khuzestan Extra Heavy Crude Oil Refinery (180 000 бар./добу),
Hormuz Extra Heavy Crude Oil Refinery Project (300 000 бар./добу),
Caspian Refinery Project (300 000 бар./добу),
Anahita Refinery Project (150 000 бар./добу),
Shahriar Refinery Project (150 000 бар./добу),
Pars Refinery Project (120 000 бар./добу),
Yasoij Refinery (150 000 бар./добу).

Ударний проект систематичного нарощування виробництва бензину на нафтохімічних комбінатах дозволив країні приєднатися до Клубу експортерів автомобільного палива і в кінці вересня 2010 р. відправити на експорт першу партію бензину. За даними Міністерства нафти Ірану (вересень 2010), рівень виробництва бензину в даний час складає більше 66,5 млн л/добу при попиті в 64 млн л/добу (рис. 4.4).¹

¹ Резонанс вступлення Ірана в Клуб експортерів бензина // <http://russian.irib.it/analitika/commentarii/item/118879-2010-09-30-12-15-46>

Рис. 4.4. Динаміка виробництва та споживання бензину та газойлю в Ірані

Керівництво Ірану за останні роки суттєво активізувало роботу з самозабезпечення країни паливом. Так, до 2012 р. планується завершити будівництво нафтоочисного комбінату «Сетарейє Халідже Фарс» в Бендер-Аббасі, що дозволить Тегерану повністю відмовитись від імпорту бензину. Крім того, до 2015 р. в Ірані заплановано ввести в експлуатацію 7 нафтопереробних комбінатів. Як очікується, від реалізації проектів з будівництва нових НПЗ обсяги нафтопереробки в державі збільшаться від 1,6 до 3,2 млн бар. на рік, що перетворить його на потужного експортера бензину.

Якщо характеризувати споживання нафтопродуктів в країні, то слід вказати на його крайню неекономність. Основною причиною високого рівня споживання є великі державні субсидії на використання нафтопродуктів і електроенергії (близько 10 млрд дол. щороку). При цьому швидке зростання внутрішнього споживання та бажання Ірану зберегти свою частку в загальному обсязі виробництва сирової нафти в рамках ОПЕК вимагає проведення системи заходів з підвищення рівня її добування.

За заявами керівників нафтогазової промисловості Ірану, збільшення обсягів видобування нафти в країні — національна потреба. Основними завданнями в цьому напрямі є насамперед поглиблення міждержавного співробітництва у сфері

освоєння нафтових і газових родовищ, залучення іноземних інвестицій і передових технологій в розробку, збереження нафтових і газових родовищ як національного багатства, залучення транзиту прикаспійських вуглеводнів на світові ринки територією Ірану, збільшення видобутку природного газу, розширення використання газу як палива замість нафтопродуктів.

Поглиблення співпраці між Україною та Іраном в енергетичній сфері повною мірою відповідає офіційним завданням і напрямам «Енергетичної стратегії України до 2030 року», зокрема, її п. 6 «Диверсифікація зовнішніх джерел постачання енергетичних продуктів, а також диверсифікація маршрутів їх транспортування»¹. Згідно з положеннями цього документа загальнодержавного значення разом із розвитком власної нафтовидобувної промисловості Україна, маючи кадровий потенціал відповідного рівня та фінансові можливості, вигідне територіальне розташування порівняно з країнами, які володіють значними запасами нафти на транспортно досяжній відстані, повинна проводити активну роботу з освоєння таких запасів на засадах міжнародної співпраці з укладанням угод про розподіл видобутої продукції.

Як свідчать результати урядових оцінок, вже найближчими роками можна забезпечити видобуток нафти за межами України на рівні 3,6 млн т з подальшим нарощуванням до 9,2 млн т до 2030 р., у тому числі частка видобутку нафти в Ірані може становити близько 40 %. Очікуваний український видобуток нафти в Ірані загалом оцінюється у 54,6 млн т, а загальна вартість проекту — 939 млн дол.

Загальновідомими є також широкомасштабні програми Ірану в галузі енергетики, спрямовані на вихід на ринки сусідніх країн і будівництво електростанцій. У контексті розбудови українсько-іранського співробітництва перспективним може виявитися участь України не тільки у великих енергетичних програмах, в яких традиційно брав участь СРСР, а й у малій енергетиці. Так, беручи до уваги, що з 50 тис. іранських сіл на

¹ Енергетична стратегія України на період до 2030 року. — С. 5.

сьогодні електрифіковано тільки 35 тис., природною є і зацікавленість іранської сторони (як місцевих енергетичних компаній, які одержали комерційну самостійність, так і відділень «Джихаде сазендегі»), у будівництві малих електростанцій за участю українських фахівців, що допоможе реалізувати програму загальної електрифікації країни.

Слід зазначити, що найбільш надійними, з огляду на високий рівень державних гарантій, партнерами з іранського боку дотепер залишаються державні підприємства, які за останні роки здобули комерційну самостійність. Серед широкої мережі інших потенційних партнерів з іранського боку слід виділити в окрему категорію керівників прикордонних і вільних економічних зон, які наділені особливими економічними повноваженнями. Висока комерційна активність також властива ісламським фондам, наприклад, найбільшому в країні «Фонду знедолених», а також «Фонду полеглих», які мають свої комерційні компанії та туристичні фірми. Активізували діяльність і такі структури, як вакфи, зокрема, мешхедський «Астане Годе», який має галузеві виробничі і комерційні компанії, а також експортну і туристичну фірми.

Надзвичайно перспективним напрямом в українсько-іранському економічному співробітництві є добування і транспортування газу. Україна завдяки зручному географічному положенню та наявності транзитних можливостей могла б не тільки імпортувати іранський газ (обсяги якого, за оцінками експертів, становитимуть 10—15 млрд куб. м, або 14—20 % річної потреби в рахунок прокачування 60 млрд куб. м газу на рік), а й здійснювати транзит додаткових обсягів до інших європейських країн.

У цьому зв'язку слід зазначити, що ще 1995 року розглядалась можливість транзиту іранського газу до Європи територією Азербайджану, Росії і України. Були навіть підготовлені статутні документи для створення міжнародної газової компанії «ІранУкрАзер», яка, залучивши необхідні обсяги інвестицій, могла б прокласти газопровід. Однак цей проект не був реалізований. Сучасний варіант маршруту газу з Ірану до Єв-

ропи бере початок з локального проекту будівництва газопроводу «Іран—Вірменія». Переговори з цього питання тривають від 1992 року і сьогодні проект дістав схвалення Євросоюзу.

Ісламська Республіка Іран значною мірою цікавить Україну як потенційний експортер газу. На сьогодні між Україною та Іраном вже досягнуто домовленостей про створення нафтогазової компанії «ІрУкр», метою якої є спільне інвестування та реалізація нафтових і газових проектів на території Ірану та за його межами. До компетенцій цієї компанії належать надання іранській стороні інженерно-технічного та технологічного обслуговування, а також постачання деяких матеріалів та обладнання, які неможливо виробляти в Ірані.

Київ також зацікавлений у будівництві газопроводу «Іран — Південний Кавказ — Чорне море — Україна — Західна Європа», який має вирішити проблему диверсифікації джерел енергоносіїв для України. Реалізація даного проекту потребує активної участі держави, залучення великого приватного капіталу, деполітизації українсько-іранських зовнішньоекономічних відносин і їхнє базування виключно на національних економічних інтересах обох країн, що можливо за умов розбудови ефективного організаційно-інституційного механізму міждержавного співробітництва.

Основні принципи співробітництва України та Ірану були офіційно задекларовані у спільному документі «Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран» (від 26.04.92). Статтею 7 цієї Декларації визначались важливість і необхідність виконання і розширення досягнутих домовленостей між Урядами України та Ірану з питань співробітництва в таких галузях, як нафтова і газова промисловість, економіка і торгівля, банківська справа, а також в інших сферах, що становлять взаємний інтерес¹. Загалом за останні два десятиліття між

¹ Див. детальніше: Декларація про принципи дружнього співробітництва між Україною та Ісламською Республікою Іран. Україна, Іран, Ісламська Республіка; Декларація, Міжнародний документ від 26.04.1992. Протокол щодо порядку роботи Міжурядової Українсько-

Україною та Іраном було укладено 85 меморандумів про міждержавне економічне співробітництво.

З метою розвитку економічних і торговельних зв'язків між Україною та Іраном 22 травня 2003 р. на підставі Декларації було утворено Спільну міждержавну українсько-іранську комісію з економічного і торгового співробітництва зі щорічними її засіданнями. Основним завданням комісії є підготовка пропозицій і рекомендацій для урядів обох країн з реалізації програм і проектів економічного та науково-технічного співробітництва в галузях, що становлять взаємну зацікавленість.

Також доречно зазначити, що у 1992 р. українським Урядом було утворено комісію для погодження трас і умов проходження газо- і нафтопроводів з Ісламської Республіки Іран в Україну територією Російської Федерації¹. Цим же роком дається укладена міждержавна Угода між Урядами України, Азербайджанської Республіки та Ісламської Республіки Іран про співробітництво в галузі нафтової і газової промисловості². Із положень зазначеної угоди, яка є чинною і дотепер, випливає, що Договірні Сторони співпрацюватимуть між собою в різних сферах енергетичної співпраці, таких як буріння свердловин нафти і газу, облаштування родовищ, постачання матеріалів і обладнання для нафто- і газовидобувних об'єктів. Додатково до цього було домовлено про створення спільного міждержавного комітету для розгляду конкретних проектів.

Чинною залишається й інша тристороння угода — між Україною, Іраном і Туркменістаном, у рамках якої Уряди зазначених держав домовились, зокрема, у межах відповідних тристоронніх проектів розглянути можливість, за рахунок постачань туркменського газу в Україну, реалізації програм зустрічних поставок українських товарів, послуг і проектів

Іранської спільної комісії з економічного та торговельного співробітництва. Іран, Ісламська Республіка, Кабінет Міністрів України; Протокол, Міжнародний документ від 22.05.1996.

¹ Про утворення Урядової комісії для погодження трас і умов проходження газо- і нафтопроводів з Ісламської Республіки Іран на Україну по території Російської Федерації. Кабінет Міністрів України; Розпорядження від 07.02.1992 № 84-р.

² Угода між Урядами України, Азербайджанської Республіки та Ісламської Республіки Іран про співробітництво в галузі нафтової і газової промисловості. Азербайджан, Іран, Ісламська Республіка, Україна; Угода, Міжнародний документ від 07.01.1992.

Ісламській Республіці Іран на основі подальшої компенсації іранською стороною Туркменістану вартості газу товарами, послугами, спільними проектами тощо¹.

Спершу передбачалося, що в рахунок валютної частини постачань туркменського газу в Україну у 1995 р. на суму 10 млн дол. США, Україна зробить поставки послуг, товарів до Ісламської Республіки Іран, яка на еквівалентну суму здійснить будівництво автодороги Ашгабат — Геок — Дебе. Для реалізації цих та інших цілей також було створено Українсько-Ірансько-Туркменський міжурядовий Комітет з координації торгово-економічного й інвестиційного співробітництва, основна мета якої полягала в координації і розвитку торгово-економічного й інвестиційного співробітництва, а також контролі за ходом реалізації тристоронніх домовленостей у цій сфері.

Вагомим зрушень у розбудові міждержавного співробітництва України з Іраном в енергетичній сфері було досягнуто у 2005 р., коли на міжурядовому рівні задекларовані наміри з його інтенсифікації шляхом переведення цієї співпраці на довгострокову основу з метою розробки реальних шляхів поставок іранського газу в Україну та його транзиту до Європи українською територією. Тим самим Україна підтвердила свою довгострокову зацікавленість у розбудові тісного співробітництва з Іраном і вагомий національний економічний інтерес у цій сфері.

Сьогодні можна зробити ряд висновків щодо українсько-іранського співробітництва в енергетичній сфері і подальших перспектив його розвитку. По-перше, позиція України стосовно співпраці з Іраном у нафтогазовій галузі є відображенням її національних пріоритетів, які залежать передусім від потенційних економічних ефектів такого співробітництва. По-друге, Україна у розбудові українсько-іранського співробітництва виходить із загальноєвропейських економі-

---

¹ Україна, Іран, Ісламська Республіка, Туркменістан; Меморандум, Міжнародний документ від 09.04.1995. Меморандум про тристороннє співробітництво між Україною, Ісламською Республікою Іран та Туркменістаном. Спільний протокол тристоронньої наради з питань торгово-економічного і інвестиційного співробітництва між Україною, Ісламської Республікою Іран і Туркменістаном. Іран, Ісламська Республіка, Туркменістан, Кабінет Міністрів України; Протокол, Міжнародний документ від 10.09.1995.

чних інтересів розвитку ефективних енергетичних комунікацій з іранською стороною за участю українських державних і приватних компаній. По-третє, нинішнє утвердження політичної стабільності в Україні та багатовекторність її зовнішньоекономічного курсу безумовно сприятимуть пришвидшенню реалізації підписаних угод з іранською стороною як на міждержавному, так і мікрорівнях, а також активізації українсько-іранського енергетичного діалогу.

Зважаючи на широкий пакет укладених раніше угод і меморандумів між Україною та Іраном, можна стверджувати, що законодавча база для міждержавного співробітництва в енергетичній сфері на сучасному етапі сформована. Однак для того, щоб досягти вагомих зрушень у даному напрямі, з обох сторін необхідно докласти багато зусиль для реалізації досягнутих домовленостей і перевести цей процес у практичну площину.

Прискорити цей процес могло б створення спільної українсько-іранської експертної групи з питань енергетичного співробітництва. До її складу варто було б включити відомих фахівців з енергетики, представників виконавчої влади обох країн і посольств, членів Міжурядової українсько-іранської комісії з економічного і торгового співробітництва, а також тристоронніх міждержавних комісій (між Україною, Іраном і Туркменістаном та Україною, Іраном і Азербайджаном).

До функціональних компетенцій даної експертної групи мають належати збір та узагальнення інформації про наявні енергетичні ресурси Ірану та поточні і довгострокові потреби в них з боку України; пошук партнерів та інвесторів, зацікавлених в енергетичній співпраці, та формування бази даних про їх ділову репутацію; обґрунтування бізнес-планів і реальних проектів в енергетичній сфері; надання консалтингових ділових послуг; розробка регіональних програм реалізації міждержавного енергетичного співробітництва відповідно до стратегічних цілей і пріоритетів двох країн та ін.

Інституційною базою розвитку енергетичного співробітництва між Україною та Іраном повинен стати спільний до-

кумент — План дій Україна — Іран в енергетичній сфері на період 2011—2015 рр.

Даний документ повинен містити погоджений між двома країнами комплекс організаційних, фінансово-економічних та нормативно-правових заходів з державної підтримки розвитку взаємовигідного енергетичного співробітництва між українськими та іранськими компаніями. При цьому, виходячи з національних інтересів України та Ірану, конкретні механізми реалізації Плану дій мають бути спрямовані на:

— спільний пошук шляхів забезпечення розвитку міждержавного співробітництва в енергетичній сфері з метою економічного зростання обох держав, досягнення їхньої енергетичної незалежності в інтересах підвищення якості життя населення;

— тісну і продуктивну міждержавну взаємодію у реалізації інституційних перетворень енергетичних секторів економік двох країн, формуванні ефективного конкурентного середовища і регулюванні діяльності монопольних структур;

— розвиток взаємовигідних економічних зв'язків між енергетичними підприємствами України та Ірану у сфері спільного освоєння газових родовищ на території Ірану, участі української та іранської сторін у загальноєвропейських енергетичних проектах, а також обмін енергозощаджувальними технологіями і технологіями з видобування, транспортування і зберігання природного газу;

— участь двох країн у розробці міждержавних і регіональних проектів та програм енергетичного співробітництва, сприяння урядами створенню спільних підприємств і розвитку виробничої кооперації в енергетичній сфері, а також погодження трас і умов проходження газо- і нафтопроводів з території Ірану до України.

План дій Україна — Іран в енергетичній сфері на період 2011—2015 рр. повинен відповідати Енергетичній стратегії України на період до 2030 року. Згідно з цим документом Україна разом із розвитком власної нафтодобувної

промисловості повинна проводити активну роботу з освоєння запасів нафти і газу на засадах міжнародної співпраці з укладанням міждержавних угод про розподіл видобутої продукції.

Крім того, План дій Україна — Іран повинен бути узгодженим з Планом розвитку Ісламської Республіки Іран до 2025 р., який передбачає перетворення Ірану на регіонального лідера Південно-Східної Азії у сфері економіки, науки і технологій. В досягненні цієї стратегічної мети пріоритетна роль відводиться розширенню економічного співробітництва з іноземними державами у тих сферах іранської економіки, які мають вагомі конкурентні переваги на міжнародних ринках, зокрема, у газовій та нафтохімічній промисловості, енергомістких галузях, у добуванні корисних копалин і наданні інжинірингових послуг.

Резюмуючи сказане вище, можна зробити оптимістичний прогноз щодо початку у другому десятилітті ХХІ ст. нового етапу українсько-іранського економічного партнерства. Для цього наявні всі об'єктивні передумови: завершення формування інституційно-законодавчої бази обох країн; тривалий досвід успішного взаємовигідного співробітництва в ключових галузях економіки; наявність в обох країнах потужного економічного і кадрового ресурсу, а також висококваліфікованого менеджменту, спроможного зреалізувати проекти різного рівня, характеру і масштабів.

І нарешті оголошення Україною позаблокового статусу і незалежний курс зовнішньої політики Ірану відкривають шлях до поглиблення взаєморозуміння та довіри між українським та іранським народами, що слугує запорукою довготривалого стратегічного міждержавного партнерства, яке має базуватись на принципах системності, стабільності, передбачуваності та взаємовигідності.

Наукове видання

ПОРУЧНИК Анатолій Михайлович
СЕЙФОЛЛАХІ Моджтаба

Україна — Іран:

ЧЕРЕЗ ДОВІРУ ДО ПАРТНЕРСТВА

Монографія

Редактор *О. Шерстюк*
Художник обкладинки *Т. Зябліцева*
Коректор *О. Шерстюк*
Верстка *О. Федосенко*

Підписано до друку 16.06.11. Формат 70×100/16. Папір офсет. № 1.
Гарнітура Тип Таймс. Друк офсет. Ум. друк. арк. 26,44.
Обл.-вид. арк. 16,53. Наклад 200 пр. Зам. № 09-3768

Державний вищий навчальний заклад
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»
03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 235 від 07.11.2000)

Тел./факс (044) 537-61-41; тел. (044) 537-61-44
E-mail: publish@kneu.kiev.ua